

UNIVERSITY OF TARTU
UNIVERSITY OF GRONINGEN

**MINOR URALIC LANGUAGES:
GRAMMAR AND LEXIS**

Edited by Ago Künnap

**Tartu–Groningen
1995**

UNIVERSITY OF TARTU
UNIVERSITY OF GRONINGEN

**MINOR URALIC LANGUAGES:
GRAMMAR AND LEXIS**

Edited by Ago Künnap

**Tartu–Groningen
1995**

This book is supported by the EC TEMPUS Office

ISBN 9985-60-206-4

© University of Tartu, 1995

Paul Ariste 3.2.1905–2.2.1990

PREFACE

Minor Languages and Cultures in Contact was a three-year TEMPUS project that ended on 1 September 1995. Partners were the philology departments of the Universities of Tartu, Groningen, Bochum and Leuven. Initiator of the project was Ass. Prof. Tjeerd de Graaf (Groningen).

In the three years of the project staff and student mobility has been financed between Tartu and Groningen/Bochum/Leuven in the following fields: Uralics, Dutch, English, Low German, Literature theory, History, Computer linguistics and Phonetics.

Dutch

11 students from Tartu studied 1 or 2 trimesters in Groningen or Leuven. Some teachers from Groningen taught for a short period in Tartu. Anne Tamm worked on a bilingual Dutch–Estonian dictionary. A lot of books are bought for the Dutch library in Tartu.

Finno-Ugrics

3 students from Groningen studied 1 semester in Tartu. Some teachers have been exchanged for shorter periods. 2 teachers from Tartu were in Groningen for 2 trimesters to deliver a course on Estonian.

English/Low German

Some students from Tartu studied 1 semester in Groningen or Leuven. Teacher exchange for shorter periods between Tartu and Groningen/Leuven/Bochum.

Literature theory

Teacher exchange for shorter periods between Tartu and Groningen/Bochum.

History

5 students from Tartu studied 1 semester in Groningen or Leuven, 1 student from Groningen studied 1 semester in Tartu, some teachers/researchers from Tartu worked in Groningen/Leuven for some weeks in libraries and archives.

Computer linguistics/Phonetics

A staff member from Tartu was able to finish her dissertation in Phonetics after a stay in Groningen. A student from Tartu studied computer linguistics for a year in Groningen. Cooperation is established between computer linguists of Groningen and Tartu, and lead, among others, to a COPERNICUS project.

Equipment

With TEMPUS money there have been purchased 9 computers, 2 copy machines, 400 books, and other study material for Tartu University.

Conferences

In May 1994 a conference has been organized in Groningen on *Minor Languages and Cultures in Contact*. In May/June 1995 a similar conference took place in Tartu.

AS examples of the joint work between the Uralists three books were published (edited by Prof. Ago Künnap): "*Minor Uralic Languages and Their*

Contacts" (1993), "Minor Uralic Languages: Structure and Development" (1994) and "Minor Uralic Languages: Grammar and Lexis" (1995).

Coordinators of the project

ON THE OCCASION OF PAUL ARISTE'S 90TH ANNIVERSARY

On 3 February this year merited Estonian scientist, academic, professor, doctor of philosophy (spec. in philology) Paul Ariste would have been 90. He was one of the best known and distinguished specialists in Finno-Ugrics of his time in the whole world.

Paul Ariste's scientific activity was very productive and varied. The total capacity of his scientific publications amounts to at least 8,500 pages. Among over a thousand articles and scores of monographs there are, to a great extent, fundamental works which have a longlasting value.

Paul Ariste formed his own Finno-Ugristic school. Together with his students he participated in more than 30 linguistic expeditions and in the postwar years he educated national scientists for almost all Finno-Ugric peoples. P. Ariste built a bridge between Uralic linguistics and neighbouring sciences, making an essential contribution also to Indo-European philology and Interlinguistics. Reading his works, one cannot but admire the scientist's rare creative ability, his ability of finding and discovering new ideas.

Paul Ariste was born on 3 February 1905 in the North Tartu County, the Torma parish as a son of the smith of the Rääbise estate. His road to education began in the local village school and continued in Tallinn. In 1925 P. Ariste finished the Tallinn Classical Gymnasium for Boys and continued his studies in Tartu University (1925-1929) in the field of the Estonian, Finnic languages, Uralic linguistics, folklore and German philology. In 1931 he completed his M. A. thesis "Estonian-Swedish Loanwords in Estonian".

After that the young researcher was awarded a scholarship by Tartu University for continuing his studies in the universities of Helsinki and Hamburg. While abroad, he mainly concentrated on experimental phonetics but he also dealt with Finno-Ugric languages, general phonetics, Swedish, German and Low German. P. Ariste began his career as an assistant at Tartu University in 1933. He delivered lectures on phonetics and supervised a laboratory course in experimental phonetics. In 1939 P. Ariste defended his Ph.D. dissertation "The Sounds of Hiiu Dialects". In 1940 he was appointed Assistant Professor of Estonian, in 1944 Professor, Head of the Chair of Finno-Ugric Languages. In 1954 P. Ariste was elected an academic of the Academy of Sciences of the ESSR. On his initiative the section of Finno-Ugric languages was founded at the Institute of Language and Literature in 1957. In the years 1957-1960 P. Ariste headed the section. In the years 1944-1977 P. Ariste worked at Tartu University as Professor, Head of the Chair of Finno-Ugric Languages. After

that he continued working there as a professor and professor-counsellor. P. Ariste died one day before his 85th birthday.

However, P. Ariste took up Finno-Ugristics mainly in the postwar years. His earlier research concerned mostly Estonian, although the temporal line between different research areas is largely conditional.

P. Ariste's wide sphere of interest involved Estonian phonetics, dialects, wordstock and its formation, the history of the written language and Estonian ethnogeny. As P. Ariste mastered all the languages spoken in Estonia, he could observe contacts between Estonian and other languages. In all these areas he has left a remarkable contribution to us.

P. Ariste's works laid a foundation to the experimental phonetic research of Estonian. P. Ariste was the first Estonian phonetician who had received a special training. At the beginning of the 1930s he studied at the Hamburg University phonetics laboratory under the guidance of Prof. G. Panconcelli-Calzia, and also at the laboratory of Helsinki University where his adviser was Prof. F. Äimä. Later P. Ariste carried out measurements at the phonetics laboratory of Tartu University where he himself worked as a lecturer.

In 1939 P. Ariste's most important work on phonetics was completed and published: his Ph.D. dissertation "The Sounds of Hiiu Dialects" (ACUT B 47 : 1, 294 pp.). It is a most extensive and best experimental phonetic investigation ever written about Estonian dialects. The Ph. D. dissertation was a long stride forward as in Estonian phonetic research as well as in dialectal research.

A few years later the subject of the dissertation was continued in the work "On the Quantity of the Sounds in Hiiu Dialects" (ACUT B 49 : 1941, 79 pp.). In addition to this P. Ariste investigated experimentally several other phenomena about Estonian sounds, such as palatalisation, quantity, definite sounds, etc. As a result of the author's phonetic research the book "Estonian Phonetics" was published (Tartu 1946, 128 pp.), and its revised edition "Phonetics of the Estonian Language" followed (Tallinn 1953, 132 pp.). The later completed editions have successfully been used as textbooks for students. This work by P. Ariste is a significant achievement in Estonian phonetic research.

P. Ariste was the founder of Estonian phonetics and the teacher of the phoneticians of younger generations. He also investigated Votic, Livonian, and Komi pronunciation, taught phonetics of Slavonic and German languages and supervised young Mordvins, Maris and Udmurts to experimentally investigate the phonetics of their mother tongues.

Already in his student years P. Ariste began to take interest in the problems of Estonian wordstock. He was fascinated by Swedish loanwords in Estonian. For his profound study "Estonian-Swedish Loanwords in Estonian" P. Ariste was awarded his M. A. degree in 1931 (Published : ACUT B 29 : 3, 1933, 148 pp.). The Estonian vocabulary research became enriched with a novel and methodically mature work. The work contains 253 loanwords. Some of them have even found their way into the Estonian literary language, as *hiivama*, *iil* ~ *iiling*, *jampsima*, *jung*, *kepp*, *kratt*, *moor*, *nugima*, *näkk*, *räim*, *sump*, *taldrik*, *tont*, *vaar*, *amher*, et al.

P. Ariste's work on investigating Low German loans was fundamental. In his paper "Some Low German Loanwords" (EK 1937, 5) he observed 25

words, among them well-known words *jukerdama*, *jänni (jääma)*, *kellu*, *klii*, *liigud*, *lähker*, *mats*, *matt*, *memm*, *neetima*, *pitser*, *prügi*, *ääs*, et al. of everyday usage. German loans in older Estonian texts were particularly dealt with in the papers "Georg Müller's German Loanwords" (ACUT B 46 : 1, 1940) and "German Loanwords in Heinrich Stahl's Language" (ESA IX, 1963). As it appears, the majority of loans came from Low German, only a few originated from High German. The number of Low German loans in the Estonian literary language is very high even today, amounting to more than 1,000 words.

P. Ariste was also interested in Russian–Estonian loans. In his article "On the Earliest Language Contacts Between the Slavs and Finnic Peoples" (Looming 1952, 6) he tried, on the basis of loanwords, to cast light on historical and cultural relationships between ancient Slavonic and Finnic tribes. The occurrence of Slavonic and Russian loans in the 17th and 18th century literary texts was observed in the article "On Russian Loanwords in the Early Estonian Literary Language" (KK 1958, 1).

P. Ariste found unique loanwords from other languages, too. So in his paper "On the Etymology of Some Words" (EK 1929, 4) we find an attempt to prove that fish names *paldis* and *tiks* came from Lappish, through literature we obtained a bird name *jaana(lind)* from Hebrew. Somewhere else P. Ariste indicated that the words *kikajon*, *koveripuu* and *tuudaimi(marjad)* appearing in the Bible, also originate from Hebrew. In his investigation "Gipsy words in Estonian" (EK 1934, 6) it appears that *manguma* and *maaruma* are loans from the Gipsy language.

As it was mentioned above, in the post-war period Finno-Ugric languages became P. Ariste's main object of research, with the vanishing Votic in his centre of attention. In Helsinki where P. Ariste as a young M.A. continued his training in the field of experimental phonetics, he also attended the seminar on the Votic language. His contact with a remarkable language informant Kigoria Kuzmin yielded 150 pages of the Votic text which later, after being completed in Tartu, gave a rise to P. Ariste's first Votic book "Wotische Sprachproben" (Eesti Keele Arhiivi Toimetised 4, 1935, 85 pp. (Proceedings of Estonian Archives); also: ÕESA 1933, 1935). A new collection of texts "Votic Samples" (ACUT B 49 : 6, 92 pp.) was published a few years later.

A long series of investigations on Votic was introduced by "Происхождение водского языка" (TRÜT 1947, Philological Sciences 4), where it is convincingly indicated that as a result of several historical factors Votic has developed into an independent language from the eastern part of the Estonian coastal dialect. Together with old common phonetic and morphological features, examples were given about the typical Estonian–Votic vocabulary (*euna* – *õun*, *veti* – *võti*, *kusuttā* – *kustutada* et al.). The same problems were observed in the report "Die Beziehungen des Wotischen zu den estnischen Mundarten" at the Budapest Congress (CIFU I). "A Grammar of the Votic Language" (Tartu 1948, 132 pp.) is a widely used handbook; several essential amendments were added to the English edition "A grammar of the Votic language" (The Hague 1968, 121 pp.) (see more closely P. Alvre, СФУ 1969 : 221–223). A. Ahlqvist's "Wotisk grammatik jemte språkprof och ordförteckning" (1856) as a bibliophilic rarity today is not easily available any more.

As an experienced phonetician, P. Ariste was attracted by several Votic pronunciation features dealt with in his papers "Some Questions on Votic Pronunciation" (EK 1935), "Africization of the Velar-Palatal Stop Consonant *k*" (TRÜT 162, 1964), et al. The change of *k* > *č*, *c* before a front vowel is characteristic of many languages of the world and there is no need to assume any Russian influence as it was done earlier.

The functions of the Votic *kā*-comitative of recent development is treated of in the paper "The Votic Comitative" (FU 10, 1983). The use of a more archaic *nā*- or *nā̄*-comitative is noticeably reduced. A good survey about the now rare possessive suffixes was given in the article "Possessive Suffixes in Votic Today" (FU 4, 1977). The papers "Das Partizipium Perfekti des Aktivs im Wotischen" (CFY 1976), "Zur dritten Person Plural und zum Impersonal im Wotischen" (CFY 1981), "Spuren des personalen Passivs im Wotischen" (CFY 1983) were devoted to the explaining of the peculiarities of Votic verb forms. The past active participle is fairly varied in different dialects. The East Votic *muG*-incidence has suggested a reconstruction of **-muk* (: pl. **-muyet*). The personal passive, however, is a phenomenon registered also in the Old Finnish literary language as well as in South Estonian dialects. Characteristically, Russian usage of postpositions *tagā* '(to) behind' and *takana* 'behind' has added new meanings to them, e.g., *mehē tagā* 'to get married (to a man)' (cf. R. замуж) and *mehē takana* 'married (to a man)' (cf. R. замужем), see "Wotisch *tagā* und *takana*" (FU 4, 1977). Influenced by Russian, also *mō* 'along' and *pālē*, *pällä*, *pältä* 'on, onto, from' have adopted new functions, see "Das russische Modell für die Funktionen wotischer Postpositionen" (CFY 1975). The enclitic suffixes *dē*-, *de*- (e.g. *annan kotī munnā-dē* 'I give even a sack potatoes') have developed under the influence of the Russian *да*, see "Ein enklitisches Suffix des Wotischen" (CFY 1979). The suffix *vē* ~ *vē* as a loan from Russian is dealt with in the paper "A Russian Loan Suffix in Votic" (EK 1936).

P. Ariste began to study Votic etymology in 1943 already when his article "Some Explanations of Votic Terms" [*ihmata*, krevin dial. *ikkāmpa*, *lainē*, *prītozla* ~ *prītizla*, *rehu*, *sūra*.] (Vir. 1943), and "Votic *lemmūZ*" (Vir. 1943) were published. The investigations as "Wotisch *лэрролайн*" (SUST 125, 1962), "Vatjalaisten *čivirōukko*" (Kotiseutu 1965), "Vatjalaisten *vesiämmä*" (Vir. 1965), "Votic *kalmolain*, *kalmoliin*" (Centum 1974), "The Votic Lake Elf *vezikko*" (ESA 21, 1975) et al. have a strong folkloristic tendency. Catching a disease from the soil is indicated by the verb *kehtā*: "Vatjalainen *mā kehtāB*" (Vir. 1967).

Votic place names are an object of investigation in "Über wotische Ortsnamen" (CFY 1967). It appears that only a few villages have Russian names, generally microtoponymics is typical of Finnic origin (*kārnā mäci*, *jeđeranta* et al.). The place name *Jarvigoiššülä* originally denoted 'a nixie's village' and the Russian *Baabino* turns out to be its translation through the term *jarvi-emä* ("Baabino or Jarvigoiššülä", ESA 10, 1964). In the same treatise the author emphasized that "a comparative study of Estonian and Votic place names should become a topical linguistic problem ... a part of old names undoubtedly indicate quite ancient colonisations from west to east and from east to west." (p. 171).

The observation of contacts between Votic and other languages have helped to clarify different stratifications of loanwords. These problems were discussed by P. Ariste in his articles "Germanische Lehnwörter in der wotischen Seemannsprache" (CΦY 1979), "Deutsche Lehnwörter im Wotischen" (FU 6, 1980), "German Loanwords in Votic" (Lakó emlékkönyv ..., Budapest 1981), "Etwas über den Kontakt zwischen dem Wotischen und dem Schwedischen" (CΦY 1969). These articles were followed by a summarizing survey at the Turku Congress "Die Veränderungen im Wortschatz des Wotischen" (CIFU V), where also Old Russian, Russian, Estonian, Izhorian and Finnish loans were observed.

The monograph "On Votic Songs" (EST 3, 1960), just as his other studies on folklore, is provided with linguistic commentaries. The same subject matter is discussed in the papers "On Votic Folksongs" (TRÜT 77, 1959), "On the Type of a Votic Folksong" (Vir. 1959), "On a Vaipooe Votic Song" (ESA 16, 1970). In the article "On a Votic Folksong" (TRÜT 43, 1956) the first Votic textual recording "Awita minnu arma toita" from the second half of the 18th century was presented. The songs, common to the Votic, Izhorian and partly Finnish people although sung in different languages, as well as purely Votic songs are discussed in the article "Some Additional Data About the Language of the Jögöperä Votic Songs" (ESA 12, 1966) where it also appears that Oudekki Figuova from the Rajo village was the last singer who knew Votic songs. P. Ariste dedicated a warm obituary "Oudekki Figuova" (KK 1978) to this last singer of Votic songs, and a shaman, *täätäjä* 'witch' in the best sense of the word. P. Ariste's earlier pieces of writing introduced admirable experts of Votic folklore and the Votic language Kigoria Kuzmin in "Vaťjalainen tietoniikka" (Kansan Kuvalehti, I.VII 1932), and Dmitri Tsvetkov in "Dmitri Tsvetkov. About a Votic intellectual" (EKirj. 1936).

Votic fairy tales and folk tales have mainly been collected in the books "Votic Fairy Tales" (EST 4, 1962) and "Votic Folk Tales" (EST 12, 1977), some of them, however, have also been introduced in single pieces of writing: "Votic Folk Tales from the Mati Village" (KKIU 2, 1958), "Votic Fairy Tales and Folk Tales" (TRÜT 323, 1974), "Aarne-Thompson MT 161 A* and MT 163 B* vaťjalaisena satuna" (KV 47, 1967), "Aarne-Thompson 752 A Votic Modification" (FU 8, 1981). Although at least for the last hundred years any kind of sagas have almost entirely been unknown to the Votic people, Paul Ariste thought it probable that *kalevi* and *kalervo* from folk songs refer to Finnic common tradition. Apart from earlier researchers P. Ariste in his article "Did the Votics know Kalevipoeg?" (KK 1967) did not believe that the name *Kalervo* was formed similar to *Kullervo* but possibly by means of an independent suffix *-rvo* (< **-rvai*) just as in the personal names *Antervo*, *Pellervo* et al.

Folk tales of local colouring are often more expressive than fairy tales or legends. This genre of folk tales is ever more vital with the Votic people as is indicated by the publication of a separate book "Votic Narrations" (EST 18, 1982, 122 pp.). The lacking of a real character is an essential feature to differentiate a narration from a merry tale. "A Votic Reader" (Tartu 1980, 36 pp.) as a study aid presents merry tales also from the dialect area of Kukkusi.

Votic riddles are not in active use any more today but even these were collected from different sources by P. Ariste and published in "Votic Riddles" (EST 13, 1979, 71 pp.).

The publications of "Votic Faiths" (Vir. 1932), "Emä ja isä vatjan kansanuskossa" (KV 38, 1958), "Viimeisten vatjalaisten etnologinen anti" (Kotiseutu 7-8, 1968), "On Votic Tree and Forest Cult" (EMA 30, 1977 : 147-156) help to cast light on Votic tenets and the world of elves and fairies of fire, wind, earth, forest, marsh, water, lake, river, barn and sauna.

Connected with notable days in the calendar faiths, habits and customs refer to the continuation of ancient traditions but also to everything forced on by church. Formally the Votic folk calendar is connected with just ecclesiastical terms.

The monograph "A Votic Folk Calendar" (EST 8, 1969, 158 pp.) presents a well classified material about 55 notable days and a survey about views and tenets connected with the new and full moon or different days of the week. The subject of folk calendar is also discussed in the paper "Omaa ja vierasta vatjalaisten kalenterissa" (KV 46, 1966). The collection "A Votic from the Cradle to the Grave" (EST 10, 1974, 187 pp.) contains numerous texts of folkloristic and ethnographic value, dealing with tenets, customs and habits in the ancient Votics' everyday life from their birth until the end of their days.

Beside Votic P. Ariste also investigated other Finnic languages.

Peculiarities of the pronunciation of Livonian are observed in the article "On the Essence of Palatalisation in Livonian" (ESA 4, 1958). Based on palatogrammes, it is shown that palatalization in Livonian (and Latvian) is normal, so to say, while palatalization in Estonian is weaker than normal. In Livonian the whole geminate is palatalized, in Estonian its initial part only: Liv. *tulli* 'hot' (cf., for instance, Est. *pal'li*). The article "Etymological Comments on Livonian" (Vir. 1943) discusses etymologies for the words *ka'rk*, *kost jo'uG* (a place name), *kä'rzē*. There is a number of Low German loans in Livonian. Based on phonological and phonetic criteria P. Ariste classified a part of them into Middle Low German and a part into New Low German in his "Нижнемецкие заимствования в ливском языке" (СФУ 1973). The majority of the latter had come into Livonian via Latvian.

P. Ariste's investigations on the Izhori language began with a sensational publication "On the Izhori Language" (ESA 2, 1956), in which, ignoring the then prevailing convictions, by means of lexical, phonetic and morphological arguments he proved that Izhori was not a Finnish dialect but an independent, actually the seventh Finnic language that branched off from the ancient Karelian language in the second half of the first millenium A.D. Today the majority of researchers have adopted those convincingly presented viewpoints. The article "Etwas über das Ižorische" (СФУ 1965) was published due to the fact that Gy. Décsy in his book "Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft" (Wiesbaden 1965) had not taken into account the results of the former investigation and still proceeded from six Finnic languages. Based on the Izhori material, article "Redaktion der Stimmhaftigkeit als morphologischer Faktor" (Omagiu Lui Alexandru Rosetti ..., Bucuresti 1965) is of general linguistic significance. The peculiar possessive suffixes of Izhori were investigated in the study "A mai izsor nyelv birtokos személyragjai" (NyK 60, 1958).

In the areas of Vepsic and Finnish Paul Ariste published "Vepsic Fairy Tales (Linguistic Samples from North and Middle Vepsic)" (Papers in Balto-Finnic and Volgaic areas, Tallinn 1964) and "О некоторых грамматических вопросах финского языка" (Труды Карело-финского филиала Академии Наук СССР I, Петрозаводск 1954).

Personal contacts with the speakers of all Finnic languages were undoubtedly useful for the observations of general problems in the Finnic linguistic area. Paul Ariste published a number of fundamental and high standard investigations from this domain. His works on the formation of Finnic languages and on comparative historical grammar became a cornerstone for the further research. A successful solution of the origin of Finnic kindred languages should particularly be pointed out. Here we could mention such works as "The Formation of Finnic Languages and Their Earlier Stage of Development" (On the Ethnic History of Estonians, 1956), "Die Entstehung der ostseefinnischen Sprachen und ihre früheste Entwicklungsstufe" (Proceedings ..., Oslo 1958), "Über die früheste Entwicklungsstufe der ostseefinnischen Sprachen" (ENSV TAT 3, 1961), "Muinaisista itämerensuomalaisista heimokielistä" (Kotiseutu 1966). Based on archeological findings Paul Ariste convincingly indicated that the people speaking the Finnic proto-language, had lived here in the third millennium B.C. already, so a couple of thousand years before the time suggested earlier. Linguistic data indicate that obviously the language of the South Estonian kindred group branched off from the common Finnic language earlier than the other languages did. Relatively recently, only in the first millennium A.D. North Estonians separated from the Votic people as well as the Izhoris from the Karelians, and this is how the Votic and Izhori languages were formed. The world of science has accepted these new viewpoints rather unanimously despite the first fairly modest reaction by some scientists abroad.

In his longer treatise "The Development of Adverbs in Finnic Languages" (Scientific papers ..., Tallinn 1952) P. Ariste, among other things, pointed out the appropriate place of the nominative forms in our manifold system of adverbs. In his article "On the Excessive in Finnic Languages" (ESA VI, 1960) P. Ariste gave a survey about the present-day usage of that almost unfamiliar case (e.g., in adverbs *tagant* 'from behind' and *kodunt* 'from home') as well as about its historical formation. In his paper "Indoeuropäische Präfixe in den ostseefinnischen Sprachen" (Studii și cercetări lingvistice 3, București 1960) the loan prefixes *do-*, *pere-*, *ni-*, *at-*, *hez-*, *iz-*, *no-*, *pa-*, *pie-*; *aiz-*, *ap-*, etc.; *vöör-*. Their number is greatest in Livonian, noticeably smaller in Vepsic and there is only one in Estonian (*vöö-*).

The treatment of the name of roe deer in "Could *kabris* be revived?" belongs to the area of lexis (Eesti Loodus 1970). An ancient loanword *helm* is touched upon in his paper "On an Ancient Name of Amber in the Balto-Finnic Usage" (EMA 16, 1959). The fact that the borrowing of nouns does not always proceed by means of the nominative case is clarified in the paper "The Swedish *väjsta* 'knife'" (ESA 16, 1970). The Russian word *бером* has taken the form *hypätä pikommia* 'to escape' in Finnish dialects. The etymology of the words observed in other kindred languages were a Livonian *nüinikkâD* (EK 1939), the place name *košt jo'ùG* (Vir. 1943) and the Votic *лѣвата, vanattaja, satšia* (SUST 150, 1973) et al. An analysis carried out on the basis of genuine and

borrowed lexis in the article "On the Earliest Finnic Agriculture on the Basis of Linguistic Data" (TRÜT 38, 1955) proposes reaching a reliable conclusion that it would not be grounded to take the beginning of agriculture any further back from the Volgaic period; the contact with the Baltic peoples, however, gave to the development of agriculture of the Finnic peoples a noticeable push (loanwords *hernes, uba, rukis, seeme, vagu*, etc.). The earlier Iran, Baltic and Slavonic language contacts are a critical object of treatment in several investigations, such as "Прибалтийско-финские и иранские контакты" (FU 5, 1978), "Вопросы о балтийских заимствованиях в финно-угорских языках" (Вопросы марийского языкознания 3, Йошкар-Ола 1973), "On the Earliest Contacts of Slavonic and Finnic peoples" (Looming 1952). Among the Iran loans P. Ariste includes even those which the Finnic peoples had taken over from the ancient Iran tribes as substratum words from the Indo-European *satem*-group (*tarvas, kauris, varsa, taivas, marras*, etc.). On the whole, in the 1960s P. Ariste's favourite subjects seemed to be the problems of substratum. He elaborated on the hypothesis of Proto-European loans. In his work "Die ältesten Substrate in den ostseefinnischen Sprachen" (СФУ 1971) he considered the names of different parts of the body, such as *huul, koib, kube, külg, liha, nina*; also geographical terms *neem, nõmm, oja, org, saar, sammal, soo*; the names of fishes *ahven, haug, siig*; the place names *Peipsi, Ruhnu* to be connected with an unknown Indo-European language. The particular name of the Proto-Europeans, inhabiting this area earlier is thought to have left its trace here. The word would be *võnd* (cf. *võnmuvõõdras* and *Võnnu*). P. Ariste's substratum theory attracted a great deal of attention although alternative solutions were not excluded, either, since there are no direct data about the alleged substratum language.

The penetration into topical problems of general linguistics by P. Ariste gave the priority of his research to language contacts and bi-, trilingualism. One of his researches in this field is "On the Elements of Other Finnic Languages in the Vaivara Dialect" (ESA 8, 1962). The internal contacts of Finnic languages were touched upon in such works as "Über die inneren Kontakte zwischen den ostseefinnischen Sprachen" (CIFU III), and "Karjalaisten ja eestiläisten (inkeriläisten) väliset kielelliset yhteydet" (Karjalan synty, Joensuu 1977). Beside bilingualism the Finnic people are also familiar with trilingualism, the data about it can be found in the investigation "Welche Sprache spricht die ostseefinnische Bevölkerung in Vaipooli?" (SUST 145, 1968), "Über die Dreisprachigkeit unter einigen finnisch-ugrischen Völkern" (СФУ 1969), "A Case of Language Contact in the East Baltic Area" (СФУ 1965). Several problems mentioned are also observed in the book "Language Contacts" (Tallinn 1981, 168 pp.), where the Estonian material is of primary significance, as indicated by the subtitle of the work "On the Contacts of Estonian with Other Languages".

Paul Ariste also published numerous articles on the teaching and the history of research of Finno-Ugric languages, like "On the Teaching and Investigating of Estonian and Finno-Ugric Languages at Tartu University (1802-1952)" (Looming 1952), "Estonian Specialists in Uralics at the Saint-Petersburg Academy of Sciences" (ENSV TAT 1974, 2). His results of investigation on F. J. Wiedemann's scientific activity were summarized in the monograph "Ferdinand Johann Wiedemann" (Tallinn 1973).

Although the present article concentrates mainly on P. Ariste's activity in the field of Finno-Ugric research, it would be incomplete if his leading role in pedagogy and his organisational skills were not mentioned. Besides his Estonian students Paul Ariste has supervised postgraduates from among different Finno-Ugric peoples: Finns, Karelians, Vepsics, Mordvins, Maris, Udmurts, Komis, Hungarians. For about 40 years he participated in the preparation of almost every dissertation on Finno-Ugrics either as a supervisor or as a reviewer. Tartu University became a place where students readily came to study Finno-Ugric languages, and post-graduate students or Ph.D. candidates came to defend their theses or dissertations. Tartu gave an impulse for national awakening. A. Künnap has strikingly pointed out in the obituary "Paul Ariste in memoriam": "The larger Estonian public has only for a couple of years dared to begin to acknowledge their smaller language relations and there is a definite wish to help them now. Paul Ariste dared and knew how to help them for the whole postwar period. He personally educated, or under his guidance scores of national linguists were educated for the Mari, Mordvin, Komi, Udmurt and for many other small Finno-Ugric peoples in the Soviet Union. It would be hard to overestimate the significance of the fact to the self-esteem of those peoples, to the preservation and development of Finno-Ugric languages." (FU 17, 1990, p. 4.)

As a person, Paul Ariste was always most understanding, obliging and responsive, he tried to help his students in every possible way and was sincerely happy about their success. P. Ariste's rich special library was always at everybody's disposal. As Academic, P. Ariste took a great care of the development and extension of the Finno-Ugric section at the Institute of Language and Literature. The foundation and further commitment to the Yearbook of the Mother Tongue Society and the journal "Soviet Finno-Ugric Studies" were unseparably connected with P. Ariste who was Editor-in-Chief of both. P. Ariste also acted as President of the 1970 Tallinn International Finno-Ugric Congress.

Thanks to his wide scientific, pedagogical and organisational activity Tartu and Tallinn have become internationally important centres of Finno-Ugric research. It is his pupils' task to keep up, reinforce and develop this position.

Among international Finno-Ugrists P. Ariste deserved common acknowledgement, he was awarded numerous titles. He was a foreign correspondent or honorary member of many scientific societies, a honorary doctor of the universities of Helsinki, Tampere, Szeged and Latvia as well as a foreign member of the Finnish Academy of Sciences and the Finnish Academy, and a honorary member of the Hungarian Academy of Sciences. Paul Ariste was also a honorary citizen of Tartu.

Abbreviations

ACUT = Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis; CIFU I = Congressus Internationalis Fennougristarum Budapestini habitus 20.-24. IX 1960, Budapest 1963; CIFU III = Congressus Tertius Internationalis

Fennougristarum Tallinnae habitus 17.–23. VIII 1970, Tallinn 1975; **CIFU V** = Congressus Quintus Internationalis Fennougristarum, Turku 1980; **EK** = Eesti Keel; **EKirj.** = Eesti Kirjandus; **EMA** = Etnograafiamuuseumi Aastaraamat; **ENSV TAT** = Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised; **ESA** = Emakeele Seltsi Aastaraamat; **EST** = Emakeele Seltsi Toimetised; **FU** = Fenno-ugristica; **KK** = Keel ja Kirjandus; **KKIU** = Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused; **KV** = Kalevalaseuran vuosikirja; **NyK** = Nyelvtudományi Közlemények; **SUST** = Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia; **TRÜT** = Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised; **Vir.** = Virittäjä; **ÕESA** = Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat.

СФУ = Советское финно-угроведение.

Paul Alvre (Tartu)

ON PAUL ARISTE DAYS IN TARTU FEBRUARY 2 – 4, 1995

Five years passed on February 2, 1995 since the death of Academic Professor Paul Ariste, a distinguished Finno-Ugric linguist of world renown, head of the Chair of Finno-Ugric Languages in Tartu University for many years. He would have been 90 on February 3. In connection with the anniversaries mentioned Paul Ariste's former colleagues, students, friends and acquaintances gathered in remembrance of their Teacher to recollect the work extending over his lifetime and his radiant personality. On this occasion Tartu could welcome Professor of Finnic languages Seppo Suhonen from the University of Helsinki, Professor Emeritus of Finnish Heikki Leskinen from the University of Jyväskylä, Head of the Alfred Kordelin Foundation Esko Koivusalo, the former Head of the Research Centre of the Mother Tongues of Finland Professor Emeritus Tuomo Tuomi. The most distant guests came from Yoshkar-Ola, Saransk, Izhevsk, Syktyvkar, Petrozavodsk, Moscow – mostly former students of Paul Ariste, the majority of whom have pronounced themselves Ph.Ds by now and are busy in developing their national linguistics, and educating young national linguists in their native countries. Paul Ariste's memory was also honoured by President of the Republic of Estonia Lennart Meri, Minister of Culture and Education Peeter Olesk, President of the Estonian Academy of Sciences Jüri Engelbrecht, Members of the Estonian Parliament.

At 3:00 in the afternoon of Paul Ariste's death anniversary Minister of Culture and Education Peeter Olesk unveiled a tombstone on the Academic's grave in the Raadi cemetery. The expenses of the tombstone were covered by Tartu University, the Academy of Sciences and the Ministry of Culture and Education. In his commemoration address President of the Republic of Estonia Lennart Meri named Paul Ariste his Teacher since the first day of their acquaintance until the day of his death, although Lennart Meri had never been Paul Ariste's student. On behalf of the University of Tartu Rector Professor Peeter Tulviste thanked Academic Ariste for his long time productive and future-oriented work.

The addresses were made by representatives of numerous institutions and organisations which had had close contacts with Paul Ariste: on behalf of the Estonian Academy of Sciences Jüri Engelbrecht, President of the Academy; on behalf of the Estonian Mother Tongue Society Tiit-Rein Viitso, Chairman of the Estonian Mother Tongue Society; on behalf of the Estonian Literary Museum Rutt Hinrikus, Head of the Archives of the History of Culture; on

behalf of the Institute of Estonian Language Doctor Arvo Laanest and many others.

Paul Ariste's widow, children, grandchildren and relatives took part in the commemoration ceremony. Wreaths, flowers and candles were laid at the foot of the tombstone, Votic folksongs were performed. The members of the students' society "Veljesto" were guards of honour.

At 5:00 in the afternoon in the Aula of the University of Tartu began the festive commemoration meeting, attended also by President Lennart Meri. The commemoration meeting was declared open by Rector Peeter Tulviste. The presentations, closely connected with Paul Ariste's creative work and personality, were introduced by Professor Ago Künnap, Head of the Chair of Uralic Languages at Tartu University. Professor Künnap outlined Paul Ariste's more essential biographical events, his merits as a scholar and teacher and as the founder of his school. Let us recall them, following the speaker.

Paul Ariste (his former family name was Berg) was born in 1905 in the parish Torma as a son of the smith of the Rääbise's estate. After his studies at the University of Tartu in the years 1925–1929 he continued his training at the universities in Helsinki, Uppsala and Hamburg; in 1933 he began his career at our *alma mater*. He defended his Ph.D. dissertation in 1939. In the years 1944–1977 Paul Ariste worked as a professor, head of the chair; since 1977 up to the end of his life he worked as a professor and professor-counsellor of the Chair of Finno-Ugric Languages. The fact that Paul Ariste was widely known and acknowledged is testified by his being an honorary member of the following academies and societies: the Hungarian Academy of Sciences, the International Society of Hungarian Philology, the Hungarian Society of Linguistics in Budapest; the Finno-Ugric Society, the Kalevala Society and the Mother Tongue Society in Helsinki; the Uralic-Altai Society in Hamburg, the American Association of Linguistics and the Mother Tongue Society of the Estonian Academy of Sciences; in addition to this he was a honorary doctor of the universities of Szeged, Helsinki, Tampere and Latvia, and a foreign member of the Finnish Literary Society as well as of many other scientific organisations abroad.

For years Paul Ariste fulfilled many tasks of great responsibility. To mention only a few most important tasks – he was Chairman of the International Committee of Finno-Ugric Congresses, honorary president of the VI International Finno-Ugric Congress, editor-in-chief of the journal "Soviet Finno-Ugric Studies", editor-in-chief of the yearbook of the Mother Tongue Society, member of the Councils at the University of Tartu, at the Institute of Language and Literature and at the Estonian Literary Museum as well as editor-in-chief of the Votic dictionary. Paul Ariste formed his school of Finno-Ugristics, internationally well renowned and acknowledged. He attracted students of Finno-Ugric Linguistics and those who wished to consult him or defend their dissertations as far as from Riga, Petrozavodsk, Izhevsk, Syktyvkar, Saransk, Yoshkar-Ola and elsewhere. He supervised 66 linguists who completed their dissertations and defended their degrees of Candidate of Philology, 16 of whom have also defended their Ph.D. degrees by now.

Paul Ariste organised over 30 linguistic expeditions to all Finnic peoples, collected abundant linguistic and folklore material and published it. The number of his publications exceeds one thousand, among them there are a

lot of monographs. In his monographs and numerous articles Paul Ariste dealt with most varied problems in the field of Finnic as well as other Finno-Ugric languages, folklore and ethnology, he significantly added to the Uralistics as a whole, he bridged the gap between the Uralistics and neighbouring sciences, and considerably contributed also to the Indo-European research and Interlinguistics.

The author of the present survey spoke about the future of Paul Ariste's intellectual heritage in manuscript. It was Academic Ariste's wish that his manuscript material as well as his rich library be handed over and preserved at the Literary Museum for the present generation and for generations to come. He himself began to deliver the material over, and he wished his daughter Marju Norvik would complete the work. All Paul Ariste's material in manuscript, containing documents, photos, letters, etc., has been handed over to the Museum by now and it has been shared between the Museum's Archives of the History of Culture and the Archives of Estonian Folklore. Ariste's memorial collection and his collection of bookplates are on display in the Archival Library of the Museum. According to Rutt Hinrikus, head of the Archives of the History of Culture, Paul Ariste's fund is now the biggest at the Museum. It will take about a couple of years to completely arrange all the material.

Two following presentations were closely connected with what had been said before. Rutt Hinrikus spoke about Paul Ariste's correspondence. The correspondence is of an immense scope and alongside its serious and searching character also contains both humour and excitement. Ariste's correspondence testifies to his boundless popularity and erudition. Even the most outstanding celebrities of the world did not hesitate to ask his advice if they had language problems.

Mall Hiiemäe, a specialist in folklore, pointed out Paul Ariste's second love – folklore that was almost able to compete with linguistics, she spoke about the uniqueness of Paul Ariste as a collector of many peoples' folklore.

After that Heikki Leskinen, Chairman of the Organising Committee of the VIII International Finno-Ugric Congress and Doctor Tõnu Seilenthal, Associate Professor of the Chair of Uralic Languages at Tartu University, now working at the University of Jyväskylä, passed on best regards and the newest information from the organisers of the Congress. They were also carrying a bouquet of flowers to be handed over to Paul Ariste's widow Erna Ariste.

Juri Anduganov, Professor of the Mari Language at Mari University, a former post-graduate student of Paul Ariste, read a paper on the subject "Paul Ariste and the science of Mari" (in Estonian!).

The commemoration day concluded with a dinner in the Old Cafe of Tartu University. The halls of the Cafe were overcrowded. Tõnu Seilenthal, Seppo Suhonen, the former director of the Institute of Language and Literature Endel Sõgel, the lecturer of Tartu University Udo Kolk and others recalled interesting events in Paul Ariste's life.

The festivity of the first commemoration day was replaced by a working practicality on the second and the third days. The conference on February 3, on the anniversary of Paul Ariste's birth, was held under the title of "Paul Ariste and Languages of the World". President Lennart Meri also attended. The papers were read by Professor Seppo Suhonen from the University of Helsinki

(On the role of Votic among Finnic languages), Professor Emeritus Paul Alvre (Paul Ariste as a researcher of Votic), Professor Emeritus Eduard Vääri (Paul Ariste as a researcher and collector of Livonian) and Professor of Finnic languages Tiit-Rein Viitso (What we can learn from Paul Ariste's doctoral dissertation) from the University of Tartu, Niina Agafonova from the University of Saransk (Autencija sobstvennyh imen v erezjanskijh govorah), Emma Jakimova (On the Phraseology of the Mari, Finnish and Estonian languages) from Mari University.

The commemorial exhibition was opened at the Museum of the History of Tartu University at 6:00 in the afternoon where Paul Ariste's unique manuscript material, more than one hundred photos, favourite objects from his home, among them such objects which had always had a place on the Academic's writing desk, were on display. We cannot but mention here two more topical commemoration exhibitions: the subject of the one in the Scientific Library of Tartu University was "Paul Ariste as a scientist and teacher". The other exhibition which cast light on Paul Ariste's personality was set up at the University's humanitarian library. It was titled "Paul Ariste 90 – recollecting a legend". The day was concluded with a banquet in the White Hall of the Museum of the History of Tartu University.

On Saturday, February 4, the theme of the day was "Paul Ariste and Peoples of the World". The work of the conference was resumed by Minister Peeter Olesk's paper "Paul Ariste and the strategy of Finno-Ugristics". Further, the papers were read by A. Heinapuu (Estonians and other Finno-Ugric peoples), A. Kitikov (Paul' Ariste i finnougorskij fol'klor), H. Heinsoo (Paul Ariste and Ingermanland), K. Salve (On the Vepses), A. Krylova (Obrazovanija – k obrazovaniju ličnosti), P. Rogotnev (Udmurtskij jazyk: ɛtapy razvitija v sovetskij period), I. Mullonen (Zametki o vepsskoj toponimii), M. Linnamägi (Paul Ariste and Interlinguistics), E. Juhkam (Estonian Swedes), E. Jakimova read out L. Vassikovas's paper (Vospominanija).

At 3:00 and at 6:00 in the afternoon all the participants in Paul Ariste Days were welcome to the Otto Theatre where the Udmurt actress Ol'ga Aleksandrova performed, sang and chanted three wedding songs.

Estonian humanitarians have declared 1995 as the Year of Paul Ariste. Indeed, the Paul Ariste Days are not over yet, here it was only the first stage. Successive Days of Kindred Peoples are taking place in October and again at least one of the days will be dedicated to Paul Ariste. And again we will recollect Paul Ariste as a scientist, teacher and legend.

Tiina Kukk-Halling (Tartu)

PAUL ARISTE PÄRANDIST EESTI KIRJANDUSMUSEUMIS

1963. a. sai professor Paul Ariste ühelt filoloogiaüliõpilaselt, praeguselt Tartu Ülikooli õppejõult, järgmise sisuga uusaastatervituse:

Kirjutada tuleb tingimata palju,
vähemalt kümme tuhat lehekülge veel,
sest see on ainus, mis meist igaveseks jääb.

Akadeemik Paul Ariste vaimne pärand on siin soovitatust veel märgatavalt suurem.

Järgnevalt juhiksingi tähelepanu sellele, kus see pärand praegu paikneb ja kuidas uurijail oleks võimalik sellega tutvuda. Vaatluse all on eelkõige trükis avaldamata materjal, mis on leidnud omale ainuõige koha – see paikneb Eesti Kirjandusmuuseumi rikkalikes varasalvedes või on sinna teel.

Esimesed kokkupuuted Kirjandusmuuseumiga olid Paul Aristel, kes tol ajal kandis nime Paul Berg, juba gümnaasiumipäevil. 1922. aasta suvel Tartus käies oli Tallinna gümnaasiumiõpilasel Paul Bergil kaasas väike rahvaluulekorjandus professor M. J. Eisenile. Mõne aja pärast kirjutas noor rahvaluulekoguja Tartusse: "Iseäralist suurt huvi igasuguse rahvaluule vastu tundes algasin käesoleval suvel sõnalist vanavara korjama. Et mul selleks mingisuguseid juhtnööre ei olnud, panin kõik kirja, mis aga kuulsin" /E 52693/ (E = Eiseni kogu). Nüüd palub ta teatada, kuidas suhtuda variantidesse, milliseid andmeid üleskirjutustele lisada, kuidas vanakeste usaldust võita.

Nii see algas. Paul Bergist sai professor Eiseni korrespondent, kelle kõige varasemaid rahvaluulealaseid kirjanekuid säilitatakse praegu Eesti Kirjandusmuuseumi Eiseni kogus. Kokku on Eiseni kogusse Paul Aristelt laekunud 606 lehekülge žanriliselt mitmekülgset folkloorset ainekku, mis on kirja pandud kümne aasta kestel – aastail 1922–1932 – Tallinnast, Tartust, Kihnust, Noarootsist, Keilast, Pühalepalt, Reigist, Suuremõisast jm. Kirjanekuid on ka Eesti ingerlastelt. Kuna Eiseni kogu on väga vana, on sellega võimalik tutvuda Eesti Rahvaluule Arhiivis vaid mikrofilmide vahendusel.

Paul Ariste rahvaluulealane kogumistöö ei katkenud ega kahanenud, vaid kogutule tuli aina lisa. Paul Ariste oma käega kirja pandud lehekülgi on praegu Eesti Kirjandusmuuseumi erinevates kogudes 6 000 ringis. Põhiosa sellest materjalist säilitatakse muuseumi kogudes, mis kannavad järgmisi tähiseid: ERA (Eesti Rahvaluule Arhiiv), AES (Akadeemiline Emakeele Selts), ARS (Akadeemiline Rahvaluule Selts), RKM (Riiklik Kirjandusmuuseum). Lisaks on üht-teist veel mõnes väiksemas kogus.

Paul Ariste kui rahvaluulekoguja omapära ja teenete suurus ei seisne mitte üksnes kokkukantud lehekülgede arvus. Mitte keegi teine ei ole meil kogunud nii palju erinevate rahvaste folkloori kui Paul Ariste. "Rahvapärimeste kogujas" nr. 10 (lk. 81) kirjutab K. Salve: "Kirjandusmuuseumi käsikirjaliste rahvaluulekogude hoidlas kannavad kappide ukseid nende portreid, kel vastava kapi sisu kokkukandmisel kõige suuremad teened. Seda ust, mille taga säilitatakse ERA mitte-eesti kogusid, kaunistab enesestmõistetavalt professor Paul Ariste pilt. Ilma temata poleks selliseid kogusid nagu ERA Rootsi, ERA Mustlase, ERA Valgevene, ERA Soome, ERA Vadja. Palju vaesemad oleksid teisedki. Samuti võib öelda, et kogud EKM (Eesti Kirjandusmuuseum) Soome-ugri ja EKM Mitmesugused rahvad kas puuduksid või kannaksid näputäie juhusliku materjali ilmet."

Koguja kartoteegi järgi on viimane laekumine Paul Aristelt Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnale (praegu Eesti Rahvaluule Arhiiv) olnud 1986. a. Selleks on ühe lehekülje pikkune tekst Tartumaalt.

Tahaks veel lisada, et Paul Ariste on kogunud rahvaluulet ka oma emalt, isalt ja abikaasalt.

Pärast akadeemik Paul Ariste surma hakkas tema vaimse pärandi üleandmisega Kirjandusmuuseumile tegelema tema tütar Marju Norvik (nii oli akadeemik soovinud), kelle vahendusel on praeguseks muuseumi jõudnud Paul Ariste elu lõpuni tema enese valduses olnud käsikirjaline materjal, hulgaliselt fotosid jpm. Enesestmõistetavalt on selle materjali hulgas ka akadeemiku lemmiklaps: 23 mapitäit üleskirjutusi Vadjamaalt üldnimetusega "Vadja etnoloogia". See paikneb nüüd ERAs. "Vadja etnoloogia" esimene sissekanne on tehtud 20. augustil 1942. Viimasesse, 23. mappi on koondatud 1980. aastal Vadja retkel kogutud ainekud ning lisatud kaaskiri: "Palju uut sellel retkel ei saanud. Enamasti oli jutustatud vanu lugusid, mis olid juba kunagi kirja pandud. Näib, et uue folkloristliku ainekute saamist Vadjamaalt enam suurt lootat pole. Olen kogunud süsteemilt kõike, mis meelde tuli. Tulevased uurijad otsustagu, mis talletustes on head ja mis halba." Siiski ei sule tsiteeritu "Vadja etnoloogiat" veel täielikult. Viimane sissekanne on tehtud 9. oktoobril 1988 Tartu haiglas, kus Aristega samaaegselt viibis ravil ka üks vadjalane Jõgõperä külast. Viimases mapis leidub veel üks lisaleht, mis annab tunnistust sellest, et "Vadja etnoloogia" koostaja ise on püüdnud oma monumentaalseima käsikirja lehekülgi kokku arvestada. Ta on saanud 5277 käsitsi kirjutatud lehekülge. Samaaegselt "Vadja etnoloogiaga" jõudis ERAsse ka Paul Ariste "Syrjänische folkloristische Texte". See 194-leheküljeline äärmiselt korrektses väljumisega suureformaalne köidetud kaustik sisaldab 105 lehekülge foneetilises transkriptsioonis kirja pandud sürjakomi tekste. Eessõna, sisukord ja tekstide tõlked on saksa keeles. Eelnimetatutele lisandub veel kaustik, mille 193 täiskirjutatud leheküljel esindatud keeled on lapi, tatari, soomerootsi, jakuudi, tšehhi, ingerisoomi, eestirootsi, saksa, vene, rootsi, poola, soome, ungari, jidiši, inglise, prantsuse ja itaalia keel.

Kõige mitmekesisem osa Paul Ariste pärandist paikneb Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuuriloolises Arhiivis. Siin hoitakse tema doktori-väitekirja masinikirjavarianti, trükiste käsikirju, retsensioone, loengute konsepte. käsitsi kirjutatud bibliograafiaid, külalisraamatuid, ilmselt paljudele meist tuttavat raamatute laenutamise vihikut, fotosid, dokumente, nii kooli- kui ka audokoritunnistusi, diplomeid, medaleid, professorile saadetud kirju,

kutseid, õnnitluskaarte, telegramme, tema valduses olnud võõraid käsikirju jms. Kõige selle korraldamisega tegeleb teadur Ellen Kaldjärv.

Paul Ariste kirjavahetus on olnud tõepoolest ulatuslik, mis on ka täiesti ootuspärane. Kõik kirjad on paigutatud mappidesse. Kokku on Ariste fondis 118 mapitäit kirju umbes 1800 isikult, lisaks tuhandeid õnnitluskaarte (21 mapitäit) ja kutseid (11 mapitäit). Kirju-kaarte on isikuilt, kes on pöördunud Paul Ariste poole kirjalikult võib-olla ainult üks kord, kuid väga palju on ka neid, kellega akadeemik on olnud palju aastaid tihedas kirjavahetuses. Liidripositsioonil näivad olevat Aleksis Rannit, Ilse Lehiste, Paul Ariste ema Liisa Berg ning Esperanto Selts.

Paul Ariste on saanud kirju paljudelt tuntud ühiskonna- ja kultuuritegelastelt üle kogu maailma, oma üliõpilastelt, aspirantidelt, kateedrikaaslastelt, perekonnaliikmetelt, samuti mitmetelt asutustelt, arhiividelt, instituutidelt, ülikoolidelt, kirjastustelt, presiidiumidelt, seltsidelt, mitmetelt soome-ugri väikerahvaste esindajatelt jne. Kõiki ei jõuagi üles lugeda. Nimetagem siiski mõned tuntumad nimed: Eesti Vabariigi president Lennart Meri, Soome Vabariigi kunagine president Urho Kaleva Kekkonen, Peeter Arumaa, Björn Collinder, Ferdinand Eisen, Matthias Johann Eisen, Janis Endzelins, Gustav Ernesaks, Péter Hajdú, Tove Jansson, Béla Kálmán, Ott Kängilaski, Bernhard Kangro, Valentin Kiparsky, Feodor Klement, Mikko Korhonen, Kristjan Kure, Ago Künnap, Bernhard Linde, Astrid Lindgren, Kazuto Matsumura.

On ka kirju, milles palutakse professorilt abi mõnes keelelises küsimuses. Näiteks pöördub üks eesti kooliõpetaja professor Ariste poole abipalvega, saates talle ühe rootslase kirja. Rootslasel on kummaline hobi: ta kogub lauset *Friend, you stand on a sacred ground* nii paljudes keeltes, kui tal õnnestub kätte saada. Kooliõpetaja on lause tõlkinud eesti keelde järgmiselt: *Sõber, sa seisad pühal pinnal*. Ta palub, et Paul Ariste selle vähemalt läti keelde tõlgiks. Kord pöördutakse Eesti Riiklikust Meremuuseumist Paul Ariste poole palvega tõlkida nende asutuse nimetus inglise, saksa, hispaania, prantsuse, soome, rootsi, ungari, hiina, hindi, läti ja leedu keelde.

Esimest korda andis Paul Ariste oma käsikirjalist materjali Eesti Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnale 13. aprillil 1934, tuues sinna Eesti vaimse kultuuri päevade Tartu komitee materjale. Muuseumi töötajad meenutavad, et edaspidi olevat akadeemik kutsunud korra aastas kellegi neist, kes parajasti juhtus ette jääma või telefonikõne vastu võtma, enese juurde koju ja andnud talle üle aasta jooksul saabunud kirjad, kutsed, õnnitluskaardid, käsikirjad jms. Ta olevat iga lehekese eraldi ette näidanud ja naljatoonil küsinud: "Kas võtad või viskan prügikasti?" Tegelikult ei olevat ta midagi prügikasti visata raatsinud.

Ariste fotokogus Kirjandusmuuseumi Kultuuriloolises Arhiivis on praegu tema erinevatest eluperioodidest ühtekokku 868 fotot ning teistes kogudes lisaks 123 fotot, millel on näha ka Paul Ariste. Eriti paljudel fotodel on jäädvustatud momente kõikvõimalikelt keeleteaduslikelt üritustelt.

Mõistagi annab eelöeldu tunnistust Paul Ariste mitmekülgsusest, populaarsusest, huvitavusest, tohutust töövoimest, andekusest, suhtlemisavarusest ja -valmidusest.

Paul Ariste pärandist rääkides ei saa mööda minna Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogust, mille hoidlas säilitatakse praegu

Ariste nn. memoriaalkogu ning eksliibriste kogu. Akadeemik otsustas oma isikliku raamatukogu Kirjandusmuuseumile üle anda osade kaupa. Esimest korda tegi ta seda 1967. aastal, loovutades Kirjandusmuuseumile 1422 raamatut ja umbes 2000 eksliibrist. 1972. aastal lisas ta 377 raamatut ja 44 eksliibrist, 1973. aastal 395 raamatut, 1976. aastal 237 raamatut. Inventariraamatu andmeil on Ariste kogus praegu raamatuid ja ajakirju ühtekokku 2438. Nimetatud kogu peaaegu ei sisalda keeleteadusealast kirjandust – vähemalt veel mitte. Selles on ilukirjandust, kooliõpikuid, ajakirju, mõned laulikud jpm. paljudes keeltes. 50 raamatut Ariste kogust on olnud omal ajal erifondis. Praegu on see kogu Paul Ariste pärandi teiste osadega võrreldes ehk kõige vähem huvi pakkuv.

Paul Ariste eriharrastuseks oli eksliibriste kogumine. Muid kolleksioneerimisega seotud hobsid Paul Aristel ei olnud, kinnitavad tema perekonnaliikmed. Tõuke eksliibriste kogumiseks olevat andnud kunsti-harrastaja Julius Genss. Ajalehe "Tartu Riiklik Ülikool" ühes 1969. aasta numbris on avaldatud Paul Ariste artikkel "Midagi kogumishobist". Autor kirjutab: "Andsin eesti keele tunde Julius Genssile. Tal oli suur kunstialane raamatukogu, maale, graafikat ja eksliibriseid ... Pärast tunde näitas ta kord oma suurt eksliibriste kogu. Kui ma seda imetlusega vaatasin, tegi ta mulle ettepaneku, et minagi hakaku eksliibriseid koguma. Sain temalt hambarahaks mitukümmend väärtuslikku eksliibrist." Sellest ajast – 1935. aastast – sai Paul Aristest eksliibriste koguja. Endale laskis ta esimese eksliibrise teha aasta pärast – 1936. Selle loojaks oli kunstnik Hando Mugasto. Hiljem on Hando Mugasto valmistanud eksliibrise ka Paul Ariste abikaasale Erna Aristele.

Kirjandusmuuseumi teaduri Heino Räime sõnul kinkis Paul Ariste oma eksliibrise kogu Kirjandusmuuseumile 20. augustil 1967 kolleksionääri enda nummerdatud paspartuudel. Annetusele oli lisatud järgmine kaaskiri: "Eelnenud 1845 lehel olen Kirjandusmuuseumile andnud umbes 1900 eksliibrist. 1500 eksliibrise kohta oli mul nimistu, mis läks 1946. a. kaduma koos paljude teiste dokumentidega. Uut nimistut asjaomaste andmetega pole suutnud koostada ... oleks hea, kui ... kogu säilitataks tervikuna." Numeratsioon säilitati, nagu kinkija oli soovinud. Lahutati vaid ühele paspartuule kinnitatud eksliibrised, kui neid oli seal rohkem kui üks, ja lisati kogu lõppu. Hiljem tõi Paul Ariste oma kogule täiendust. Praegu on kogus leiduvad 2074 eksliibrist paigutatud mappidesse. Kolleksiooni kohta on koostatud kaks sedelkataloogi: üks süstematiseeritud omanike järgi ja teine dubleerivalt eksliibrise valmistajate-kunstnike järgi. Kartoteegikaardile on märgitud eksliibrisel leiduv tekst, eksliibrise mõõtmed millimeetrites ning ka kunstniku nimi, juhul kui see oli eksliibrisel näha või see suudeti muidu kindlaks teha. Enamikul juhtudel on kaardile märgitud ka valmistamise tehnika ja aeg. Mõningal määral leidub ka viiteid vastavale kirjandusele, seda eriti küsitavuste puhul. Kõige sagedamini on viidatud Paul Amburi raamatule "Eesti kunstipärasest eksliibrimest". Paul Ariste on kinnitanud, et tema eksliibrise kogu on täiendanud ühel poolt kingitused nii kunstnikelt kui ka eksliibrise omanikelt, teiselt poolt vahetused. Lähedased suhted kunstnikega olevat põhjustanud kogu üpris kiire kasvu. Eriti rohkesti leidub kogus Leo Burlandi, Richard Kaljo, Richard Kiviti, Ernst Kollomi, Mart Laarmani, Riho Lahi, Arkadio Laigo, Esko Lepa, Karin Lutsu, Hando Mugasto, Kristjan Raua, August Rebase, Günther Reindorffi, Villu Tootsi jt. valmistatud eksliibriseid. Omanikest on Paul Ariste eksliibrise kogus

enim esinevad nimed Paul Ambur (25), Julius Genss (11), Jānis Missins (12), August Rebane (11), Sergei Lusgin (10), Johannes Parvits (9), Peeter Arumaa (7), Richard Kaljo, Friedrich Puksoo ja paljud teised. Mitmed eksliibrised on Tartu Ülikooli raamatukogu (9), üliõpilasseltsi "Liivika" (8) ja mõnede teiste seltside nimega. Vanematest eksliibristest on siin esindatud Rapla Piibli koguduse (1900), Else Abelsi (1902), *Archivum civitatis Dorpatensis*'e (1905), Peeter Põllu (1907) jpt. eksliibrised. Vanim kogusse kuuluv eksliibris on valmistatud aastal 1893 (Biblioteka N. D. Ignatjeva).

Paul Aristele on kunstnikud valmistanud 7 erinevat eksliibrist. Esimese valmistas 1936. aastal Hando Mugasto (nagu juba eespool öeldud). Seda puulõikes ja eri suurustes eksliibrist on kogus 8 paspartuul. Omanik ise on öelnud, et see eksliibris on traditsioonide ja tolleaegse harrastuse väljenduseks. Teise eksliibrise on Paul Aristele loonud Ott Kangilaski 1938. aastal. Kollektioonis on näha selle eksliibrise valmimine: on pliiaatsivisand ja 4 erinevat tüsjoonist ning kaks valmis eksliibrist. Nii Mugasto kui ka Kangilaski loodud eksliibrised olevat sündinud tellimusega omaniku pakutud ainetel ning need sümboliseerivad tema keeleteaduslikku tegevust. Kaljo Põllult on saadud kingituseks kaks erinevat eksliibrist, kumbagi on kollektioonis vaid üks. Viienda eksliibrise on Paul Aristele valmistanud Grigori Lotman 1978. aastal metsotintos. Sellest on mitu erineva suurusega ja eri värvi varianti. Seoses Tartu Ülikooli 350. aastapäevaga on Paul Aristele valmistanud eksliibrise David Bekker. Seitsmenda Paul Ariste nimega eksliibrise autor ja muud andmed on teadmata. Üle 600 eksliibrise on pärit väljastpoolt Eestit.

Viimased kaks eksliibrist oma kogust loovutas Paul Ariste Kirjandusmuuseumile 4. augustil 1989.

Akadeemik Paul Ariste töötuba tema kodus on seni püsinud puutumatusena. Umbkaudsete arvestuste järgi on selle riulitel 150 000 üksust peamiselt keeleteaduslikku kirjandust, sealhulgas separate. Umbes 2 000 väljaannet käsitlevad rahvaluule küsimusi, ning muidugi leidub seal ka populaarteaduslikku ja ilukirjandust. Paul Ariste perekonna lahel loal rikuti seda puutumatus nüüd, viis aastat pärast akadeemiku siitilmast lahkumist, esmakordselt: mitmed rariteetsemad väljaanded sellest kogust eksponeeriti Paul Ariste mälestusnäitusel Tartu Ülikooli Ajaloo Muuseumis veebruaris 1995.

Tiina Kukk - Halling (Tartu)

PAUL ALVRE 75

Paul Alvre, Professor Emeritus am Lehrstuhl für uralische Sprachen der Universität Tartu gehört zu den eifrigsten und erfolgreichsten Erforschern des Estnischen und seiner verwandten Sprachen. Aus seiner Feder stammen mehr als 550 wissenschaftliche Arbeiten. Neben seiner Forschungsarbeit hat er auch viel Zeit und Kraft für die Aus- und Weiterbildung von Studenten und Aspiranten investiert. Unter seiner Anleitung wurden 15 Kandidaten- bzw. Doktordissertationen verfaßt, und bei der Verteidigung von 52 wissenschaftlichen Arbeiten wirkte er als Opponent. Es würde sich als hoffnungslos erweisen, alle die Personen zählen zu wollen, denen der Jubilar bei der Lösung von Forschungsproblemen beratend zur Seite gestanden und wertvolle Hinweise gegeben hat. Sehr aktiv ist Paul Alvre bei der Vorstellung und kritischen Betrachtung von im Druck erschienener Fachliteratur gewesen.

Zu seiner alltäglichen Arbeit gehört bis heute auch die Lehrtätigkeit an der Universität – Vorlesungen, Seminare, Konsultationen –, die angefangen vom praktischen Finnischunterricht bis hin zur Erörterung theoretischer Fragen der Uralistik reicht. Paul Alvre ist Autor zahlreicher Lehrmaterialien. Der Jubilar hat jahrelang Studenten und Aspiranten auf ihren Feldforschungen bei anderen finnisch-ugrischen Völkern begleitet.

Über lange Zeit ist Paul Alvre wissenschaftlicher Dekan der philologischen Fakultät der Universität Tartu gewesen. In den letzten Jahren leitete er das Laboratorium für Finnougristik und hatte in Abwesenheit des Leiters des finnisch-ugrischen Lehrstuhls auch dessen Funktion übernommen. In seiner außerberuflichen Tätigkeit ist er der Vorsitzende des Redaktionskollegiums der Publikationsreihe der Universität "Fenno-ugristica", hat an der Herausgabe mehrerer Bände dieser Reihe und anderer Veröffentlichungen mitgearbeitet. Er ist Mitglied einiger wissenschaftlicher Gesellschaften – der Finnisch-Ugrischen Gesellschaft, der Finnischen Literaturgesellschaft, der Kalevala-Gesellschaft und der Porthan-Gesellschaft.

Paul Alvre wurde am 3. Januar 1921 in Tartu geboren und besuchte bis 1940 Bildungseinrichtungen seiner Heimatstadt – die Grundschule am Lehrerseminar und das Treffner-Gymnasium. Anschließend studierte er drei Jahre an der Universität Tartu und 1943–1946 an der Universität Helsinki finnisch-ugrische Sprachen, Finnisch und Folklore. Nach Beendigung seines Studiums wirkte er bis 1948 an der Pädagogischen Hochschule in Jyväskylä als Lektor für Estnisch und begann mit dem Verfassen seiner Dissertation.

Nach seiner Rückkehr nach Estland im Jahre 1948 war Paul Alvre bis 1967 Lehrer an Mittelschulen der Stadt Viljandi und setzte nebenbei seine wissenschaftlichen Forschungen fort. Im Jahre 1966 verteidigte er an der Universität Tartu seine Dissertation "Morfologis-äännehistoriallinen tutkimus monikkovartalon muodostuksesta suomessa verrattuna sukukieliin". Im Jahre 1968 wählte man ihn zum Professor am finnisch-ugrischen Lehrstuhl der Universität Tartu.

Ein kurzer Blick auf die Themen der in den letzten 15 Jahren erschienenen Bücher und Broschüren genügt, um zur Feststellung zu gelangen, daß sich der Interessenbericht des Jubilars ständig erweitert hat. Besonders das umfangreiche Werk "Eesti kirja- ja murdekeele morfoloogia" (Tallinn 1989, 208 S.) zieht die Aufmerksamkeit auf sich. Es folgen die Lehrmaterialien für finnisch-ugrische Sprachen "Soome-ugri keelte ajalooline grammatika I. Sõnaliigid. Arvu- ja käändekategooria" (Tartu 1983, 85 S.), "Udmurdi ja eesti keele kõrvutavaid tekste ning väljendeid (koos harjutusülesannetega)" (Tartu 1985, 104 S.), "Komi ja eesti keele kõrvutavaid tekste ning väljendeid (koos harjutusülesannetega)" (Tartu 1987, 104 S.), "Soome keele sõnavaraõpetus ja õigekirjutus" (Tartu 1988, 84 S.), "Soome keele võõrsõnad" (Tartu 1988, 48 S.) und "Pulma poikineen. Virolais-suomalainen vertailusanakirja" (Porvoo-Helsinki-Juva 1993, 306 S.; zusammen mit Raul Vodja). Extra hervorgehoben sei der Anteil von Paul Alvre bei der Herausgabe des zweibändigen lateinisch-estnisch-russischen Wörterbuches für Medizin (Tallinn 1982–1983), für das er neben redaktioneller Arbeit eine kurze lateinische Grammatik und eine Auswahl von Volksweisheiten zusammenstellte.

Die gewachsene Breite seines wissenschaftlichen Interesses läßt sich auch an den in den letzten 15 Jahren verfaßten Artikeln ablesen, in denen die gesamte uralische Sprachfamilie auf irgendeine Weise erfaßt ist: "Az uráli nyelvek névmásainak igei komponense" (Különlenyomat a "Nyelvtudományi Közlemények" 85, 1983), "Vene laenudest uurali keelte konjunksioonides" (MSFOu 185) und "Сопоставительный анализ функций древних объектных падежей в уральских языках" (Linguistica, Tartu 1988). Von den Aufsätzen über Sprachprobleme des Finnisch-Ugrischen seien lediglich die umfangreichsten genannt: "Zu den finnisch-ugrischen *l*-Kasus" (СФУ XXII 1986), "Типологические параллели финно-угорских языков и эсперанто" (Interlinguistica Tartuensis V 1988). Ein Beispiel für die Behandlung von Spracherscheinungen entfernt verwandter Sprachen ist der Aufsatz "Die mordwinischen Pronomen *kodamo* und *meže*" (СФУ XXI 1985).

Im Ergebnis der Erforschung allgemeinostseefinnischer Probleme entstanden mehrere Artikel: "Über die Herkunft der ostseefinnischen Adjektive mit *-lanta*, *-läntä*" (СФУ XVII 1984), "Vom ostseefinnischen Indefinitpronomen" (Studia Fennica 28, 1985), "Ekstsessiivi probleeme" (FU 14 1987), "Deklinatsiooni ühisjooni eesti-vadja-isuri-soome keelealal" (Itämerensuomalaiset kiellet, Helsinki 1990) und "Anmerkungen zum qualitativen Stufenwechsel mit besonderer Berücksichtigung der alten estnischen Schriftsprache" (LU XXVII 1991). Eine Reihe von Aufsätzen hat er einzelnen ostseefinnischen Sprachen gewidmet, wobei sich darin stets auch Vergleichsmaterial aus anderen Sprachen findet. Das Finnische betreffend schrieb er Überblicksartikel über verschiedene Pluraltypen und über andere spezielle Fragen, wie "Über ein als Lehnübersetzung auftretendes Adverb im Finnischen" (СФУ XX 1984), wo er den Gebrauch der Konjunktion *ja* in der Bedeutung 'auch' behandelt, "Tähelepanekuid ladinakeelse "Kalevala" kohta" (KK 1989), "Inkerin suomalaisurteiden nominatiivutus" (Vir. 1991), "Soome keele *u-* ja *ü-tüvede* mitmuse vormistik" (Minor 1993), "Soome keele *o-*, *ö-* ja *oi-*, *öi-tüvede* mitmuse vormistik" (Minor 1994) und "Mikael Agricola emakeelest ja selle eestipärasustest" (KK 1995). Das Wepsische, Wotische und Livische werden untersucht in "Zu wepsischen Pluralformen" (СФУ XVIII 1982), "Yleispiirteitä vepsän monikkotaivutuksesta" (FU 12, 1985), "Das wotische Suffix *-ä* und seine Varianten" (СФУ XVIII 1982), "Yleispiirteitä vepsän monikkotaivutuksesta" (FU 12 1985), "Das wotische Suffix *-ei* und seine Varianten" (СФУ XVIII 1982), "Veel vadja ja eesti küsisõnadest" (KK 1987), "Eesti ja liivi keeleaines Henriku Liivimaa kroonikas" (KK 1984 und 1985), "Parista deminutiivilähtöisestä monikontunnuksesta itämerensuomalaisissa kielissä" (Festschrift für Károly Rédei zum 60. Geburtstag, Wien-Budapest 1992), "Ein eigentümliches Adverb in den ostseefinnischen Sprachen" (LU XXVIII 1992) und "Anmerkungen zum obliquen Modus im Estnischen und Livischen" (LU XXIX 1993).

Am meisten widmete sich der Jubilar seiner Muttersprache, dem Estnischen, doch häufig unter Einbeziehung von Vergleichsmaterial aus anderen verwandten Sprachen. Eine Gruppe von Artikeln bilden Wort-etymologien wie "Kas *põranda* ja *põrnu* kaudu *Permi*?" (KK 1981), wo für die Herkunft von *Perm* Entsprechungen des estnischen Wortes *põrm* 'Erde, Boden' erwogen werden (vgl. z. B. auch mit Eigenbezeichnung der Esten *maarahvas*), desweiteren "Zur Herkunft der Wörter *kas* und *teps* in der estnischen Sprache"

(CФУ XIX 1983), "Murdesõnad *hamanik, taudi ja samunikka*" (KK 1989) und "Murdelisi adverbs" (LU 1994). Paul Alvre hat rudimentären und selten vorkommenden Wortschatz, auch solchen aus der alten Schriftsprache, in seine Forschungen einbezogen: "*veelaks-tüüp kirjakeeles ja murdeis*" (KK 1981), "Eesti vana kirjakeele *väigka*" (Vir. 1983), "Auf *-tasa* endende Adverbien im Estnischen" (CФУ XX 1984), "Über zwei aus dem Estnischen geschwundene Konjunktionen" und "Kontaminationsfälle in der alten estnischen Schriftsprache" (beide in CФУ XXIII 1987), "*sundid ja sandid*" (KK 1990), "Refleksiivpronoomenist *enese ~ enda* vanas kirjakeeles" (KK 1991) und "Über den metanalytischen Hintergrund der estnischen Pronomina *millega* und *miska*" (LU XXXI 1995). Sehr überzeugend hat der Jubilar im Aufsatz "Kohanimed *-vere* loodusobjekti tähistajana" (Eesti Loodus 1986) die hiesigen Ortsnamen auf *-vere* etymologisiert, indem er *-vere* als Deverbale *veere* 'alemaa, brandgerodetes Land' vom Verb *veer(eta)ma* 'aletama, brandroden' betrachtet, vgl. auch "Viron *vere*-loppuisten paikanimien ratkaisu – suomen kielessä" (Vir. 1992). Erklärungen zu estnischen Ortsnamen werden auch in "Veel kord kohanimest *Ocrielae*" (KK 1984) und "*kõrb-, kõrve*-kohanimed looduses ja asustuses" (Eesti Loodus 1988) gegeben.

Von morphologischen Problemen des Estnischen hat Paul Alvre die Anwendung des *tud*-Partizips in komparativer Funktion, die in Volksliedern auftritt, untersucht und den Aufsatz "Miks *tud*-kesksõna komparatiiv?" (KK 1982) verfaßt. Über ebenfalls mit der Komparation verbundene Fragen äußerte er sich in "Süntaktilisi ekvatiivustarindeid" (ESA 29 1983), "Sõna *hea* komparatsioonist" (ESA 32 1986) und "Ekvatiivtarindeist (eriti eesti keeles)" (KK 1992). Erforschenswertes fand der Jubilar auch im Bereich der Kasus, wo er beispielsweise est. *paremini* als ursprüngliche Terminativform interpretierte ("Mis käändes oli *paremini*?", KK 1982); weitere Aufsätze waren betitelt mit "Wie ist der estnische auf *-st* auslautende Translativ entstanden?" (CФУ XIX 1983), "Typen estnischer Possessivsuffixe und deren Herausbildung" (CФУ XX 1984), "Mõningaist passiivi erijoontest" (KK 1993) und "Über terminativische Konstruktionen in den ostseefinnischen Sprachen unter besonderer Berücksichtigung des Estnischen" (LU XXX 1994).

Prof. Paul Alvres wissenschaftliche Arbeit hat für die Erforschung des Estnischen und seiner verwandten Sprachen neue Perspektiven eröffnet sowie andere Sprachwissenschaftler zur Polemik und zum vertieften Eindringen in sprachliche Probleme veranlaßt. Paul Alvre ist ein eifriger und erfolgreicher Wissenschaftler und Lehrer, der an sich selbst und an andere hohe Anforderungen in der Arbeitsdisziplin stellt, seinen Standpunkt wortgewandt verteidigt und anderen, besonders jüngeren Forschern, mit seinem Wissen zur Seite steht. Kollegen, Studenten und alle Ratsuchenden sind gern bei ihm zu Hause willkommen.

Wir wünschen dem Jubilar für noch viele Jahre beste Gesundheit und Schaffenskraft, damit er seine aktive und vielseitige Forschungstätigkeit zum Nutzen der finnisch-ugrischen Sprachwissenschaft fortsetzen kann.

Abkürzungen

ESA = Emakeele Seltsi Aastaraamat, Tallinn; **FU** = Fenno-ugristica, Tartu; **KK** = Keel ja Kirjandus, Tallinn; **LU** = Linguistica Uralica, Tallinn; **Minor** = Minor Uralic Languages and Their Contacts, Tartu 1993; Minor Uralic Languages: Structure and Development, Tartu–Groningen 1994; **MSFOu** = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne; **СФУ** = Советское финно-угроведение, Tallinn; **Vir.** = Virittäjä, Helsinki.

Ago Künnap (Tartu)

A. D. KYLSTRA 75-VUOTIAS

Groningenin yliopiston fennougristiikan emeritusprofessori Andries Dirk Kylstra täyttää 75 vuotta 8. lokakuuta 1995.

Andries Dirk Kylstra syntyi vuonna 1920 Zwaagwesteindessä, Frieslandin maakunnassa sijaitsevassa pienessä kylässä. Perhe muutti kuitenkin jo hänen varhaislapsuudessaan Utrechtiin, jossa hän kävi koulunsa ja sittemmin myös opiskeli. Tieteellinen ura ei tosin ollut mitenkään itsestään selvää: yliopisto-opinnot olisivat edellyttäneet poljakouluksi kymnaasia, ja sellaiseen kouluun ei Andries Dirkiä ollut pantu. Siis tie tiedemieheksi kulki mutkien kautta.

A. D. Kylstra kävi ensin Utrechtin kauppaopiston. Sen jälkeen hän

suoritti työn ohella muutamia ammattiin liittyviä tutkintoja omien sanojensa mukaan "haluttomasti, olosuhteiden pakosta", sillä hän ei tuntenut kaupallista alaa omakseen. Toinen maailmansota, joka muutti lähes kaikkien Kylstran ikäpolven eurooppalaisten miesten elämän, sotki myös Kylstran elämän kulkua. Saksa miehitti Alankomaat ja hollantilaisia nuoria miehiä vietiin pakkotyöhön Saksaan. Tämän välttääkseen Kylstra sanoutui irti toimestaan ja myöhemmin piiloutui kuten monet muutkin ja eli – välillä kirjaimellisestikin – maan alla. Lokakuussa 1943 saksalaiset kuitenkin löysivät hänet, ja hän joutui aputyöläiseksi saksalaiseen tehtaaseen. Ikävien asioiden ohella Saksan aikaan liittyy myös miellyttäviä muistoja. Freiburgissa Kylstra tapasi nuoren saksalaisneitosen, Margrit Linderin, josta sittemmin tuli hänen elämäkumppaninsa. Kultahäät on vietetty tämän vuoden toukokuussa.

Sodan päätyttyä Kylstra palasi Alankomaihin ja aloitti uudet opinnot. Käännös- ja opetustyön ohella hän suoritti ylioppilastutkinnon ja sekä englannin (v. 1946) että saksan kielen (v. 1948) opettajatutkinnon. Vuonna 1951 hän kirjoittautui Utrechtin yliopistoon opiskelemaan saksan kieltä ja kirjallisuutta, sivuaineina muinaisgermanistiikka ja venäjä. Hän suoritti alemman yliopistotutkinnon vuonna 1954 ja ylemmän kaksi vuotta myöhemmin, molemmat erityisin kiitosmaininoin.

Looginen jatko opinnoille oli väitöskirja, jonka aiheena oli itämerensuomen germaanisten lainasanojen tutkimuksen historia. Sitä varten hän sai puhtaasti tieteellistä tutkimusta tukevalta järjestöltä (Z.W.O.) kahden vuoden apurahan suomen ja fennougriistiikan opintoihin Helsingin yliopistossa. Lokakuussa 1956 Kylstran silloin nelihenkinen perhe matkusti Helsinkiin. Suomen kielen opintoihin hän tarttui hänelle ominaisella sitkeydellä: hän oppi puhumaan erinomaisesti suomea, ja vuosien kuluessa tämä taito vain kasvoi. Mutta hän opiskeli paljon muutakin. Professori Ravilan johdolla hän tutustui useihin muihinkin suomalais-ugrilaisiin kieliin sekä yleiseen fennougriistiikkaan. Saamen kieli alkoi kiehtoa häntä. Koska Helsingissä ei ollut helppoa löytää syntyperäisiä saamen puhujia, Kylstra teki kaksi matkaa Lappiin ja opiskeli siellä saamea syntyperäisen kielenoppaan johdolla. Saamen kielestä tulikin hänelle jonkinlainen lempilapsi, jonka tutkimiseen hänellä ei valitettavasti myöhemmin ole monien muiden aktiviteettien rinnalla riittänyt tarpeeksi aikaa.

Lokakuun lopussa 1958 Kylstran Suomessa viisihenkiseksi kasvanut perhe palasi takaisin Alankomaihin ja Kylstra sai saksan opettajan viran Steenwijkien lyseosta. Seurasi uudenlainen työntäyteinen aika: 29 viikkotuntia koulussa ja väitöskirjan valmistelu iltaisin ja viikonloppuisin. Tutkimus edistyi kuitenkin ripeästi, ja jo toukokuun 12. päivänä 1961 Kylstra puolusti julkisesti väitöskirjaansa *Geschichte der germanisch-finnischen Lehnwortforschung*. Siinä hän käsittelee itämerensuomen germaanisten lainasanojen tutkimuksen historiaa aivan alusta 1950-luvun loppuun ja ottaa kantaa moniin kiistanalaisiin kysymyksiin. Hän on mm. sitä mieltä, että goottilaislainat ovat itämerensuomessa täysin mahdollisia.

Seuraavana vuonna Kylstra kutsuttiin Groningenin yliopistoon vastaperustetun muinaisgermanistiikan oppituolin haltijaksi. Hän otti professuurin vastaan 1. syyskuuta 1962 ja hoiti sitä eläkkeelle siirtymiseensä, 30. lokakuuta 1985 asti. Muinaisgermanistiikan professorin opetusala käsitti

koko muinaisgermanistiikan kirjon: kielet (mm. gootti, muinaisyläsaksa, muinaisnorja), kirjallisuuden, historian ja uskonnon. Luennoillaan hän teki silloin tällöin ekskursseja fennougriistiikkaan ja innostavana opettajana hän sai joukon opiskelijoita siinä määrin uteliaaksi, että he pyysivät professoria pitämään erillisen luentosarjan fennougriistiikasta. Professori suostui, sillä hänen tärkeysjärjestyksessään ovat aina olleet "opiskelijat ensin". Mutta opiskelijoiden ruokahalu kasvoi syödessä: seuraavaksi he pyysivät suomen kielen alkeiskurssia. Siihenkin Kylstra suostui. Kun hän oli kaikkien opetusohjelmien ulkopuolella opiskelijoiden pyynnöstä pitänyt jo koko joukon suomalais-ugrilaisiin kieliin liittyviä oppitunteja, hänen opetustehtäviään laajennettiin vuonna 1966 fennougriistiikalla, ja siitä lähtien on suomen, unkarin ja muutaman muun suomalais-ugrilaisen kielen voinut valita Groningenissa – ensimmäisenä koko maassa – loppututkinnon sivuaineeksi, ja samalla fennougriistiikka sai Alankomaissa virallisen aseman. Samana vuonna tuli muinaisgermanistiikka, joka Groningenissa oli alunperin ollut vain sivuaine ja pakollinen aine eri germaanisten kielten opetusohjelmassa, pääaineeksi.

Vaikka professori Kylstran työsarja laajeni ja sen myötä työmäärä lisääntyi, hänellä oli yhä uusia suunnitelmia. Hänellä oli visio, jonka hyväksi hän toimi kaikessa hiljaisuudessa. Se toteutui vuonna 1973: kuningatar vahvisti allekirjoituksellaan uuden akateemisen asetuksen, jossa uutena opintosuuntana oli suomalais-ugrilaiset kielet ja kirjallisuus. Asetuksen mukaan tämä opintosuunta tarjosi mahdollisuuden opiskella kolmea eri pääainetta: suomen kieltä ja Suomen kirjallisuutta, unkarin kieltä ja Unkarin kirjallisuutta sekä suomalais-ugrilaista kielitiedettä. Groningenin yliopistossa ryhdyttiin heti laatimaan opinto-ohjelmia kaikille kolmelle pääaineelle ja niiden opetus aloitettiin syksyllä 1974. Alun perin tiedekunta lupasi perustaa myös uuden oppituolin, mutta tätä lupausta ei silloin lunastettu. Öljy- ja muut talouskriisit aiheuttivat sen, ettei vuosikausiin ollut puhuttakaan uusista professuureista, päin vastoin vanhoja oppituoletta lakkautettiin. Asia ratkaistiin siten, että muinaisgermanistiikan oppituolet jaettiin paperilla kahtia, kahdeksi "puolipäivätoimiseksi" professuuriksi. Paperilla tällainen jako on helppo, mutta käytäntö onkin sitten jo eri asia. Runsaat kymmenen vuotta professori Kylstra johti kahta opiskelijamäärältään pientä, mutta opetettavalta alueeltaan jättimäisen laajaa laitosta. Koska kummankin laitoksen opettajakunta oli hyvin pieni, hän osallistui myös opetustoimintaan paljon enemmän kuin professoreilla yleensä on ollut tapana: hän saattoi samana lukukautena viikottain opettaa runologiaa, germaanista mytologiaa, suomen ja unkarin kielen historiaa, kääntämistä suomesta ja unkarista hollantiin sekä saamen alkeita. Kylstra tunnetaan erinomaisena opettajana, hänen luentonsa ovat selkeitä ja inspiroivia; tehtäviensä moninaisuudesta huolimatta hän ei ole koskaan laiminlyönyt opiskelijoita.

Professori Kylstran johdolla on hänen laitoksissaan valmistunut neljä aiheeltaan hyvin kaukana toisistaan olevaa väitöskirjaa: Gryt Ant Piebengan Rasmus Raskin tieteellisestä työstä ja erityisesti hänen friisin kielioipistaan (1971), Tette Hofstran itämerensuomen germaanisten lainasanojen tutkimuksesta (1985), Osmo Nikkilän vanhan kirjasuomen loppuheitosta (1985) ja Jolanta Jastrzebskan Unkarin nykykirjallisuuden traagisista ja

groteskeista henkilöhahmoista (1989).

Samanaikaisesti uuden suomalais-ugrialaisten kielten opintosuunnan perustamisen kanssa Alankomaiden yliopistoelämässä alkoi muutosten ja uudistusten vyöry, jota sitten vauhdittivat erilaiset talouskriisit. Kylstra joutui jatkuvasti taistelemaan sekä vanhan että uuden oppituiolinsa (tai paremminkin tuolinpuolikkaansa) ja laitoksensa hyvinvoinnista ja jopa olemassaolosta. Hän pystyi kuitenkin taktikoimaan niin hyvin, että hänen edustamansa opintosuunnat olivat hyvissä voimissa vuonna 1985 hänen siirtyessään eläkkeelle. Odotuksenmukaista olisi ollut, että yliopisto olisi tässä vaiheessa antanut Kylstran kummallekin laitokselle oman kokonaisen professuurin. Näin ei valitettavasti kuitenkaan käynyt. Yliopisto tajusi tosin, että toista kylstraa ei varmaankaan löydy, joten se päätti, että muinaisgermanistiikan oppituioli lopetetaan, vaikka muinaisgermanistiikka opintosuuntana säilytetäänkin, ja Kylstran "kaksoisprofessori" siirretään kokonaan fennougriistikalle.

On itsestään selvää, että laitosten perustamis- ja kehittämistyö, hallinto sekä laajat opetustehtävät veivät aikaa tutkimukselta. Tämä näkyikin sekä Kylstran julkaisujen luku- että sivumäärässä. Kylstran väitöskirja sai hyvän vastaanoton. Sen ilmestyessä yleinen käsitys oli, että itämerensuomalaisgermaanisiin lainakontakteihin ei tutkimuksella ole enää mitään lisättävää. Näin oikeastaan ajatteli Kylstra itsekin. Kuitenkin hänen teoksensa sai tavallaan aikaan sen, että lainasanatutkimuksessa on viimeisten 25 vuoden aikana tapahtunut paljon.

Julius Mägiste esitti Kylstran väitöskirjan arvostelun yhteydessä 1965 (Ural-Altische Jahrbücher 36) toivomuksen, että joku laatisi itämerensuomen vanhimmista germaanisista aineksista Setälän vanhentuneen (v:lta 1913) ja Karstenin laajan, mutta epäkriittisen (v:lta 1943/44) tilalle kriittisen "bibliografisen luettelon", jollaista sekä fennougristit että germanistit kipeästi tarvitsisivat. Hän kohdisti toiveensa Kylstraan, joka kävikin käsiksi tähän tehtävään, koska katsoi sen velvollisuudekseen. Hän alkoi kerätä materiaalia tällaista kriittistä sanakirjaa varten, jonka piti rajoittua vain vanhimpiin lainoihin. Aloittaessaan hän ei osannut aavistaakaan, millaisen työn hän oli ottanut suorittaakseen. Työ edistyi hitaasti, mikä jälkeen päin ajatellen ei olekaan ihme. Vuonna 1974 ilmestyivät sanakirjasta koartikkelina *a*-alkuiset sanat Ural-Altische Jahrbücherissä (46). Sen jälkeen sanakirjatyö joutui vuosiksi säästöliekille, mikä varmasti koitui sanakirjan eduksi. Sen voi jokainen todeta verrattessaan koartikkelia ja lopullista versiota *Lexikon der ältesten germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen*, jonka ensimmäinen osa (*A–J*) valmistui neljän hengen tiimin tiiviinä ryhmätyönä 1991. Suuri ero on paitsi paljon muuttuneissa toimitusperiaatteissa myös siinä, että alun perin yksiosaiseksi suunnitellun teoksen on nyttemmin tarkoitus ilmestyä kolmiosaisena. Miksi sitten vuosia kestänyt hiljaselo oli sanakirjalle eduksi? Kuten sanottu, silloin kun Kylstra aloitti materiaalin keruun, hänen lähtökohtansa oli, ettei mitään olennaisesti uutta tulisi esiin. Itämerensuomen kannalta kaiken piti olla ongelmatonta, probleemeja oli lähinnä germanistiikan puolella. Sitä paitsi vanhanaikaiseksi koettua lainasanatutkimusta ei siihen aikaan tehnyt juuri kukaan, joten uusia ongelmia tuskin oli odotettavissa. Toisin kävi. Lainasanatutkimuksessa alkoi 1970-luvulla uusi luku, kun Jorma Koivulehto, jonka kiinnostuksen lainasanoiin Kylstran väitöskirjaan

tutustuminen oli herättänyt, lähestyi lainasanoja uudesta näkökulmasta, osittain uusin metodein ja ryhtyi ravisuttelemaan vanhoja, faktoina kirjallisuudessa toistettuja käsityksiä. Koivulehto on esittänyt tähän mennessä jo runsaasti yli 150 uutta germaanista etymologiaa. Kun sen lisäksi kiinnostus lainasanatutkimukseen on herännyt laajemmaltikin, on selvää, että jos Kylstran sanakirja olisi valmistunut alkuaan suunnitellun aikataulun mukaan, se olisi ollut jo ilmestyessään auttamattomasti vanhentunut.

Sanakirjan ohella työryhmä on julkaissut artikkelikokoelman *Omaa vai lainattua. Itämerensuomen germaanisiin lainasanoihin liittyviä kirjoitelmia 1* (1988), jossa on Kylstran laaja artikkeli *arpa*-sanasta. Tämän lisäksi hän on käsitellyt lainasanoihin yleisesti liittyviä seikkoja muutamissa artikkeleissa: *Germanisch-finnische Lehnwortforschung* (Levende talen 1962), *Die alten germanischen Lehnwörter im Finnischen. Ein unbekanntes Feld für Germanisten* (Leuvense Bijdragen 64, 1975), *Das finnisch-lappische Nominalsuffix *-ek und seine Bedeutung für die Lehnwortforschung* (Finnisch-Ugrische Mitteilungen V, 1981), *Das älteste Germanisch im Lichte der germanisch-finnischen Lehnwortforschung* (Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik 21, 1984).

Kuten Kylstran kiinnostus lainasanoihin jo osoittaa, hän ei tutkimuskohteita valitessaan ole kulkenut muotivirtausten mukaan. Virkaanastujaisitelmänsä Groningenissa 1962 hän piti muinaisnorjassa mahdollisesti olevasta substraattivaikutuksesta (*Substraatinvloed in het Oudnoors?*). Aihe oli germanistiikassa hyvin epätavanomainen. Myöhemmin Kylstra on useammassa artikkelissa palannut tähän aiheeseen: *Zur Substratforschung* (Orbis 14, 1967), *Zur Frage eines Substrats im Skandinavischen* (Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik 23, 1985), *Präaspiration im Westskandinavischen und im Lappischen* (Orbis 21, 1972) ja *Skandinavisch-lappische Parallelen* (SUSA 185, 1983). Kaksi viimeksi mainittua ovat erityisen kiintoisia, koska hän käsittelee niissä paralleelitapauksia länsiskandinaavisissa kielimuodoissa ja saamessa. Hän esittää näissä – tosin hyvin varovaisin sanakääntein – kahdesta geneettisesti erillähtöisestä kielestä samankaltaisen äänneellisen kehityksen, joka voisi olla saman substraatin vaikutusta. Ilmeistä on, että ajatusta osassa germaanisia kieliä piilevästä substraatista ei voida ilman muuta torjua. Fennougristipiireissä mahdollisia substraattijälkiä on ennen Kylstraa aavisteltu lähinnä sanastossa; tästä on kirjoittanut tämän julkaisun toinen "jubilaari", jo edesmennyt akateemikko Paul Ariste.

Kuusikymmentäluvun alkupuolella Kylstra julkaisi useita hollanninkielisiä kirjoitelmia, joiden tarkoituksena oli tehdä Alankomaissa siihen asti täysin tuntematonta fennougristiikkaa tunnetuksi. Samalla hän loi alan hollanninkielistä termistöä. Hän oli myös kiinnostunut siitä, mitä suomalais-ugrilaisista kielistä ja kulttuureista oli aikojen kuluessa kirjoitettu Alankomaissa ja laati näistä bibliografiaa. Bibliografia vuosina 1945–1965 ilmestyneestä kirjallisuudesta on julkaistu 1967 (SUSA 687).

Friisiläinen syntyperä näkyy myös Kylstran kirjallisessa tuotannossa. Helsingissä opiskellessaan hän löysi arkistojen kätköistä friisinkielisiä pastori Halbertsman (1789–1869) kirjeitä, jotka hän julkaisi. Näissä kirjeissä oli myös suomalaisen kansanrunon "Jos mun tuttuni tulisi" käännös friisiin kielelle.

Muutamissa artikkeleissa (Us Werk 1962 ja 1965, Virittäjä 1966, Ural-Altische Jahrbücher 1967) hän on käsitellyt myös kysymystä, onko Suomessa keskiaikaisia friisiläisjälkiä. Hänen mukaansa mitään selviä todisteita sellaisista ei ole.

Syvempi tutustuminen fennougristiikan laitoksensa toiseen pääkieleen, unkariin, tapahtui paljolti opetustyön kautta. Säännölliset vierailut Unkarissa, milloin omasta aloitteesta milloin taas kutsuttuna vieraana, autoivat käytännön kielitaidon kehittämisessä. Tutkimustyössä unkarin osuus jäi vähemmälle; puhtaasti unkarin kieltä hän on käsitellyt vain artikkeleissa, jonka hän julkaisi yhdessä groningenilaisen foneetikon Tjeerd de Graafin kanssa *Nyelvtudományi Közleményekissä* 1980. Tämä pieni artikkeli unkarin mahdollisista diftongeista (*Vannak-e diftongusok a magyar köznyelvben?*) sai unkarilaiset traditionalistit takajaloilleen. Kylstra puuttui asiaan vielä samassa aikakauslehdessä 1984 artikkelissa *Még egyszer a magánhangzó + j kapcsolataról a magyarban*.

Saamen harrastus johti Kylstran myös laaja-alaisempiin ja laajakantoisempiin arktisiin asioihin. Hän oli vuonna 1970 perustamassa Groningenin yliopistoon tällä hetkellä hyvin maineikasta arktisten alueiden keskusta (*Arctisch Centrum*) ja toimi kahdeksan vuotta (1970–1978) sen puheenjohtajana.

Kylstran yliopiston ulkopuolisista tehtävistä on syytä mainita hänen pitkäaikainen toimintansa mm. kolmen eri kielen, saksan, suomen ja unkarin, tulkin ja kääntäjän tutkinnon tutkintolautakunnan puheenjohtajana. Hänen ansiotaan on, että unkarin tulkin ja kääntäjän tutkinto on Alankomaissa nykyisin samalla korkealla tasolla kuin ns. koulukieltenkin. Suomen kielen vastaava tutkinto perustettiin 1982 professori Kylstran aloitteesta, ja hän toimi myös sen puheenjohtajana lähes kymmenen vuotta.

Professori Kylstra pystyi solmimaan hyvät yhteydet sekä Suomeen että Unkariin. Yhteistyö sujui hyvin sekä kummankin maan virallisen tahon että yliopistojen kanssa. Molemmat maat tajusivat professori Kylstran merkityksen näiden maiden kielen ja kulttuurin tunnetuksi tekemiseksi Alankomaissa ja antoivat auliista apuaan Groningenin yliopiston fennougristiikan laitoksen kehitystyössä. Kumpikin maa on antanut hänelle myös virallisen tunnustuksen: vuonna 1985 hän sai sekä suomalaisen että unkarilaisen korkean kunniamerkin. Samana vuonna hänet vihittiin myös Tampereen yliopiston kunniaohtoriksi.

Professori Kylstran monipuolisuus on yleisesti tunnettu. Hänen organisointikykyänsä on kiistämätön. Ne, joilla on ollut tilaisuus nauttia Kylstrojen vieraanvaraisuudesta heidän kodissaan, ovat varmasti tutustuneet myös kertoja-Kylstraan, joka "ottaa kuulijansa" niin, että vieraat unohtavat lähteä kotiin säälliseen aikaan. Eläkkeelle siirtyminen ei hänen kohdallaan ole merkinnyt alueen kapenemista. Opetus- ja hallintotehtävien jäätyä pois hän on ryhtynyt harrastamaan asioita, joille ei aikaisemmin liiennyt aikaa. Monet lomamatkat ovat suuntautuneet kelttien jäljille. Hän on opiskellut turkkia ja lukenut Koraanin arabiaksi.

Vaikka päivänsankari ei olekaan asunut sitten varhaislapsuutensa Friisien maalla, hänen kaikessa toiminnassaan näkyy hänen friisiläinen luonteenlaatunsa: tietynlainen vaatimattomuus, peräänantamattomuus ja

sitkeys, suomeksi sanottuna sisu. Jos hän ei olisi friisi, hän voisi hyvin olla suomalainen tai vaikkapa virolainen.

Groningenin yliopiston fennougristiikan sekä skandinavistiikan ja muinaisgermanistiikan laitokset samoin kuin Tarton yliopiston uralilaisten kielten laitos sekä me kaikki groningenilais-tarttolaisen julkaisun tekoon ja kolmivuotiseen TEMPUS-yhteistyöprojektiin osallistuneet onnittelemme professori Kylstraa hänen merkkipäivänään ja toivotamme hänelle monia terveitä, rauhallisia ja onnentäyteisiä vuosia sekä perheen että tekeillä olevien ja uusien tutkimusten parissa.

Sirkka-Liisa H a h m o (Groningen)

ON THE CONFERENCE "MINOR LANGUAGES AND CULTURES IN CONTACT" IN TARTU

On 31 May and 1 June of the current year a group of historians and linguists from home and abroad met at the University of Tartu. There were numerous distinguished scientists among them. At the joint conference of the Universities of Tartu and Groningen 25 papers were read. The audience was quite large, too.

The opening session of the conference was introduced by Tjeerd de Graaf from the University of Groningen. His subject was "The Use of Acoustic Databases and the Study of Language Minorities in Siberia". The work of the conference was continued by Helmut Piirimäe from Tartu ("Tendencies in the Seventeenth-Century Trade of Towns in Estonia") and Adriaan van der Hoeven from Groningen ("Finnish Art Based on the Kalevala and the Building of National Identity, with Special Reference to Kullervo").

In the afternoon the conference worked in three sections.

Those interested in the problems of philology could follow the presentations by Osmo Nikkilä from Groningen ("Germanischer Einfluß auf die ostseefinnische Morphologie"), Tiit-Rein Viitso ("On Some Germanic and Finnic Phonetic Innovations"), Krista Vogelberg ("Anglo-American Influence on Estonian Parameters of Some Language Usage Universals") and Paul Alvre ("Russische Lehnelemente in den Indefinitpronomina und -adverbien der ostseefinnischen Sprachen") – all from Tartu, as well as by Lembit Vaba from Tallinn ("Läti keele vahendusel saadud saksa kaudlaenuid eesti murdesõnavaras"). A joint paper "Two Case Studies on the Sociolinguistics of Minority Languages: Baltic Kashubians and North-Sea Frisians" was presented by Tjeerd de Graaf from Groningen and Tomasz Wicherkiewicz from Poznan.

In the history section the papers were read by J. S. A. M. van Koningsbrugge ("Dutch–Estonian Trade Relations in the Years 1650–1720") from Groningen, Jüri Kivimäe ("Reval and Amsterdam. Commercial Relations 1494–1558") from Tallinn, and by Enn Küng ("Der Anteil der holländischen Kontakten am Narvaschen Handel der II Hälfte des 17. Jh.") as well as by Arvo Tering ("Über die gelehrten Kontakte der niederländischen Universitäten zum Baltikum in der Frühen Neuzeit") from Tartu.

Three presentations could be followed in the section on semiotics, the subject of the day being "Model of the Universe as Reflected in Mythology, Folklore and Literature". The speakers were Igor Černov ("Towards the Reconstruction of National Model of the Universe. Theoretical Considerations") and Ülo Valk ("The Balto-Finnic Cosmogonic Myth in the

Context of World Mythologies") from Tartu and Els Jongeneel ("The Narrator as National Consciousness") from Groningen.

On 1 June linguists from Tartu started the day in the section on philology. Ago Künnap spoke about "j aikaa ilmaiseissa suffikseissa samojedissa". Piret Klesment continued with her paper on an extinct Samoyed language ("Verbien suffiksillisesta analysoinnista matorin kielen matorin murteessa"). The following papers were read by Helle Metslang from Tallinn ("Futuurin lähteet suomalais-ugrilaisissa kielissä"), Marta Csire ("Marin kielen verbien menneen ajan muotojen käytöstä") and János Pusztay ("Ovatko uralilaiset kielet tempuskieliä?") from Szombathely.

At the same time papers were read in the history section: Eero Medijainen ("Foreign Ministry of Estonia between the Two World Wars"), Veiko Berendsen ("The Marriage of the German-Baltic Nobility in the 19th Century on the Example of North Estonia"), Villu Tamul ("Statistical Analysis of the Academical Relations of the University of Tartu in the First Half of the 19th Century") and Toomas Hiio ("Die deutschbaltische studentische Verbindungen (Korporationen) an der Universität Dorpat/Tartu in 19ten Jahrhundert") from Tartu.

In the afternoon a common round-table discussion took place. It contained a great deal of reasoning and induced numerous new ideas. The hitherto activity in the framework of the TEMPUS project was reported on and weighed, the current work and future plans were evaluated. The common view of the participants in the discussion was pronounced: the project has fully justified the expectations, and its continuation would only be greeted.

Common lunches and dinners given to the participants of the conference in the Old Cafe of the University of Tartu and the restaurant "Tarvas" offered a possibility to continue discussions and establish new contacts in a free atmosphere. Naturally, the unofficial programme also included the discussion of new propositions and joint plans for further investigations of different national languages and cultures. Hopefully, near future will bring about deeper insight and closer cooperation and, among other things, will soon enable to cast more light on several, hitherto unsolved, problems of language and culture of our kindred peoples.

Tiina Kukk - Halling (Tartu)

Paul Alvre
(Tartu)

VE NE LAENUELEMENDID LÄÄNEMERESOO ME KEELTE INDEFINIITPRONOOMENEIS JA -ADVERBIDES

On arvatud, et soome-ugri (resp. uurali) keelte tänapäeval küllaltki diferentseerunud sõnaliigid taanduvad ainult kas nimetussõnadele (noomenverbid) või viitesõnadele. Viimaste hulka on interjektsioonide kõrval kuulunud ka pronoomenid (Itkonen 1966 : 215 jj.). Selle sõnaliigi suurt vanust tõendab vastuvaidlematult seegi asjaolu, et asesõnad on otseselt suunanud ning mõjutanud noomeni- ja verbikategoriate kujunemist (pronominaalse päritoluga on nii possessiivsuffiks *kui* ka pöördelõpud).

Oleks siiski ekslik pidada kõiki tänapäeval tuntavaid pronoomeniliike ürgseteks. Seda on küll kahtlematult ühesilbilise tüvega personaal-, interrogatiiv- ja demonstratiivpronoomenid, kuid nii läänemeresoome kui ka kaugemate sugulaskeelte ainestik viitab relatiiv-, indefiniit- ja veel mõnede teistegi pronoomeniliikide hilisele tekkele. Seejuures on iseloomulik, et interrogatiivpronoomen on varem täitnud lahedalt kolme funktsiooni (olnud ka relatiivne ja indefiniitne), milline tarvitusviis pole veel tänapäevalgi läänemeresoome keeltest täielikult kadunud (Alvre 1982 : 45 jj.). Hiljem kujunenud pronoomeniliikide moodustamiseks on sageli kasutatud juba keeles eksisteerivaid asesõnu, neid reduplitseerides (näit. ungari *kiki* 'iga, igaüks, mis tahes'; vrd. *ki* 'kes'), erinevaid pronoomenitüvesid liites ning ka suffikseid või prefikseid kasutades. Eriti kirju päritoluga on indefiniitpronoomenid, mille hulka kuulub ka varasemaile substantiividele või adjektiividele taanduvaid vorme (näit. eesti *mõni* – vrd. komi *-mijn*: *ko/mijn* '30'). Mõjustusi on saadud ka naaberkeeltest, kusjuures silma torkab just venepäraste laenuelementide suur arv.

Käesoleva kirjutise ainestik pärineb suurelt osalt Tartu Ülikooli soome-ugri keelte kateedri arhiivist, kuid seda on ammutatud ka tekstikogudest, grammatikaist, sõnaraamatuist ning üksikuurimusist (Ahlqvist 1856; Alvre 1965, 1975, 1980; Ariste 1948, 1968; Genetz 1881, 1885; Kettunen 1938, 1942; KKS 1968, 1974; Mägiste 1958, 1968; Nirvi 1971; Ojansuu 1922; Palmeos 1962, 1982; Penttilä 1963; Porkka 1888; Posti, Suhonen 1980; Saareste 1958–1979; Sovijärvi, Peltola 1982; Sjögren–Wiedemann 1861; Virtaranta 1963–1994; Wiedemann 1875, 1973; Баранцев 1978; Майтинская 1964, 1966; Рягов 1977, СВЯ 1972; Зайцева 1981; ЯН 1966 jt.).

Kronoloogiliselt moodustavad indefiniitpronoomenite vanima tarvituspiirkonna juhud, kus vormiline eristatus interrogatiivpronoomenist puudub. Et *kes?* ja *mis?* võivad olla ka siduvad asesõnad, on üldtuntud fakt. Tänapäevaks on nende pronoomenite tarvitamise kolmas võimalus umbmääraste asesõnadena vähemalt eesti kirja- ja ühiskeelest (mõnda üksikjuhtu arvestamata) tugevasti taandunud. Samasugune on pilt soome keeles, kus paarissõnalistel juhtudel on asesõnadel *ken* 'kes' ja *mikä* 'mis' umbmäärane tähendus, näit. *ken tuopi kerran*, *ken kaksi* 'kes (= üks, keegi) toob kord, kes kaks (korda)', *kenellä oli nälkä*, *kenellä jano*, *kenellä jokin muu vaiva* 'kel oli nälg, kel janu, kel mingi muu vaev'. Sama tüüpi on Wiedemanni sõnaraamatu (sub *kes*) näide *saiwad raha kes kaks rubla*, *kes kolm* 'sie bekamen Geld, Einer zwei Rubel, der Andere drei'. Wiedemanni grammatika andmeil (1875 : 433) on aga lõunaeesilisel pronoomenil *keä*, *kea* ka üksi tähendus 'Jemand, Einer'.

Hoopis üldisemad on soome ja eesti keeles niisugused interrogatiivpronoomenite tarvitamise juhud indefiniitses funktsioonis, kus nad seostuvad *kin*-lõpulise indefiniitadverbiga: *kuka kulloinkin*, *mikä milloinkin* 'kes ~ mis kunagi'. Penttilä iseloomustab neid grammatikas (1963 : 526) distributiivsete sõnaühenditena: *kuka kulloinkin ~ milloinkin ~ kussakin ~ missäkin ~ kunnekin ~ minnekin*, *mikä kulloinkin ~ milloinkin ~ kussakin ~ missäkin ~ minnekin* jt. Pronoomenid *kuka* ja *mikä* võivad kombineeruda ka omavahel, kusjuures teine neist on siis *kin*-lõpuline: *kuka mitäkin*; samuti *mikä mitäkin*. Võimalikud on ka adverbipaarid: *missä milloinkin* 'kus kunagi' jt. Eesti keeles kasutatakse põhimõtteliselt samu kombinatsioone, kuid *gi*-liite paiknemine ei kattu alati, näit. soome *Lapsia saapui*, *mikä mistäkin* – eesti *Lapsi saabus*, *kust keegi* (mitte *kes kustki*).

Need distributiivsed sõnaühendid on tegelikult pooltel teel interrogatiivpronoomeneilt (resp. -adverbidelt) tüüpilistele *gi*-liitega moodustatud sõnavormidele (vrd. eraldi tarvitatud *keegi* ja *kuskilt*). *gi*-liite kordus oleks muutnud sellised tarindid pleonastiliselt kohmakaks, milles arvatavasti peitubki põhjus interrogatiivpronoomeni säilimiseks ka indefiniitses tähenduses.

Küsisõnade tarvitamist umbmääraste asesõnade asemel (kuigi need on keeles üldiselt olemas) näeme ka teistes läänemeresoome keeltes.

Võib arvata, et selline markeerimata indefiniitsuse väljendamine on varem olnud põhiline, enne kui kujunesid läänemeresoome keelealal *gi*-lised vormid *keegi*, *miski*, *mingi*, *kumbki*, *ükski*, soome *jokin* 'keegi; mingi', *kukin* 'igaüks', *mikin* 'miski, keegi', *kumpikin* 'kumbki', vepsa *keŋgi* 'igaüks', *miŋgi* 'miski', *kudambki* 'kumbki' jt., soome keel on eitavates seostes säilitanud *kaan-*, *kään-*sufiks (ei *kukaan* ~ *kenkään* 'ei keegi', *ei mikään* 'ei miski' jt.), kuna aga enamikus läänemeresoome keeltes on toimunud tugev taandumine *gi*-vormide kasuks.

Lihtvormide kõrvale on sünenud ka sõnaühendeid, mille esimene komponent on indefiniitselt kasutatav interrogatiivpronoomen või adverb, teine aga mingi noomen või verbi käändeline vorm, harvemini isegi adverb. Mõned prefiksijuhud on üsna hilist päritolu.

Eesti keel viljeleb *tahes*-sõna (*des*-tegevusnimi verbist *tahtma*), näit. *kes tahes*, *mis tahes*, *kus tahes*, *millal tahes*, *kuidas tahes* jt. Nendega on enam-vähem võrdväärsed *vaid-* ja *iganes*-konstruktsioonid, näit. *kes vaid* ~ *iganes*

soovib. Vana kirjakeel kasutas *eales*-tüüpi, näit. Mülleril ja Rossihniusel *ke eales* 'kes iganes', *mea eales* 'mis iganes'.

Prefiks *edi-* on tulnud tarvitusele mõnedes eesti kagumurrakuis, andes nii pronomeni- kui ka adverbivorme: tüübid *edikea*, *-kes* 'keegi', *edimia*, *-mis* 'mingi, miski', *edikuhu* 'kuhugi', *edikust* 'kuskilt', *edikuna* 'kunagi' jt. Päritolult on *edi-* läti keele mõjul tekkinud tõkelaen 'ei tea' (vrd. läti *nežkas* '= ma ei tea, kes', *nežkur* '= ma ei tea, kus').

Soome keel tunneb mitmeid samalaadseid postpositsionaalseid tarindeid (*tahansa*, *vain*, *ikänänsä* ~ *ikinänsä*), kuid neile lisandub veel *hyvänsä*-, *vaikka-* ja *jos*-tüüp. Näit. *mitä hyvänsä* ~ *tahansa* ~ *vain* 'mida tahes ~ vaid', *Mitä ikinä(s)i haluat*, *saat* 'Mida iganes soovid, saad', *Maksan vaikka mitä* 'Maksan mis tahes', *Olkoon jos kuka* 'Olgu kes tahes'.

Karjala-aunus viljeleb interrogatiivpronomeniile liitunult sõnu *tahto*, *kačot*, *ni valdah*, mida on märkinud oma uurimuis juba Genetz (*mi tahto* 'mis tahes, miski', *kunne kačot* 'kuhugi', *midä ni valdah* 'mida tahes', *ken ni valdah* 'kes tahes'), kuid sõltuvalt murdealast on tänapäeval põhiliseks *tahto* kõrval verbivormid *ollow*, *-liw läännöw*, *mäntie* (Tveri, Valdai, Tihvini murrak).

Vepsa keeles saadakse indefiniitseid sõnaühendeid keelendite *taht*, *putü*, *putü ja melhez* abil, mil kõigil on tähendus 'tahes'. Kaks esimest on verbivormid, viimane sõna *mel* 'meel' possessiivsufiksiline illatiiv. Näit. *laske miš taht otah* 'võtku mis tahes', *min putü bašima* 'mida tahes rääkisime', *heitän ajandan*, *laske ken melhez ajah* 'lõpetan sõidu, sõitku kes tahes'.

Venepäraseid laenuelmeid on saanud indefiniitpronomeniite ja -adverbide koostisosaks just läänemeresoome keelte idapoolsel alal (karjala-aunus, isuri, vadja, vepsa), kus vene keele mõju on kestnud aastasadu. Kõige enam on laenatud vastavaid vene sufikseid, kuid ka rida prefikseid ning üksiksõnugi on üle võetud. Vaatamegi neid kahes rühmas vastavalt sellele, kas laenuelement on kasutusel prefiksina (resp. eesasendis) või sufiksina (resp. tagaasendis), kusjuures üksikelemendid reastame alfabeetiliselt.

-b₁, **-b₂**. Karjala keele Tihvini murrakus *miula vain kenen b₁ tois* 'mulle kelle tahes tooks', vadja *no ku-ib₁ sä-vv₂ se vä-*vpö* tš₁* 'aga kuidagi saada see varblane kätte'. Mägiste tõlkes (1959 : 211) esinev sõna 'also' näib viitavat sellele, et autor on käsitlenud vadja sufiksit *-b₁* kui soome liitepartikli *-pa*, *-pä* vastet. Tegelikult on see ikkagi sama kui vene *бы*, millega muide on edasi antud ka karjala asjaomase näite tõlge (лиш бы кого привел'; Рягов 1980 : 341).

-bui(t), **-buit'en(a)**. Karjala keele Tihvini murrakus *mi'l'ä bui ripakolla* 'mingi lapiga', *pellolla miššä buit* 'kuskil põllul', *miššä buit'ee* 'kuskil', *mit'üš buit* 'mingisugune', *mi'l'ä buit* 'millalgi', *mih buit'ena värčij* 'mingisse kotti', Tveri murrakus *illalla*, *naverno kerät'tih ket buit'en* 'õhtul, nähtavasti keegi koristas'. Eraldi lisatagu karjala keele Tihvini murrakust *šie mäne*, *šie kuini buit* 'sina mine, sina kuidagi', milles on kontamineerunud samatähenduslikud vormid *kuini* ja *kui(ni)buit*. Sama sufiks on aunuses kasutusel ka prefiksina (vt. allpool). *bui(t)*, *buit'en*-elemendi lähtekohaks on vene *-нибудь* (näit. *где-нибудь* 'kuskil').

hot'. See vene päritoluga sõna *хоть* on üldiselt eesasendis, kuid vадja keeles esineb ta harva ka pronoomeni järel: *i:li ki-rpittsoi i mitä xo:t'* 'või telliskive või mis tahes'.

-i. Karjala keele Tihvini murrakus *kel'l'ä i jõlu* 'kellelgi polnud', *i ruadua ei mid'äij* 'ja tööd (= teha) pole midagi', aunuses *mustetah, konzu kudai nahku pidaw nostua* 'peetakse meeles, millal mingit nahka on vaja välja võtta (tõsta)'. Siin on vene sõna *и* 'ka, ja' siirdunud sufiksina soome *kin*-partikli funktsiooni.

-l'**uwbo**. Karjala keele Tveri murrakus *mid'ä l'uwbo rua* 'mida tahes tee', *mi l'uwbo* 'mis tahes'. Sufiksi vasteiks vene keeles on *любой* tähendusega 'ükskõik kes v. mis' ja sufiks *-либо*, näit. *что-либо* 'miski'.

-**ni**, -**ni**. Levinud nii postpositioonina kui ka prefiksina. Karjala keele Tihvini murrakus *ruvettij valamaq renkilöil'l'ä da ken mil'l'ä ni* 'hakati valama ämbritega ja kes millegagi', *možot muissat, miššä ni näit?* 'võib-olla mäletad, kuskil nägid?', isuris *kelni* 'kellelgi', *miGä ni* 'miski', vepsas *ken-ni* 'keegi', *kel'l'e-ni* 'kellelegi', *mi-ni* 'miski', *kudam-ni* 'keegi', *mäne sä jõugõšpä kuna-ni* 'mine sa jalust kuskile', vадja keeles (Kukkusi) *kuzani* 'kuskil', *kuhoni* 'kuskile', *ketäni* 'kedagi'. *ni*, *ni*-sufiksi päritolu pole olnud küllalt selge. Kettunen (1943 : 418) seostab selle kahtlevalt vepsa oma sõnaga *nin* 'nii', Maitinskaja (1964 : 84) peab aga seda prefiksit koguni soomegriiliseks, seostades näiteks ungari vormidega *nem, ne* 'ei, mitte'. Hoopis tõesem on siduda see läänemeresoome prefiksaalsete *ni*-vormidega (vt. allpool), kust *-ni* küllaltki iseseisva elemendina on siirdunud sufiksiks (vrd. näiteks *-ni* kasutamist aunuses soome *kin*-sufiksi vastena verbivormis: *a mie händ en ni t'ied'ün* 'aga ma teda ei teadnudki'). Mitme teisegi laenulemendi kasutamisel võime tõdeda kahepaiksust, nende rakendamist nii prefiksina (resp. eesasendis) kui sufiksina (resp. tagaasendis).

-**nibut'**, **nibit'** jt.: Karjala keele Valdai murrakus *ketnibu:t'* *тылпак гошт'ят* 'mingid külalised tulevad', Tihvini murrakus *on ken nibuit' üökšün* 'on keegi eksinud', aunuses *sa, emändö, kuinibut'* kasvata teda viieaastaseks', isuris *miDüniBut'* 'midagi', vадjas (Kukkusi) *kennibit'* 'keegi', *kuhönibit'* 'kuhugi', *kuzanibit'* 'kuskil', *mikänibut'* 'keegi'. Sufiksi vene vasteks on *-нибудь*, näit. *кто-нибудь* 'keegi'.

-to. Karjala keele Tveri murrakus *no kunneto kado* 'no kuskile kadus', Tihvini murrakus *mid'ä to šano* 'midagi ütles', *poiga šnä miššä to meil'ä on* 'poiss seal kuskil meil on', *kuin to* 'kuidagi viisi'. Sufiks on sellisena üle võetud vene keelest (vrd. *кто-то* 'keegi', *что-то* 'miski').

Prefiksiga (resp. eesasendis paikneva laenulemendiga) indefiniit-pronoomeneid ja -adverbe on ainult neli, kuid kõik nad; nagu juba nägime, on kasutusel ka sufiksina või eri sõnana tagaasendis.

hot, **hot'**, **hoz** jt. Karjala keele Tihvini murrakus *hot' kel'l'ä* 'kel tahes', *hot' mid'ä* 'mis tahes'; Genetzil (1881 : 206) *hot ken* 'kes tahes', *hot kumbañe* 'kumb tahes'; aunuses Genetzil (1885 : 159) *hoz mi* 'vaikka mikä', vадjas *hot miltine* 'milline tahes', Kukkusi murdes *hot: hot kuhö t'sühö miä men* 'kuhu tahes tööle ma lähen'. Eraldi märgitagu karjala keele Tihvini murrakust *šiel'ä hot' min nibuit* 'seal kui palju tahes', kus indefiniitsust märkivad osised on

dubleeritud (*hot* ja *-nibuit*), mõlemad vene päritoluga. Samatähenduslike formantide kordusega on tegu ka Genetzi kirjapanekus (1881 : 206) *hot kudamañe taho, kato* või *kajo* 'kumpi tahansa, jompikumpi, mikä hyvänsä, jokin'. Vene sõna *хоть* on üha säilitanud vormilise iseseisvuse, sulamata täielikult kokku järgneva pronoomeniga.

kojo-, *koje-* jt. Vepsa keeles *kojo-ken* 'keegi', *kojo-kelle* 'kellelegi', *kojo-mi* 'miski', *kojo-mit't'e* 'mingisugune', vadja keeles *nä-ilt sä-b mi:tä, ko-jo mi:tä* 'von ihnem bekommt man was, irgend was', *mi-ä ko-jo mitä pa-jatin* 'ich habe einiges erzählt', Ahlqvistil (1856 : 77) *koje-ken* 'nägon', *koje-mi* 'nägot', mis häälikuliselt on täpselt vene lähteprefiksi *ко-* vasted (vrd. *ко-кто* 'keegi', *ко-что* 'miski'). Siia kuulub veel karjala liitvorm *hot kudamañe kajo*, mille kohta vt. eespool.

l'ibo. Aunuse näide *l'ibo midä ñevvonuš ga* 'ta on midagi õpetanud' osutab, et vene sufiks *-либо* (vrd. *что-либо* 'miski') on laenates võinud siirduda ka eesasendisse. Kaudselt on seda soodustanud asjaolu, et vene keeleski on *либо-* iseseisev tähendus 'või; kas'.

ñi-, *ni-*. See prefiks on eituse puhul laialt kasutusel mitmes läänemeresoomee keeles. Piirdume siinkohal vaid mõne näitega: karjala keele Tveri murrakus *ni ken ei aššu* 'keegi ei astu', Tihvini murrakus *ei šüö ñi mid'ü l'ehmä* 'lehm ei söö midagi', aunuses *ei lähte ñi kui* 'ei lähe kuidagi', lüüdis *mad ni midä* 'ei muud midagi', vepsas *ni-ken* 'ei keegi', *ñi-mi* 'ei miski', vadjas Ahlqvistil (1856 : 77) *niken* 'ingen', *ni-mi* 'intet'. Selline prefiksi *ñi-*, *ni-* kasutamine vastab täiel määral vene keelele (vrd. *никто* 'ei keegi', *ничто* 'ei miski').

Sama *ni-*, *ñi-*ainese rakendamisest sufiksina oli eespool juba juttu. Et teisedki laenuelemendid võivad endale saada hoopis vastupidise asendi kui lähtekeeles, on oluline üldkeeleteaduslik tähelepanek. Kuna aglutineerivais keelis on rõhuvas ülekaalus sufiks, siis on mõistetav, et indoeuroopa keelte prefikseile võidakse leida koht ka sõna lõpus. Vastupidine nähe, et vene sufiks iseseisvub ja siirdub põhisõna ette (*l'ibo*), võib tunduda üsnagi mõistatuslik. Ometi ei jää seegi juhtum erandiks, sest ka vene *nik-*lõpulistes substantiivides on ekslikult nähtud liitsõnu, kust siis lõpuks on abstraheeritudki soome ja karjala substantiiv *niekka* tähenduses 'kunstnik'.

Lõpuks on otstarbekas lisada, et vene sufikseid ja prefikseid on suurel määral üle võtnud ka kaugemad sugulaskeeled, kuid seejuures on pronoomeni põhiosa püsinud sageli ka seal sama kindlalt soomeugrilisena kui läänemeresoomegi keelealal.

Kirjandus

Ahlqvist, A. 1856, Wotisk grammatik jemte språkprof och ordförteckning, Helsingforsiae; Alvre, P. 1965, Pronoomenite iseärasusi // ESA 11, Tallinn. Lk. 195–208; 1975, Über eine Neubildung in den finnisch-ugrischen Sprachen (auf dem Hintergrunde der pronominalen Typologie) // SFU XI 4. Lk. 235–241; 1980, *gi-*liitelisist pronomeneist // KK 9, Tallinn. Lk.

539–543; 1982, Läänemeresoome indefiniitpronoomeneist // SUST 181, Helsinki. Lk. 45–55; **Ariste, P.** 1948, Vadja keele grammatika, Tartu; 1968, A Grammar of the Votic Language, Bloomington – The Hague; **Genetz, A.** 1881, Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä, Helsinki (= Suomi II : 14); 1885, Tutkimus Aunuksen kielestä, Helsinki (= Suomi II : 17); **Itkonen, E.** 1966, Kieli ja sen tutkimus, Helsinki; **Kettunen, L.** 1938, Livisches wörterbuch mit grammatischer einleitung, Helsinki; 1943, Vepsän murteiden lauseopillinen tutkimus, Helsinki (= SUST LXXXVI); **KKS** = Karjalan kielen sanakirja 1, Helsinki 1968; 2, Helsinki 1974; 3, Helsinki 1983; **Mägiste, J.** 1968, Suffixentlehnungen in den finnisch-ugrischen Sprachen, insbesondere aus dem Russischen // SUSA 69, Helsinki; **Nirvi, R. E.** 1971, Inkeröis-murteiden sanakirja, Helsinki; **Ojansuu, H.** 1922, Itämerensuomalaisten kielten pronomioppia, Turku (= TSYJ B I, 3); **Palmeos, P.** 1962, Karjala Valdai murrak, Tallinn (= EST 5); **Penttilä, A.** 1963, Suomen kielioppi, Porvoo–Helsinki; **Porkka, V.** 1885, Ueber den ingerischen Dialekt mit Berücksichtigung der übrigen finnisch-ingermanländischen Dialekte, Helsingfors; **Posti, L., Suhonen, S.** 1980, Vatjan kielen Kukkosin murteen sanakirja, Helsinki; **Saareste, A.** 1958–1979, Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV, Stockholm; **Sovijärvi, A., Peltola, R.** 1982, Äänisvepsän näytteitä, Helsinki; **Sjögren, J. A., Wiedemann, F. J.** 1861, Livische Grammatik nebst Sprachproben, S.-Pétersbourg; **Virtaranta, P.** 1963–1994, Lyydiläisiä tekstejä I–VI, Helsinki (= SUST 129, 130, 131, 132, 165, 218); **Wiedemann, F. J.** 1875, Grammatik der ehstnischen Sprache, St.-Pétersbourg; 1973, Eesti-saksa sõnaraamat. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest, Tallinn.

Баранцев А. П. 1978, Образцы людиковской речи, Петрозаводск; **Зайцева М. И.** 1981, Грамматика вепского языка (фонетика и морфология), Ленинград; **Майтинская К. Е.** 1964, Местоимения в мордовских и марийских языках, Москва; 1966, Заимствованные элементы в местоименной лексике финно-угорских языков // СФУ II 4. Lk. 235–240; 1969, Местоимения в языках разных систем, Москва; **Пальмеос П.** 1981, Суффикс *-nik* в прибалтийско-финских языках // СФУ XVII 1; **Рягов В. Д.** 1977, Тихвинский говор карельского языка, Ленинград; **СВЯ** 1972 = **Зайцева М. И., Муллонен М. И.,** Словарь вепского языка, Ленинград; **ЯН** 1966 = Языки народов СССР III. Финно-угорские и самодийские языки, Москва.

Arhiivimaterjalina on kasutatud peamiselt Tartu Ülikooli soome-ugri keelte kateedri kogusid.

RUSSISCHE LEHELEMENTE IN DEN INDEFINITPRONOMINA UND -ADVERBIEN DER OSTSEEFINNISCHEN SPRACHEN

Zusammenfassung

Im östlichen Teil des ostseefinnischen Sprachgebietes (Karel.-Olon., Ingr., Wot., Weps.) sind russische Lehelemente Bestandteil von Indefinitpronomina und -adverbien geworden. Vor allem wurden entsprechende russ. Suffixe entlehnt, aber auch eine Reihe Präfixe und auch einzelne Wörter wurden übernommen. Diese sollen nun in zwei Abteilungen je nachdem, ob das entlehnte Element als Präfix (resp. vorangestellt) oder als Suffix (resp. nachgestellt) Verwendung findet, betrachtet werden.

1. Das russ. Lehelement als Suffix

-bi, -bi: karel. *miula vain kenenbi tois* 'nur irgendjemanden bringen würde' (vgl. 'лишь бы кого привел').

-bui(t), buit'en(a): karel. *pellolla miššä_buit* 'irgendwo auf dem Feld'. Vgl. russ. *-нибудь*, z. B. *где-нибудь* 'irgendwo'.

-l'uwbo: karel. *mi l'uwbo* 'was auch immer'. Vgl. russ. *-либо*, z. B. *что-либо* 'irgendetwas'.

-ni, -ni: ingr. *kelni* 'bei irgendjemandem (Adessiv)', wot. *kuzani* 'irgendwo', *ketäni* 'irgendjemanden (Partitiv)'.

-ñibut', -ñibit': wot. *kennibit* 'irgendjemand', ingr. *miDänibut* 'irgendetwas (Partit.)'. Vgl. russ. *-нибудь*, z. B. *кого-нибудь* 'irgendjemand'.

-to: karel. *no kunneto kado* 'na, irgendwohin verschwand er'. Vgl. russ. *куда-то* 'irgendwohin'.

2. Das russ. Lehelement als Präfix (resp. vorangestelltes Wort)

hot, hot', hoz: wot. *hot miltine* 'was für einer auch immer'. Vgl. russ. *хоть*.

kojo-, koje-: weps. *kojo-ken* 'irgendjemand'. Vgl. russ. Präfix *кое-*, z. B. *кто-кто* 'irgendjemand'.

l'ibo: olonetz. *l'ibo midä ñevvonuš* 'er hat irgendwas gelehrt'. Vgl. russ. Suffix *-либо*, z. B. *что-либо* 'irgendetwas'.

ni-, ni-. Die Verwendung dieses Präfixes bei der Negation ist in vielen ostseefinnischen Sprachen weit verbreitet: karel. *-ni ken ei aššu* 'niemand schreitet', wot. *ni-mi* 'nichts'. Vgl. russ. Präfix *ни-*, z. B. *никто* 'niemand', *ничто* 'nichts'.

Die Verwendung dieses *ni-*, *ñi-* als Suffix ist ebenso möglich (s. oben).

Reili A r g u s
(Tallinn)

ÜHE EESTI LAPSE LAUSEMOODUSTUSE ARENG

Olen seadnud oma peamiseks eesmärgiks anda ühe eesti keelt kõneleva lapse lausemoodustuse arengu kirjeldus vanuses 1.6–4.0. Püüan anda ülevaadet, kuidas süsteem arenes, millal mingit tüüpi laused ilmusid esimest korda ja millal laps vastavat tüüpi lauset juba vabalt kasutada oskas. Samuti üritan jõuda mingitele järeldustele selle kohta, miks võtab laps mõne lausetüübi kasutusele varem, mõne hiljem, miks ta mõnda lausetüüpi eelistab, teist jälle kas kasutab harva või väldib hoopis. On siin põhjuseks lausetüüpide grammatiliste vormide suhteline lihtsus või keerukus või on põhjused pragmaatilised või hoopis leksikaalgrammatilised?

Ainestik ja meetod

Ainestik koosneb peamiselt lindistatud dialoogidest (154 minutit = 149 lehekülge litereeritud teksti = üle 600 lause). Keelejuhiks on minu poeg Martin. Dialoogid on lindistatud võimalikult vabas ja igapäevases suhtlussituatsioonis (mängides, süües, joonistades jne.). Nii annavadki nad üsna selge pildi lapse igapäevasest keelest. Sellisel lähteainestiku kogumise meetodil on aga rida puudusi: pikad pausid, rohkesti ühesõnalisi vastuseid jne. Samuti ei pruugi laps kõiki neid lausetüüpe, mida ta kasutada oskab, just nimelt lindistuse ajal tarvitada. Seepärast olengi paralleelselt teinud kirjalikke ülestähendusi, eriti sellisel juhul, kui olen märganud, et mõni lausetüüp esineb lapse kõnes esimest korda.

Lausete liigitamisel on aluseks Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudis 1993. aastal välja antud "Eesti keele grammatika II" süntaksiosa. Laused on liigitatud põhitüüpidesse. Registreeritud on iga lausetüübi esmaesinemise aeg, samuti üritasin määrata selle vanuse, mil laps kasutas sellelaadset konstruktsiooni juba vabalt (varane ja sage konstruktsioon loetakse produktiivseks alates selle viiendast esinemiskorrast, hiline ja harv konstruktsioon aga alates kolmandast esinemiskorrast (Lieko 1985 : 25).

Esimene suurem probleem tekkis lause määratlemisega. Lapsel on tihti kiire oma mõtete väljendamisega, ta kardab kõnevooru kaotada ning tahab võimalikult palju infot korraga kuuldavale tuua. Nii tekivadki laused, mille pikkust saab mõõta ühe hingetõmbega. Sageli ongi lausepiir seal, kus lapsel

tekib vajadus sisse hingata. Laps võib kuuldavale tuua 4–5 mõttelist tervikut järjestikku, absoluutselt ilma mingi pausita, seejärel on tal aga paus seal, kus kõigi reeglite kohaselt ei tohiks üldse mingit pausi olla. Vahel võib sellesse pausi mahtuda koguni täiskasvanu repliik, mida laps ei pruugigi tähele panna, sest ta on parasjagu ameticis oma lause lõpetamisega. Kõik sellised nähtused, nagu pausid lause sees, lausesisesed reformuleeringud, tühisõnad, venitused jne. on üldse iseloomulikud suulisele tekstile (Hennoste 1994), lastekeelele sealhulgas.

Niisiis olen antud töös lähtunud lause määratlemisel eelkõige grammatilisest tervikust. Loomulikult olen arvestanud lause semantikat, žeste, intonatsiooni ja konteksti.

Lihthouse

Martini liighthouse põhitüübid on: 1) normaallaused, 2) kogeja- ja omajalauseid, 3) eksistentsiaallaused. Normaallaused jagunevad omakorda intransitiivseteks ja transitiivseteks lauseteks. Intransitiivsest lausest tõuseb omaette tüübina esile predikatiivlause.

Martini esimene lause oli predikatiivlause (vanuses 1.6): *See on issi*. Nädala möödudes kasutas ta samas lauses juba täiendit: *See on suur issi*. Martini keelises arengus algas seega vanusest 1.6 periood, mil ta kasutas eranditult predikatiivlauseid: *Mustad asjad on pähh; Kaka on pähh; Kakao on mämm; Issi on pai*.

Arvan, et predikatiivlause eelistamine tuleneb eelkõige sellest, et kõne arengu algetapil laps nimetab enda ümbruses asuvaid esemeid. Selle perioodi tüüpiline suhtlussituatsioon nägi välja nii, et laps osutas näpuga mingile esemele või olendile ja ema vastas seejärel predikatiivlausega: *See on ....* . Seega on üheks mõjutajaks kindlasti vastava lausetüübi väga sage esinemine täiskasvanukeeles. Predikatiivlause on Martini lausearengu varasel perioodil niivõrd valdav, et ta kasutab seda ka possessiivlause asemel omandisuhete väljendamiseks: *See on minu rahakott* (1.8).

Kuni vanuseni 3.2 on predikatiivlause Martini kõnes ikka veel enamkasutatavaks lausetüübiks. Hiljem esineb predikatiivlauseid rohkesti ainult sellises lindistussituatsioonis, kus on tegevuseks pildiraamatu vaatamine.

Teiseks varaseks lausetüübiks võib lugeda transitiivlause. Esimene registreeritud näide on vanusest 1.7: *Issi teeb ata-ata*. Produktiivseks loeksin selle lausetüübi vanuses 1.9. Järgnevad ongi selle perioodi tüüpilisemad transitiivlauseid: *Palun kommi* (1.9); *Võta ära see* (2.0). Martini varases keelekasutuses on transitiivlause sageduselt teine lausetüüp predikatiivlause järel.

Intransitiivne lause oli Martini kõnes küll varane (esimene näide vanusest 1.8), kuid võrreldes kahe eelnimetatud lausetüübiga varasemal perioodil tunduvalt vähem produktiivne. Torkab silma, et verbivalik on mõnevõrra rikkam kui transitiivses lauses. Järgnevad näited on kõik vanusest 1.8: *Vissimuu tudib; Elektrirong ei sõida; Näti korraga kukub kõmm*.

Martini esimene eksistentsiaallause on lindistatud vanuses 2.5 (seega 11 kuud hiljem kui esimene predikatiivlause): *Seal on üks pesumasin*.

Põhjuseks, miks eksistentsiaallause Martini kõnesse nii hilja ilmus, võiks pidada ilmselt sõnajärge. Tundub, et lapsel on alguses siiski kergem

konstrueerida selline lause, milles esimene nimisõna on subjekt, teine nimisõna objekt või predikatiiv.

Esimene possessiivlause on lindistatud vanuses 2.0: *Mul on üks raamat*. Ei julgeks küll absoluutse kindlusega väita, et siinkohal on tegemist possessiivlause esmakordse esinemisega. On tõenäoline, et tegemist on lihtsalt lüngaga lindistusmaterjalis. Kuid fakt, et materjalis esineb kokku ainult 9 possessiivlauset, osutab sellele, et Martin kasutab seda lausetüüpi tõepoolest väga harva.

Kogejalause võtab Martin kasutusele vanuses 3.0: *Mulle meeldib banaan*.

Tulemuslauseid on materjalis ainult üks: *Kassist tuli jänku* (3.7).

Kvantiteedilauseid leidub kaks, neist esimene on lindistatud vanuses 3.9: *Neid pabereid oli palju*.

Tähelepanuvääriv on veel see, et täiend ilmub lihtlausele varakult, juba siis, kui sihitus pole esinenudki (esimene täiend vanuses 1.6, esimene sihitus vanuses 1.7).

Niisiis võib lihtlause arengu seisukohalt pidada esimeseks tähtsaks perioodiks vanust 1.6–1.8, mil laps omandas esimesed lihtlause tüübid. Teine tähtis periood algas vanuses 3.2: lapse keelelises arengus toimus väikene hüpe – ilmusid kogejalused, esines esimene osaalus possessiivlause, ilmusid transitiivsesse lausesse seisundi-, põhjus- ja vahendimäärus. Umbes samal ajal hakkas vähenema predikatiivlause hulk ning teised lausetüübid hakkasid vähehaaval rohkem kasutust leidma.

Kokkuvõtvalt annab lihtlause arengust ülevaate tabel 1.

Lihtlause ilmumine lapse keelekasutusse

Tabel 1

Predikatiivlause	+	o									
Transitiivlause		+	o								
Intransitiivlause		#									
Eksistentsiaalause					+	o					
Possessiivlause					+		o				
Kogejalause							+	o			
Tulemuslause										+	
Kvantiteedilause											+
	1.6	1.8	1.10	2.1	2.5	2.11	3.0	3.2	3.8	4.0	

+ – esimene registreeritud näide

– kohene produktiivne kasutamine

o – produktiivne kasutamine

Koondlause

Esimene koondlause oli Martini lauseloomes küllaltki varane: *Kommi, saia ei ole* (1.8). Produktiivsest kasutamisest saab rääkida vanuses 2.0: *Mina ei taha Mutionu laulu, Une-Mati laulu; Näti ja issi tutti*.

Kuigi Martin kasutas ühel korral koondlauseid sidesõna *ja*, eelistas ta kuni kolme ja poole aastaseks saamiseni siiski koondlauseid ilma sidesõnadeta moodustada. Esimesteks sidesõnadeks olid siis *ja* ja *või* ning korduvate

lauseliikmetena esinesid nii alused, sihitised, määrused, öeldistäited kui täiendid.

Koondlauses kasutas Martin kaua ainult ühendavat (markeerimata) rinnastust, eraldav (markeerimata) rinnastus tuleb kasutusele alles siis, kui ilmub sidend või (vanuses 3.6): *Veel* (teen) *Ä* või *M* või *I*? Ühendav markeerimata vastandus ilmus aga alles vanuses 3.11: *See pole vahva, vaid vägev*.

Rindlause

Lastel peetakse lausete ühendamise lihtsaimaks viisiks koordinatsiooni. Seda seetõttu, et koordinatsioon ei nõua lausete struktuurides mingisuguseid muutusi (Lieko 1992 : 60). Laps alustab teise osalause arendamist esialgu ainult ühest sõnast, tervet osalausest pole ta veel võimeline planeerima (Lieko 1992 : 43). Rindlause areng teeb läbi neli järjestikust etappi:

I. Lause + 1 sõna

II. Lause + rohkem kui 1 sõna

III. Lause + lause

IV. Lause + sidesõna + lause

Sellist rindlause neljaetapilist arengut sobivad illustreerima järgmised Martini laused:

I. *Emme, võta see kott, õue, õue* (1.11).

II. *Need pesumasinad on katki, rikkis on* (2.5).

III. *See ei jooksegi, see käib* (2.9).

IV. *Tõstame kraana peale ja panen ahju* (3.6).

Niisiis oli Martini esimene rindlause vanusest 1.11, seega 3 kuud hiljem kui esimene koondlause, ning produktiivsest kasutamisest võib rääkida alles kuus kuud hiljem, vanuses 2.5. Martini esimese sidesõnata liitlause ja esimese sidesõnaga liitlause vahel oli 19 kuud. Rindlauses hakkas Martin sidesõnu kasutama samal ajal kui koondlauses, s.o. vanuses 3.6.

Sidumata osalause vahelistest semantilistest seostest arenes esimesena välja ühendav seos: *Emme, võta see kott, õue, õue* (1.11). Vastandav seos esineb lauses, mis on lindistatud vanuses 2.9: *See ei jooksegi, see käib*. Seletusseos ilmus kuu hiljem: *Ma teen* (korda) *panen uue patarei siia* (2.10). Järeldava seose kohta on näide vanusest 2.5: *Kell on poolteist, tudima*.

Nagu näha, arenesid ühendava rinnastuse markeerimata asümmeetrilised seosed välja kõik enam-vähem ühel ajal, esimesed näited on vanusest 2.5–2.10. Eraldavat seost sidumata osalause vahel ei esinenud.

Vanuses 3.6, mil ilmusid esimesed sidesõnad, kasutas Martin kõige enam ühendavat-loetlevat seost, võttes appi sidesõna ja: *Mina ostan kogu aeg poest ja panen keldrisse* (3.6). Vastandava seose puhul tarvitas Martin sidesõna aga: *Mina ei ole mingi loom, aga mina olen Martin* (3.6). Eraldav sümmeetriline seos moodustus sidesõna või abil: *Sa tood või ei too tagasi (koti)?* (3.8).

Eelnevat kokku võttes võib öelda, et esimesi rindlauseid hakkab laps moodustama enne kaheaastaseks saamist ning tihti (Martinil väga pikka aega) on esimesed rindlased ilma sidesõnadeta.

Põimlause

Nagu juba eespool mainitud, on alistust väljendav konstruktsioon lapsele keeliselts raskemini mõistetav kui rinnastust väljendav (Leiwo 1985 : 72). Seega ilmub põimlause lapse keelde mõnevõrra hiljem kui rindlause. Martin kasutas esimest korda põimlauset vanuses 2.0: *Kutsu Darri nii suur, kalli-opa ei võta*. Seda esimest põimlauset kaldun pidama juhuslikuks (või imitatsiooniks), sest seda tüüpi (määralauseid) rohkem sidumata kujul ei esinenudki. Vanuses 2.3 hakkas ta kasutama tingimuslauseid: *Sööme selle toidu ära, siis läheme õue; Sokid panen, siis panen papud*. Et siin on tegemist ka kohese produktiivse kasutamisega, siis võiks põimlausegi tegelikuks ilmunisajaks pidada vanust 2.3.

Algul olid Martini põimlased (nii nagu koond- ja rindlasedki) kõik ilma sidosonadeta. Sidend ilmub põimlausest vanuses 2.9.

Kõige esimesena hakkas Martin kasutama adverbiaallauseid, seejärel ilmusid eriküsilased, atribuutlused, siis *et-kõrvallused*, *kas-kõrvallused* ning referaat.

Alljärgnev tabel annab vastavalt kõrvallauseste liikidele ülevaate põimlauseste ilmunisest Martini keelekasutusse.

Põimlauseste ilmunine lapse keelekasutusse (L = lause) Tabel 2

AdverbiaalL	Määral	+											+	s			
	TingimusL		#									#	s				
	Ajal			+					+	s				o	s		
	Põhjusaal					+				o				+	s	o	
	Ostarbeal										+		+	s			
	ViisiL																+
KohaL																	+
KomplementL	et-kõrvall									#	+	s	o				
	kas-kõrvall										+						
	Eriküsil					+			o								
	Referaat											#	#	s			
RelatiivL	AtribuutL							+	o								
		2.0	2.2	2.4	2.8	2.10	3.0	3.2	3.4	3.6	3.8	3.10	4.0				

+ – esimene registreeritud näide

– kohene produktiivne kasutamine

o – produktiivne kasutamine

s – sidenditega seotud osalused

Niisiis näib põimlause omandamise skeem olevat üldiselt järgmine: kõigepealt juhuimitatsioonid, seejärel tekib üks selline lausemall, mis on hästi omandatud ja mida laps kasutab mõnda aega põimlause põhimudelina (Martinil oli selliseks lauseks tingimuslause), seejärel hakkavad lisanduma teised põimlause liigid. Et Martini sidosonade valik oli esialgu veel üsna kesine, ei olnud nelja-aastaseks saamiseni mitmed põimlause tüübid Martini keelekasutusse jõudnudki.

Liitne liitlause

Esimene liitne liitlause on pärit tekstist, mis on lindistatud vanuses 3.4: *Mina arvan, võib-olla peaksime niisugust asja tegema, mina toon sulle mänguasju.* Produktiivsest kasutamisest saab rääkida vanuses 3.9: *Kui püksid olid jalas, siis panin sokid, ja kui sokid olid jalas, siis panin papud* (3.8); *Kui keegi mängib siin orelit ja tal tuleb kohvi isu, siis ta teeb siin kohvi ja joob siin, kuule* (3.9). Nagu eeltoodud näidetest näha, ei valmista mitme osalausega liitlause te moodustamine lapsele raskusi. Ta on võimeline kasutama lauses üheaegselt nii koordinaatsiooni kui ka subordinatsiooni. Niisiis ei saagi alati väita, et laps eelistaks lihtsat konstruktsiooni keerulisele. Talle on tähtis see, et ta saaks väljendada niisugust suhet, nagu ta soovib. Kui ta üht konstruktsiooni mingil põhjusel ei valda, kasutab ta selle asemel teist, mida ta valdab niivõrd, et suudab selle osalauseid omakorda kas koordineerida või subordineerida. Selliseks üheks väga selgeks konstruktsiooniks oli Martini liitlause.

Kokkuvõte

Käesolevas töös on antud ühe eesti keelt kõneleva lapse, Martini lausemoodustuse arengu kirjeldus vanuses 1.6–4.0. Kuigi kõik töös tehtud järeldused käivad ainult selle ühe lapse kohta, võib siiski oletada (nagu selgus ka teiste autorite töödega võrreldes), et lausemoodustuse areng toimub kõigil lastel väga sarnase skeemi alusel.

Martini lauseomandamise võiks põhimõtteliselt jaotada nelja etappi.

Esimesel etapil (vanus 1.6–2.3) toimus esimeste lihtlause tüüpide omandamine. Laps kasutas produktiivselt predikatiivlauseid, transitivset ja intransitiivset lauset. Vanusest 1.8 hakkas Martin kasutama esimesi koondlauseid.

Teisel etapil (vanus 2.3–2.8) hakkas Martin kasutama liitlauseid. Rindlausest tarvitas ta osalause vahelist ühendavat seost ning põimlausest oli kasutusel ainult tingimulause. Samuti hakkas laps sel perioodil kasutama konnektiive.

Kolmandat etappi iseloomustab eksistentsiaallause omandamine. Põimlausest hakkas laps sel perioodil kasutama komplementlauseid (*et-kõrvallauseid* ja *eriküsilauseid*) ning esimesi relatiivlauseid (*atribuutlauseid*).

Neljanda etapi algust tähistab sidesõnade kasutuselevõtt. Tänu sidesõnade ilmumisele algas väga kiire areng. Vanuses 3.6 kujunesid välja erinevad semantilised seosed nii koond- kui rindlausest, ilmus rida adverbiallause liikide, referaat, samuti esimesed liitsed liitlauseid. Lihtlausest olid sel perioodil registreeritud esimesed tulemus- ja kvantiteedilauseid.

On selge, et esimesed laused on niiõelda pähe õpitud. Samas ei tohi unustada, et päheõppimine on varases arengus väga tähtis õppimisstrateegia. Seejärel hakkab laps neidsamu lausemalle kasutama nii, et lisab ja vahetab ainult üksikuid sõnu, konstruktsioon jääb seejuures samaks.

Laps ei jäljenda mehaaniliselt kõike, mida täiskasvanu räägib, vaid valib lauseid, mis on täiskasvanukeeles sagedased, kergesti omandatavad ja lapsele isiklikult tähendusrikkad. Ta valib just sellise lausemalli, mida tal läheb vaja, mis on lihtne (näiteks ilma keerulise reksiooni nõudva verbiga). Samas ei ole

lausemalli lihtsus ainumääravaks teguriks, laps võib väljendusvajaduse nõudel kasutada lihtsama malli asemel ka keerulist.

Samuti ei tohiks unustada seda, et keele omandamine sõltub ka lapse võimetest ja keskkonnast, kus ta viibib (Bowerman 1973 : 228), seega eelkõige oma vanemate keelekasutusest. Ise rikkamat keelt kasutades loome eeldused oma lapse paremale väljendusoskusele.

Kirjandus

Bowerman, M. 1973, Early Syntactic Development. A cross-linguistic study with special reference to finnish, Cambridge University Press; **Erelt, M., Kasik R., Metslang H. jt. 1993**, Eesti keele grammatika II, Tallinn; **Hennoste, T. 1994**, Prospektiivsed minimaalhesitatsioonid eesti keele suulisest tekstis // Lähivertailuja 7. Turun Yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 44, Turku. Lk. 33–51; **Leiwo, M. 1993**, Lapse keeleline areng, Tallinn; **Liekö, A. 1993**, Lauseyhdistysten kehitys // Lapsen normaali ja poikkeava kielenkehitys, Vaasa. S. 175–185.

Reili Argus
(Tallinn)

THE DEVELOPMENT OF THE SYNTAX OF AN ESTONIAN CHILD

Summary

The present paper deals with the primary approach to the syntax of the Estonian children. In the present work the development of the syntax of the Estonian boy called Martin at the age of 1.6–4.0 has been described. The data consist mainly of the recorded dialogues.

The first sentences appeared in Martin's speech at the age of 1.6–1.8. The first simple sentences were mainly predicative sentences. In addition to that he used transitive and intransitive sentences.

The first sentences with recurrent parts were registered at the age of 1.8. The composite sentences appear in Martin's speech at the age of two. At first he also uses the conditional sentences besides the simple compound sentences. At the age of 2.8 Martin starts using the existential sentences. The first complement and relative sentences appear before the age of three. As to the process of language acquisition, the age of 3.6 is considered important. At this age Martin takes the connectives into use, which enables him to develop different semantic relations in composite as well as in compound sentences, new types of adverbial sentences and resultative and quantifier sentences out of simple sentences.

Although only one child is under observation here, it is supposed that the language acquisition process proceeds on the quite similar basis for the most children. The first sentences have been, so to say, learned by heart. Afterwards the child starts using the same sentence patterns so that he only adds and changes the separate words, whereas the construction remains the same. He does it as long as the construction has been exhausted and the need for expressing oneself forces into taking a new construction into use.

Ольга Ерина
(Тарту)

СИНОНИМИЧНЫЕ ЧАСТИЦЫ С УСИЛИТЕЛЬНОЙ СЕМАНТИКОЙ В МОРДОВСКИХ ЯЗЫКАХ И ИХ ФУНКЦИИ

В статье речь пойдет о небольшой группе усилительных частиц в мордовских языках, которые объединены общей семантикой и функциями.

Мордовские частицы э. *натой*, м. *нлтай/нльне*, э. *мик*, м. *мяк/мянь* 'даже' по своим семантическим свойствам отнесены в разряд усилительных. Они служат для усиления смысла отдельного слова или предложения, придавая ему большую выразительность и убедительность. Усилительные частицы по своей семантике близки к выделительно-ограничительным. Они обычно стоят перед тем словом, к которому относятся и подчеркивают его смысловую весомость (ГМЯ 1962 : 355; ГМЯ 1980 : 407). По мнению Р. Н. Бузаковой, эти частицы синонимичны, представляют собой тип синонимов, взаимно заменяющих друг друга в любом контексте (Бузакова 1970 : 277). Придерживаясь этой точки зрения, все возможные функции этих частиц мы будем рассматривать параллельно.

В словарях по мордовским языкам эрзянские слова *натой*, *мик* даются как усилительные частицы со значением 'даже', слово *натой* также рассматривается как союз (ЭРВ 1993 : 382, 404), мокшанские слова, в свою очередь, *нльне* /*нлтай*, *мяк* /*мянь* даются только как усилительные частицы со значением 'даже' (МРС 1949 : 170–171, 181). Эрзянская частица *натой* заимствована из русского языка – *на то и* (ОФУЯ 1975 : 333).

По занимаемому месту в предложении частицы э. *натой*, м. *нльне*, э. *мик*, м. *мяк/мянь* можно отнести к препозитивным, но наряду с таким употреблением, их можно встретить в постпозиции. В эрзянском языке только в абсолютном конце предложения. Такое употребление чаще встречается в фольклорных произведениях :

Сонзэ сэрезэ менельс токась мик,

Тарадонзо срадсть моданть келева ... (СИЯ : 8) 'Высотой он неба достиг даже, его ветви всю землю укрыли ...'.

Эти частицы довольно часто употребляются в предложениях, где есть необходимость выделить действие, факт, признак как необычный, неожиданный, не укладывающийся в обычные рамки. Они могут относиться к любому слову в предложении, усиливая значение именно того слова, которое необходимо в данный момент. Так, например, они акцентируют внимание на действии в предложении: *Захар озась креслантень ды*

мельспародонтэ натай конинзе сельмензэ ... (С 2/92 : 17) 'Захар сел в кресло и от удовольствия даже закрыл глаза ...'; *Те кенярдомась сонзэ тулкадизе мик прянь шнамос* (БК : 84) 'Эта радость подтолкнула его даже на хвастовство'; м. *Маргарита Викторовна нльне сашендэ пялост Сергок атянь мархта корхтама* (МОТ : 79) 'Маргарита Викторовна даже приходила к ним с дедом Сергеем разговаривать'; *Ловсь кельмоть эзда мянь кайгсь пильгалон* (ДНУ : 47) 'От холода снег даже хрустел под ногами'; *Эсь пачкан нлтай апрайкайне эста тядзяень* (ДНУ : 49) 'Про себя тогда даже упрекнул маму'.

Очень часто частицами э. *натай*, м. *нльне*, э. *мик*, м. *мяк'мянь* подчеркивается и тем самым усиливается качественная характеристика предмета, явления, лица. Например: *Варштак монь лангс, – пшкадсь тензэ сэрэй меште, раужо цивтордыця покш сельме, кудряв, натай вельть мазый од тейтерь* (КЛСЗ : 103) 'Посмотри на меня, – обратилась к нему высокогрудая, с большими черными блестящими глазами, кудрявая, даже очень красивая молодая девушка'; *Захарка седеяк абунгадсь, зярдэ маризе : моданть ало пиксить-лексить аволь ансяк лнсьма прят, чудить алкуксонь лейть, истят, кодат Мокшась ды Сивинесь, ды натай седе покшт улить* (С 2/92 : 17) 'Захарка еще больше удивился, когда услышал: под землей текут-кипят не только роднички, текут настоящие реки, как Мокша и Сивинь и даже еще крупнее есть'; м. *Термометрась няфнесь нильгемонь и нльне сяда лама градус* (МВВ : 17) 'Термометр показывал сорок и даже еще больше градусов'.

Сочетание существительных с усилительными частицами способствует выделению какого-либо предмета, факта, явления из ряда обычных, например: э. *Валдай Паволонь ды Мазур Оверькань мик осрокс пекстызь* (КЛС1 : 325) 'Валдаева Павла и Мазурова Оверку даже в острог посадили'; *Эйкакш марто веньберть а удыцясь – аваль. Натай матриархат а стяко, нать, ульнесь* (КЛСЗ : 216) 'С ребенком не спавшая всю ночь – была женщина. Даже матриархат, зная, был не зря'; м. *Акся баба инженерон прважазень мянь вокзалу* (ПВ : 48) 'Своих гостей бабушка Оксинья проводила даже до вокзала'; *Авать конява нльне ливось кармась шудема, шамазонза эвондасть якстерь пятнат* (МПТ : 44) 'По лбу женщины даже пот начал струиться, на лице появились красные пятна'.

Мордовские усилительные частицы э. *натай*, м. *нльне*, *мяк'мянь* очень часто употребляются в простых предложениях при однородных членах, выражая различные отношения. Наиболее ярко они проявляют себя в рядах однородных членов с градационными отношениями. Например: э. *Меze ансяк эзьт микшне тосо – скалой, дынят, кукушинт, натай попугайт* (ДКП : 325) 'Что только там не продавали – сливочное масло, дыни, кувшины, даже попугаев'; *Несак – тевесь овсе стяконь, мик зьянов. превтеме ёвтась, ялатеке тонавт* (БЭН : 50) 'Видишь – дело пустое, даже вредное, сказано без ума, все равно учи'; м. *Шамац акшеняль, нльне лофтаналь. пади. тюжя панчфнень цильфснон эзда...* (ДН : 140) 'Ее лицо было белое, даже бледное, возможно, от желтого оттенка цветов'; ... *моншень нинге кати-мзярда кармай улема семьязе, а сашендови ни эцекшимс лиянь семейнай эряфс. нльне тонафтомс, указовамс* (КСУ : 80) '... у меня еще когда будет семья, а приходится соваться в чужую семейную жизнь, даже учить, указывать'.

Эти же частицы можно встретить в простых предложениях с однородными членами при пояснительных отношениях, например: э. *Витя марямстонзо тандадсь, мик тарск теевсь* (КЛСЗ : 88) 'Услышав его, Витя испугался, даже вздрогнул'; *Сыненст оля ульнесь саламс ды нельгемс весень пельде, натой сонсензэ инязоронть пельдеяк* (АОК : 80) 'Они имели свободу красть и отбирать у всех, даже у самого царя'; м. *Но тячи Сашась ульмама изь срхксе, нльне сукстка изь анокла* (АСК : 41) 'Но сегодня Саша удить не пошел, даже червей не приготовил'; *Винада аф карман симома, нльне копоркс аф копордан* (МВВ : 64) 'Вино не буду пить, даже глотка не сделаю'.

Также следует сказать о том, что эти частицы употребляются как оформители присоединения. Например: *Сон эзизе кутморда Нинань, мик кельгак тензэ эзь максо* (ПЭЛ : 35) 'Он не обнял Нину, даже не подал руки'; *Перть пельга а куш а каш, мик сандейтнеяк а каштордыть* (МДИ : 162) 'Вокруг тишина, даже камыш не шуршит'; *Неть валтнэде Андрейка седеяк лавшомс, натой ильцезевсь* (С 4/94 : 43) 'От этих слов Андрейка еще больше расслабился, даже начал заикаться'; м. *Фокс цёфтамсь, лоткась увамда, мянь шарфтозе няренц Гришань эзда ...* (ДНУ : 37) 'Фокс успокоился, перестал выть, даже отвернулся от Гриши ...'.

Для мордовских языков характерны сложноподчиненные предложения, в которых определительные отношения выражаются через указание на следствие, связь между главным и придаточным оформляется союзами *што, штобу*; в главном предложении при опорном слове употребляются местоименные слова с качественным, степенным, квалифицирующим значением. Однако следует отличать от них сложноподчиненные предложения той же конструкции, с теми же определительными отношениями и местоименными словами, но которые будут отличаться от первых отсутствием союзов *што, штобу* на стыке двух предложений и наличием на их месте усилительных частиц э. *натой*, м. *нльне*, э. *мик*, м. *мяк* / *мянь* со значением 'даже'. Именно эти частицы и будут выполнять синтаксическую функцию союзов.

О возможности функционирования мордовских частиц э. *натой*, *мик*, м. *нльне* в союзной роли говорил И. С. Бузаков, при этом он указывал на возможность их употребления в количественных придаточных частях (Бузаков 1973 : 87). Грамматика мордовских языков также говорит об употреблении этих частиц в роли союзов меры и степени (ГМЯ 1980 : 397).

Остановимся подробнее на случаях, когда эти частицы употребляются в роли союзов в сложноподчиненных предложениях. Но перед этим остановимся на случаях употребления частиц вместе с союзами в сложных предложениях. Усилительные частицы можно встретить в придаточном предложении вместе с союзом. В этом случае она служит для экспрессивного выделения выражения, например: э. *Но тон истямо назола ды убогой превне марто, што мик жаль ваномскак лангозот* (КЛЯ : 106) 'Но ты такой назойливый и с таким убогим умом, что даже жаль на тебя смотреть'; *Эно лиясто эрси истяяк, што мик кортамяк нузяддат* (КЛЯ : 52) 'Но иногда бывает и так, что даже ленишься разговаривать'.

В роли союзов в сложноподчиненных предложениях, где в главном предложении при опорном слове употребляются местоименные слова с квалифицирующим значением, могут выступать усилительные частицы э.

натой, м. нльне, э. мик, м. мяк/мянь со значением 'даже'. Рассмотрим несколько типов таких предложений, в которых в главном предложении опорным словом являются различные части речи.

Опорное слово глагол:

э. *Чать, истя савкшинось мендямс, натой мелезеть паро* (КЛЯ : 76) 'Чать, так приходилось трудиться, даже душе приятно'; *Пильге санонзо уш истя соракадсть, мик превензэ кармасть маштомо* (РЧП : 112) 'Мышцы ног так задрожали, даже начал терять сознание'; м. *И тяса Илья Константинович стане цяткофтозе клокса шрать, нльне Дарю трнатозевсь эводемати* (МОТ : 35) 'И здесь Илья Константинович так ударил кулаком по столу, даже Дарья задрожала от страха'; *Сяшкава Пятарять "лестязе", нльне кадозь азоркс* (ВКС : 95) 'Так "обольстил" Пятариху, даже за хозяина оставили (в доме)'.

Опорное слово местоименное:

э. *Пиже чурькатнеде ды лаврушкадонть тусь истямо тантей чине, Митяй натой эзь цидярдо, кадынзе мекшензэ ...* (С 12/93 : 4) 'От зеленого лука и лаврушки пошел такой вкусный запах, даже Митяй не выдержал, оставил свои пчелы ...'; *Алукскасак, истямо шайтянонь робота неть алашатнень марто, мик бабанть содавтомо а кона шкане модемс* (КЛЯ : 52) 'Действительно, такая чертова работа с этими лошадьми, даже жену наведать нет времени сходить'; м. ... *а костабди карафста и ёфси аф ичкозде минь эздонк кеподсь сяшка туця, нльне шобдалгодсь сембе тайгась ...* (ВКС : 191) '... а откуда-то из ложбины и совершенно недалеко от нас поднялась такая туча, даже потемнела вся тайга ...'; ... *а сембе мархта тяфтама концерт тиендсть, минь мянь юкстайне эсь тевоньконь ...* (ДНУ : 58) '... а вместе со всеми такой концерт сделали, даже мы забыли свои дела ...'.

Опорное слово прилагательное:

э. *Паряк уш, Яхимушка, сон истямо внев, натой вана а лоткавтовияк* (КЛЯ : 181) 'Может быть, Яхимушка, он такой сильный, даже вот и не остановить'; м. *Сон сяшкава оцю (басня), нльне потмозон аф тяльги* (МВВ : 35) 'Она такая большая, даже в памяти не умещается'.

Опорное слово наречие:

э. *Главной, лиссь весе тонь истя валаянсто, истя весе мазылгавтозь примёрнэсэ, натой монь сельмем сявады ...* (КЛЯ : 47) 'Главное, получилось у тебя все так гладко, так красиво оформленно примерами, даже я завидую ...'; *Весть сон цють эзь понго ветеленть алов, но кенерсь прамо яминес, ды ветелесь ютась ланганзо истя парсте, натой зьянгах эзь тееве* (КЛЯ : 164) 'Один раз он чуть не оказался под ветелем, но успел упасть в ложбинку, и ветел прошел над ним так хорошо, даже не нанес никакого вреда'; м. *А пингсь моли сяшкава валом, нльне аф верондась частонзонды ...* (МПТ : 42) 'А время шло так медленно, даже не верил своим часам ...'; *Шинь тяфта павазуста эждсь ару менельса, мянь тотнозевсь черепаханять седнец* (ДНУ : 18) 'Солнце так счастливо грело в чистом небе, даже забилось сердце у черепахи'.

Остановимся еще на одном типе сложноподчиненных предложений с причинно-следственными отношениями, который отличается от предыдущих отсутствием в главной части предложения местоименного слова с качественным, степенным или квалифицирующим значением. Соединение частей такого предложения происходит также за счет частиц с усилительным значением. Отсутствие местоименного слова можно легко

восстановить, но его наличие совершенно не обязательно, предложение и без него не теряет смысла. Например: м. *Крыленья лангса Максимка ламос нарнезень кямоизон, нльне Проса пялезе бокпяльти* (МОТ : 125) 'На крыльце Максимка долго вытирал сапоги, даже Проса кольнула его в бок'; *И мзярда лакшторфтозе мекольцеть, тейнза арась теждя-теждя, нльне ронгоцка лоткась марямдонза* (МОТ : 149) 'И когда сломал последний, ему стало легко-легко, даже тело перестал чувствовать'; *Псиль. нльне срмавьш шуфта лопатне, ляпомсь асфальть* (ПВ : 92) 'Было жарко, даже повяли листья, асфальт стал мягким'.

Для мордовских языков наличие союза *што* в предложениях рассматриваемой конструкции необязательно. Этот союз появился под влиянием русского языка. Во всех приводимых выше примерах на месте союза стоит частица, которая и выполняет функцию союза. При этом она не нарушает причинно-следственных отношений между частями предложения.

Для эстонского языка также характерно употребление частиц в роли союзов в предложениях такого же типа (ЕКГ 1993 : 108).

Следовательно, усилительные частицы мордовских языков э. *натой, мик*, м. *нльне, мяк'мянь* со значением 'даже' служат для усиления и выделения отдельного слова в предложении, при однородных членах в простых предложениях способствуют проявлению градационных, пояснительных и присоединительных отношений. В сложных предложениях с причинно-следственными отношениями и при наличии местоименного слова при опорном компоненте в главной части предложения, они могут выполнять функцию союза. Эту же функцию они выполняют в сложных предложениях, не имеющих местоименного слова, выражая синтаксические отношения между частями сложного предложения.

Сокращения художественной литературы

АОК = К. Абрамов, Олячинь кисэ, Саранск 1989; АСК = Т. Аюшев, Сашась крвьясни тяштенят, Саранск 1980; БК = И. Брыжинский, Казне, Саранск 1955; БЭН = М. Брыжинский, Эрямодо надобия, Саранск 1991; ВКС = В. Виард, Кочкаф сочиненият, II т., Саранск 1993; ДКП = А. Доронин, Кочкодыкесь – пакся нармунь, Саранск 1993; ДН = И. Девин, Нардише, Саранск 1991; ДНУ = Г. Дьяков, Нармонень узернят, Саранск 1982; КЛС1 = А. Куторкин, Лажныця Сура, 1 кн., Саранск 1969; КЛС3 = А. Куторкин, Лажныця Сура, 3 кн., Саранск 1987; КЛЯ = В. Коломасов, Лавгинов, Саранск 1989; КСУ = Ю. Кузнецов, Сембось ушеткши киста, Саранск 1975; МВВ = Е. Мошкина, Васенцеда васедемась, Саранск 1977; МДИ = А. Мартынов, Даволдо икеле, Саранск 1992; МОТ = В. Мишанина, Озкс тумоть тарадонза, Саранск 1993; МПТ = Л. Макулов, Павазу тунда, Саранск 1961; ПВ = Г. Пинясов, Ветецесь, Саранск 1977; ПЭЛ = П. Прохоров, Эрямо лув, Саранск 1989; РЧИ = Т. Раптанов, Чихан пандо ало, Саранск 1985; С 2/92 = Сятко, № 2, Саранск 1992; С 12/93 = Сятко, № 12, Саранск 1993; С 4/94 = Сятко, № 4, Саранск 1994; СИЯ = Сияжар, Саранск 1973.

Л и т е р а т у р а

Бузаков И. С. 1973, Сложное предложение в мордовских языках, Саранск; Бузакова Р. Н. 1970, Синонимия мордовских языков. Дисс. канд. филол. наук, Тарту; ГМЯ 1962 = Грамматика мордовских языков, Саранск; ГМЯ 1980 = Грамматика мордовских языков, Саранск; МРС 1949 = Мокшанско-русский словарь, Москва; ОФУЯ 1975 = Основы финно-угорского языкознания. Прибалтийско-финские, саамский и мордовские языки, Москва; ЭРВ 1993 = Эрзя-рузонь валкс, Москва.

ЕКГ 1993 = Eesti keele grammatika II, Tallinn.

Ol'ga Erina
(Tartu)

SYNONYMOUS PARTICLES OF INTENSIFYING SEMANTICS AND THEIR FUNCTIONS IN MORDVINIAN LANGUAGES

S u m m a r y

In the Erza and Moksha languages the synonymous particles *Е. натой, мик, М. нльне, мякь/мянь* 'even' are used to intensify or emphasize different words in a sentence when added to homogeneous parts of a sentence, to grade or specify them or serve as apposition.

In complex sentences, having a pronoun in the main clause, they can function as conjunctions.

The particles can also acquire the function of conjunctions in complex sentences with subordinate clauses of cause, containing no pronoun.

Heinike Heinsoo
(Tartu)

PAUL ARISTE JA INGERIMAA

Vadjalaste eelkäijad on Lääne-Ingerimaa põlisasukad. II aastatuhande alguses hakkasid ida suunast vadjalaste aladele liikuma ka tänapäeva isurite eelkäijad. Vadjalased ja isurid on elanud kõrvuti peaaegu tuhat aastat. Sellest on sündinud segakülasid ja segaalasid. Lähima isuri küläni Kõskiseni on Vaipoo Luuditsa külast 6 kilomeetrit. 17. sajandil hakkas kujunema Ingerimaa soomekeelne elanikkond. Lähimasse soome külla on Vaipoo vadja külast Jõgõperält 6 kilomeetrit. Kõige läänepoolsem vadja küla on Kukkusi, millest on Tartu rahu aegse Eesti piirini 4 kilomeetrit. Seega on Lääne-Ingeri tõeline keeleuurija paradiis, kus üksteisega kõrvuti elab neli läänemeresoome rahvast. Üks noorimaid vadjalasi Valentin Filippov ütles, et ta oskab viit keelt – vadja, isuri, eesti, soome ja vene keelt. Kolmkeelsus on vadjalaste hulgas tavaline.

04.02.95 toimus Tartu Ülikoolis konverents "Paul Ariste ja maailma rahvad". Vadja ja isuri rahvast pole võimalik kõnelda, tegemist on hõimurühmadega, kes pole kunagi omaette rahvaks konsolideerunud. Vadjalaste arv on vähenenud viimase 150 aastaga 100 korda, isurite arv 40 korda. Vadja keelt kõneleb vaid 50 inimest. Viimases rahvaloenduses 1989. a. nagu muudeski pärastsõjaaegsetes loendustes neid ei mainitagi. Isureid on 820, aga isuri keelt kõneleb neist ehk 300 (Köppen 1867, Künnap 1991). Kirjakeele ja oma kindlalt piiritletava rahvusliku territooriumita rahvakilluste tulevik on selgelt prognoositav.

Vadja keel on teadlaste huviorbiidis olnud 200 aastat. Sellega seoses võib mainida paljusid kuulsaid keelemehi: H. G. Porthan, A. J. Sjögren, A. Reguly, A. Ahlqvist, E. N. Setälä, V. Salminen, L. Kettunen, L. Posti, S. Suhonen jt. Suurim vadja keele uurija on kahtlemata Paul Ariste. Ta on 1970. aastal kirjutanud, et jookseb võidu vadja keele oskajatega. "Näikse, kes meist alla annab. Kas lakkan mina ennem vadja folkloori talletamast või lakkavad olemast need, kellelt saab midagi talletada" (1970 : 99). Paul Ariste lahkus meie hulgast 1990. aasta veebruaris, aga vadja keele kõnelejaid on jäänud poolsada, kellest noorim on sündinud 1946. aastal.

Esimesed kokkupuuted vadja keelega olid Paul Aristel 16-aastase koolipoisina Tallinnas muuseumipeol, kus rahvaloominguõhtul esinesid Eesti-Ingerist pärit soome ja isuri laulikud, kelle hulgas oli ka vadjalane Darja Lehti. Selle kohta on ta ise öelnud, et kohtumine võttis lausa sõnatuks: elus vadjalane tema ees. Ariste tollased kirjapanekud on tänini säilinud. Tartu Üli-

koolis õppis Paul Ariste vadja keelt ja luges vadja tekste. Elavat keelt kuulis ta uuesti 1932. aastal Helsingis, mil L. Kettunen kutsus Helsingi Ülikooli juurde Eestis elava Pummalas sündinud vadjalase Kigoria Kuzmini (Ariste 1970 : 89–90). Ka Paul Ariste pääses vadjalast jututama, sest nagu ta ise Pertti Virtarannale 1975. aastal ütles: *keik elti siäl kevin laizgaD. kaHS-keM kertā nātälizä tsüzütti tātā. tām issu, piti issua. piti ells siäl i siz miä algin tsūsüä i tsirjottā i tsirjotin menta satā lehtëä vad'd'ā tseltä* 'Kõik olid seal väga laisad. Kaks-kolm korda nädalas teda küsitleti. Ta istus, pidi istuma. Pidi olema seal ja siis mina hakkasin küsima ja kirjutama ja kirjutasin mitusada lehekülge vadja keelt' (Ariste 1975). Sellest sündis peaaegu sajaleheküljeline kirjutus "Wotische Sprachproben" (Ariste 1935). Siis, kui P. Ariste tuli tagasi Eestisse, käis ta suviti vadjalaste juures Eesti-Ingeris – Kigoria Kuzmini juures Kalliveres ja Darja Lehti juures Vanakülas. Materjali kogunes palju vihikütaisi, aga need läksid sõja ajal kaduma. Säilis vaid juba trüki ilmuda jõudnu.

Selleks ajaks, kui P. Ariste 1942. aastal esimest korda Vadjamaale pääses, oli ta juba publitseerinud mitmeid töid vadja keele kohta. 1990. aastal avaldati Turu Ülikooli etnograafiaprofessori Ilmari Talve reisipäevik, mis annab toreda ülevaate sellest unikaalsest uurimisretkest (Talve 1990 : 46). Ekspeditsioonil olid kaasas ERM-i direktor Erik Laid, etnograaf Gustav Ränk, vadja keele uurija, selleaegne dotsent Paul Ariste ja joonistajana kunstnik Ilmar Linnat. Tööjaotus oli järgmine: P. Ariste tegi keelelisi ülestähendusi, I. Linnat joonistas, G. Ränk uuris põllundust, kalapüüki ja ehitisi, E. Laid rietust, karjandust ja naiste töid ning Talve ühiskondlikku rahvakultuuri, meeste käsitööd, tehnikat ja liiklusvahendeid. Et Vadja ala olj sõjategevuspiirkond, pidid ekspeditsioonist osavõtjad olema riietatud Eesti sõjaväemundrisse ja neil olid kaasas püssid. Nagu I. Talve oma reisipäevikus kirjutab, oli temal seljas "mingisugune ohvitserivorm", Rängal kaitseliiduvorm, Aristel "segavorm", Laidil vana 1929. aasta kõrgekaeluseline Eesti ohvitserivorm. Retk kestis 5 nädalat. Kõik peale Ariste, kes seda kunsti ei osanud, sõitsid jalgrattaga. Käidi Kattilas, Lempolas, Pummalas, Matis, Kõrvõttulas, Jarvigoistšüläs, Savvokkalas, Itšäpäivil. Talve kirjutab: "Kõik kirjutavad usinalt päevikut ja Ariste on kõige usinam, tänagi alustas juba pool viis hommikul" (1990 : 48). Aristel kogunes sellelt retkelt materjale oma 500 lehekülge.

ERM-i poolt 1943. aastal korraldatud retkest P. Ariste osa ei võtnud. Ariste ise seletas 1975. aastal oma kõrvalejäämist Pertti Virtarannale järgmiselt. Reisile tuli minna SS-i mundris. Et Aristel oli alati neeruviga olnud, teeskles ta haiget, tuli poolelt teelt tagasi Tartusse ja oli nädalapäevad haiglas. Ta arvas tagantjärele, et kui ta sellele retkele oleks läinud, poleks ta enam Eestisse jääda saanud. Nii nagu olid lahkuma sunnitud Mägiste, Ränk ja Talve, kes kõik olid selle retke tõttu SS-i nimekirjades.

Teist korda läks P. Ariste vadja külla 1947. aastal koos üliõpilaste Karl Kondi ja Eduard Vääriga. Kaasa võeti palju leiba ja tangu ning mindi jalgsi Kingissepast Kukkusisse (umbes 25 kilomeetrit). Seal elas kodukülalt Jõgõperält välja saadetud Matjo Gerassimova, kellelt Ariste pani mitme päeva jooksul kirja 36 laulu, kokku 1046 värssi (Ariste 1970 : 95). See oli Aristele suureks rõõmuks, sest juba A. Ahlqvist oli omal ajal avaldanud arvamust, et vadja laulud on hääbunud ja Vaipoole vadjalased ei oska üldse oma keeli laulda. Ariste arvates teadis Matjo Gerassimova rahvalaule rohkem kui tuntud

laulik Anna Ivanovna, kellelt Ahlqvist ja Lönnrot olid laule kirja pannud, sest temalt pandi sama laulu 3–4 korda kirja. Ariste kahetses kõvasti, et ta toidupuudusel küsitlemise katki pidi jätma, sest kui ta aastaid hiljem uuesti Matjo juurde läks, oli see juba nii vanaks jäänud, et ei mäletanud midagi. Matjo käest õpitud laule on P. Ariste hiljem kirja pannud Oudekki Figuovalt, kelle isa ja Matjo mees olid vennad.

1956. aastal käis Paul Ariste koos Gustav Vilbaste, aspirant Arvo Laanesti, vabatahtliku huvilise Ada Ambuse ja üliõpilastega Kingissepa oblasti isurite juures. Reispäevikus mainis ta, et Kingissepa linnas on sõjavaremeid rohkem kui vaja ja et nagu muidki Venemaa väikelinnu, iseloomustab sedagi joodikute rohkus. Vistinos ja lähikülades sai Ariste materjale isurite Soome viimise ja Stalini aja tagakiusamiste kohta. Need olid selle aja kohta üsna julged jutud ja näitavad, et küsiteljal oli keelejuhtidega kujunenud usalduslik vahekord. Ariste oli materjalisaagiga rahul. Ta mainis reispäevikus: "Siin Soikkola kiriku läheduseski on igal külal oma murrak ja need murrakud erinevad omavahel küllaltki palju." Ariste kahetses, et polnud varem isurite juurde tulnud, sest Antti Sovijärve töös, mis tema arvates on parim teos isuri keele kohta, on vaid ühte murrakut Soikkolast arvesse võetud (Sovijärvi 1944). Sellel reisel juhtus ka naljakas lugu ühe kohaliku eidekesega, kes oli tiitlist "professor" nii aru saanud, et tegu on arstiga, ja tahtnud oma tütre haigete silmade üle kõnelema tulla. Gustav Vilbaste metsades kolamise tõttu kohtuti ka kohalike võimudega, kes Vilbastet vähemalt diversandiks pidasid. Ehkki lugu sai klaaritud, mainis Ariste oma reispäevikus, et isuri keelega tegelemises leiavad kohalikud võimud separatismi või kommunismivastast asja, kuna see keel on ametlikult surnud. Ekspeditsioonipäeviku sissekandes 18. juulil konstateeris Ariste: "Nagu pole kadunud teised igandid, pole venelaste seast kadunud seegi igand, et rõhutakse teisi rahvaid" (Ariste 1956). Ariste on avaldanud isuri keele kohta kümme-kond kirjutist.

Selle ekspeditsiooni ajal põigati ka Savvokkala külla vadja keele seisu uurima. Ariste kirjutas: "Ma olin vadjalaste juures 14 aastat tagasi. Arvasin, et häid vadja keele kõnelejaid enam pole. Tuleb siiski veelgi Vatja minna. Aspirant Laanest lähebki nende juurde mitmeks päevaks ja paneb kirja, kes oskavad veel küllaldaselt seda keelt ka teistes küldes" (1956 : 21). Selle käigu põhjal kirjutas Ariste 1957. aastal "Virittäjä", et hästi kõneleb vadja keelt vaid umbes 25 vana inimest ja ehtsat vadja keelt võib kuulda veel ehk 15 aastat (1957 : 123).

1957. ja 1958. aastal uuris P. Ariste koos üliõpilastega samas rajoonis nii isuri kui vadja keelt. 1959. aasta suvel oli TRÜ soome-ugri keelte kateedri ja ETA KKI soome-ugri sektori ühisretk. Püüti kindlaks teha vadja keele kõnelejate arvu. Leiti, et see pole sugugi lihtne. Vadja keele kõnelejad olid eakad. Nad ei osalenud kodukolhoosi töös ja olid sageli kodukohast eemal laste juures. Mujal elavate vadjalaste arvu oli võimatu registreerida (Ariste 1960 : 206). Idavadja murde kohta mainis P. Ariste, et Itšpäivä külas kõneleb vaid Fjokla Vassiljeva hästi vadja keelt. Peale tema oli külas veel paar isurivadja segakeelset vanainimest. Sel ajal oli *orko-* ja *mätši-*rühma küldes 1–5 vadja keele kõnelejat, Matis 11 (Ariste 1960 : 207). 1960. aasta kirjutisest ongi pärit laialdaselt tsiteeritud vadjalaste arv: Ariste ütleb, et *mätši-* ja *orko-*rühma küldes kõneleb vadja keelt hästi umbes 25 isikut ja teist sama palju Vaipooles. 1959. aasta retkel sai uurijatele esmakordselt teatavaks vadja tsas-

tuškade olemasolu. Registreeriti kaks näidist Olga Ivanovalt Mati külas. Tol ajal mäletasid vadjalased veel muinasjutte, muistendeid, rahvanalju. 1959. a. ekspeditsioonil jäädvustas TRÜ kino- ja fotokabineti filmioperaator, kuidas ema poja hauld itkeb. Järgnevatelgi aastatel oli P. Ariste paari üliõpilasega vadjalaste juures. 1965. aastal vadjalaste juures olles pandi kirja vanu laule Oudekki Figurovalt. 1966 ja 1967 käis P. Ariste vadjalaste juures koos Igor Tõnuristiga, 1968. aastal korra üliõpilastega, teist korda Tõnu Seilentaliga, 1969. aastal koos üliõpilastega. 1970. aastal pandi koos üliõpilastega kirja isuri rahvaluulet ning vadja keelt ja kombestikku, 1971. aastal käidi vaid vadjalaste juures, 1972–1974 nii isurite kui ka vadjalaste juures. 1975. aastal P. Ariste ekspeditsioonil ei käinud, kuna oli haiglas operatsioonil, aga sügisel tuli Tartusse vadjalane Kostja Leontjev Liivtšüläst, keda Ariste palju küsitles ja lindistas. 1976. aasta ekspeditsioon oli osavõtjaterohke. Peale üliõpilaste osalesid selles Olli Kõiva ja Ingrid Rüütel Kirjandusmuuseumist ja Enn Ernits Eesti Põllumajanduse Akadeemiast. Minule oli see esimeseks Vadja-retkeks ja Paul Aristele viimaseks tema poolt juhendatud ekspeditsiooniks. Olime enamasti Vaipooles, Ariste käis ka Mati külas. Kohtusime legendaarse vadja *tätäjä* Oudekki Figurovaga, kes meid kõiki lahkumisel õnnistas. 1978. aastal toimus ekspeditsioon Paul Alvre juhendamisel, aga Aristegi oli kaasas ja kogus agarasti materjali. Käidi Vaipooles ja Matis. Ariste lindistas koos žurnalistikaüliõpilase Meelis Lokiga 8 tundi keelenäiteid. Seega tegi ta ajavahemikul 1942–1978 kokku 21 retke vadjalaste ja isurite juurde. P. Ariste käis lindistamas ka Narvas elava Matist pärit Mari Boranova juures. 1979. ja 1980. aastal toimusid Ingerimaa ekspeditsioonid P. Alvre ja 1981. aastast allakirjutanu juhendamisel. Oleme iga-aastaseid ekspeditsioone suutnud jätkata 1995. aastani.

Peale ekspeditsioonide toimusid paariaastase vahega mõnepäevased õppe-sõidud vadjalaste juurde, millest võtsid osa üliõpilased, õppejõud ja aspirandid.

Kuigi iga enam välitöödele ei lubanud, polnud P. Ariste huvi kogumistöö vastu vaibunud. Kui ta sattus 1987. aastal olema Tartu haiglas koos vadjalase Niina Lenivenkoga, tegi ta oma viimased ülestähendused. Niina jutustas sellest 1995. aasta suvel: *sis tämä anti millē rudžgā, alki tšüssüä, kui olut keitetti, miltis rōppā keitetti. miä dūman: siä keik kasē tät. no piäp tširjuttä* 'Siis ta andis mulle sulepea, hakkas küsima, kuidas õlut keedeti, millist putru keedet. Ma mõtlen: "Sa ju tead seda kõike." Aga peab kirjutama'.

Paul Ariste teened vadja keele ja kultuuri uurijana on mitmekesised. Olulisim on kogu see tohutu materjal, mis ta on talletanud: 23 köidet käsitsi kirjutatud "Vadja etnoloogiat" sisaldab 5369 lehekülge. Neil lehekülgedel on 330 laulu, 54 loitsu, 7 itku, 204 muinasjuttu, 274 muistendit, 54 legendi, 107 naljandit, 786 vanasõna, 147 kõnekäändu, 239 mõistatust, 3226 üksust uskumusi ja kombeid, 1633 üksust ajaloolisi ja etnograafilisi seiku. Lisaks on Aristelt jäänud reisipäevikud ja märkimisväärselt hea register, millest võib saada kiiresti kõik andmed mõne keelejuhi, küla jne. kohta. Tema 44 100 sõnasedelit sisaldav sõnavara kartoteek moodustab tõhusa osa avaldatava vadja sõnaraamatu materjalidest. Paul Ariste ise ei jõudnud näha seda sõnaraamatut, mille tarvis esimesi materjale hakati korjama juba 1930. aastatel. Sõnaraamatu esimese osa signaaleksemplar jõudis fennougristide kätte 1990.

aasta suvel VII fennougristide kongressil Debrecenis, laiem kasutajaskond sai seda osta sama aasta lõpus. 1995. aastal ilmus teose 2. köide ja loodetavasti ilmuvad peagi ka järgmised.

Mitte vähem tähtis pole aga asjaolu, et tänu Paul Aristele kõneleb vadja keelt veel praegugi vähemalt 50 inimest. Nad teavad oma keele väärtust ja mõistavad enda rolli selle keele säilitamisel. Nn. väikese väliauditoorimina toimunud Vadjamaa elanikud teavad, et igal suvel tulevad sinna õppejõud ja üliõpilased, kellele just nende keel ja mälestused on tõeliselt tähtsad. Niina Lenivenko meenutab ühte kohtumist: *järestä algettī vettamā näit tuflīd vällā. juttēn: elkā vettakā, mil on tsūlā visi keik. tū eļetta ni sūrēt tšinaD. a a l v r e juttēB: emmä sūrēD, miä en professor, tämä on akademik.* 'Kohe hakkasid võtma neid kingi ära. Ütlen: "Ärge võtke, mul on küla viisi kõik. Te olete nii suured mehed." ' Alvre ütleb: "Me pole suured. Mina olen professor, tema on akadeemik." ' Pärast seda, kui Ariste ekspeditsioonidel käimise lõpetas ja nooremad asja üle võtsid, läks aega, kuni mõni endast enam lugupidav keelejuht kellegi muu kui Pauliga kõnelema soostus. Kui mujal oli keelejuhtidele magnetofoni nägemine sageli jutulõnga lõpetavaks asjaoluks, siis vadja keelejuhid ei võtnud vastava tehnikaga varustamata küsitajat üldse tõsiselt. Paul Ariste oli meile, tulevastele uurijatele, ette valmistanud teadlikud informandid ja loodan, et need keeleuurijad, kes tema tööd jätkavad, suudavad seda hinnata.

Paul Aristele oli iga keelejuht sõber ja isiklik tuttav. Ta teadis nende vajadusi ja andis nii palju abi, kui oskas. Isiklikult õppisin Paul Aristelt seda, et keeleuurimine ei alga keelest, vaid inimestest, kes seda keelt kõnelevad. Kui tunned huvi elava inimese vastu, mõistad ka ta keelt ja pärimusi.

Tahaksin loota, et nii Paul Ariste kui ka viimaste vadjalaste mälestuse säilitamiseks võiksime vaatamata finants- ja viisaraskustele käia Vaipoole vadjalaste juures Luuditsas, Liivtšüläs ja Jõgõperäl veel niikaua, kui sealt midagi säilitada ja uurida on.

Kirjandus

Ariste, P. 1956, Ekspeditsioonipäevik. Säilitatakse TÜ uurali keelte õppetoolis; 1957, Vadjalaisten nykyisyydestä // Virittäjä 1. Lk. 119–123; 1960, Tänapäeva vadjalastest // ESA XVII. Lk. 203–233; 1970, Vadja rahvaluule võlus // Saaremaast Sajaanideni ja kaugemalegi, Tallinn. Lk. 89–100; 1975, Intervjuu Pertti Virtarannaga 14.10.1975 Castrenianumi ungari keele kateedris. Lint Suomen Nauhoitearkisto's; **Köppen, P. v.** 1867, Erklärender Text zu der ethnographischen Karte des St. Peterburger Gouvernements, St. Petersburg; **Künnap, A.** 1991, Uurali keelte valdajaskond Nõukogude Liidu poolt kontrollitaval territooriumil 1989 // Keel ja Kirjandus 7. Lk. 416–419; **Sovijärvi, A.** 1944, Foneettis-äännehistoriallinen tutkimus Soikkolan inkeröismurteesta, Helsinki (= Suomi 103 : II); **Talve, I.** 1990, Matka vadjalaisiin 1942 // Inkerin teillä, Helsinki (= Kalevalaseuran vuosikirja 69–70).

Heinike Heinsoo
(Tartu)

PAUL ARISTE JA INKERI

Tiivistelmä

Inkerissä asuu inkeroisia, suomalaisia, virolaisia ja venäläisiä. Mutta Inkerin alkuperäisasukkaat ovat vatjalaisia. Nykyisin heitä on enää viitisenkymmentä. Merkittävin vatjan kielen tutkija on Paul Ariste (1905–1990). Hänen ensimmäiset vatjankieliset muistiinpanonsa ovat peräisin vuodelta 1923. Myöhemmin hän kirjoitti vatjaa muistiin vuosina 1932, 1942, 1947 ja sitten säännöllisesti vuodesta 1956 vuoteen 1987. Käsien kirjoitetut 23 nidettä "Vatjan etnologiaa" sisältävät 5369 sivua kirjoitettua tekstiä ja käsittävät 330 laulua, 54 loitsua, 7 itkuvirttä, 204 satua, 274 tarinaa, 54 legenda, 107 vitsiä, 786 sananlaskua, 147 puheenpartta, 239 arvoitusta, 3229 yksikköä uskontoa ja tapoja sekä 1633 yksikköä historiallisia ja kansatieteellisiä seikkoja. Hänellä on 44 100 sanalippua sisältävä vatjan kielen kortisto. Vuosina 1942–1987 hän suoritti 22 retkeä vatjalaisiin ja inkerisiin. Häntä on jäänyt päiväkirjoja, jotka valaisevat hänen kenttätutkiään.

Tette Hofstra
(Groningen)

ZU EINER INSEL DER VERGESSENHEIT: URFL. *laito
UND URFL. *lōto

Die Arbeit am Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen (LÄGLW), dessen erster Band (A–J) 1991 erschienen ist, fördert dann und wann eine Etymologie zutage, die zu Unrecht in Vergessenheit geraten ist. Während der Bearbeitung des (finnischen) Wortes *laita* 'Seite, Kante', in älterer Überlieferung auch 'Weg', fiel der Blick auf das finnische Wort *laito* (laut SKES auch *laitu*, *laita*), das im SKES (II 1958 : 271) auf derselben Seite wie 1. *laita* 'Verkehrsweg, Fahrwasser' und 2. *laita* 'Seite, Kante, Bord' steht. Als Bedeutung wird im SKES 'matala (vesi, ranta)' angegeben, also 'untief (Wasser), 'flach' (Strand).

Laut NSSK ist fi. *laito* ein selten gebrauchtes Adjektiv, das zur Kennzeichnung des Geländes, insbesondere des Strandes, verwendet wird und 'matala, loiva' (also etwa 'nicht tief, sanft ansteigend oder sich senkend') bedeutet. Lönnrot kennt *laito* sowohl als Adjektiv wie auch als Substantiv: "*Laito*, a. lägggrund, icke djup; *sinä on laitoa* der är grundt; s. växande strandfoder; *tehdä laitoa* berga strandfoder ...". Ferner werden die Komposita *laitoranta* 'grundstrand, der sjöfoder växer' und *laitoreki* 'släde för bergning af standfoder' genannt (I 1874 : 881). In Kallios Ergänzungssteil zu Lönnrots Wörterbuch (1886 : 83) findet sich das Adjektiv *laita* mit folgender Beschreibung: "= *laito*; l. *ranta*".

Virtaranta (1957 : 631) verzeichnet aus Kangasala (Häme) *laitō ranta*¹ 'hiljalleen syvenevää räntää', also 'allmählich niedriger werdender Strand'. Auch in der Materialsammlung des Mundartarchivs der Forschungszentrale für einheimische Sprachen "Kotimaisten kielten tutkimuskeskus" in Helsinki finden sich Belege für *laito* (*ranta*) in dieser Bedeutung. Das finnische Wort ist vor allem in Häme-Mundarten bezeugt, ansonsten vereinzelt, z. B. im Norden (Hailuoto: *laito* "matalan, hitaasti syvenevän rannan attribuutti", also *laito* als Attribut eines flachen, sanft abfallenden Strandes) und auf der schwedischen Seite des Tornio-Flusses.

Innerhalb des Ostseefinnischen hat das Wort eine Entsprechung im Estnischen und im Livischen: estn. *laid* (Genitiv *laiu*), laut SKES 'luoto,

---

¹ Partitivform als Beleg für den mundartlichen Wandel *o-u* > *ō*.

särkkä' (= 'Klippe, Sandbank'), laut EEW (IV 1213f.) 'Holm, kleine Insel, Sandbank', laut EKMS (III 706) 'väike saar, veest väljaulatuv liivamadalik, liivane saareke' (= 'kleine Insel, aus dem Wasser hervorragende Sandbank, sandige kleine Insel'), laut EKSS (III 1992 : 37) '(väljakujunenud taimkattega) väike (mere)saar' (= 'kleine Insel [im Meere], die sich zusammen mit einer Pflanzendecke gebildet hat'); liv. *laid* 'flach, nicht tief (Wasser); Untiefe; Sandbank' (Kettunen 1938 : 181). Das ostseefinnische Wort ist ins Russische entlehnt worden.

Im SKES (und im EEW, wo s.v. II *laid* — in etwas gedrängterer Form — im Grunde dieselbe Auskunft wie im SKES s.v. *laito* vorkommt) wird mit *laito* — mit einem Fragezeichen versehenes — lappisches Wortmaterial verglichen: Lulelappisch *laihtō* 'seicht' (Wasser) oder 'flach' (Strand), *-laihtō* 'niedriges, feuchtes Gelände', *laihtök* 'sanft abfallend oder ansteigend (von einem Hang oder einer Böschung), schräg stehend (von einem Baum)'; die lappischen Wörter, zu deren Bedeutung man auch Grundström (I 1946 : 380) vergleiche, werden zusätzlich mit der Bemerkung ("<? suom.") versehen.

Der Gedanke, daß balt. **slaid-* 'neigend' möglicherweise das Original des innerhalb des Finnisch-Ugrischen offensichtlich nur wenig verbreiteten Wortes sein könnte, stellte sich bald ein: Im Lettischen begegnen *slaidš* 'schief liegend, abschüssig, glatt, schlank, langgestreckt, gefügig' und *slaidus* 'schräge, schief liegend', vgl. dazu Ulmann (1872 : 264) und Fraenkel (II 1965 : 830). Weitere Nachforschungen ergaben, daß Kalima bereits 1941 ähnliche Gedanken vertreten hatte. Er meinte, daß fi. *laita* bzw. estn. *laid* ein baltisches Lehnwort sei, und er verglich es mit lit. *šlaitas* 'ein Anberg, Bergabhang; feuchte, von Laubbäumen bewachsene Stelle; Abhang'. Möglicherweise käme auch lett. *slaidš* 'schief liegend, abschüssig; glatt; schlank, lang gestreckt' (z. B. in *slaidas trepes* 'eine nicht steile Treppe') in Frage; dieses lettische Wort gelte als nicht mit dem litauischen Wort verwandt. Das ostseefinnische Wort sei seinerseits ins Russische entlehnt worden: russ. *лайда* (Nordrußland, Sibirien) 'die schlammige, zur Ebbezeit entblößte Untiefe am Strande', in Sibirien auch 'die der Überschwemmung ausgesetzte Flußniederung' (Kalima 1941 : 210).

Kalimas Deutung ist weder in der von ihm bevorzugten noch in der alternativen Gestalt von der Nachwelt aufgegriffen worden; im EEW (vgl. dazu oben) und bei Raun, Suhonen sowie Vaba fehlt von ihr jeglicher Reflex. Raun (1982 : 68) bezeichnet estn. *laid* 'väike saar' ('kleine Insel') unter Hinweis auf fi. *laito* als "e-lv-sm", d.h. als estnisch-livisch-finnisch. Suhonen (1988 : 609f.) verzeichnet zwar ein paar semantisch mehr oder weniger vergleichbare baltische Lehnwörter: *salo* 'große unbewohnte Waldgegend', ursprüngliche Bedeutung jedoch — wie im Baltischen² — 'Insel', dann 'Insel mit Wald' oder 'Hügel mit Morast', *meri* 'Meer', *lahti* 'Bucht'; er erwähnt aber *laito* nicht. Vaba (1990), der in seinem Verzeichnis der baltischen Sonderentlehnungen in den ostseefinnischen Sprachen immerhin fast die Hälfte der 374 verzeichneten Wörter mit einem Fragezeichen versieht, führt estn. *laid* 'kleine Insel' nicht einmal bei den mit Fragezeichen versehenen Fällen auf.

² Man vergleiche dazu lit. *salà* 'Insel', lett. *sala* 'Insel, Holm, eine Höhe im Morast' (Fraenkel II 1965 : 758; SKES IV 1969 : 956).

Die alternative Herleitung aus jenem baltischen Etymon, das seine Fortsetzung im Lettischen findet, ist meines Erachtens aus semantischen Gründen der offensichtlich von Kalima bevorzugten Herleitung aus dem im Litauischen bezeugten baltischen Wort vorzuziehen. Das litauische Wort *šlaitas* bedeutet laut Fraenkel '(mäßiger) Bergabhang, Bergebene, Tal', lit. *āšlaitas, é, -is, atšlaitys* 'Abhang, abschüssiger Ort, Uferböschung, eine mit Wald bewachsene Ebene', lit. *āšlaitis* schließlich 'Uferböschung' (Fraenkel II 1965 : 997; I 1962 : 23). Auf der Grundlage der im Lettischen bezeugten Bedeutungen läßt sich die semantische Skala im Ostseefinnischen, einschließlich der Entlehnungen aus dem Ostseefinnischen ins Russische bzw. ins Lappische, am leichtesten verstehen. Karulis (1992 II: 213) setzt für lett. *slaidis* 'schlank' folgende Bedeutungsentwicklung an: 'glatt' → 'flach' → 'fein, dünn' → 'lang'. Zur Zeit der Entlehnung ins Ostseefinnische müßte meines Erachtens die Bedeutung des baltischen Originals 'flach' oder — entsprechend der noch von Ulmann (1872 : 264) genannten Bedeutung — 'schiefliegend, abschüssig' gewesen sein. Für urfi. **laito* könnte dann folgende Bedeutungsentwicklung angenommen werden: 'allmählich sich senkend oder sanft ansteigend' → 'sanft ansteigendes Gelände, bes. in der Nähe größerer Gewässer' → '(lange) Sandbank'.

Auch eine weitere Bezeichnung einer kleinen Insel ist laut gängiger Auffassung ohne Etymologie: fi. *luoto* 'Klippe, kleine Insel' mit gleichbedeutenden Entsprechungen in mehreren anderen ostseefinnischen Sprachen: ingr. *l̥ōDo, l̥ōDa*, karel. *luoto*, lüd. *люд*, weps. *юд, юдо*, wot. *юто*; dazu kommt noch estn. *lood* 'trockene Fläche, kleine flache Insel (ohne Wald)'. Als gemeinsame Urform ist urfi. **lōto* anzusetzen. Das ostseefinnische Wort wurde ins Lappische und ins Russische entlehnt, und das russische Wort wiederum ins Wepsische (vgl. dazu SKES II und EEW IV 1355).

Ojansuu hat *luoto* als ein Wort von möglicherweise nordischem Ursprung erklärt (1915 : 157f.); er verglich es mit norw. *flu* f. 'blinde Schäre, blinde Klippe', aisl. *flūd* 'flache Schäre, die bei niedrigem Wasser sichtbar wird'; der Vokal *uo* könne auf volksetymologischer Angleichung an *luo*- 'aufwerfen' (fi. *luoda*) beruhen. Karsten variierte diese Deutung dahin, daß er an "urnord. **flōdō* f." als Original von *luoto* dachte und aisl. *flūd* f. 'unterseeischer Felsen' sowie schwed. *flōd* auf urn. **flōdō* zurückführte (1928 : 127) oder aber **flūdō* (> aisl. *flūd*) als Nebenform zu **flōdō* auffaßte (1943–1944 : 303).

Weder im SKES noch im EEW findet sich ein Hinweis auf die Herkunft des Wortes, sei es Erbwort mit Entsprechungen in anderen finnisch-ugrischen Sprachen, sei es Lehnwort. Hakulinen (1979 : 363), Itkonen (1983 : 205) und Häkkinen (1990 : 224) zählen *luoto* zu den einheimischen Wörtern. Das heißt wohl, daß die von Ojansuu vorgelegte, von Karsten revidierte Herleitung aus dem Germanischen nicht für akzeptabel gehalten wurde.

Da Anknüpfungen innerhalb der finnisch-ugrischen Sprachgruppe fehlen, ist meines Erachtens Herleitung aus dem Germanischen erwägenswert, wenn auch eine lautlich und zugleich semantisch völlig vergleichbare Entsprechung im Germanischen nicht nachweisbar ist. Die germanische

Wortstippe ist vielgestaltig; man vergleiche dazu (mit *ō* in erster Silbe): an. *flóð* n. 'Flut; Überschwemmung', aschwed. *flōþ* n. 'id.' (< urgerm. **flōða-*, urn. *flōda), got. *flōdus* m. 'Flut, Strom' (< urgerm. *flōðu-z), aisl. *flōdr* f. 'Flut', aschwed. *flōþ*, *flōþ* f. 'id.' (< urgerm. *flōðr-z, urn. *flōðR). Daneben findet sich ein (alt)isländisches und norwegisches Wort mit *ū* der ersten Silbe; vgl. aisl. *flūd* f. 'blinde Klippe ...' (wie oben), für das vielleicht an urgerm. *flōðō, urn. *flōðu als Urform zu denken ist (vgl. unten). Urgan. **flōða-*, *flōðu-z und *flōðr-z passen lautlich vorzüglich als Original von *luoto*, besonders **flōða-*, sind semantisch aber weniger geeignet. Die von aisl. *flūd* und norw. *flu* vorausgesetzte urnordische Form *flūðō paßt semantisch gut, ist jedoch lautlich als Original einigermaßen problematisch. Der von Ojansuu (1915 : 157f.) vertretene Gedanke, daß möglicherweise Einfluß von urfi. **lō-* (fi. *luoda* 'aufwerfen') vorliege, leuchtet nicht ein. Vielmehr ist der von Karsten vorgelegte Gedanke erwägenswert. Eine Gruppe von germanischen Wörtern, deren urgermanische Form mit *-ōww-* (zum Teil neben *-ōw-*) anzusetzen ist, weist in der Überlieferung teils *-ō-*, teils *-ū-* auf, mit jeweils anderer Verbreitung von *-ō-* und *-ū-* innerhalb der germanischen Sprachen. Man vergleiche dazu Seebold 1970 : 124–128. Germ. **hōwwa-* hat u.a. folgende Fortsetzungen im Germanischen: aisl. *húa* und *hóa* 'weilen, wohnen; bereiten'; auf germ. **hōwwō-* geht ae. (früh-vestsächsisch) *hōgian* und ae. (spät-vestsächsisch) *hūgian* 'wohnen, bewohnen' zurück. Ähnliche Verhältnisse finden sich bei den Fortsetzungen von urgerm. **hnōw(w)a-* 'reiben' (vgl. dazu Seebold 1970 : 123f.). Urgan. **flōða-* usw. gehören zu urgerm. **flōwa-*, dessen normale Fortsetzungen *-ō-* aufweisen (Seebold 1970 : 204); im Lichte der obigen Darstellung dürfte neben **flūd-* ein gleichbedeutendes **flōð-* möglich gewesen sein. Erwähnenswert ist auch noch urgerm. *snūðu-z (> aisl. *snūdr* m. 'Drehung, Schlinge, Vorteil'), eine Ableitung von urgerm. **snōwa-* 'winden' (vgl. dazu Seebold 1970 : 447).

Es sei noch bemerkt, daß urgerm. **flōð-* (sei es urgerm. *flōðu-z, sei es urgerm. *flōðr-z, sei es **flōða-*) auch das Original ist von urfi. *lōðeh > fi. *luode*. Genitiv *luoteen*. Fi. *luode* bedeutet 'Nordwest; Ebbe', in älterer Sprache und mundartlich auch 'Flut, Hochwasser'; es hat Entsprechungen in allen anderen ostseefinnischen Sprachen.

Von den Inselbezeichnungen in ostseefinnischen Sprachen erweisen sich also mehrere als Entlehnung aus benachbarten Sprachen. Aus dem Baltischen stammen estn. *laid*, fi. *salo* (vgl. dazu oben); aus dem Germanischen allem Anscheine nach außer fi. *kari* 'Klippe, Sandbank' (auch ingrisch, karelisch, lüdisch, estnisch; vgl. zu *kari* SKES I 1955 : 162; EEW III 1982 : 709; SSA I 1992 : 312) auch *luoto*. In anderen Fällen wurde bisher keine (akzeptierte) Deutung als finnisch-ugrisches Erbwort oder als Lehnwort vorgelegt; dieses trifft zu für *niemi* 'Landzunge, Halbinsel' (nicht im Livischen, sonst allgemein ostseefinnisch; vgl. SKES II 1958 : 376, EEW V 1982 : 1679), *saari* 'Insel' (allgemein ostseefinnisch; vgl. SKES IV 1969 : 938, EEW VIII 1982 : 265ff.) und *särkkü* 'Sandbank' (finnisch, karelisch, lüdisch; vgl. SKES IV 1969 : 1171). Allerdings hat Katz (1990 : 28) für fi. *saari* eine Deutung als germanisches Lehnwort vorgelegt; es sei urgerm. **skarja-* als

Original von ostseefi. *sāri < *sārja anzusetzen. Urgerm. **skarja-* (> an. *sker* n. 'Schäre') ist auch das Original von fi. *kari*. Die neue, semantisch überzeugende Deutung setzt eine bisher nicht belegte, von Katz (1990 : 27f.) allerdings auch für drei weitere Fälle postulierte Substitution von urgerm. *sk-* durch urfi. *s-* voraus; eine gewisses Maß an Vorsicht ist daher angebracht, zumal auch sonst die Herleitung auffällig ist, und zwar lautlich wegen ostseefi. *ā* als Reflex von urgerm. *a* und morphologisch wegen der Zugehörigkeit zum Flexionstypus der Wörter auf *-i* (< *-e*), Genitiv *-en*; urfi. *karja als Wiedergabe von urgerm. *skarja wäre phonotaktisch möglich gewesen, wie weitere Wörter mit der Sequenz Konsonant + *arja* zeigen: (fi.) *harja* 'Bergrücken, Kamm, Mähne, Bürste' (Erbwort), *karja* 'Vieh, Herde' (germanisches oder baltisches Lehnwort), *marja* 'Beere' (Erbwort), *sarja* 'Reihe' (Erbwort). Der Ersatz von *a* durch *ā* und die Einpassung in den Flexionstypus auf *-i* (Genitiv *-en*) ließen sich allerdings als Flucht vor der Homonymie (*sarja*) deuten; dabei ist Analogiewirkung seitens *niemi* 'Halbinsel' (Genitiv *niemen*) denkbar. Die von Katz vorgelegte Etymologie von *saari* sollte meines Erachtens trotz der vorgebrachten Bedenken in der weiteren Forschung berücksichtigt werden, solange keine bessere Deutung vorliegt, und sie sollte nicht wie die oben behandelten Deutungen von *laito* und *luoto* der Vergessenheit anheimfallen.

Abkürzungen

ae. = altenglisch; **aisl.** = altisländisch (altnordisch); **aschwed.** = altschwedisch; **halt.** = baltisch; **estn.** = estnisch; **f.** = feminin; **fi.** = finnisch; **fi.-ugr.** = finnisch-ugrisch; **ingr.** = ingrisch; **karel.** = karelisch; **lett.** = lettisch; **lit.** = litauisch; **liv.** = livisch; **lp.** = lappisch; **lüd.** = lüdisch; **m.** = maskulin; **n.** = neutral; **norw.** = norwegisch; **russ.** = russisch; **schwed.** = schwedisch; **urgerm.** = urgermanisch; **weps.** = wepisch; **wot.** = wotisch.

Literatur

EEW = J. Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch I–XII, Helsinki 1982–1983; **EKMS** = A. Saareste, Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV, Stockholm 1958–1968; **EKSS** = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat I, Tallinn 1988–; **Fraenkel, E.** 1962–1965, Litauisches Etymologisches Wörterbuch I–II, Heidelberg–Göttingen; **Grundström, H.** 1946–1954, Lulelappsk ordbok I–IV, Uppsala–København; **Hakulinen, L.** 1979, Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs painos, Helsinki; **Häkkinen, K.** 1990, Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa, Helsinki; **Itkonen, T.** 1983, Välikatsaus suomen kielen juuriin // Virittäjä 87. S. 190–229, 349–386; **Kalima, J.** 1941, Balticofennica // Virittäjä 45. S. 206–211; **Karsten, T. E.** 1928, Die Germanen. Eine Einführung in die Geschichte ihrer Sprache und Kultur, Berlin–Leipzig; 1943–1944, Finnar och germaner // Folkmålsstudier

IX–X, Helsingfors; **Karulis, K. 1992**, Latviešu etimoloģijas vārdnīca I–II, Rīga; **Katz, H. 1990**, *Bume und Korpston*. Zur Behandlung konsonantischer Anlautkluster in den urgermanischen Lehnwörtern des Ostseefinnischen, Innsbruck; **Kettunen, L. 1938**, Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung, Helsinki; **LÄGLW** = A. D. Kylstra et al., Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen I–, Amsterdam–Atlanta 1991–; **Lönnrot, E.** Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja I–II, Helsingfors 1874–1880. Lisäwihko Elias Lönnrotin Suomalais-Ruotsalaiseen Sanakirjaan, toimittanut A. H. Kallio, Helsingfors 1886; **NSSK** = Nykysuomen sanakirja I–VI, Porvoo 1951–1961; **Ojansuu, H. 1915**, Beiträge zu den finnisch-germanischen Berührungen. Neuphilologische Mitteilungen 17, S. 157–163; **Raun, A. 1982**, Eesti keele etimoloogiline teatmik, Rooma–Toronto; **Seebold, E. 1970**, Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch der germanischen starken Verben, The Hague–Paris; **SKES** = Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VI, Helsinki 1955–1978; **SSA** = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja I–, Helsinki 1992–; **Suhonen, S. 1988**, Die baltischen Lehnwörter der finnisch-ugrischen Sprachen // D. Sinor (Hrsg.), *The Uralic Languages. Description, history and foreign influences*, Leiden–New York–København–Köln. S. 596–615; **Ulmann, C. C. 1872**, Lettisch-deutsches Wörterbuch, Riga; **Vaba, L. 1990**, Die baltischen Sonderentlehnungen in den ostseefinnischen Sprachen // S. Vaula (Hrsg.), *Itämerensuomalaiset kielikontaktit. Läänemeresoome keelekontaktid*, Helsinki. S. 125–139; **Virtaranta, P. 1957**, Länsiyläsataakuntalaisten murteiden äännehistoria II, Helsinki.

Тетте Хофстра
(Гронинген)

К ОДНОМУ ОСТРОВУ ЗАБВЕНИЯ:
ПРАФИН. *laito И ПРАФИН. *lōto

Резюме

Прибалтийско-финские слова, обозначающие остров, часто заимствованы из соседних языков, напр. финские *salo*, *kari* и пр. Подобным образом прафинское слово *laito заимствовано из балтийских, а прафинское *lōto – из германских языков.

László H o n t i
(Groningen)

WIEVIEL AUGEN HABEN DIE URALIER?
(ZU FUNKTIONEN DER NUMERI IM URALISCHEN)

"Wir müssen uns mit der Feststellung begnügen, daß in der finnisch-ugrischen Ursprache paarige Gegenstände durch den Singular und der eine Vertreter eines Paares mit Hilfe des Wortes 'halb' ausgedrückt worden ist"
(Ravila 1941 : 20).

0. Der absurde Titel will eigentlich nur die Frage stellen, in welchem Numerus die Namen der paarigen Körperteile und deren Hüllen in den uralischen Sprachen erscheinen. Sie haben – wie bekannt – drei Numeri (Singular, Dual und Plural) aus ihrer Grundsprache geerbt; außerdem wird in der uralistischen Fachliteratur oft der Begriff "Numerus absolutus" (oder "Numerus indefinitus") erwähnt, der morphologisch mit dem Singular identisch ist und keine (exakte) Quantität ('1', '2', '∞') angibt, sondern in dieser Hinsicht indifferent ist.

Die meisten Handbücher der Uralistik betonen als eine der wichtigsten Eigenschaften der Sprachfamilie die Tatsache, daß die Namen der aus zwei Individuen bestehenden Ganzheiten normalerweise im Singular, der eine und jeder einzelne Teil solcher Ganzheiten mit '1/2' wiedergegeben werden; z. B. ung. *a sasnak jó szeme* ('Auge-sein (Sing.)') *van* 'der Adler hat gute Augen (eigtl.: Auge)' ~ *a koldusnak fél szeme* ('halb') *szeme* ('Auge-sein (Sing.)') *van* 'der Bettler hat ein Auge (eigtl.: halbes Auge)' (vgl. Ravila 1941 : 20, 53; in den dem Uralischen typologisch nahestehenden altaischen Sprachen ist die Lage ähnlich, s. Fokos-Fuchs 1962 : 64).

Diese Beobachtung ist aber nur beschränkt auf die gegenwärtigen uralischen Sprachen gültig:

1. Im Ostseefinnischen, Lappischen und Mordwinischen stehen die Namen der paarigen Körperteile im Plural; wenn es sich um ein einzelnes Glied des Paares handelt, wird es mit Hilfe des Attributs '1' bzw. in gewissen Zusammenhängen als '1/2' ausgedrückt.

2. Die Substantiva, die paarige Körperteile bezeichnen, können in den obugrischen Sprachen, die den uralten Dual am besten bewahrt haben, sowohl im Singular als auch im Dual, die sich nur auf ein einzelnes Glied beziehenden sowohl mit '1/2', als auch als '1' angegeben werden.

3. Im Ungarischen existiert sowohl das uralte uralische Schema wie z. B. *szem* 'Auge; (zwei) Augen' ~ *szemek* '(zwei) Augen' bzw. *fél-szem* 'ein Auge (eigtl.: halbes Auge)' wie auch das indogermanische Muster *szemek* '(die zwei) Augen' bzw. *egy szem* 'ein Auge' nebeneinander (letztere Varianten werden jedoch von den Grammatikern als "nichtungarisch" verworfen).

4. Die Grammatiken der samojedischen Sprachen, in denen der Dual im Begriff ist zu schwinden, äußern sich sehr wortkarg zu dieser Frage: Die Namen der paarigen Körperteile, wenn beide Teile gemeint sind, stehen im Plural im Jurakischen, im Singular im Selkupischen, und ihr einzelnes wird als '1/2' ausgedrückt (vgl. Терещенко 1956 : 40, Кузьмина – Киселева 1975 : 203).

Die Frage ist, wie sich das als uralische (und altaische) Eigenschaft geltende Verhältnis '1' = '2', '1/2' = '1' und das mit der Ausdrucksweise der meisten indogermanischen Sprachen übereinstimmende Verhältnis '∞' = '2', '1' = '1¹' erklären läßt, d. h. ob wir uns mit der Feststellung dieser Tatsachen wirklich begnügen müssen, wie Ravila meinte (s. das Zitat im Motto), oder ob eine rationale Erklärung vorliegt. Die Frage kann plausiblerweise nur im Zusammenhang mit den Funktionen der uralischen Numeri beantwortet werden.

1. Der Autor des Kapitels über die grundsprachliche Morphosyntax des neuesten uralistischen Handbuchs "The Uralic Languages" meinte, das Wesen der grundsprachlichen Numerusverhältnisse am treuesten wie folgt beschreiben zu können: "It is fairly generally accepted that there was a period of undistinguished *numerus absolutus* in Proto-Uralic" (Raun 1988 : 556).² Raun hat aber ausführlich nicht dargelegt, was man eigentlich unter dem Begriff "Numerus absolutus" zu verstehen hat.

M. W. war Ravila, der diesen Begriff in die Uralistik eingeführt hat. Ravila teilte uns aber lediglich mit, daß der Singular als Numerus absolutus in der Grundsprache funktioniert hat bzw. nach wie vor in den meisten uralischen Sprachen funktioniert (Ravila 1935 : 49, 1941 : 2–3).³ Fokos-

---

¹ Die uralischen Numerusverhältnisse werden sehr oft mit denen der indogermanischen und der altaischen Sprachen verglichen erörtert. – Bouda (1933–1935, 1958) hat Beispiele für die Bezeichnungsweise '1/2' = '1' auch aus anderen Sprachen wie aus dem Baskischen, aus paläosibirischen und indogermanischen Sprachen angeführt; vgl. z. B. die gelegentliche Form im Deutschen: *halb-äugig*.

² Itkonen (1966 : 254) hat sich hingegen sehr zurückhaltend über die Rolle des Numerus absolutus der Grundsprache geäußert.

³ Aber vgl. "der Singular oder besser der indifferente Numerus des Substantivs" (Winkler 1913 : 155).

Fuchs hat diese Kategorie in seinem Werk über die gemeinsamen syntaktischen Charakteristika der uralischen und der altaischen Sprachen beschrieben, von denen die unter den Punkten (b) und (e) für das Thema von Belang sind.⁴

Der Numerus absolutus in der Grundsprache und in den heutigen Sprachen wird als Kennzeichen eines Primitivismus in der Bezeichnung der Numerusverhältnisse interpretiert (so z. B. Ravila 1941 : 2–3), der als Zeuge eines Zeitalters, in dem die Numerusverhältnisse noch nicht deutlich zum Ausdruck kamen, aufzufassen sei. Ravilas Meinung nach (1938 : 296) weisen einige uralische Sprachen darauf hin, daß der Plural eine verhältnismäßig junge Kategorie ("suhteellisen nuori muotokategoria") sei. Diese Ansicht wollte er unter Berufung auf gewisse Erscheinungen im Tscheremissischen untermauern und sie auf die Grundsprache zurückführen: "Das Numeruszeichen *t* ist ursprünglich nur an das Prädikat angefügt worden, an erster Stelle an die Nominalform des Verbs; an den anderen Satzgliedern wurde die Mehrheit ursprünglich nicht mit formalen Mitteln ausgedrückt"⁵ (Ravila 1941 : 96, vgl. noch Itkonen 1966 : 254, s. aber Korhonen 1981 : 344, Bartens 1981 : 102, 103). Ravila (1938 : 291) meinte, auch das Fehlen des Pluralmorphems *t im Permischen wäre unverständlich, wenn es bereits in der Grundsprache eine feste Numerusfunktion gegeben hätte. Andererseits hat Ravila jedoch behauptet (1941 : 69–70), das Pluralmorphem auf *t sei bereits in der Grundsprache vorhanden gewesen. Der Gebrauch des Duals schließlich hätte noch viel beschränkter sein müssen: er sei ja in der absoluten Deklination nicht vorgekommen, und dieser uralte Zustand sei im Lappischen aufrechterhalten geblieben (Ravila 1941 : 53–54).

In den letzten Jahrzehnten sind die Numerusprobleme der uralischen

---

⁴ (a) "Das Substantiv erscheint in unveränderter (d.h. nicht mit dem Zeichen des Plurals versehener) Grundform (dem Singular) als einem Numerus absolutus (oder indefinitus) nach Zahlwörtern, die eine Mehrheit bezeichnen" (Fokos-Fuchs 1962 : 61); (b) "Der Singular (und nicht der in diesen Fällen z. B. im Idg. übliche Plural) ist gebräuchlich in den Benennungen der paarigen Körperteile und deren Kleidungsstücke (in den Ob-ugrischen Sprachen steht hier meistens der Dual)" (op. cit. 63); (c) "Bezeichnungen für gruppenweise vorhandene Körperteile (Zähne, Finger, Nägel, Haare, Knochen), Namen von Tieren, Pflanzen, Obstgattungen, Völkernamen u.ä. werden im allgemeinen ebenfalls nicht in der Pluralform angewendet (d.h. wohl als Kollektiva behandelt)" (op. cit. 65); (d) "Wenn bei mehreren Besitzern der Besitz jedes einzelnen Besitzers singularisch (oder – im Sinne der vorigen Punkte – im Singular ausgedrückt) ist, bleibt die Mehrzahl des Besitzes unbezeichnet (im Singular)" (op. cit. 65); (e) "Da ... die paarigen Körperteile und ihre Hüllen als Einheit aufgefaßt, ihre Benennungen demzufolge im Singular gebraucht werden, wird das eine von einem solchen Paar durch das Wort 'halb, Hälfte' bezeichnet" (op. cit. 66).

⁵ Ravilas Erklärung stellt das Verhältnis zwischen dem Subjekt und dem Prädikat auf den Kopf: das Prädikat ist ja dasjenige Satzglied, welches kongruiert; nur das ist der Träger der Kongruenz. Worauf sich die Kongruenz bezieht, ist eine Nominalphrase, die im Satz nicht anwesend zu sein braucht (Lehmann 1988 : 59, noch vgl. Ostrowski 1982 : 256, 258–259).

Sprachen von Rédei in mehreren Studien behandelt worden. Auch seiner Auffassung nach lassen sich gewisse Züge der Numerusbezeichnung im Mordwinischen und Permischen am besten mit der Annahme des grundsprachlichen Numerus absolutus erklären. Nach Rédei kann dafür u.a. der Umstand sprechen, daß es in der indeterminierten Deklination des Mordwinischen nur den Nominativ gibt. Auch das possessive Paradigma sei durch den Numerus absolutus geprägt worden, da Formen wie z. B. *kota-mə sowohl 'mein Haus' wie auch 'meine Häuser' hätten bedeuten können; das Pluralsuffix des Besitzes auf *n sei ja in erster Linie nur bei Lebewesen bedeutenden Substantiva aufgetreten (Rédei 1981 : 103). "Das Fehlen des Pluralzeichens **-t* [in den permischen Sprachen; L.H.] weist auf sehr alte PU Zustände hin, als man den Singular und Plural voneinander noch nicht unterschieden hat. Für das Numerussystem der PU-PFU Grundsprache war nämlich die Verwendung des sog. Numerus absolutus kennzeichnend" (Rédei 1988 : 380).

Die Stellungnahmen von Ravila und Rédei lassen den Leser also in Ungewißheit, wie weit die Numerusbezeichnung in der Phase vor der Auflösung der uralischen und der finnisch-ugrischen Grundsprache bereits entwickelt war: Obwohl es nach diesen Forschern beschränkt verwendete Numerusmorpheme gab, hatte der Numerus absolutus laut gegenwärtiger uralischer Sprachen absolute Priorität, was zur Folge hat, daß die Differenzierung der Numeri in der Grundsprache unwichtig war. Ich habe mir aufgrund meiner Forschung die feste Überzeugung zu eigen gemacht, daß die verschiedenen Suffixe des Duals und des Plurals, die eindeutig ihre Verwendung in unterschiedlichen Kategorien fanden, die Existenz eines entwickelten Numerussystems bezeugen (s. Honti i. D. und die da zitierte Literatur).

2. In seiner Studie von wissenschaftshistorisch grundlegender Bedeutung hat Ravila auch die Funktionen des grundsprachlichen Duals eingehend erörtert (Ravila 1941 : 9 ff.). Darin hat er – die Positionen von Gauthiot (1912) und Kertész (1913–1914) kritisch beleuchtend – die Behauptung abgelehnt, daß das Finnisch-Ugrische Übereinstimmung mit dem Indogermanischen hinsichtlich des sog. natürlichen und des elliptischen Duals⁶ aufweise, daß der natürliche Dual in den uralischen Sprachen eine gewöhnliche Erscheinung sei (obwohl er im Obugrischen doch belegt sei) und daß dieser Dual in der Grundsprache bekannt gewesen sei,⁷ daß er gemeinsam

⁶ Vgl.: Gauthiot's Meinung nach war gerade der elliptische Dual aufgrund des Altindischen der ursprünglichere im Indogermanischen: "Et il apparait... que le duel ne désigne pas seulement, comme le dit M. Brugmann, l'objet nommé 'en même temps qu'un autre du même genre', mais bien, dans tous les cas et quelque soit son emploi, une dualité d'objets appartenant à une seule même classe" (Gauthiot 1912 : 131). *mitrā* bedeutete 'Mitra et (Varuna)' oder genauer 'Mitra, en tant que double', "car Varuna est le double de Mitra et relève de même classe" (Gauthiot 1912 : 131–132, noch vgl. 133).

⁷ Unter Berufung auf Brugmann (1897–1916) stellt Ravila fest: "Bei dem Dual der

mit dem elliptischen Dual⁸ (Ravila 1941 : 10 ff., 16 ff., 20 ff., 53) laut Brugmann die Haupterscheinungsformen des Duals indogermanischerseits dargestellt hätten (Ravila 1941 : 11, 15–16).

Die Hauptfunktion des indogermanischen Duals ist Gauthiot's Meinung nach: "En indoéuropéen skr. *akṣī*, gr. *ὄσσε*, lit. *akì* ne signifient pas proprement 'les deux yeux', ni 'la pair d'yeux', ni même 'l' œil' et l'autre œil', mais 'l' œil en tant que double'..." (Gauthiot 1912 : 131). Kertész hat dies auf die obugrischen Sprachen (und auf die finnisch-ugrische Grundsprache) bezogen und folgendermaßen aufs neue formuliert: "Im Wogulischen und Ostjakischen habe ich es lange unbegreiflich gefunden, daß man den Dual anwendet, wenn von beiden gepaarten Gliedern die Rede ist: *samäyem* und nur von einem Halben spricht, wenn es sich nur um das eine Glied handelt: *sam-pälém*."⁹ Gauthiot's Feststellung bezüglich der Bedeutung des Duals hat für mich mit einem Schlag das Rätsel gelöst. Wenn nämlich im Dual nachdrücklich betont wäre, daß von zwei Einheiten die Rede ist und nicht vielmehr, daß wir es mit einer Einheit zu tun haben, welche Einheit von zwei Stücken gebildet wird: so könnte die Hälfte des Duals *samäyem* (meine beiden Augen) selbstverständlich nicht *sam-pälém* (mein halbes Auge) sein. Das Verhältnis des Duals *samäyem* zu *sam-pälém* macht es also zweifellos, daß der wogulisch-ostjakische, – wir können sagen – der fgr. Dual mit dem Plural in keinerlei semasiologischer Verwandtschaft steht, sondern eigentlich nichts anderes ist, als eine nachdrückliche Einzahl, die nachdrückliche Einzahl der zu einer Gattung gehörenden, als Einheit aufgefaßten Zwei" (Kertész 1913–1914 : 81–82). Nesheim (1942) folgend hat sich auch Bouda (1933–1935 : 45, 1958 : 1) in ähnlichem Sinne dazu ausgesprochen.

Nachdem Ravila die morphologische Gestaltung der Benennungen der paarigen Körperteile in den uralischen Sprachen einzeln untersucht hatte, gelangte er zu der in dem Motto zitierten Schlußfolgerung und fügte hinzu, daß die Grundsprache den natürlichen Dual habe nicht kennen können (Ravila 1941 : 22, 53). Er fügte noch folgendes hinzu: Die einzige Aufgabe des Duals war es, den Numerus wiederzugeben, und "Übereinstimmend tritt auf dem ausgedehnten uralischen Gebiet das Suffix des Duals nur am Prädikat

---

Substantive war es in der indogermanischen Ursprache am allergewöhnlichsten, "daß er zwei eine bekannte Einheit bildende, durch Natur oder menschliche Veranstaltung ein Paar bildende Dinge zusammenfaßte". Dieser Dual ist als der natürliche oder auch als der primäre bezeichnet worden, weil der Dual vermutlich gerade in diesen Fällen aufgekommen ist" (Ravila 1941 : 9; noch vgl. Nesheim 1942 : 8).

⁸ Vgl. altind. "*pitārāu* (Dual von *pitār* 'Vater') 'Vater und Mutter' " (Ravila 1941 : 11).

⁹ Fi. *silmä-puoli* und wog. *sam-pal* stb. 'einäugig; ein Auge' werden verfehlt, nämlich wortwörtlich als 'halbes Auge' gedeutet, in ihnen ist '1/2' nämlich kein Attribut sondern das Hauptglied der possessiven Zusammensetzung: 'Auge-Hälfte' = 'Hälfte des/eines Augen'. Ung. *fél-szem* ist dagegen tatsächlich 'halbes Auge', die genaue Entsprechung der finnischen usw. Konstruktion ist im Ungarischen nur vereinzelt erhalten geblieben, z. B. *éj-fél* 'Nacht-Hälfte' = 'Mitternacht'.

auf" (Ravila 1941 : 53). Den Schlüssel zur Lösung des Rätsels des uralischen Duals bietet seiner Auffassung nach das Lappische, das die Kategorie Dual nur unter den verbalen Personalsuffixen, den Possessivsuffixen und den Personalpronomina kennt (also letzten Endes nur unter den Personalpronomina, da die genannten Suffixe personalpronominaler Herkunft sind; L. H.). Er verwirft die Ansicht, daß der lappische Dual im Verfallenen ist, und er behauptet weiter, auch das Samojedische unterstütze seinen Standpunkt (op.cit. 56 ff., aber vgl. Терешенко 1956 : 50).

3. Ravila hat einen folgenreichen Fehler begangen, als er die Numerussuffixe der als Subjekt funktionierenden Substantiva als eine von dem Prädikat der 3. Person hervorgegangene Kongruenzerscheinung zu deuten versuchte¹⁰ (s. besonders Ravila 1941 : 56, 96). Zudem hat er übersehen, daß sich die Numerusmorpheme der Personalpronomina keineswegs mit seiner Hypothese über die Kongruenz zwischen dem Prädikat der 3. Person und dem Subjekt in Einklang bringen lassen, d. h. daß der Dual der Personalpronomina nach seiner Annahme ohne jede historische Deutung bleibt. Kertész (1913-1914 : 81-82) hat wiederum in seiner Deutung mit einer falschen Opposition wie wog. *samäyem* 'meine zwei/beiden Augen' ↔ *sam-pälēm* 'mein (ein) Auge' operiert. Indem er den semantischen Unterschied zwischen den beiden Formen verkannte (s. unter 4.: s. noch die Kritik von Bouda, 1933-1935 : 45, Ravila, 1941 : 16 ff. und Nesheim 1942 : 10).

Um dem obugrischen Dual auf die Spur kommen zu können, müssen wir einen Blick auf die Konstruktionen wie ostj. *imeŋan ikeŋan olləŋan* 'es leben eine Alte und ein Alter (eigtl.: Alte-2 Alter-2 leben-2)' werfen, in denen die Bestandteile des Subjektsyntaxmas *imeŋan ikeŋan* 'eine Alte [und] ein Alter' ein solches Mittel sind, "durch das zwei Satzglieder, indem sie miteinander verbunden werden, doch zugleich als selbständig und gleichwertig hingestellt werden" und wo die so gestalteten Komponenten des Subjektes funktional mit den in der Sprachfamilie weit verbreiteten kopolativen Komposita verwandt sind (Ravila 1941 : 50), vgl. z. B. fi. *maa-ilma* 'Welt (eigtl.: Erde-Luft)', wog. *āyi-piy* 'Kind (eigtl.: Tochter-Sohn)'. Mit anderen Worten: Der Dual bezeichnet ein Kollektiv aus zwei Individuen, die kontextuell determiniert und genau dadurch identifiziert oder identifizierbar sind. Dieses Kollektiv steht in krassem Gegensatz zu dem in den meisten uralischen Sprachen üblichen Kollektiv, von dem nur ein Bestandteil eindeutig zu identifizieren ist, wie z. B. wog. KU *ššāšš* 'der Onkel mit seinem Großvater', LO *āšāšš* 'zwei mit dem Vater' (vgl. *šš*, *āš*

¹⁰ Also etwa **iki-O ollə-ŋan* 'zwei alte Männer leben (eigtl.: alter Mann leben-2)' + *ikeŋan olləŋan* 'zwei alte Männer leben'. In den Sätzen vom Typ *imeŋan ikeŋan olləŋan* 'es leben eine alte Frau und ein alter Mann' trete das Dualsuffix mit beiden Subjekten auf, um das Koordinationsverhältnis zum Vorschein bringen zu lassen (Ravila 1941 : 56). Der erste Schritt in Ravilas Gedankengang ist offensichtlich falsch (vgl. Fußnote 4), der zweite ist dagegen stichhaltig.

'Großvater, Vater'), P *pūwāns mināsay* 'der Vater reiste mit seinem Sohn fort' (vgl. *pūw* 'Sohn') (Liimola 1963 : 199), ung. *anyámék* 'Meine Mutter und diejenigen, die sich in ihrer Gesellschaft befinden'.

M. W. war Minissi der letzte, der die Unterschiede der Numeri zwischen dem Uralischen, dem Altaischen und dem Indogermanischen unter die Lupe genommen hat. Auch er hat festgestellt, daß die ural-altaischen Sprachen wesentlich von den indogermanischen in dieser Hinsicht abweichen. Der Dual und der Plural haben nämlich in den uralischen und altaischen Sprachen ursprünglich ebenfalls die Quantität bezeichnet (Minissi 1977 : 179; dasselbe hatte eigentlich bereits Rivila für das Uralische behauptet, s. 1941 : 53). Minissi lenkte die Aufmerksamkeit der Uralisten und der Altaisten darauf, daß die ursprüngliche Funktion des Duals im Indogermanischen nicht Ausdruck des natürlichen Duals, sondern Bezeichnung des (paarigen) Kollektivs war, das zugleich auch Unbestimmtheit ausdrückte (und das dem Brugmannschen elliptischen Dual¹¹ zu entsprechen scheint). Der Dual drückte aber schon eindeutig im Altgriechischen Quantität hingegen nur äußerst selten in den Namen von paarigen Gegenständen (natürlicher Dual) aus (Minissi 1977 : 175–176, 179–180). "Wollen wir nun die Numerusbezeichnung, die die übereinstimmende Struktur des Altaischen und des Uralischen am frühesten sich zu eigen gemacht hat, in eine Formel fassen, so können wir sie durch den Gegensatz quantitativ gekennzeichnete bestimmte Form der Personenbezeichnung – numeruslose Form des Dingwortes und der unbestimmten Personenbezeichnung darstellen" (Minissi 1977 : 179–180). Minissi vergleicht ebenso wie Kertész die Namen der paarigen Körperteile im Dual mit denen, die nur das eine Glied des Paares ('1/2'; z. B. vog. *samāyēm* 'meine zwei/beide Augen' ⇔ *sam-pālēm* 'mein (ein) Auge') bezeichnen.

Minissi (1977 : 174) erklärt nun die pluralischen Formen der indogermanischen Grundsprache aus Formen, die einst die Bestimmtheit von etwas angaben. Wenn dies richtig ist, dann gibt es doch einen wichtigen Berührungspunkt zwischen den Funktionen der Numeri in beiden Grundsprachen, der Dual und der Plural haben nämlich die "bestimmte" Quantität, die individualisierte '2' und '∞' (s. Itkonen 1966 : 254, hierzu vgl. noch Nesheim 1942 : 129–130, 138–139) bezeichnen können, die dem Numerus absolutus gegenüberstanden.

Es ist kaum zu bezweifeln, daß der Dual auch ursprünglich 'die beiden von etw.' bedeutete. So braucht nicht für eine späte Entwicklung gehalten zu werden, daß auch die Namen der paarigen Körperteile in den obugrischen Sprachen unter gewissen Umständen im Dual angeführt werden.

4. Ich habe oben die Position vertreten, daß die Versuche, die

---

¹¹ Vgl. die arischen Dualformen "*dyāvā, āhant* usw., die richtiger durch 'der Himmel mit seinem Paarglied, d. h. der Himmel und die Erde', 'der Tag mit seinem Paarglied, d. h. der Tag und die Nacht' ... usw. als nach der üblichen Erläuterung durch 'die beiden Himmel, d. h. der Himmel und die Erde', 'die beiden Tage, d. h. der Tag und die Nacht' usw. zu deuten sind" (Minissi 1977 : 175).

Bezeichnungen der paarigen Körperteile mit '1/2' in Opposition zu '2' (also z. B. '1/2 Auge' [= '1Auge'] ⇔ '2/die beiden Augen') zu deuten, verfehlt sind. '1/2' kann nämlich nur '1' gegenübergestellt werden, 'die beiden von etw.' ebenso nur 'einem von etw.', also: '1/2 Auge [= 1 Auge] ⇔ 'Auge [= 2 Augen]' bzw. 'das eine Auge' ⇔ 'die beiden Augen'. Das Substantiv im Singular hat auch "unbestimmte" ("kollektivische") Bedeutung (= Numerus absolutus). Ob aber "unbestimmte Menge" dualisch oder pluralisch zu verstehen war, hing natürlich von der quantifizierbaren Natur des Denotats ab ('Auge', 'Ohr' usw. bzw. 'Mensch', 'Vogel' usw.). Wenn also das Substantiv in der Kommunikation als "bestimmt" (d. h. z. B. "identifizierbar") galt und sich auf mehr als ein Individuum bezog, wurde es entweder mit dem Morphem des Duals oder dem des Plurals versehen.

Die durch das Denotat implizierte mengenmäßige Beziehung ist in der Opposition "Unbestimmtheit ⇔ Bestimmtheit" unterschiedlich realisiert: Ein paariges Körperteil bildet funktionell tatsächlich eine Ganzheit, dessen einzelnes Glied wirklich jeweils die Hälfte des Ganzen bildet, während (a) die Bezeichnung der *b e i d e n* Individuen der Ganzheit (und zwar beliebiger Substantiva) im Obugrischen mit dem Dual ('beide') vor sich geht (wobei eine Tendenz zu beobachten ist, den Dual durch den Plural zu ersetzen, s. unter 5.), und (b) das *e i n e* Individuum des Paares mit einem individualisierenden Attribut ('das eine', 'das andere') wiedergegeben wird.

Vgl. zu (a): Nach Rombandeewa (Ромбандеева 1973 : 41) können die Namen der paarigen Dinge im Dual stehen, wenn sie konkret (d. h. individualisiert) sind. Dafür spricht auch der Umstand, daß Liimola die Substantiva im Dual folgerichtig mit 'beide ...' übersetzt, z. B. So. *ōsij* 'beide Schafe', LO *šārsij* 'beide Meere' (Liimola 1963 : 13). Die Beispiellage im Ostjakischen ist identisch. Die Namen der paarigen Körperteile können aber – im Gegensatz zu Kertész (1913–1914 : 83–84) – auch im Obugrischen im Plural stehen, wenn sie als bestimmt gelten, und in diesem Fall kann der Dual durch den Plural ersetzt werden (eine ähnliche Ausgangslage hat wahrscheinlich dazu geführt, daß die Namen der paarigen Körperteile im Ungarischen das Pluralmorphem haben können).

Zu (b): Ung. *az egyik szemem sír, a másik meg nevet* 'das **eine** Auge von mir weint, das **andere** dagegen lacht'; ostj. Kaz. *ǝ pelkəl ewət ... i pelkəl ewət ...* 'von der **einen** Seite ... von der **anderen** Seite ...' (Steinitz 1989 : 597), O *ī jāsəlna ... kimət jāsəlna ...* '**egyik** kezében ... **másik** kezében ...' (Päpay 1910 : 93); jur. *nābī udānan ... nābī udānan ...* 'in der **einen** Hand ... mit der **anderen** Hand' (Castrén — Lehtisalo 1960 : 359–360), selk. *topysä cel'cōlynuty ... šittyntälyl' topysä cel'cōlynuty ...* 'ногой топнул ... второй ногой топнул' (Кузнецова и др. 1993 : 15, 54). Bei Substantiva, deren Denotate eine Menge über 2 implizieren, kann das eine Glied unterschiedlich individualisiert werden, etwa unter Betonung, mit dem Zahlwort '1' oder mit Possessivsuffix.

5. Es ist eine allgemeine Tendenz zu beobachten, daß die Namen der

paarigen Körperteile, sofern es sich um ein Paar handelt, im Plural anstelle des Singulars gebraucht werden, wenn es hingegen nur um das Teilglied geht, mit '1' anstelle von '½' angegeben werden. Diese Tendenz wird immer stärker, welchem Umstand zu verdanken ist, daß der Ausdruck mit '½' als Überbleibsel eines früheren Systems (ohne die Opposition '1' = '2') gilt.

Im Ostseefinnischen und Mordwinischen ist der Plural zur Norm geworden; z. B. fi. *hänellä on hyvät silmät* 'er hat gute Augen', *hänellä on yksi silmä* 'er hat ein Auge', aber: *hän on silmäpuoli* 'er ist einäugig (halbäugig, eigtl.: Auge-Hälfte)'.

Im Lappischen ist sowohl der Plural als auch der Singular möglich (s. Nesheim 1942 : 65, 76 ff.).

Nach Kertész (1913–1914 : 104) sind die Namen der paarigen Körperteile im Tscheremissischen konsequent im Singular ausgedrückt. Laut neuerer Quellen ist aber auch der Plural möglich; z. B. *йол-влак* 'ноги (у меня)', *кидем-влак* 'руки у меня' (Исанбаев 1980 : 20).

Die Namen der paarigen Körperteile im Ungarischen sind laut Norm im Singular, wenn es um beide Teile handelt; das einzelne dagegen wird als '½' wiedergegeben. Umgangssprache, Dialekte und Sprachdenkmäler widersprechen aber der geltenden literatursprachlichen Norm (vgl. Lőrincze 1967): z. B. außer *szemem* 'meine Augen (eigtl.: mein Auge)' kommen auch *szemeim* 'meine Augen' und *két szemem* 'meine zwei Augen (eigtl.: zwei Auge-mein)' bzw. außer *félszemem* 'mein ein Auge (eigtl.: halbes Auge-mein)' auch *egy szemem* 'mein ein Auge' vor.

Die Namen der paarigen Körperteile im Jurakischen stehen nicht im Dual, sondern im Plural (Терешенко 1956 : 40). Der Dual ist jedenfalls im Rückgang; an seiner Stelle wird eher die Konstruktion "'2' + Substantiv im Singular" verwendet (op. cit. 50).

Im Selkupischen wird der Dual mit Namen nicht-paariger Dinge gebraucht und zwar vorwiegend dann, wenn diese Lebewesen bezeichnen (Кузнецова и др. 1980 : 169).

Im Samojedischen scheint die Ausdrucksweise für die Angabe eines Glieds der natürlichen Paare mit Hilfe von '½' allgemein zu sein. Dafür hat Ravila (1941 : 21) seinerzeit keinen Beweis gefunden; vgl. jur. O *wajā-* 'ein (von paarigen Körperteilen des Menschen und der Tiere)', vgl. *weso-* 'die Hälfte sein' (Lehtisalo 1956 : 46, noch vgl. Janhunen 1977 : 169), selk. Ta. *peläl' sajil'* 'einäugig (eigtl.: halbäugig)', vgl. *peläk, peläl'* 'halb' (Erdélyi 1969 : 181).

6. Die Numerismorpheme galten in der Grundsprache als Träger von Quantität u n d von "Bestimmtheit" (Identifizierung, Individualisierung). Darin bestand der Unterschied zwischen dem Dual/Plural und dem Singular als Numerus absolutus (die Bezeichnung Numerus indefinitus scheint mir treffender zu sein). Der Singular hatte eine Doppelfunktion: einerseits die des Numerus indefinitus, andererseits konnte er auch als Träger der "Bestimmtheit" (z. B. kontextuell determiniert oder mit einem Attribut 'der

eine ...') funktionieren.

Man könnte den Versuch unternehmen, die Ausdrucksweisen in den Namen der paarigen Körperteile wie 'Auge (= 2 Augen)' $\Leftrightarrow$ 'halbes Auge (= 1 Auge)' bzw. ' $2/\infty$ Augen (= die beiden Augen)' $\Leftrightarrow$ 'ein Auge (= das eine Auge)', die in den meisten heutigen uralischen Sprachen nur rudimentär vorhanden sind, auf der Grundlage eines Systems zu erklären, in dem die Oppositionsverhältnisse deutlich sind, wo jede einzelne Ausdrucksweise ihren Sinn in einer klaren Opposition wie im Obugrischen erhält. Die Namen der Dinge im Singular, die "natürliche Paare" bildeten, konnten sich in der Grundsprache undifferenziert (nicht-individualisiert) auf die beiden Bestandteile beziehen, und ein beliebiger Bestandteil des Paares galt als 'Hälfte' des Ganzen. Wenn die Bestandteile des Paares (oder die Bestandteile eines gelegentlichen Paares nicht-paariger Dinge) betont, individualisiert ('beide') waren, stand das Substantiv im Dual, wenn aber nur der eine von ihnen nachdrücklich war, so hatte das Substantiv ein Attribut ('der eine ...'). Also:

	"unbestimmt"		"bestimmt"	
	Sg.	nicht-Sg.	Sg.	nicht-Sg.
paarig	' $1/2$ '	Sg.	'1'	Du./Pl.)
nicht-paarig	Sg.	Sg.	'1'	Du./Pl.

Dieses System hat sich am klarsten im Obugrischen erhalten; aber mit dem Verfall des Duals in mehreren Dialekten haben sich auch diese Sprachen auf einen Weg begeben, auf dem die übrigen uralischen Sprachen schon viel weiter gelangt sind.

Der Dual hat auch eine andere, nämlich kopulative Funktion im Obugrischen, die eher mit der Kongruenz als mit dem Numerus zu tun hat, vgl. 3., s. Hunfalvy 1875 : 73 (!), Ravila 1941 : passim, Collinder 1969 : 428, Honti 1984 : 92-93.

In den meisten uralischen Sprachen gibt es noch eine Kategorie, die etwas dem Plural (und dem Dual) Ähnliches aufweist, das Kollektiv, das Hajdú als Reziprok-Konnektiv¹² bezeichnet. Auch diese Kategorie ist ein

¹² "Konnektiv-reciprok képzőnek nevezzük az olyan, általában rokonság-nevekben előforduló grammatikai morféákat, amelyek az alapszóban megadott fogalomnak (legtöbbször egy személynék) és a vele szoros nexusban lévő rokon fogalmaknak (általában személynéknek) a kölcsönös kapcsolatára utalnak; azaz a K-R képzők utalást tartalmaznak az alapszó közvetlen fogalmi környezetére, ill. azon fogalmak együttesére, amelyek az alapszóval jelölt fogalommal kölcsönös rokonságban állanak. Több nyelvben a többes vagy a duális jele is követheti a konnektiv-reciprok képzőt, és ezért a képző jelentése gyakran eltolódhat a többes, ill. duális irányába. Általában azonban nem lépi át a tulajdonképpeni (disztributív) számkategória határát, mert a duális-, ill. a többesjel alkalmazása ellenére sem fejezi ki a szó által megjelölt fogalom kétszeres vagy többszörös előfordulását, hanem az alapszóban reprezentált rokon fogalmak jelenlétére utal (reprezentatív duális, ill. többes szám). A konnektiv-reciprok képző nemcsak a szamojéd nyelvekben (nyenyec,

grundsprachliches Erbe, von dem manche Suffixe auf die uralische Grundsprache zurückzuführen sind. Das Kollektiv drückt die Mehrzahl (oder die Zweizahl) meistens ungleichartiger Denotate aus, von denen nur eines exakt zu identifizieren ist. Es hat in einigen uralischen Sprachen wesentlich zur Umgestaltung der Morphologie der Numeri beigetragen. Die Erörterung dieser Frage muß aber Gegenstand einer anderen Studie sein.¹³

7. Zusammenfassend kann festgestellt werden, daß quantitative Beziehungen in den folgenden Kategorien mit den folgenden morphologischen Mitteln in der Grundsprache ausgedrückt werden konnten:

eine unbestimmte Menge (gleichartiger) nicht-individualisierter

Denotate: Singular

e i n bestimmtes Denotat: Singular

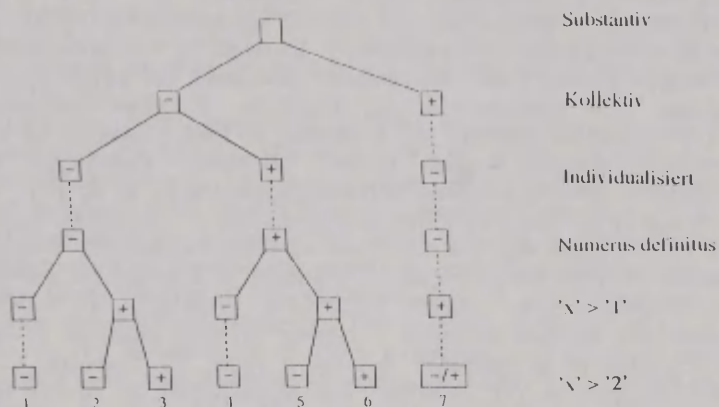
eine bestimmte Menge (gleichartiger) individualisierter

Denotate: Dual oder Plural

eine unbestimmte Menge nicht-gleichartiger z. T.

individualisierter Denotate: Kollektiv

Eine schematische vergleichende Darstellung
der Semantik der uralischen Numeri und des Kollektivs

szölkup) fordul elő, hanem néhány finnugor nyelvben is (pl. a vogulban, osztjákban, lappban, észtbén és a vótban). Néha önmagában járul az alapszóhoz, leggyakrabban azonban egy számjellel kiegészítve jelenik meg" (Hajdú 1975-1976 : 146-147).

¹³ Das Indogermanische scheint sehr ähnliche "Numeruskategorien" gehabt zu haben: "... wir möchten kaum zweifeln, daß für das Frühindogermanische die Numeri Singular, Dual, Plural und Kollektiv vorauszusetzen sind", aus dem letzteren hat sich dann das Femininum entwickelt (Neu 1969 : 240; noch vgl. Szemerényi 1989 : 166 Anm. 1., Гамкрелидзе - Иванов 1984 : 283).

wo 'x' für die Menge des Denotats steht und

- 1 = ein unbestimmtes Individuum ausdrückendes Substantiv,
- 2 = ein natürliches Paar ausdrückendes Substantiv,
- 3 = eine Gattung ausdrückendes Substantiv
- 4 = individualisiertes Substantiv im Singular
- 5 = individualisiertes Substantiv im Dual
- 6 = individualisiertes Substantiv im Plural
- 7 = Kollektiv

Die Typen 1–3 drücken den Numerus latent, die 4–6 evident, der Typ 7 fakultativ aus.

Die Implikationsverhältnisse bezüglich der behandelten Numeri:

Kollektiv $\supset$ nicht-individualisierte Quantität $\supset$ Numerus indefinitus,
individualisierte Quantität $\supset$ Numerus definitus.

L i t e r a t u r

Bartens, R. 1981, Suomalais-ugrilaisen kantakielen muoto- ja lauserakenteesta // *Vir.* 1981. S. 101–108; **Bouda, K.** 1933–1935, Der Dual des Obugrischen mit einem Exkurs über die Suffixlockerheit // *JSFOu* 47/2. S. 1–67; 1958, Bemerkungen zum Gebrauch des Wortes "halb" in der Bedeutung "der Eine des Paares" // *Via Domitia* 5, Toulouse. S. 1–3; **Brugmann, K.** 1897–1916, Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen I–II; **Castrén, M. A., Lehtisalo, T.** 1960, Samojedische Sprachmaterialien // *MSFOu* 122; **Collinder, B.** 1969, Survey of the Uralic Languages. Second. Revised Edition, Stockholm; **Erdélyi, I.** 1969, Selkupisches Wörterverzeichnis, Budapest; **Fokos-Fuchs, D. R.** 1962, Rolle der Syntax in der Frage nach Sprachverwandtschaft mit besonderer Rücksicht auf das Problem der ural-altäischen Sprachverwandtschaft, Wiesbaden; **Gauthiot, R.** 1912, Le nombre duel // *Festschrift V. Thomsen zur Vollendung des 70. Geburtstages*, Leipzig. S. 127–132; **Hajdú, P.** 1975–1976, A kamassz-sav többszel eredetéről // *Néprajz és Nyelvtudomány* 19–20. S. 145–153; 1987, Die uralischen Sprachen // *Hajdú, P., Domokos, P.*, Die uralischen Sprachen und Literaturen, Budapest–Hamburg. S. 21–450; **Honti, L.** 1984, Chrestomathia Ostiaca, Budapest; **Honti, L. i. D.**, Überwucherung von Suffixen in der U/FU Grundsprache? // *Laponica et Uralica*, Uppsala; **Hunfalvy, P.** 1875, Az északi osztják nyelv Vologodszki fordításainak és orosz-osztják szótárának alapján... // *NyK* 11; **Itkonen, E.** 1966, Kieli ja sen tutkimus, Helsinki; **Janhunen, J.** 1977, Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien // *Castrenianumin toimitteita* 17; **Kertész, M.** 1913–1914, Über den finnisch-ugrischen Dual // *KSz* 14. S. 74–105; **Korhonen, M.** 1981, Johdatus lapin kielen historiaan, Helsinki; **Lehmann, Chr.** 1988, On the Function of Agreement // *Barlow, Michael, Ferguson, Charles A.* (eds), Agreement in Natural languages. Approaches, Theories,

Descriptions, Stanford. S. 55–65; **Lehtisalo, T. 1956**, Juraksamojedisches Wörterbuch // LSFU XIII; **Liimola, M. 1963**, Zur historischen Formenlehre des Wogulischen. I. Flexion der Nomina // MSFOu 127; **Lőrincze, L. 1967**, A páros testrészek nevének használatáról // Nyelvtudományi Értekezések 58. S. 490–495; **Minissi, N. 1977**, Zum uralaltaischen Sprachbau: Numeruskategorie im Indogermanischen, Altaischen und Uralischen // MSFOu 158. S. 171–180; **Nesheim, A. 1942**, Der lappische Dualis mit Berücksichtigung finnisch-ugrischer und indo-europäischer Verhältnisse, Oslo; **Neu, E. 1969**, Kastner Wolfgang. Die griechischen Adjektive zweier Endungen auf -ΟΣ // Indogermanische Forschungen 74. S. 235–241; **Ostrowski, M. 1982**, Zum Konzept der Kongruenz // Seiler, H., Lehmann, Chr. (eds), Apprehension. Das sprachliche Erfassen von Gegenständen. Teil I: Bereich und Ordnung der Phänomene, Tübingen. S. 252–269; **Pápay, J. 1910**, Északi-osztják nyelvtanulmányok I, Budapest; **Raun, A. 1988**, Proto-Uralic Comparative Historical Morphosyntax // Sinor 1988. S. 555–571; **Ravila, P. 1935**, Die Stellung des Lappischen innerhalb der finnisch-ugrischen Sprachfamilie // FUF 23. S. 20–65; **1938**, Numerusprobleemeja // Vir. 1938. S. 286–297; **1941**, Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen // FUF 27. S. 1–136; **Rédei, K. 1981**, Többesjelek a PU-PFU alapnyelvben // NyK 83. S. 97–105; **1988**, Geschichte der permischen Sprachen // Sinor 1988. S. 351–394; **Sinor, D. (ed.) 1988**, The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences. Handbuch der Orientalistik, Leiden–New York–Kopenhagen–Köln; **Steinitz, W. 1989**, Texte aus dem Nachlaß. Ostjakologische Arbeiten III. Budapest–Berlin–Den Haag; **Szemerényi, O. 1989**, Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft. 3., vollständig neu bearbeitete Auflage, Darmstadt; **Winkler, H. 1913**, Samojedisch und Finnisch. Zweite Mitteilung// FUF 13. S. 120–163.

Гамкрелидзе, Т. В., Иванов, В. В. 1984, Индоевропейский язык и индоевропейцы I–II, Тбилиси; **Исанбаев, Н. И. 1980**, Особенности категории множественности имен существительных в восточномарийских говорах // Исанбаев, И. И. (ред.), Вопросы грамматики и лексикологии, Йошкар–Ола. S. 5–22; **Кузнецова, А. И., Хелимский, Е. А., Грушкина, Е. В. 1980**, Очерки по селькупскому языку, Москва; **Кузнецова, А. И., Казакевич, О. А., Иоффе, Л. Ю., Хелимский, Е. А. 1993**, Очерки по селькупскому языку. Тазовский диалект. Том 2. Тексты. Словарь, Москва; **Кузьмина, А. И., Киселева, Е. Г. 1975**, Категория множественности и ее отражение в числе селькупского существительного СФУ 11. С. 201–206; **Ромбандеева, Е. И. 1973**, Мансийский (вогульский) язык. Москва; **Тереценко, Н. М. 1956**, Материалы и исследования по языку ненцев. Москва–Ленинград.

СКОЛЬКО ГЛАЗ У УРАЛЬЦЕВ?
(К ФУНКЦИЯМ ЧИСЕЛ В УРАЛЬСКИХ ЯЗЫКАХ)

Резюме

Уральскими языками унаследовано три числа из языка-основы: единственное, двойственное и множественное. В языковедческой литературе часто говорится и о категории *numerus absolutus*, не выражающей (точное) количество (как '1', '2' '∞') предметов и формально совпадающей единственным числом. Этой категорией объясняется, между прочим, та особенность многих уральских языков, что имена существительные, обозначающие парные части тела и их уборы, употребляются в них в единственном, а не в двойственном или множественном числе; в большинстве обско-угорских диалектов двойственное число все еще является живым, и оно часто употребляется в оформлении названий парных частей тела. С другой стороны, если речь идет только об одной из названных частей тела, она выражается как '1/2', ср. венг. *szem* 'глаз; (два) глаза' ~ *fél-szem* 'один глаз (букв. половина глаза)'; кроме того они могут появляться во множественном числе, выражая две/обе части, напр., венг. *szemek* '(два/оба) глаза', и с числительным '1', указывая только на одну из них, напр., венг. *egy szem* 'один глаз'.

В отличие от взглядов многих финно-угроведов автор данной статьи пришел к выводу, что числовое оформление парных частей тела могло осуществляться в уральском языке-основе двумя системами противопоставлений подобно современным обско-угорским языкам: '1/2 глаза [= 1 глаз]' ↔ 'глаз [= 2 глаза]' и 'один из глаз' ↔ 'оба глаза'. Существительные, в зависимости от контекста, являлись либо неопределенными, либо определенными (т.е. индивидуализированными, отождествляемыми); они, будучи неопределенными, в единственном числе никаких числовых отношений не имели (= *numerus absolutus* или *numerus indefinitus*), могли иметь и значение групповой (коллективной) множественности, которое при именах "естественных пар" (между прочим, при именах парных частей тела) воспринималось как пара, напр., 'глаз [= 2 глаза]', при других именах – как множественность, напр., 'птица [= птицы]'; а существительные с числовыми морфемами выражали количество индивидуализированных предметов, напр. 'глаз-2 [= оба глаза]', 'глаз-∞ [= многие глаза]'. Таким образом формы типа '1/2 глаза [= 1 глаз]' не имели ничего общего с двойственным числом. Эта система сохранена в своем чистейшем виде в обско-угорских языках. В других же уральских языках, в которых двойственное число употребляется уже только ограничено или совсем исчезло, имена "определенных" парных частей тела оформляются во множественном числе.

В языке-основе, как и в большинстве современных уральских языков, имелась и категория групповой множественности, ср., напр., венг. *anyáték* 'моя мать и те, кто с ней', которая сыграла большую роль в развитии числовых систем многих уральских языков (но это тема обсуждается позже в отдельной статье).

Reet K a s i k
(Tartu)

VERBIDERIVATSIOONI REKURSIIVSUSEST EESTI KEELES

Soome ja eesti verbituletuse üks olulisi erinevusi on, et soome keeles on tuletuse rekursiivsus (korduvus) täiesti tavaline (Kytömäki 1992 : 201 ja seal viidatud kirjandus), eesti keeles aga on sama või samatähendusliku sufiksi kordumine samas sõnas väga marginaalne nähtus. Regulaarselt ei esine rekursiivsust üheski eesti keele sõnade moodustusmallis. Eesti verbituletus on selles mõttes lihtsama struktuuriga kui soome verbituletus, et põhimõtteliselt võib iga tuletusliide esineda sõnas vaid ühe korra. Ka sünonüümse tähendusega tuletusliited (näiteks *-ne* ja *-u*) ei esine reeglipäraselt samas sõnas. Süsteem on eranditeta sõnaliiki muutvate ja modifitseerivate liidete osas: nominaalset tüvest saab verbe moodustada vaid lihtsufiksrite abil, samuti moodustatakse frekventatiivseid, momentaanseid ja kontinuatiivseid verbe vaid lihtsufiksritega.

Situatsioon on veidi ebaselgem nende sufiksritega seoses, mis määravad verbide transitiivsust ja intransitiivsust. Deverbaalsete transitiivsete ja intransitiivsete verbide moodustamise põhimallid on suhteliselt lihtsad: kui juurtüvi on intransitiivne, siis võib sellest moodustada transitiivverbi *ta*-sufiksi abil: *kasvama* > *kasvatama*, ja kui tüvi on transitiivne, võib sellest moodustada intransitiivse tuletise *u*-sufiksi abil: *kandma* > *kanduma*. Seejärel derivatsiooniprotsess lõpeb: pikemaid tuletisteridu ei moodustata.

Kui juurtüvi on mitteverbaalne, siis on tema struktuurist sõltuvalt kasutusel üks kahest võimalikust tuletusmallist. Juurtüvest võib moodustada kõigepealt *u*-tuletise ja sellest *ta*-liitelise verbi või vastupidi: *all* > *alluma* > *allutama*; *avar* > *avardama* > *avarduma*. Kolmas võimalus on, et juurtüvest võib moodustada translatiivse *ne*-verbi ja sellest kausatiivverbi: *halb* > *halvenema* > *halvendama*.

Selliseid kahest tuletatud verbist koosnevaid ridu (üks transitiivne, teine intransitiivne) on sadu. Kolme verbi ridu on üldse ehk parkümmend. Kust nad on tulnud ja kas nad esindavad mingit reeglipärasust?

I On mõningaid verbiridu, kus mitteverbaalsest juurtüvest on moodustatud *u*-liitelne verb, sellest *ta*-sufiksi abil kausatiivverb ja kausatiivist veel kord *u*-

liite abil uus intransitiivverb. Niisuguseid selgeid verbiridu on ÕS-is neli:

kalduma > *kallutama* > *kallutuma*
sirguma > *sirutama* > *sirutuma*
kurduma > *kurrutama* > *kurrutuma*
lahkuma > *lahutama* > *lahutuma*

On teada, et *u*-verbid on eesti keeles suuremas osas selle sajandi tuletised, s.t. suhtelised uued sõnad. Wiedemanni sõnaraamatus esineb praeguseni tuntud *u*-sufiksilisi verbe alla saja (neist vaid paarkümmend refleksiivi), suurem osa tänapäeval kasutusel olevatest *u*-liitelistest verbidest on moodustatud käesoleva sajandi algupoolel soome keele tuletusmallide eeskujul (vt. Kasik 1991). Eespool nimetatud neljast verbireast kolm on sellised, millest automatiivne verb ja kausatiivne verb esinevad juba Wiedemanni sõnaraamatus, seega on tegemist suhteliselt vanade tuletistega: *kalduma* > *kallutama*, *sirguma* > *sirutama*, *lahkuma* > *lahutama*. *kurduma*-verbi Wiedemanni ei ole, aga *kurrutama*-verbil on Wiedemanni sõnaraamatus automatiivne, mitte kausatiivne tähendus. 1925. aastal ilmunud "Eesti õigekeelsuse sõnaraamat" sisaldab verbid *kurduma* ja *kurrutama*. *kurduma*-verbil on selle sõnaraamatu järgi automatiivne tähendus 'kurdu tõmbuma', *kurrutama*-verbi tähendust ei ole avatud. Kõnealuste verbiridade kolmandad liikmed *kallutuma*, *sirutuma*, *kurrutama* ja *lahutuma* esinevad esimest korda 1960. aastal ilmunud "Õigekeelsuse sõnaraamatus". Alles selles sõnaraamatus on ka *kurrutama*-verbile antud kausatiivne tähendus.

Tuletiste tähendust analüüsid saab selgeks, et vaid esimene verbirida *kalduma* – *kallutama* – *kallutuma* on selline, kus kõigi kolme verbi vahel on derivatiivne tähendusseos, s.t. tuletised erinevad üksteisest vaid suffiksi tähenduse võrra: *kalduma* on automatiivse tähendusega verb, *kallutama* on selle verbi kausatiiv ja *kallutuma* viimasest moodustatud refleksiivverb. Analoogilisi semantilisi vahekordi võib leida ka verbide *sirguma* – *sirutama* – *sirutuma* vahel, aga *sirguma*-verbi automatiiv-translatiivne tähendus on eesti ühiskeeles sekundaarne, primaarselt kasutatakse seda verbi idiomatiseerunud tähenduses 'kasvama' (*Laps sirgub*). See tähendus esineb juba ka Wiedemanni sõnaraamatus. Ka verbide *lahkuma* – *lahutama* – *lahutuma* tähendusvahekord on analoogiline: *lahkuma*-verbi tähendus 'ära minema' on juurtüvega võrreldes idiomatiseerunud, derivatiivne tähendusseos on juurtüve ja verbide *lahutama* – *lahutuma* vahel, mis moodustavad niiviisi tuletussüsteemis aktsepteeritava tuletuspaari. Verbi *kurrutama* esitab õigekeelsussõnaraamat *kurduma*-verbi sünonüümina.

Milliseid järeldusi võib sellest teha? Vanemad sõnaraamatud osutavad selgelt, et tuletusmall, mille järgi denominaalsest passiivse või automatiivse tähendusega verbist moodustatakse kausatiivverb, on vanem kui selline mall, mille järgi denominaalsest kausatiivverbist moodustatakse refleksiivne või passiivne verb. Wiedemanni sõnaraamatu *u*-liitelised verbid on kõik kahesilbilised ja ükski neist ei ole moodustatud denominaalsest verbist. Esimesed denominaalsest kausatiivverbist moodustatud *u*-tuletised *vähenduma*, *õnnistuma* on registreeritud 1906. aastast (vt. Levkoi 1978), aga needki pole jäänud keelde püsima. Alles pärast 1910. aastat viib J. Aaviku aktiivne

sõnaloometöö malli mõningasele elavnemisele. Tänapäeva eesti keeles on aga just see *u*-tuletiste moodustusmall selgelt ülekaalus (vt. Kasik 1990). Selle malli järgi võib hõlpsasti moodustada ka spontaanseid tekstituletisi malli *rikas* > *rikastama* > *rikastuma* eeskujul. 1980-ndatel aastatel on kirjandusest ja ajakirjandusest silma hakanud näit. *autostumine*, *erastumine*, *mugavustumine*, *mustamäestumine*, *teleristumine*, *popistumine*, *otsestumine*, *keskkoolistumine*, *kõrbestumine* jts. (Jätan praegu kõrvale potentsiaalse vaheastme, (*s*)*ta*-liitelise verbi olemasolu ja kasutamise probleemi, viitan vaid sellele, et denominaalsete kausatiivide moodustamine on eesti keeles niisama vaba.)

Nendel üksikjuhtudel, kui on sündinud kolme verbi rida, on semantiline tuletusseos automatiivse verbi ja sellest morfoloogiliselt tuleneva kausatiivverbi vahel niivõrd nõrgenenud, et see on teinud võimalikuks verbipaaride *sirutama* – *sirutuma*, *lahutama* – *lahutuma*, *kurrutama* – *kurrutuma* moodustamise. *kurduma* – *kurrutama* – *kurrutuma* esindab õigupoolest üleminekuetappi: paaride *kurduma* – *kurrutama* ja *kurrutama* – *kurrutuma* vahel on sama semantilis-derivatiivne vahekord, kuna verbid *kurduma* ja *kurrutama* on sünonüümsed. Ainetiku analüüs näitab, et nii nagu soome keeles, moodustatakse ka eesti keeles spontaanselt eelkõige automatiivpassiivseid *u*-verbe, mitte refleksiivverbe (vt. eespoolseid näiteid). Sellest vaatepunktist on verbirida *kalduma* – *kallutama* – *kallutama* eesti keeles igas mõttes erandlik ega osuta arvatavasti mingit eesti keele tuletussüsteemi arengusuunda. Deverbaalsest kausatiivverbist moodustatud refleksiivverbe on vaid kolm ja neist kaks on deverbaalsed kausatiivid üksnes vormiliselt, oma tähenduse poolest korreleeruvad *sirutama* ja *lahutama* pigem noomenite kui verbidega (vrd. *sirge*, *lahk(u)*). Teine arvestatav seik on, et *kalduma*, *sirguma* ja *lahkuma* on nii vanad tuletised, et sünkrooniliselt käsitatakse neid tänapäeva keeles pigem iseseisvate tüvisõnadena ega tajuta, et *u* on suffiks, mitte tüvevokaal (vt. ka Kasik 1991 : 466). See ongi teinud võimalikuks teise *u*-suffiksi kasutamise nende verbide edasituletamisel.

2. Üksikuid verbiridu intransitiivne – transitiivne – intransitiivne on ka niisuguseid, kus alusverb ei ole tuletis, vaid tuletamata intransitiivne verb:

tulema – *tuletama* – *tuletuma*
pugema – *poetama* – *poetuma*
pidama – *peatama* – *peatuma*

Samasse rühma võib liita ka *laduma* – *laotama* – *laotuma* ja *siduma* – *seostama* – *seostuma*, kus alusverb on transitiivne. Ka sellel sõnarühmal on ühiseid tunnuseid: kausatiivtuletis on alusverbiga võrreldes sel määral idiomatiseerunud, et derivatiivne tähendusvahekord on vaid verbirea teise ja kolmanda liikme vahel ning *u*-tuletised on suhteliselt uued: *laotuma* ja *poetuma* esinevad esimest korda 1930-ndatel aastatel, teised alles 1960. aasta sõnaraamatus. Ka niisuguste verbiridade minimaalne hulk toetab järeldust, et eesti keele tuletussüsteemis on rekursiivne intransitiivsus ebareeglipärane jhuslik nähtus ka niisugustel juhtudel, kus sama liite uuestikasutamine ei ole seda takistamas.

3. Kolmas verbirühm, mida sellest aspektist tuleb analüüsida, on *ne*- ja *ndu*-

liitelised verbid, nende omavaheline vahekord ja seos *nda*-liiteliste kausatiivverbiga. Nii kõnekeeles kui ametlikus stiilis on *ndu*-tuletised üsna tavalised (*protsess kiirendub, juhtkond uuendub*). Semantilisel on *ndu*-tuletised seotud juuradjektiividega, vormiline sufiksirida on neil aga *ne + ta + u*.

Normatiivses kirjakeeles ei ole selliseid tuletisi kunagi heaks kiidetud, vaid soovitatakse kasutada samas tähenduses *ne*-liitelisi verbe (*protsess kiireneb, juhtkond uueneb*). Alpo Räsänen on uurinud sama nähtust soome keeles ja otsinud vastust, miks moodustatakse *ntu*-tuletisi neistki adjektiividest, millest on olemas intransitiivne *ne*-tuletis (vt. Räsänen 1985). Ühe põhjusena viitab Räsänen sellele, et soome ühiskeeles on kaldumus vältida konsonanttüvelisi sõnavorme. Eesti keeles on ka *ne*-tuletiste kõik vormid vokaaltüvelised, see ei saa olla põhjuseks. Arvesse tulevad ilmselt semantilised ja psühholoogilised mõjutegurid. Semantiline erinevus, millele Räsänen viitab (et *ne*-liiteline verb on soome keeles enamasti automatiivse tähendusega, *ntu*-tuletis aga refleksiivne), tuleb eesti keeles arvesse vaid üksikjuhtudel: spontaansete juhutuletistena moodustatakse eeskätt just automatiivse tähendusega *ndu*-tuletisi. Kolmas põhjus, mille Räsänen esile toob, on arvestatav ka eesti keeles. *ne*-liide ei ole ei eesti ega soome keeles tänapäeval enam produktiivne, *-ndu* on üle võtmas *ne*-liite funktsioone. Tuletusvahekorral KAUSATIIV > REFLEKSIIV (AUTOMATIIV) on tänapäeva eesti keeles nagu soome keeleski tugevam derivatiivne seos kui tuletusvahekorral TRANSLATIIV > KAUSATIIV. Eesti keelehoole ei ole seda tendentsi siiski veel heaks kiitnud ja võttes arvesse regulaarse rekursiivsuse puudumist kogu eesti tuletussüsteemis ei ole kindel, kas seda olekski tarvis teha. Näiteid *ndu*-verbide tautoloogilise kasutuse kohta võib leida eeskätt muudegi tunnuste poolest halvast ametikeelest ja tähelepanekuid *u*-liiteliste passiivtuletiste põhjustest liigkasutusest on teinud nii eesti kui soome keelehooldespetsialistid (vt. näit. Erelt 1976 : 672; Kiuru 1991 : 13–15).

Minu arvates ei kuulu sellised verbid vähemalt praegu veel tavalisse eesti ühiskeelde. *ne*-verbidega sünonüümsete *ndu*-tuletiste kasutus ei ole nii loomulik kui soome keele vastavate tuletiste puhul, kus nende levikut on toetamas tavaline ja soome tuletussüsteemis produktiivne rekursiivsus.

Mida ütlevad eesti keele sõnaraamatud? Õigekeelsussõnaraamatus on kolmeist sellist kolme verbi rida, kus esineb intransitiivne *ne*-tuletis, transitiivne *nda*-tuletis ja kolmandana intransitiivne *ndu*-tuletis. Nende hulgas on vaid üks selline, kus kõigi kolme verbi vahel on selge semantiline tuletusseos: automatiivsest verbist on moodustatud kausatiivverb ja sellest refleksiivne verb:

kohanema > kohandama > kohanduma

Verbiridu, kus *ndu*-tuletis on refleksiivne, on veel kaks:

alanema – alandama > alanduma

kohenema – kohendama > kohenduma

aga nende puhul on *ne*-verbiga samatüvelisel kausatiivil tuletusaluse verbiga võrreldes iseseisev, idiomatiseerunud tähendus ja refleksiivverb on semantilises tuletusseoses ainult selle kausatiivverbiga. (*kohenema* tähendab seletussõnaraamatu järgi 'koheda(ma)ks muutuma'. *Muld kohenes.*)

Analoogiline vahekord on ka verbirdades
vabanema – *vabandama* > *vabanduma*
tasanema – *tasandama* > *tasanduma*
sulanema – *sulandama* > *sulanduma*

Ka neil juhtudel on semantilises tuletusseoses ainult rea kaks viimast verbi, erinevus eelmise rühmaga on selles, et *ndu*-verbid *vabanduma*, *tasanduma*, *sulanduma* on oma tähenduselt automaatiiv-passiivsed.

Lisaks paarile ebaselgele juhtumile, mille kohta kirjakeele kartoteegis on vaid juhuslikke näiteid ja oma keelepädevusest ei piisa tähendussuhete analüüsimiseks, on üksikuid selliseid verbikolmikuid, kus *ne*-tuletisel ja *ndu*-tuletisel on õigekeelsussõnaraamatu järgi sama tähendus:

muganema > *mugandama* > *muganduma*
peenema > *peenendama* > *peenenduma*
leenema > *leevendama* > *leevenduma*
lamenema > *lamendama* > *lamenduma*
lahenema > *lahendama* > *lahenduma*

peenema puhul ei vasta minu keelepädevus sõnaraamatu selgitusele. Adjektiivil *peen* on eesti keeles kaks tähendust, *peenema* seostub neist ühega: 'õhemaks muutuma', *peenendama* ja *peenenduma* aga *peen*-sõna teise tähendusega: 'väiksemateks tükkideks tegema'.

muganema, *mugandama* ja *muganduma* on soome keelest laenatud sõnad. J. Aavik vahetas sõna *mukautua* eesti keelde üle võttes *ntu*-liite eesti keelde enam sobiva *ne*-liitega (H. Rätsepa andmetel 1912. aastal, vt. Rätsep 1981 : 293), aga hiljem on selle kõrvale tulnud ka soome otselaen *mikaantua* > *muganduda* (Ö. Levkoi andmetel 1919. aastal, vt. Levkoi 1978).

Ka *leevendama* on märgitud selle sajandi soome laensõnaks (vt. Rätsep 1976 : 215), mis on hõlbustanud selle intransitiivse vaste *leevenduma* kasutuselevõttu. *leevenema* on aga tuletis eesti adjektiivist *leebe*.

lamenema ja *lamenduma* on kirjakeele kartoteegi näidete järgi tähenduselt sünonüümsed, aga kumbki ei ole eesti ühiskeeles väga tavaline sõna: kasutusnäited kummagi sõna kohta on teaduskeelest.

Wiedemanni sõnaraamatus ei ole ühtki käsitletud *ndu*-verbidest. Neljal juhtumil esitab Wiedemann *ne*- ja *nda*-variandi: *vabanema* ja *vabandama*, *alanema* ja *alandama*, *kohenema* ja *kohendama*, *lahenema* ja *lahendama*. Ühelgi juhtumil ei ole sõnapaari liikmete vahel semantilist tuletusseost (*lahenema* esineb Wiedemannil samas tähenduses kui tänapäeval *löhenema* 'platzen, aufspringen'). Kolmel juhul esitab Wiedemann ainult *nda*-verbi (*peenendama*, *teisendama*, *helendama*, viimase tähendus on intransitiivne, samuti nagu tänapäeva keeles). Ka läänemeresoome keelte *ne*-tuletisi uurinud Johanna Laakso on osutanud, et suur osa eesti keele adjektiivivõlvelistest *ne*-verbidest on suhteliselt noored sõnad ja moodustatud hiljem kui vastavad *nda*-liitelised verbid (J. Laakso 1990 : 108–114). Samuti on *ndu*-verbid suhteliselt uued ja seostuvad derivatiivse tähenduse poolst alati samatüvelise kausatiivverbiga, mitte juuttüveks oleva noomeniga ja sellest saadud *ne*-tuletisega. Niisiis moodustub mitte tuletusrida, vaid pigem kaks tuletistepaari: *vaba* > *vabanema* ja *vabandama* > *vabanduma*, *koht* > *kohanema* ja *kohandama* > *kohanduma* jne.

Kokkuvõttena usun võivat väita, et rekursiivne intransitiivsus ei ole eesti keele tuletussüsteemile iseloomulik. Meie verbimoodustussüsteem näib eelistavat tuletuspaare, mitte tuletusridu. Selles suhtes erineb eesti verbituletus nii soome verbituletusest kui ka eesti noomenituletusest.

Kirjandus

Erelt, T. 1976, Keelenõuanne Tallinnas. Sõna ja tema kuju // Keel ja Kirjandus II. Lk. 667–674; Kasik, R. 1990, Eesti keele tuletusõpetus II. Verbituletus, Tartu; 1991, Derivatiivsetest laenudest (*u*-liitelised verbid eesti ja soome keeles) // Keel ja Kirjandus 8. Lk. 466 jj.; Kiuru, S. 1991, Joko potilaskin *hoituu?* // Kielikello 3. Lk. 13–15; Kytömäki, L. 1992, Suomen verbiderivaation kuvaaminen 1600-luvulta nykypäiviin (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 40), Turku; Laakso, J. 1990, Translatiivinen verbinjohdin *ne* itämerensuomalaisissa kielissä (= SUST 204), Helsinki; Levkoi, Ö. 1978, *u*-refleksiivid eesti kirjakeeles aastani 1921, Tartu (Diplomitöö TÜ eesti keele kateedris); Räisänen, A. 1985, Suomen kielen *ne-* ja *ntu-*, *nty-*johtimiset translatiiviverbit // Virittäjä I. Lk. 1–32; Rätsep, H. 1976, Soome laenudest eesti kirjakeeles // Keel ja Kirjandus 4. Lk. 210–216; 1981, J. Aavik ja soome laenud // Keel ja Kirjandus 5. Lk. 289–296.

Reet Kasik
(Tartu)

VERBIDERIVAATION REKURSIIVISUUDESTA VIROSSA

Tiivistelmä

Suomen verbiderivaatiossa melko tavallinen rekursiivisuus eli kerroksisuus on viron sananjohdossa suhteellisen harvainen ilmiö. Periaatteessa jokainen johdin voi esiintyä sanassa vain kerran. Myöskään synonymiset johtimet (esim. *-ne* ja *-u*) eivät pääsääntöisesti esiinny samassa sanassa. On kuitenkin muutamia kymmeniä tapauksia, joissa tätä sääntöä rikotaan. Käsitellen artikkelissani syntaktisen suhteen intransitiivinen → transitiivinen → intransitiivinen ilmaisemista viron verbiderivaatiossa. Tarkastelen kohteena on kaksi johtomallia.

Virossa on muutamia johdoksia, joissa *u*-johdin esiintyy kaksi kertaa: *kalduma* 'kallistua' – *kallutama* 'kallistaa' – *kallutuma* 'kallistautua'. Rakenteeltaan ja osittain myös semanttisesti tämä verbijono vastaa suomen johtosuhdetta *hukkuu* – *hukuttaa* – *hukuttautua*.

Toisena ryhmänä tarkastelen *peenema* – *peenendama* *peenenduma* -tyyppisiä verbijonoja sekä *ne-* ja *ndu-*johtosten keskinäistä suhdetta virossa.

Piret Klement
(Tartu)

MONOSUFFIXAL FINITE VERB FORMS IN MATOR

In order to explain what will follow it should first be pointed out that in discussing Sayan-Samoyed languages, I proceed from a proved newer point of view suggesting that there were two of them with these dialects: the Kamass language (Kam) with the Kamass (KamKam) and Koibal (KamKoi) dialects and the Mator language with the Mator (MatMat), Taigi (MatTai) and Karagass (MatKar) dialects (s. especially Künnap 1995a).

By the beginning of the 18th century already there remained only a few hundred speakers of Mator. The last speaker of MatMat died in about 1839 (according to Castrén); the other dialects vanished gradually probably earlier even. The dialects of Mator existed only as nonstandard spoken languages, a written language was lacking altogether. Based on historical data about the speakers of the language as well as on the fact of abundant loan words we could suppose that the final assimilation of the language fell into the Samoyed-Turkic bilingual period (the other language was a Hakass dialect). The Karagass could also have spoken the Buryat language. It is plausible that a considerable part of the population (men, first of all) could more or less speak Russian. The recorded material was scanty and there was no textual material. A more exact history of Mator has not yet been elucidated (see Helimski 1993). The majority of collectors of the language material were no linguists and only occasionally came into contact with the speakers of Mator. Therefore the transcription of recordings is often inexact and incompetent.

At that, when observing the Mator language material, I confine myself to primary sources of which there are only three as Helimski supposes (Helimski 1993): Helimski 1987, Pallas 1787-1789 and Potapov 1957. (The rest of them occur only as copies of the primary sources.) (See also Künnap 1995a.)

The first primary source (Two) – Helimski's "Two Mator-Taigi-Karagass vocabularies ..." (Helimski 1987) – consists of two vocabularies or registers of words. One of them was compiled on the basis of the material collected at an expedition of the St. Petersburg Academy of Sciences in the years of 1733-1743 which was conducted by Müller; this material contains a vocabulary of all three Mator dialects with corresponding Latin equivalents. The second vocabulary was the one of the Karagass dialect of Mator with

corresponding Russian equivalents based on the material which was collected at the expedition conducted by Pallas in the years of 1768–1774.

The second primary source is Pallas' "Linguarum Totius Orbis Vocabularia comparativa I–II" (Pallas 1787–1789).

Potapov's vocabulary (Pot) also consists of two parts: a vocabulary of the Koibal dialect of the Kamass language and that of the Mator dialect of the Mator language. Both German and Russian equivalents have been given for the respective words of the Mator dialect. Due to the peculiarities of handwriting the German equivalents are almost unreadable. Incompetent recordings have also caused problems with some word forms of the Mator dialect, however, the latter have been given some putative explanations in Helimski's work, referred to above (Helimski 1987 : 104–106).

In the present article I have concentrated only on these Mator finite verb forms which clearly contain only one simple suffix (not considering personal suffixes) and which are represented in Janhunen's work "Samojedischer Wortschatz" (Janhunen 1977). I have included Proto-Samoyed reconstructions (after the sign <), borrowed from this work, in the following list. Janhunen's explanation to a respective verb form follows the dash. If this is preceded by a question mark, it will denote Janhunen's doubts as to his supposition. On the list of verb forms, the verbs are evidently mostly in sg.I indicative though one can also come across other moods and inflectional forms of the verb. The original spelling has been maintained both in verb forms and their translations. There are only words from the Mator dialect of the Mator language (MatMat) on the list. The following will give a preliminary survey about the Mator verb suffixes which are the simplest to analyse. Further on I am going to continue the observation and extend it to more complicated verb forms.

gV

The vowel is *a* in most cases, in two cases it is also *o* in the following forms. *gV* is a marker of the Mator present tense (or aorist), occurring as often as MatMat temporal markers *jV* and *nV*.

- балымгамь* 'гневаюсь' (Pot 65) – ? aor. < *wālājm- 'böse werden'
гайтыгамь 'иду' (Pot 73); cf. *кантыгамь* – der. < *kāj- 'gehen'
хойгамь 'ищу' (Pot 74) – ? aor. < *pe- (? *pej-) 'suchen'
кантыгамь 'еду' (Pot 99) – der. < *kāj- 'gehen'
кондоргомь 'вижу' (Pot 61) – der. < *kont'ā- : augm. < *kont'ājr- 'sehen'
кудумгамь 'бужу' (Pot 60) – der. tr. ? aor. < *kita- 'aufwecken'
немендахоёгамь 'остаюсь' (Pot 85) < *kājā- (tr.) ~ < *kājā- (intr.) (strictly speaking, it is a two-word durative construction *немени хостамь*, cf. also Helimskij 1993 : 376.) 'lassen, zurücklassen'
оргонаргомь 'пугаюсь' (Pot 89) < *lerā- (~ ssm < *nerā-) 'erschrecken'
сенгамь 'тону' (Pot 95) – ? aor. < *sejā- 'versinken'
сынэргамь 'играю' (Pot 73) – der. ? aor. (augm.) < *sānājr- (? – *sānājr-) 'spielen'

тенэгамь 'думаю' (Pot 68); cf. also *тенемгамь* – ? aor. < *tenä- 'sich erinnern'

тенемгамь 'имею' (Pot 74) 'помню' (Pot 87); *тенимгамь* 'знаю' (Pot 73) – der. ? aor. anal. < *tenäntä- 'wissen'

тенемгамь 'гадаю' (Pot 64) – ? aor. < *tenä- 'sich erinnern'

тоштогамь 'блею' (Pot 58) < *tojtā- 'speien, sich erbrechen'

ja

The suffix *ja* is quite common in MatMat finite verb forms, and the originality of its *j* is beyond all question. According to translations these Mator finite verb forms should be expressed by indicative present (or aorist) forms. Possibly the suffix *ja* – as well as the suffixes *jš* (rare), *nV*, *gV* et al. – function as the marker of the present tense (or aorist) of the Mator language (s. Künnap 1995a).

The letter *ь* between the preceding consonant and *я* may indicate nonpalatalisation and, simultaneously, the occurrence of the actual *jV*, e.g. *бадьямь* 'кормлю' (Pot 76). (Künnap 1995a.)

The contrasting of Mator verb forms with those of the Kamass language indicates that in Kamass the *l'V* suffix commonly corresponds to the Mator *jV*-suffix. *l'V* is a general marker of the Kamass present-future tense. (Künnap 1978 : 117-124.)

Since the nonpalatalized present-future suffix *l'V* is well known in Kamass, we could suppose that the suffix *l'V* in Kamass is explained as a compound origin of *l'V* + *jV*. This supposition can also be extended on the Kamass preterite suffix *b'V* (= *bV* + *jV*). Certainly, it is necessary to consider a possible mutual assimilation of the suffixes *l'V* and *b'V* whereby it is not clear which of them has set an example. Regrettably, the data about the Mator preterite marker are practically lacking. (Künnap 1995a.)

The occurrence of *j* in Sayan-Samoyed temporal suffixes is not uniquely clear. At any rate, one can realise that in MatMat it is quite widely used. The origin is probably the verbal noun suffix *j* which is well-known throughout the Uralic language family.

аямь 'делаю, могу' (Pot 69, 80) – prs. < *rā- 'anfangen (?)'

лнтьлдямь 'сажаю' (Pot 91) – der. < *āptā- 'setzen'

лнтьямь 'посылаю' (Pot 87) < *ājā- 'loslassen, schicken'

блутьямь 'опрокидываю' (Pot 85) – prs. < *wāptā- 'umwerfen, giessen'

лямь 'летаю' (Pot 78) – ? prs. < *tj- (? < *tj-) 'fliegen'

лцдьямь 'волосы стригу' (Pot 62) – prs. < *pīcā- (< *pīcā-) 'scheren'

клямь 'крою' (Pot 77); 'закрываю' (Pot 72); cf. also *каьямь* – ?pr. ~ aor. < *kāj- 'bedecken, schliessen'

кандьямь 'везу' (Pot 60). *кандьямь* 'тану' (Pot 95) – der. kaus. pr. < *kāntā- (? < *kāntā-) 'tragen'

каьямь 'мигаю' (Pot 80) – ? prs. ~ aor. < **kāñā-* (? < **kājñā-*; < **kājā-*)
 'zusein (die Augen)'
кинпямь 'ночую' (Pot 83) – ? prs. < **keŋkā-* 'übernachten'
коямь 'нахожу' (Pot 82) – ? aor. ~ prs. < **ko-* 'sehen, finden'
крямь 'здираю' (Pot 72) – ? prs. < **kjā-* 'schinden'
мазямь 'мою' (Pot 81) – ? prs. < **māsā-* 'waschen'
меямь 'беру, достаю' (Pot 58); cf. *мэямь* – tr. ? prs. **mē-* 'nehmen'
мьямь 'даю' (Pot 67) – prs. < **mi-* 'geben, verkaufen'
намьямь 'толкаю' (Pot 95) – ? prs. < **nāt³mā-* ~ < **nāt³mā-* 'stossen'
нюмнямь 'грудь сосу' (Pot 66) – ? prs. < **ñim-* (? < **n'im-*) (< **ñim-*)
 'saugen'
омдямь 'собираю' (Pot 93) – der. < **om-* (? **oam-*) 'sich vereinigen'
сабыдьямь 'рублю' (Pot 90) 'подсекаю' (Pot 87) – der. prs. < **sāt³pā-*
 'hauen'
темдямь 'продаю' (Pot 88) – der. kaus. prs. < **temtā-* 'handeln'
тохпямь 'научаюся' (Pot 82); cf. *тохтыямь* – prs. < **t'okā-* (? < **t'ok-*)
 'lernen'
тохтыямь 'обучаю' (Pot 84) – prs. < **t'okā-* (? < **t'ok-*) 'lernen'

nV

nV occurs quite often in Mator, just as the markers *gV* and *jV* do. The origin is probably the *n*-suffix of the verbal noun which is characteristic of the whole Uralic language family. In KamKam, *IV* was a similar marker: if *IV* occurred in KamKam, then *ja* and *nV* were its corresponding markers in Mator (see also Klesment 1994; Künnap 1995b).

аннамь 'закладываю' (Pot 71); cf. *хеннамь* 'кладу чтонибудь' – ? aor.
 < **pēn-* 'legen'
бейнамь 'переправляюсь' (Pot 86) – ? aor. < **wāj'ā-* 'überfahren'
хеннамь 'кладу чтонибудь' (Pot 75) – ? aor. < **pēn-* 'legen'
хорнамь 'едете' (Two 24) – ? aor. < **por-* 'essen'
кагнамь 'прошу' (Pot 88) – der. (? ~ en) (? prs. ~ aor.) < **kā-* (? **kāŋ-*)
 'rufen, bitten'
кернамь 'одеваюся' (Pot 84) – ? aor. < **ker-*; the transitive form of the verb
 is *керыгьямь* 'I dress (smb.)' (Helimski 1993 : 376) 'anziehen'
нангырнамь 'пою' (Pot 88) – ? aor. < **jā'ŋkājār-* 'singen'
оморнымь 'ужинаю' (Pot 96) – der. augm. ? aor. < **āmājir-* 'speisen'
орнамь 'глотаю' (Pot 64); cf. *урнамь* – ? der. ? augm. < **er-* 'trinken'
сарнымь 'вяжу' (Pot 64); cf. also *шарнамь*, *шярнамь* – ? aor. ? anal. < **sār-*
 'binden'
сооголнамь 'черпаю' (Pot 98) – der. ? aor. < **sokāl-* 'schöpfen'
шарнамь 'привязываю' (Pot 88) – ? aor. ? anal. < **sār-* 'binden'
шярнамь 'связываю' (Pot 91) – ? aor. ? anal. < **sār-* 'binden'

таарнымь 'разделяю' (Pot 89); cf. also тээрнамь – ? aor. < *tār- ~ < *tārā-
'teilen'

тээрнамь 'делю' (Pot 69) – ? aor.; < *tār- ~ < *tārā- 'teilen'

темдарнымь 'торгую' (Pot 96) – der. augm. ? aor. < *temtājr- < *temtājār-
'handeln'

тороны 'борюся' (Pot 59) < *t'ārā- 'ringen'

урнамь 'хлебаю' (Pot 97) – ? der. augm. < *er- 'trinken'

ña

Supposedly, in the *ña*-suffix a compound *n*-origin in *nV* + *ja* can be indicated. Thus, in case of the *nV*-suffix it is not certain if it contains only one or two suffixes. In MatMat the *ña*-marker corresponds to /V in KamKam; in the latter case Künnap has suggested a compound origin /V + *jV*, too (Künnap 1995a).

тчигильнямь 'топчу' (Pot 96) – der. ? aor. < *jekāl- 'treten, ausschlagen'

тчаганямь 'крою' (Pot 77) – ? der. < *jākā- 'schneiden, zerschneiden'

урнямь 'пью' (Pot 89) – ? der. ? augm. < *er- 'trinken'

ηV

In this suffix it does not appear from the spelling if the consonant matter is pronounced *ηg* or *η*. Lehtisalo reconstructed the KamKam form *miηām* 'I go' as *-η-* < **-ηk-* < **-ηk-* (Lehtisalo 1936 : 145). Labanauskas raised the question about a common origin of the aorist marker *-ηa-* and the frequentative suffix *-ηga-* in Nenets (Labanauskas 1975 : 45). Künnap argues that the Sayan-Samoyed *η*, *g* are not typical equivalents to the earlier *ηk, so he does not support the tracing of the Samoyed verb suffix *ηa* back to the original form *ηka (Künnap 1994 : 99-100). Based on Janurik's data it is obvious that traditional equivalents to the Proto-Samoyed *η are *g* and *j* in MatMat. Künnap writes. "As regards other suffixes, then *η takes a characteristic position of the temporal markers in Samoyed verb forms: after aspect suffixes and in front of personal endings. The North Samoyed suffixes **-ηV-* and **-ηku-* being used as present-day markers of the future, and preceding the *η, may originally have been aspect suffixes (see esp. Sorokina 1984; cf. also Labanauskas 1974 : 117-118; Künnap 1978 : 199-200; cf. also the Selkup frequentative suffix *-ko-*, *-ku-*, *-gu-* in front of **-ηa-* as mentioned above). At the same time, the same position tallies with the marker of the verbal noun [...] there is nothing left but to suppose that in Samoyed languages the aorist imperative marker **-ηa-* has proceeded from a Proto-Samoyed *η-type marker of the verbal noun. Strictly speaking, in the given case it can be regarded as the transition of the verbal noun marker into the marker of aorist/imperative since the actual verbal noun use is not observable any more." (Künnap 1994 : 101).

In MatMat the suffix *ŋ* is of fairly frequent occurrence but mainly in the verbs with a number of suffixes which will not be taken under consideration in the present article.

dschârangam 'lacrymo' (Two 25) < **jârâ-* 'weinen'

mV

ноймамь 'обнажаю' (Pot 84) – ? der. < **nâj-* 'öffnen'

t(V)

According to Helimski *t* can occur as a marker of sg.2 imperative of transitive verbs (Helimskij 1993 : 378). Janhunen, too, signifies such a possibility with a question mark. There could also be other possibilities as well as simply spelling mistakes (cf. Russian *m* and Latin *m*).

лоомдатель 'растопляю' (Pot 90) – der. kaus. ? imp. sg.2.obj. < **lâkâjmtâ-* 'kochen' (tr.)

нюмгут 'называю' (Pot 82) – ? der. korr. < **nîmtâ-* ~ *nümtâ-* 'nennen'

сабатте 'обрубаяю' (Pot 84) – ? imp. sg.2.obj. < **sât'pâ-* 'hauen'

чккатель 'отпрягаю' (Pot 85) – ? imp. sg.2.obj. < **jikkâ-* (? ~ ne **jekkâ-*) 'losbinden'

It appears from everything mentioned above that the functions of suffixes in Mator are not uniquely explicable. It is quite hard to suppose anything definite about one or another function of a suffix. For example, what seems to be a temporal suffix need not, in reality, be a temporal marker but an aspect suffix altogether. Anyway, the problem is of interest. Therefore I have considered it appropriate in the present article to begin with simpler and more reliable cases for creating a partial basis for a more extensive further analysis of Mator verb suffixes.

Literature

Helimski, E. 1987, Two Mator-Taigi-Karagas Vocabularies from the 18th Century // JSFOu 81. P. 49–132; 1993, Samoyedic Vocabularies from the 18. Century: A List of Archive Manuscripts // Ural-Altäische Jahrbücher. Band 12. P. 249–265; Helimskij, E. A. 1993, Matorsko-tajgijsko-karagasskij jazyk // Jazyki mira. Ural'skie jazyki, Moskva. P. 372–379; Janhunen, J. 1977,

Samojedisches Wortschatz, Helsinki (= Castrenianumin toimitteita 17); Klesment, P. 1994, Sajaanisamojeedi verbide /-ilised sufiksids. (Manuscript in Tartu University); Künnap, A. 1978, System und Ursprung der kamassischen Flexionssuffixe II. Verbalflexion und Verbalnomina, Helsinki (= MSFOu 164); 1994, Two Suffixes of Finite Verb Forms in Samoyed: *ŋ* and *š* // Minor Uralic Languages: Structure and Development, Tartu. P. 88–112; 1995a, *j* in Sayan-Samoyed Temporal Suffixes. (In print); 1995b, The /-Suffix of Lative and Gerund in Southern Samoyed, Tartu. (In print); Pallas, P. S. 1787–1789, Linguarum Totius Orbis Vocabularia comparativa I–II, Petropoli; Potapov, L. P. 1957, Zum Problem der Herkunft und Ethnogenese der Koibalen und Motoren // JSFOu 59. P. 1–104.

Пирет Клесмент
(Тарту)

ОДНОСУФФИКСАЛЬНЫЕ ФИНИТНЫЕ ГЛАГОЛЬНЫЕ ФОРМЫ В МАТОРСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Автор статьи приводит те маторские финитные глагольные формы, которые содержат лишь один несложный суффикс (не считая личные окончания) и которые представлены в труде Янхунена "Samojedischer Wortschatz". Функции таких суффиксов порой трудно определить. В дальнейшем предстоит анализ более сложных случаев.

Отт Курс
(Тарту)

О ПУТЯХ РАЗВИТИЯ И УКРЕПЛЕНИЯ ПОЗИЦИЙ НАЦИОНАЛЬНОГО ЯЗЫКА

---

1. О развитии и современном статусе коми-пермяцкого литературного языка

Коми-пермяцкий – один из младописьменных языков России. Разработка коми-пермяцкой письменности проходила несколько этапов.

До Русской революции 1917 года литература (отдельные издания) печатались на разных диалектах коми – на вычегодском, сысольском, удорском, ижемском, иньвенском и косинско-камском диалектах. В вопросах графики и орфографии не было четких правил, отсутствовало единообразие в письме, лексика письменного языка и терминология не были упорядочены.

В послереволюционный период стали развивать литературный общеккоми язык на основе присыктывкарского говора сысольского диалекта. Для этого был принят алфавит, предложенный коми ученым В. А. Молодцовым (*Сандрё Васё*, 1886–1940). Был принят курс на обогащение литературного языка на основе всех остальных коми диалектов (Цыпанов 1992 : 22). В 1921 г. в Сыктывкаре (Усть-Сысольске) издается букварь коми, а в Кудымкаре открываются двухгодичные курсы педагогов (Моисеевских 1993). В марте 1923 г. в Кудымкаре состоялся первый съезд культурных сил Иньвенского края. Там же был и дополнен молодцовский алфавит отсутствующими в коми (и вообще в пермских языках) буквами *ф, х, ц, ш* (Бачев 1993). Так началось создание коми-пермяцкого литературного языка. Цель такого мероприятия – развитие культуры той части коми, которая не была включена в состав автономной области Коми в 1921 г. В августе 1923 г. на конференции литературных работников в Сыктывкаре попытались еще раз создать единый литературный язык коми. Но этому не суждено было сбыться (Моисеевских 1993).

Образование Коми-пермяцкого округа в феврале 1925 г. дало окончательный толчок для развития коми-пермяцкого как самостоятельного литературного языка. В округе началась комизация школы – в 60 % школ первой ступени обучение шло на родном языке, удельный вес учителей-коми поднялся до 54 % (Моисеевских 1993).

Таким образом, коми-пермяцкий оказался одним из новых литературных языков страны. Ввиду политической концепции того времени, что центром мировой революции станет Западная Европа, считали

целесообразным перевести литературные языки невостоочнославянских народов на основу латинизированного алфавита. Так, к 1933 г. из 72 новых литературных языков 64 пользовались латинской графикой (Smirnov 1979). Среди них был и коми-пермяцкий язык. К концу 1930-х гг., в связи с изменением политической концепции, латинизация письменности была отменена. В Коми-Пермяцком округе этот алфавит просуществовал до августа 1938 г. (Моисеевских 1993). С принятием в 1938 г. Закона "Об обязательном изучении русского языка в школах национальных республик и областей" началось время массового перевода национальных школ на русский язык обучения. Так национальная школа стала утрачивать свои черты и превратилась по существу в русскую школу. Снизился престиж языка коми и к нему стали относиться как языку второго сорта. Такое отношение к родному языку стало проникать и в сознание самих коми-пермяков (Галкина 1993). Число предметов, преподававшихся в школе на родном языке, все время сокращалось, пока остались только родной язык и родная литература.¹

За последние десятилетия советского периода коми-пермяцкий язык был доведен до уровня бытового. Все остальные сферы – общественно-политическая жизнь, делопроизводство, преподавание в учебных заведениях, наука, культура, средства массовой коммуникации, межнациональные и международные отношения – развивались только на русском языке (Smirnov, Dulitsenko 1982). Выросли поколения, слабо владеющие родным языком. Такая языковая политика вызывала усиленную ассимиляцию, особенно в послевоенные годы. Так за 30 лет, с 1959 по 1989 гг., коми-пермяки из-за ассимиляции потерпели утраты в размере 30 тыс. чел. По демографическим расчетам, при отсутствии ассимиляции перепись 1989 г. вместо 152 тыс. показала бы 180–200 тыс. общего количества коми-пермяков (Ладлука 1995).

За последние годы, в связи с изменением государственной политики России к национальным меньшинствам, языковое положение коми-пермяков улучшилось. Ныне люди уже осмеливаются разговаривать на родном языке вне домашних стен – на работе и на улице. В целях дальнейшего развития национального языка следует провести языковое планирование и языковое строительство.

2. Основы языкового планирования (на примере эстонского языка)

В прошлом поддерживалось мнение, что преднамеренные направления и изменения в языке невозможны. Этот взгляд был связан с общим положением, что индивидуальные инициативы и влияние руководящих лиц не могут изменить ход социальных явлений. Однако в действительности имеются многие силы, способные изменить обычай и развитие общества, в т. ч. и языка. Такими силами являются –

¹ Автор настоящей статьи объездил летом 1961 г. все районы (кроме Юсьвинского) Коми-Пермяцкого округа и беседовал с работниками районо. В то время в семилетних школах еще все предметы преподавали на родном языке. Для этого были выпущены оригинальные и переводные учебники на коми-пермяцком языке.

подражающий инстинкт (imitative instinct), авторитет, престиж, пропаганда и, наконец, сила (Tauli 1968 : 22).

Основные функции языка в обществе – информационное, интеллектуальное, эстетическое, научное и религиозное обслуживание. В течение первой половины XX века развивались определенные принципы и методы языкового планирования (ЯП) (Tauli 1968 : 29–44). Идеальным языком считается тот, который при минимуме значений слов (by the minimum of means) достигает максимальные результаты (attains the maximum of means). Так выделены принципы ясности, экономичности и эстетичности, которые применяются в целях прикладного ЯП.

В рамках ЯП решаются также проблемы морфологии, синтаксиса и, в частности, лексикологии, поскольку последняя является основой как общей коммуникации, так и языка разных специальностей и стиля. В рациональном ЯП происхождение слов не имеет значения и национальный пуризм является уже пройденным этапом. Чтобы способствовать коммуникации между соседними народами, рекомендуется пользоваться заимствованными из родственных языков словами. Так поступали многие европейские народы, в т. ч. Скандинавского и Балтийского регионов. В эстонском языке много слов и терминов, заимствованных из финского языка.

Если слова неродного происхождения трудно произносить, то следует их адаптировать или заменить неологизмами. Наиболее часто используемые слова должны быть короткими и меткими. Таким образом, принцип интернациональности часто противоположен принципу экономичности. Основные источники неологизмов – диалектные слова. Из них можно конструировать и абстрактные слова. Что касается конкретных терминов, то их можно получить также из диалектизмов, после их частичной переработки. В эстонских диалектах было распространено слово *raskeljalgne* (с тяжелой ногой, т. е. беременная), от которого образовалось слово *rase*. Ныне это слово используется и в медицине, и в ежедневной речи.

Для образования новых слов пользуются методами комбинации, трансформации и конструкции. Наиболее известный комбинатор новых слов – эстонский языковед Й. Аавик. Метод комбинации довольно трудоемкий. Например, для получения слова *veenma* (убеждать) он выписывал 297 вариантов, из которых выбирал наиболее звучное и экономичное слово. Для получения коротких и звучных слов принимается метод трансформации. При этом новые слова образуются из слов неродного происхождения. В эстонском языке такими словами являются *embama* (< фр. *embrasser* 'обнимать'), *evima* (< англ. *have* 'иметь, обладать'), *ese* (< фин. *esine* 'вещь, предмет'), *jallis* (< фр. *jaloux* 'ревнивый'), *laip* (< нем. *Leib*, *Leiche* 'труп'), *laup* (< русск. *лоб*), *luutma* (< англ. *to exclude* 'исключить'), *lünk* (< нем. *Lücke*, греч. *lacuna* 'пробел'), *peirima* (< греч. *empeiria* 'испытывать'), *siiras* (< фр. *sincère* 'искренний'), *sulnis* (< фин. *suloinen* 'прелестный, увлекательный'), *taunima* (< фр. *condamner*, фин. *tuomita* 'осуждать'), *uje* (< фин. *ujo* 'застенчивый'), и др. Все эти слова образованы Й. Аавиком. Метод конструкции известен во многих языках. При этом новое слово образуется из некоторых уже существующих слов. В русском языке такими словами являются *комсомол*, *профсоюз*, *колхоз*, *совхоз* и др., в английском – *bit* (<

binary digit), *smog* (< smoke + fog), *smust* (< smoke + dust), *sneet* (< snow + sleet), *squarson* (< squire + parson), *weth* (< with + breath) и т. д.

Потребность в ЯП разная в разных языках. Как правило, старые литературные языки не нуждаются в ЯП. Началом ЯП считают языковые реформы XVIII и XIX вв. в Венгрии. Прекрасным примером ЯП является создание нового литературного языка в Норвегии. С конца XIV века в Норвегии распространялся датский литературный язык. В первой половине XIX в. началась борьба против засилия датского языка, а с середины XIX в. – борьба между двумя формами литературных норвежских языков – *риксмолем* (или *букмолем*), который образовался в XIX в. на основе датской лексики и грамматики, по норвежской фонетике, и *лансмолем* (*нюнорск* или новонорвежский язык), который возник в середине XIX века в результате искусственного синтеза норвежских диалектов. Автором лансмолем был языковед Ивар Осен (*Ivar Aasen*, 1813–1896).

До 1870-х гг. не было общего эстонского литературного языка, так как с XVI в. существовали северо- и южноэстонский литературные языки. Первый возник на основе таллинских, второй – тартуских диалектов. Во второй половине XIX в. начинается образование и унификация общеэстонского национального языка. Большие заслуги в развитии и обогащении литературного языка имели Йоханнес Аавик (*Johannes Aavik*, 1880–1973) и Йоханнес Вольдемар Вески (*Johannes Voldemar Veski*, 1873–1968).²

Й. Аавик начал свою радикальную деятельность в 1912 г. Он выделил принципы целесообразности, красоты и самобытности языка. В дальнейшем в его деятельности в области ЯП преобладал принцип красоты (эстетики). В 1912–1924 гг. он также внедрил в эстонском языке около тысячи слов финского происхождения, в т. ч. такие, как *aare* 'сокровище', *hetk* 'мгновение', *julm* 'жестокий', *levima* 'распространяться', *siirduma* 'направляться' (Tauli 1965). По Й. Аавику язык – это средство, или орудие, требующее непрерывного совершенствования. Владея, кроме эстонского, немецким, русским, французским, латинским, финским, английским и шведским языками, он пришел к выводу, что эстонский язык несовершенен. По историческим причинам эстонский язык в течение многих столетий остался языком простых людей, проживающих в условиях нищеты и угнетения, и поэтому в языке много беззвучных и даже грубых слов. В условиях, когда народ стал бороться за свое место среди культурных народов, по Й. Аавику, красивые формы должны заменить уродливые (Tauli 1977). Следует напомнить, что Й. Аавик начал свою активную деятельность в области ЯП еще в то время, когда эстонские земли были разделены между несколькими губерниями и у эстонского народа не было никакой автономии. Его научное наследство подробно изучено и представлено в мировых лингвистических изданиях эстонским языковедом Валтером Таули (*Valter Tauli*, 1907–1986).

---

² Более подробно о них: *Üheksa aastakümnet. Pühendusteos Johannes Aavikule* [Девять десятилетий. Посвящение Йоханнесу Аавику. Составители Хельги Вихма и Карл Михкла], Tallinn 1971, 378 с.; J. V. Veski, *Mälestuste raamat* [Книга воспоминаний], Tallinn 1974, 313 с.

Другой крупный языковед – Й. В. Вески – разрабатывал, вместе с другими учеными и специалистами, тысячи терминов. Он опирался при этом на эстонские диалекты (Veski 1958). В своих трудах, написанных в 1900–1914 гг., Й. В. Вески рекомендовал сохранить в эстонской фонетической системе хорошо приспособленные заимствованные слова. Он подчеркнул важность диалектных слов в образовании новых терминов (Veski 1958 : 5–40). Но ему не были чужды и методы деривации и создания искусственных слов. Кстати, в эстонском языке не было специального слова для пихты, так как это дерево в лесах Эстонии не растет. По инициативе Й. В. Вески нужное слово заимствовали из марийского языка (*нулго*). Так, в эстонском языке нашло свое место новое слово *nulg*.

Совершенствованием эстонского языка и созданием новых слов стали снова заниматься в 1960-е гг. В конце советского периода вышли из печати словари забытых и новых слов (Erelt 1983; Erelt, Kull, Meriste 1985; Erelt 1989).

Таким образом, ЯП – это научное и целенаправленное влияние развития языка не только государством и общественными организациями, но и частными лицами.

3. Языковое строительство в современных условиях

Языковое строительство (ЯС) – это практическое осуществление языковой политики. В первой части нашей статьи отмечено, что после неудачной попытки унификации литературных языков национальных меньшинств России на основе латинской графики, письменности были переведены на русской графике. Но в основу нормирования языков были положены разные орфографические, фонологические и морфологические принципы. Даже генетически близкородственные языки различались по собственным вариантам. Такое положение затрудняет сравнение языковых данных (Феэнкер 1995).

Другой особенностью ЯС национальных меньшинств России является то обстоятельство, что не учитывалась в достаточной мере диалектная база языков. Так и для финно-угорских народов литературные языки были созданы обычно на одном диалекте. Поскольку языковая политика является составной частью общегосударственной политики, нетрудно видеть в этом попытку ослабления малых народов и создания условий для включения их в общесоветскую народность. Язык – самый важный признак этноса. Поэтому нужен соединяющий всех членов этноса сильный литературный язык. Чтобы он мог быть сильным, в нем должны быть охвачены в какой-то мере все диалекты. Национальному языку надо быть гибким и терпеть диалектную вариацию на всех уровнях. Вся лексика диалектов должна быть усвоена литературным языком. Важнейшей предпосылкой такого литературного языка является активное обучение родного языка в школе и распространение сферы употребления родного языка в общественной и культурной жизни. Литературный язык должен стать повседневным для всех членов языкового общества (Сааринен 1995).

После более чем полувекового периода нажима, для финно-угорских и других коренных народов России наступила опять возможность ЯС. В отличие от 1920-х и 1930-х гг., сейчас народы могут сами, без строгих

указаний сверху, проводить ЯС. Но это не значит, что каждый народ должен решать свои языковые проблемы изолированно. Особое внимание следовало бы обратить на опыт родственных народов. Как известно, коми и удмуртский языки входят в пермскую ветвь финно-угорских языков. Эти языки близки к угорским языкам и, кроме того, имеют довольно тесные исторические контакты (в частности коми-зырянские диалекты) с прибалтийско-финской ветвью финно-угорских языков. Так как из угорских языков венгерский и из прибалтийско-финских языков финский и эстонский имеют довольно давние литературные традиции, думается, что опыт их ЯС пригодится и пермским языкам, в т. ч. коми-пермяцкому литературному языку.

Хотя создание коми-пермяцкого как отдельного литературного языка следовало из тогдашней политической обстановки, нельзя отрицать его роль в развитии самосознания коми-пермяков. Литературный язык в своей основе имеет кудымкарский говор иньвенского наречия.³ До 1927 г. книги печатались и на косинско-камском наречии. Потом из этого наречия в литературный язык была введена только умеренная л-овая орфография. Это — фонетическое явление, выражающееся в чередовании звуков л-в.

Что касается словарного состава литературного языка, то в нем мало слов диалектного происхождения, но зато он переполнен непосредственными и неприспособленными к фонетической системе коми заимствованиями из русского языка. В словарях⁴ местами такие слова преобладают над родными словами. Весьма странно видеть такие слова и словосочетания, как *берег, год, дружной, звезда, каша, природа, родной кув, русло* и др. Для всех этих базовых слов находятся соответствия в диалектах, а также в произведениях писателей 1920-х и 1930-х гг. Для обогащения базового словарного состава следовало бы выяснить такие слова и опубликовать в окружной газете *Парма*. Там же можно открыть и рубрику о родном языке. На страницах газеты имеется возможность организовать призывы к читателям для сбора диалектных слов и выражений. В целях развития эстонского языка пользовались таким методом и сто лет тому назад, и в 1972 г., когда Общество родного языка (*Emakeele Selts*) объявило конкурс для получения новых слов. Так получили свои слова для обозначения баранки, вермишеля, кодоскопа, лапши, майки, маркетинга, пончика, почтового индекса, пропуска, смога, сочника, трусов и др.

Чтобы охватить более широкий круг людей в целях ЯС, целесообразно организовать Общество родного языка — *Чужан кылын чукор*. Членами и корреспондентами общества могут быть писатели, преподаватели разных школ и училищ, студенты, школьники, редакторы газет и журналов, работники науки, культуры и администрации, а также просто любители родного языка. Возможно было бы полезно опубликовать

---

³ В иньвенском наречии довольно много руссизмов, так как это наречие оказалось в течение последних столетий в окружении русского языка.

⁴ У автора настоящей статьи имеются под рукой *Коми-пермяцкий орфографический словарь*. Пермской книжной издательство, 1966, 257 с.; *Коми-пермяцко-русской, русско-коми-пермяцкий словарь*, Кудымкар 1993, 287 с.

базовый словарь родственных языков. Нами составлен проект базового коми-коми-пермяцко-удмуртско-венгерско-финско-эстонского словаря. Думается, что такой словарь полезен для студентов и учащихся. В этом словаре имеются пробелы в коми-пермяцкой части, но эти пробелы можно заполнить при помощи диалектизмов, заимствований из близкородственных языков, или путем калькирования из других родственных языков (см. таблицу).

В этом примере всего 19 слов, притом 10 из них отличаются в некоторой степени в коми и коми-пермяцком литературных языках. В двух случаях можно найти соответствие в косинско-камском наречии (*зеп, кодзув*), а в шести случаях — в коми-пермяцком литературном языке соответствий нет. Думается, пробелы можно заполнить заимствованиями из литературного языка коми (*вӧр-ва, ёртасьӧм, йи, меж, рок, сикт*).

Пример шестиязычного базового словаря

коми	коми-п.	удм.	венг.	фин.	эст.
аски	ашын	чуказе	holnap	huomenna	homme
вок	вон	вын	fívér	veli	vend
войвыв	ойвыв	уй	észak	pohjoinen	põhi
войтыр	отир	калык	nép	kansa	rahvas
вӧр-ва	вӧр-ва	инкуазь	természet	luonto	loodus
гожӧм	гожум	гужем	nyár	kesä	suvi
ёртасьӧм	ёртасьӧм	энгыаськон	barátság	ystävyyt	sõprus
зеп	<i>зеп</i>	кисы	zseb	tasku	tasku
йи	йи	йӧ	jég	jää	jää
керка	керку	корка	ház	talo	maja
кодзув	<i>кодзув</i>	кизили	czillag	tähti	täht
кос	кӧс	кӧс	száraz	kuiva	kuiv
меж	меж	така	kos	pässi	oinas
ӧш	ӧшка	ош	bika	härkä	härg
пызь	пызь	пызь	liszt	jauhe	jahu
рок	рок	жук	kása	puuro	puder
сикт	сикт	черко гурт	falu	kylä	küla
ьдждыд	ьдждыт	бадзымгес	nagy	suuri	suur
юква	черива	чорыг лым	hallevet	kalakeitto	kalasupp

Большую роль в повышении знаний о родном крае играли у многих финно-угорских народов календари на родном языке. Значение таких календарей с увлекательным содержанием в прошлом было огромное, так как люди получали новые знания и эмоции именно через чтение на родном языке. Но удобность в таких календарях сохранилась и на дальнейших этапах развития национальных языков. Отметим, что такие календари публикуются в Эстонии и по сей день.

Мы поддерживаем ту точку зрения, что в нынешних условиях следует проводить обогащение словарного состава литературного языка. Одновременно с этим нужно приступить к расширению сферы национального языка. В этой работе большую роль могут играть пресса,

радиовещание и личные примеры руководящих сил округа. Думается, что весьма положительную роль в этом сыграли бы легализация и восстановление национальных географических названий, например таких как *Балякок, Буджом, Ваты, Гайна, Гордин, Горддю, Гонш, Доюг, Дойкар, Доршор, Дублень, Ельов, Йог, Йогва* и др. Коренных жителей ободрили бы национальные названия на вывесках, дорожных указателях и географических картах. Если найдутся ресурсы, мы можем подготовить карту округа на коми языке в Тарту.

Следующий этап – собственное ЯП – со всеми рассматриваемыми нами выше принципами, начался бы после завершения первого этапа ЯС.

Л и т е р а т у р а

Бачев Г. Т. 1993, История развития родного языка, письменности и просвещения коми-пермяцкого народа // История и культура коми-пермяцкого народа в школьной программе, Кудымкар. С. 77–81; Галкина М. Е. 1993, О некоторых проблемах развития коми-пермяцкой национальной школы // История и культура коми-пермяцкого народа в школьной программе, Кудымкар. С. 153–155; Лаллукка С. 1995, Ассимиляция и численное развитие коми-пермяков // Коми-пермяки и финно-угорский мир, Сыктывкар. С. 122–124; Моисеевских Ю. А. 1993, Исторический путь и основные направления развития коми-пермяцкой национальной школы // История и культура коми-пермяцкого народа в школьной программе, Кудымкар. С. 164–173; Сааринен С. 1995, Проблемы формирования и развития финно-угорских литературных языков // Коми-пермяки и финно-угорский мир, Сыктывкар. С. 74–75; Фезенкер В. 1995, Место коми-пермяцкого языка в пермской группе финно-угорских языков // Коми-пермяки и финно-угорский мир, Сыктывкар. С. 73–74; Цыпанов Е. А. 1992, Коми кыв, Сыктывкар.

Erelt, T. 1983, Väike uudissõnastik, Tallinn; 1989, Väike uudissõnastik. Teine, täiendatud trükk, Tallinn; Erelt, T., Kull, R., Meriste, H. 1985, Uudisja unarsõnu, Tallinn; Smirnov, S. 1979, Nõukogude sotsiolingvistika päevaprobleemid // Keel ja Kirjandus, Tallinn. Lk. 407–414; Smirnov, S., Dulitšenko, A. 1982, Tegelik keelepoliitika põhijooni Nõukogude Liidus // Keel ja Kirjandus, Tallinn. Lk. 623–632; Tauli, V. 1965, Johannes Aavik's Language Reform 1912–1962 // Estonian Poetry and Language, Stockholm. P. 106–124; 1968, Introduction to a Theory of Language Planning, Uppsala (= Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Scandinavica Upsaliensia 6); 1977, Free Construction in Estonian Language Reform // Language Planning and the Building of a National Language, The Philippines. P. 188–217; Veski 1958 = Johannes Voldemar Veski keelelised tööd, Tallinn (= Emakeele Seltsi toimetised nr. 1).

Ott Kurs
(Tartu)

ÜBER DIE ENTWICKLUNG UND VERSTÄRKUNG DER POSITIONEN DER NATIONALSPRACHE

Zusammenfassung

Nach der Bildung des Komi-Permjakischen Nationalkreises 1925 hat sich das Komi-Permjakische als Literatursprache entwickelt. Aber ab 1938 wurde die Position dieser Sprache schwächer und schwächer. Ende der 1980er Jahre hat man sie nur im Familienkreis der landlichen Gegend benutzt. Für die Weiterentwicklung und Erhebung der Verwendung der Nationalsprache empfiehlt der Verfasser dieses Aufsatzes sich auf die Erfahrungen der Ausbildung der estnischen Literatursprache während des XX Jahrhunderts zu stützen.

Ago Künnap
(Tartu)

DIE URALISTIK AN DER UNIVERSITÄT TARTU GESTERN, HEUTE UND MORGEN

An der 1632 durch die schwedische Obrigkeit gegründeten Universität Tartu wurden anfangs weder Estnisch – die Sprache der alteingesessenen Bevölkerung Estlands – noch mit ihm verwandte finnisch-ugrische Sprachen gelehrt und erforscht. Erst im Jahre 1802, als die Universität Tartu nach fast 100jähriger Unterbrechung von den russischen Behörden wiedereröffnet wurde, begann man, estnische Sprache zu unterrichten.

Im Jahre 1802 wurde Johan Samuel Friedrich Boubrig Lektor für estnische Sprache. Als erster Gelehrter der Universität Tartu richtete er ernsthaft seine Aufmerksamkeit auf das Studium der estnischen Sprache und Folklore und unterstrich die Bedeutung des Finnischen für die Erforschung des Estnischen. Von 1837 bis 1841 hatte der Este Dietrich Heinrich Jürgenson dieses Lektorat inne. Er interessierte sich nicht nur für das Estnische, sondern auch für das Livische, und sammelte selbst livisches Sprachmaterial.

Im Jahre 1838 wurde an der Universität Tartu die Gelehrte Estnische Gesellschaft eingerichtet, zu deren Initiatoren auch die genannten Lektoren der estnischen Sprache gehörten. Die Gelehrte Gesellschaft wurde rasch zu einem wichtigen Zentrum der Erforschung des Estnischen und der mit ihm verwandten finnisch-ugrischen Sprachen, insbesondere des Livischen und Wotischen. In den Veröffentlichungen der Gelehrten Gesellschaft erschien Material in estnischer, wogulischer und ostjakischer sowie in anderen finnisch-ugrischen Sprachen.

Im Jahre 1842 übernahm der Este Friedrich Robert Faehlmann, einer der Begründer der estnischen Literatur und Wissenschaft, den Posten als Lektor für estnische Sprache. 1843 wurde er auch zum Präsidenten der Gelehrten Gesellschaft gewählt. Nach seinem Tode im Jahre 1850 machten sich Stagnation und sogar Niedergang in der Tätigkeit des Estnisch-Lektorats und der Gelehrten Gesellschaft bemerkbar.

Eine Belebung setzte im Jahre 1874 ein, als der Este Mihkel Veske in das Amt des Lektors gewählt wurde. Dieser hatte seine sprachwissenschaftliche Ausbildung in Leipzig erhalten, wo er auch seine Dissertation zu einem sprachwissenschaftlichen Thema verteidigt hatte. Veske begann eine neue sprachwissenschaftliche Methode in Tartu einzuführen, die man heute als historisch-vergleichende Methode bezeichnet. Durch ihn wurde die Universität Tartu tatsächlich zu einem Zentrum der finnisch-ugrischen Sprachwissenschaft.

Von 1865 bis 1898 wirkte Leo Meyer als Professor für germanische und vergleichende Sprachwissenschaft an der Universität Tartu. In der Gelehrten Gesellschaft trat er mit Vorträgen zur Sprachgeschichte des Estnischen und anderer finnisch-ugrischer Sprachen auf. Von seinen Schülern in Tartu ist besonders Nikolai Anderson zu nennen, der von 1894 bis 1905 als Professor an der Kasaner Universität tätig war und eine wissenschaftliche Abhandlung über Gemeinsamkeiten der indoeuropäischen und finnisch-ugrischen Sprachen verfaßte.

Allmählich festigte und entwickelte sich die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft an der Universität Tartu, wurden die Voraussetzungen geschaffen für die Tätigkeit, die sich in den Jahren der Sowjetmacht auf diesem Gebiet entfaltete. Während der selbständigen Republik (1918–1940) zeigte sich an der Universität Tartu ein starker Einfluß der finnischen Finnougristik, die bis dahin sehr hohe wissenschaftliche Leistungen vollbracht hatte.

Von 1919 bis 1924 wirkte der Finne Lauri Kettunen als Professor für ostseefinnische Sprachen in Tartu, sein Nachfolger war Julius Mägiste. Professor für uralische Sprachwissenschaft war Julius Mark, Professor für estnische Sprache Jaan Jõgever und nach ihm Andrus Saareste. In jener Zeit wurden beachtliche Ergebnisse bei Erforschung des Estnischen und seiner Dialekte und der Entwicklung der estnischen Literatursprache sowie beim historisch-vergleichenden Studium der finnisch-ugrischen Sprachfamilie – insbesondere der ostseefinnischen Sprachen – erreicht.

An der sowjetischen Staatlichen Universität Tartu nahm im Jahre 1944 ein gemeinsamer Lehrstuhl für Estnisch und finnisch-ugrische Sprachen unter Leitung von Professor Paul Ariste seine Arbeit auf. 1946 teilte sich dieser Lehrstuhl in einen Lehrstuhl für finnisch-ugrischen Sprachen und einen Lehrstuhl für estnische Sprache. Bis 1977 war Professor Ariste Leiter des Lehrstuhls für finnisch-ugrische Sprachen, seitdem leitet ihn Professor Ago Künnap. Dozentin Paula Palmeos arbeitete seit 1944 an diesem Lehrstuhl, Professor Eduard Vääri seit 1953 und die Professoren Paul Alvre und Ago Künnap seit 1968.

Anfangs richtete sich die wissenschaftliche Arbeit des Lehrstuhls für finnisch-ugrische Sprachen auf die Erforschung der ostseefinnischen Sprachen. Aber im Laufe der Zeit erweiterte sich das wissenschaftliche Betätigungsfeld des Lehrstuhls beträchtlich. Was die spezifische wissenschaftliche Arbeit des Lehrstuhls für finnisch-ugrische Sprachen betrifft, so ist zu sagen, daß der Hauptschwerpunkt auf der Erforschung der ostseefinnischen Sprachen, ihrer Geschichte, ihres Baus und ihrer Kontakte mit anderen Sprachen liegt. Seit 1975 gibt der Lehrstuhl regelmäßig einen Sammelband mit wissenschaftlichen Aufsätzen unter dem Titel "Fenno-ugristica" heraus (bisher sind 18 Bände erschienen), seit 1993 unter dem Titel "Minor Uralic Languages..." (bisher sind 3 Bände erschienen). Am Lehrstuhl arbeiten ständig planmäßige postgraduale Studenten und Doktoranden aus finnisch-ugrischen Republiken und autonomen Gebieten Rußlands. An der sowjetischen Staatlichen Universität Tartu war der einzige Wissenschaftliche Rat, der sich auf die Verteidigung von Dissertationen und Habilitationsschriften über finnisch-ugrische Sprachen spezialisiert hatte, und die Mitarbeiter des Lehrstuhls leisteten umfangreiche Arbeit durch

Rezensionen und Gutachten zu solchen Arbeiten. Eine führende Position nahm dabei Professor Ariste ein, der Begründer der Tartuer Schule der Finnougristik.

Seit 1947 weilen Lehrkräfte, postgraduale Studenten und Studenten des Lehrstuhls alljährlich während linguistischer Exkursionen bei Woten, Kareliern, Ishoren, Wepsen, Samen, Mordwinen, Mari, Udmurten, Komi, Mansen, Hanten, Ungarn, Nenzen und Kamassen, während dialektologischer Exkursionen auch bei den Trägern verschiedener lokaler Dialekte des Estnischen. In reichem Maße wurden auf diesen Exkursionen handschriftliches und auf Tonbändern aufgezeichnetes linguistisches und ethnographisches Material, Zeichnungen und Fotos gesammelt. Insgesamt haben bisher etwa 200 solcher Exkursionen stattgefunden, in ihrer Mehrzahl zu Trägern ostseefinnischer Sprachen.

Im Laufe der Jahrzehnte sind am Lehrstuhl nach Absolvierung einer planmäßigen Aspirantur Finnougristen für ihre Arbeit in Petroskoi, Saransk, Joschkar-Ola, Ishevsk, Syktyvkar, Ushgorod und anderen Zentren vorbereitet worden. Dort sind heute nicht wenige Spezialisten tätig, die ihre Ausbildung an der Universität Tartu erhalten haben. Viele dieser Spezialisten haben an ihren Wirkungsstätten eine führende Rolle bei der Erforschung und Lehre der betreffenden finnisch-ugrischen Sprachen inne, und in vielen Fällen bekleiden sie leitende Funktionen in Forschungsinstituten und Hochschulen. Beiderseits nützliche Arbeitskontakte bestehen zu Finnougristen und zu einer Reihe wissenschaftlicher Einrichtungen in Ungarn, Finnland, Schweden, Rußland, Deutschland, den USA und anderen Ländern.

Seit 1993 sind an der Universität Tartu zwei finnougristische Lehrstühle: Lehrstuhl für uralische Sprachen (unter Leitung von Professor Ago Künnap) und Lehrstuhl für ostseefinnische Sprachen (unter Leitung von Professor Tiit-Rein Viitso).

Am Lehrstuhl für Estnisch wurde eine Kartothek der alten estnischen Schriftsprache angelegt, die als Belegmaterial für die Untersuchung des Wortschatzes der estnischen Schriftsprache dient. In den siebziger Jahren hat sich an dem Lehrstuhl eine Forschungsgruppe gebildet, die den Wortbestand der estnischen Sprache untersucht. Damals wurden auch über die Syntax des Estnischen Untersuchungen angestellt, während in den letzten Jahrzehnten der Schwerpunkt mehr auf Struktur und Gesetzmäßigkeiten in der Entwicklung der estnischen Schriftsprache gelegt wurde.

Es herrscht derzeit eine Situation vor, in der sowohl an der Universität Tartu als auch in ganz Estland die Fachbereiche Germanistik, Skandinavistik, Baltologie und Slawistik fehlen. Obwohl auch in den Nachkriegsjahren Englisch-, Deutsch- und Russischlehrer ausgebildet wurden, lag doch die einzige wissenschaftliche Tätigkeit auf diesem Gebiet fast ausnahmslos in der Fremdsprachendidaktik.

Meiner Meinung nach ist es derzeit in Estland auch gar nicht möglich, konkrete Forschungen auf dem Gebiet der englischen, deutschen oder wenigstens der russischen Sprache zu betreiben. Die Grundlage für eine erfolgreiche Forschungsarbeit in der Germanistik, Skandinavistik, Baltologie und Slawistik kann in Estland nur geschaffen werden, wenn von der Untersuchung aller möglichen Beziehungen des Estnischen und der anderen ostseefinnischen Sprachen zu ihren Nachbarsprachen, nämlich Deutsch,

Schwedisch, Lettisch usw. ausgegangen wird. Mit anderen Worten, der Ausgangspunkt sollte auf einer nationalen Ebene zu suchen sein, mit dem Schwerpunkt bei der Klärung des Ursprungs des Estnischen sowie der ihm nahe verwandten Sprachen, ihrer Zusammenhänge sowie ihrer Entwicklung.

Dieses bedeutet jedoch keinesfall, daß in Estland die indoeuropäischen Sprachkontakte überhaupt nicht untersucht worden wären. Jedoch wurde vor allem dem Wortschatz Aufmerksamkeit geschenkt, der ja ohne Schwierigkeit entlehnt werden kann. Ich bin sicher, daß weitere Untersuchungen noch viele Gemeinsamkeiten in der Struktur des Estnischen, seiner verwandten und Nachbarsprachen zutage fördern wird. Um so dringender müssen in Estland also jene Wissenschaftler ausgebildet werden, die imstande sind, an solchen Themen über Berührungspunkte zu arbeiten. Müssen sie doch die dem Estnischen verwandten Sprache als auch seine Nachbarsprachen gut kennen und sich auch in den Wissenschaftszweigen auskennen, deren Forschungsobjekt die genannten Sprachen sind. So bleibt zu hoffen, daß mit dem System der Fächerwahl, das in groben Zügen nach dem finnischen Vorbild an der Universität Tartu eingeführt wurde, ein erster Schritt in dieser Richtung getan wurde. Das neue System, das das bisherige sowjetische einspurige und allgemeingültige Unterrichtsprogramm ersetzt, ermöglicht es, außer Geschichte, Psychologie, Philosophie usw. auch die Nachbarsprachen als Nebenfach zu wählen. Wollen wir hoffen, daß mit dem neuen Unterrichtssystem auch das Interesse für die sogenannten areallinguistischen Probleme wächst. Auch die Unterrichtstätigkeit auf dem Gebiet der finnisch-ugrischen Sprachen wurde erweitert, unter anderem wurde auf dem Gebiet der finnisch-ugrischen Sprachen eine gesonderte Fachrichtung für finnische Sprache und Literatur eingerichtet und eine andere für ungarische Sprache und Literatur.

In Zukunft wird sich die Rolle der Universität Tartu als Zentrum der Finnougristik wohl einigermaßen verändern. Ein großer Vorteil der Tartuer Wissenschaftler – visafreier Zugang zu allen in Rußland lebenden uralischen Völkern – wirkt seit Wiederherstellung der Unabhängigkeit Estlands nicht mehr. Außerdem ist das Reisen nach Rußland für die Forscher von Tartu finanziell schwierig geworden. Das sind traurige, aber unvermeidliche Tatsachen. Hoffentlich führt die politische und wirtschaftliche Entwicklung Rußlands und Estlands einmal dahin, daß die genannten Hindernisse aus dem Weg geräumt werden.

Der Lehrstuhl für ostseefinnische Sprachen an der Universität Tartu hat es in den letzten Jahren doch noch vermocht, Forschungsreisen zu Liven in Lettland und zu Woten in Rußland zu machen. Der Lehrstuhl für uralische Sprachen hat mehr Möglichkeiten als früher gehabt, Zusammenarbeit mit Ungarn zu entfalten, doch Reisen zu den in Rußland lebenden Vertretern der uralischen Sprachen sind in letzter Zeit zu einer Seltenheit geworden. Eine erfreuliche Tatsache ist, daß am Lehrstuhl für uralische Sprachen nach wie vor mordwinische, marische und udmurtische Doktoranden studieren, auch haben viele marische und udmurtische Studenten jetzt die Möglichkeit, an der Universität Tartu verschiedene Fächer, darunter auch Finnougristik zu studieren.

Unschwer kann man sich vorstellen, welche Rolle die Universität Tartu als Zentrum der Finnougristik für die sprachwissenschaftliche Forschung der finnisch-ugrischen Völker gespielt hat und spielt. Sie ist die Wiege und der Anreger der umfangreichen Forschungs- und Lehrtätigkeit, die heute der Erforschung und bei der Vermittlung der Muttersprachen einer Reihe finnisch-ugrischer Nationalitäten, in erster Linie der Sprachen der Mordwinen, Mari, Udmurten und Komi, geleistet wird.

Hoffentlich kann die Universität Tartu diese Tätigkeit in nächster Zukunft fortsetzen und irgendwann auch bedeutend erweitern.

Аго К ю н н а п
(Тарту)

УРАЛИСТИКА В ТАРТУСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ ВЧЕРА, СЕГОДНЯ И ЗАВТРА

Резюме

Автор дает краткий обзор исследования и преподавания уральских языков в Тартуском университете с начала этой деятельности в 1802 году по настоящее время, надеясь, что такая деятельность будет продолжаться и развиваться и в дальнейшем.

Ago Künnap
(Tartu)

THE /-SUFFIX OF LATIVE AND GERUND IN SOUTHERN SAMOYED

In the two of three Southern Samoyed languages – Selkup and Kamass – we can come across such a usage of the /-suffix which essentially differs from that both in Northern Samoyed and in Finno-Ugric languages. (Very little material has been registered about Mator, the third Southern Samoyed language.) The above-mentioned /-suffix occurs first of all in the forms of /-lative and /-gerund. It should be mentioned in advance that I regard both in contact with certain neighbouring non-Uralic languages.

In the Taz dialect of Selkup, beside the predestinative suffixes -TKO, -TKA Kuz'mina also refers, in brackets, to the suffixes -л'е, -ыл'е, -л'а, -л'л'е, so keeping them apart from the translative endings -бл'е, -вл'е, -wl'е, -увл'е, -ул'л'е etc. (Kuz'mina 1969 : 76) (л' = л').

I found lative forms *tāmā-lū*, *tāmā-llū* 'auf, hinauf', *koja-llū* 'dahin', *tōā-llū* 'dorthin' in the Selkup subject matter of Donner's manuscript which was elaborated by Sammallahti (see also Künnap 1971 : 87–146). Hajdú adds the Ket *ilj-l'e* 'hinunter, nach unten' (~ ? Taz *il-lū* id.), *nat'ed'i-l'e* 'dahin', *tegaj-l'e*, *tega-l'e* 'dir', *točūda-l'e* 'dorthin' to the former. He refers to the Kamass and Selkup /-suffix under observation as an adverbial lative suffix and regards it as an original case suffix (-LE in Selkup). (Hajdú 1973 : 23, 26.)

In the Kamass subject matter only three cases of occurrence of the lative suffix -(l)/V have been found: (Donner) *d'ii-lla* 'auf die Erde' (*d'ü* 'Land, Erde, Boden, Bodenbeschaffenheit, Ton, Lehm'), *d'e²-le* id. (*d'e²p* 'Boden, Grund'), *bulan-lə* 'zum Elch' (*bulän* 'Elentier; der große Bär'; Genitive *bulā-nə-n*) (Donner-Joki 1944 : 134; see also Künnap 1971 : 77).

However, according to my earlier explanation the /-lative cases of Southern Samoyed were obtained by means of coalescence of the participle form *V-/V of the auxiliary verb 'to be' with wordstems (Künnap 1971 : 97, 147). Hajdú's observation to the effect that Southern Samoyed /-latives are overwhelmingly adverbials makes me question my former explanation.

Alvre has seen his way to deriving the Selkup and Kamass /-lative from the Proto-Uralic locative suffix *(l)(V) which would also have an etymological

equivalent in the Yukaghir language (Alvre 1986 : 85). But without having considered the situation in neighbouring non-Uralic languages I will not hurry to agree with the suppositions presented by Hajdú and Alvre.

Pusztay has published an excellent survey about the *l*-suffixal locale case endings in Paleo-Siberian languages (Pusztay 1985 : 159–161; Pusztay 1990 : 132–134; see also Künnap 1993 : 86–87). It appears from his survey that the *l*-locative has been characteristic of Yenisey, Yukaghir and Chukotka-Kamchatkan languages.

Further, the comparison of the Southern Samoyed *l*-lative with the locative-lative (more exactly with adessive-allative) (suffix *-lV*) of a neighbouring language (see about neighbourhood also in Joki 1952 : 43), viz. of Evenk (Tungus) from the Tungus-Manchu language family, is of a particular interest. Examples: *samandula* 'beim Schamanen, zum Schamanen', *lā* 'wo, wohin', *talā* 'dort, dorthin' (Ramstedt 1952 : 40). The similar phenomenon can also be met in the Even (Lamut) language belonging to the language family mentioned above, e.g. *һилэ* 'by whom?, to whom?' (Robbek 1989 : 37).

The Southern Samoyed *l*-gerunds are, strictly speaking, infinitival gerunds which in addition to the function of a gerund, often have also the function of an infinitive. (In Northern Samoyed languages the **š*-gerunds have a similar dual function.)

The respective marker of the gerund in Kamass takes the form of *-l(V)* ( ), *-nV* ( ) with numerous phonetic varieties: (Castrén) *-la²*, *-la*, *-lā²*, *-lä*, *-le*, *-nä* etc., (Donner) *-le*, *-le²*, *-l*, *-na* etc., (Künnap) *-le*, *-le̞*, *-lē*, *-na²* etc. The varieties beginning with *n* emerged as a result of assimilation: *mn*, *ηn* < *ml*, *ηl*. The gerund under observation usually expresses an action simultaneous with the action of the main verb, e.g. (Castrén) *amnola t'ebakt'erl'ä* 'sittande tular', (Donner) *mōla tunōlbi* 'sich stellend lief'. But it can also express the purpose of an action, this way used in the function of a verbal noun of the type of an infinitive, e.g. (Künnap) *kanā² büjle* 'go water-to-bring'. An example of a unique usage – in case it is not the informant's lapse – is an expression (Künnap) *džəbaktərle̞ mōžna* 'to-speak may' (usually a virtual infinitive is used in such a case: *džəbaktərzi-tti mōžna*). It is hard to suppose anything definite about the origin of the glottal stop in the final position of the observed gerund marker in Kamass: in the final position of the Selkup etymological equivalent, as can be seen below, there is no consonant.

The respective marker of the gerund in Selkup is *-l(V)*, *-l'V* with a number of phonetic varieties: (Castrén) *-lä*, *-le*, *-leä*, *-li*, *-l* etc., (Donner) *-lä*, *-le*, *-l* etc., (Prokof'ev) *-lä*, (Voevodina) *-la*, *-le*, *-l'a*, *-l'e* etc. In these cases, too, the gerund expresses an action simultaneous with the action of the main verb, e.g., (Castrén) *t'ätle*, *tsäteli* 'anzündend', (Donner) *тєр амдәлє аврна* 'he sitting is-eating', *awrlä nagərsap* 'eating I-was-writing', (Prokof'ev) *andim mēlä* 'den Kahn verfertigend (oder verfertigt habend)', (Voevodina)

kesip t'sōtir'l'a sump'a 'hammering iron he-is-singing', *mip nānti sūtel'a mūnop pērkelsap* 'darning the-hole I-was-pricking my-finger', *lepil'e tep pam esaptit* 'starting, he was-dropping the-knife'.

As in Kamass, the gerund in Selkup also expresses the purpose of an action, e.g. (Donner) *sūrūlā kojākāq* 'they-went to-hunt', (Voevodina) *teban ōpat qwōnne man wētowēneη surul'e* '(treading-)in-my-traces, his sister went to-hunt', *nenni me qwennot pattsatel'e* 'after-that we shall-go to-mow', *me neñanopti swongal'l'e pal'dso* 'we together-with-his-sister went to-cone-gather'. We can observe its full usage in the function of an infinitive (and often parallel to the virtual infinitive) in such examples as (Castrén) *ūrgo ~ ūrlā tenemernam* 'ich kann schwimmen', *ū'ego ~ ū'elā tanamdaη* 'ich gewöhnte mich ans Arbeiten', (Donner) *sālā kwettālsap* 'I-began to-see', *mēlle* 'to do'. (See also Voevodina 1973.)

Concerning Selkup, Voevodina indicates one more way of usage of the *l*-gerund (in folk poetry): the forms of the gerund are used when listing actions by the same subject, only the very last action is expressed by a finite form, e.g. *metežela, ille paqčela, kartoškapaqčele qwatilde* 'he-came, jumped down, began to-lift potatoes', *ondže qonne iippežela, qwadžon tšandželā, qondelā, qondalgut* 'he-himself up-the-hill went, the-town entered, fell-asleep, woke-up' (Voevodina 1973 : 60). Nearly a similar type of usage can also be found in Donner's Kamass subject matter (in fairy tales) but in a somewhat shorter register, e.g. *bāza d'ōrla² tərlele kujōbi* 'wieder weinend sich werfend stürzte er sich', *tirlele d'e²de ma²l'e u l u tirlu²bi* 'hüpfend auf die Erde könnend Ulu sprang', *t'alāš ni nula šola ūžūbi* 'ein nackter Knabe stehend kommend fiel', *kodā mala šāmma² [-la²] i²pəl?* 'wie dich befindend lügend du liegst?'.²

Also Mator seems to be acquainted with the *l*-gerund. The following case, at least, is hard to be interpreted otherwise than a gerundial construction: *мангыля гайтыгымь* 'ступью еду, Schritt vor Schritt fahren' (Potapov 1957 : 94). The word-for-word translation of the construction could be something like 'step-by-step-moving I-am-riding' cf. Mator *мынгаемь* 'отхожу, abtreten' (86) (? < Proto-Samoyed **mīn-* 'gehen', see Janhunen 1977 : 94) and *гайтыгамь* 'иду, ich gehe' (Potapov 1957 : 73), *кантигымь* 'еду, fahren' (99) (? < Proto-Samoyed **kāj-* 'gehen', see Janhunen 1977 : 51).

Possibly, the Mator *кипшельшарнамь* 'ссорюсь, mit jemanden zanken' (Potapov 1957 : 93) could be a gerundial construction, melt together. The verb *шарнамь* 'привязываю, ich binde an' (88) does exist in Mator, and Janhunen derived it from the verb stem **sārā-* (**sār-*) 'binden' of Proto-Samoyed that has respective equivalents in all Samoyed languages, including also the Tundra dialect of Nenets: (Tereščenko) *сяръсь* (Janhunen 1977 : 137-138). However, the meaning 'quarrel, squabble' is more exactly expressed in the other verb of the same dialect, viz. *сярнъ(сь)* '1) to whine ..., 2) to shriek

(piercingly), to cry; 3) figuratively 'to speak squeakingly' (Tereščenko 1965 : 604b), cf. also *сярна* 'whining, squeaking (continuous)' (604a). Thus the final component *-шарнамь* of the alleged Mator gerundial construction could be connected with the Nenets verb which expresses such a noise-making. The initial component *кипшель-* could be associated with verbs from the Tundra dialect of Nenets, such as *хыбде(сь)* '1) to stop sb rudely'; 2) to say rudely', *хыбелä(сь)* 'inchoative 1) to start whining ...; 2) to start squeaking ...; to start sobbing ...' (788b). Cf. also, e.g. the Proto-Samoyed **kim(э)* (? ~ **kimä*) 'wer' with its equivalents in the Tundra dialect of Nenets (Tereščenko) *хибя* and in Mator (Spasskij) *кымь* (Janhunen 1977 : 69). Then the approximate translation of the alleged gerundial construction **kipšel'a šarnam* could possibly be 'while being rude/whining I shriek/cry.'

Earlier I have specified my point of view, according to which the gerund markers in Kamass *-l(V(·))*, *-nV(²)* and in Selkup *-l(V)*, *-l'V* could etymologically be connected with the Northern Samoyed participle markers *-δä(ä)* etc. in Nenets, *-da* etc. in Enets, *-to* etc. in Nganasan, or with at least some of their variations. In this case their common point of departure would be the Proto-Samoyed **-tV*, whereby the Southern Samoyed gerund markers are supposed to have passed an intermediate stage **-δV* (Künnap 1975 : 248). Such an alternative should definitely be considered. At this I have also pointed out the fact that the Kamass and Selkup marker etymologically incorporates with the Kamass present/future marker *-l(V)-*, *-lijV-* etc. (*-jV* is probably a result of a special development in Kamass), and with the Selkup future marker *-l(V)-*, further, also with the Kamass optative marker *-le-* and the Selkup conjunctive marker *-l(V)-*.

Still earlier (Kjunnap 1973 : 57-58), concerning Selkup in particular, I have referred to a close etymological relationship between the markers of the mood and tense, on the one hand, and the markers of the gerund and the participle, on the other hand, among them those including the *l*-suffix, cf. e.g. (Castrén) *älä* 'he would be', *t'äteläden* ('let them light' - A. K.), *t'adakuleu* 'I'll begin to burn now' (future) - the gerund *t'adakule* ('burning' - A. K.). One can also come across the usages which were formed by means of the markers mentioned above, however, it is hard to determine whether the forms belong to the spheres of the mood and tense or the gerund and the participle, e.g. (Castrén) *kuel äl(ä)*, *nän (koš)* *t'äñeñeä* '(wenn) Fische (da) wären, mag Brot fehlen', which can also be understood as follows: 'the-fish being-there, bread (if-only) may-be-missing'.

Concerning the glottal stop as the final sound of the Kamass gerund marker I have considered the possibility of a trace of the suffix **-t(V)* of deverbals (see more closely about it in Künnap 1971 : 145-147; Künnap 1980 : 289-292).

No other suffixes in the conjugation paradigm will be added to the Kamass and Selkup *l*-gerund markers. Quite a different question is whether these markers could have melted with the following, originally independent

words (see more closely Künnap 1971 : 149; Künnap 1977). Hajdú has argued, however, that in order to express an action prior to that of the main verb the Selkup gerund marker - in Hajdú's treatment the original case suffix *-LE* - could have been combined with the Proto-Samoyed participle suffix **-pV* (> Selkup *-PE*), and in a very complicated reduplicative and pseudoreduplicative way, at that (Hajdú 1973). I have made an attempt to question both of the abovementioned suppositions by Hajdú (Künnap 1980).

The series of *l*-suffixes of deverbal nouns in Uralic languages is, on the whole, problematic. Majtinskaja has indicated that the alleged Proto-Finno-Ugric suffix **-l* has left comparatively few traces by way of deverbal noun derivations and that she can follow such traces in the following languages: Finnish, Sami, Mordvin, Komi, Khanty, Mansi, Hungarian (Osnovy 1974 : 343).

Lehtisalo suggested (with a question mark) such a reconstruction of the suffix of deverbal nouns in Proto-Uralic (Lehtisalo 1936 : 157-158), supposing its possible traces in the Finnic, Sami, Mordvin, Mari, Udmurt, Komi languages, and only in Nenets from among Samoyed languages: in Nenets the marker **-la* - **-lɛ* of deverbal substantives, e.g. *šürb'ellə* 'Person, die schnell laufen kann' (*ll* < the marker of augmentative *r* + *l*), the compound marker of deverbal substantives **-la* + **-ŋk?* + *-ū*, e.g. *jāŋkəlləŋku nieššəə* 'Person, die zu singen pflegt' (*ll* < again *r* + *l*), the marker of deverbal adjectives (!) **-la*, e.g. *sallə* 'wild, unverständlich, dumm'.

At that Lehtisalo continued: "Es ist jedoch nicht sicher, dass in obigen jurakischen beispielen *l* ururalisches **l* vertritt. Es wird nämlich immer an konsonantischen stamm angefügt, und in dieser stellung kann es ursamojedisches **r* vertreten, das wieder entweder auf **r* oder auf **δ* zurückgeht. Unsicher ist auch, was OS gerundium auf *-le* und kam. gerundium auf *-la*, *-lä* ist. Das *l* könnte verallgemeinerung sein und auf **r* < **δ* zurückgehen, wie z. b. poss. suff. 2. p. sg. *-l*."

It should be mentioned at once that although the possessive suffix *-l(V)* of the Southern Samoyed 2nd person could have developed from the Proto-Samoyed original form **-δV* (see more closely Künnap 1971 : 156-159, 164-166, 168-170, 173-174), the explaining of the origin of the Southern Samoyed gerund *l*-suffix is considerably more complicated a task, first of all, since we do not know definite etymological equivalents of these markers in Northern Samoyed languages.

The Southern Samoyed *l*-gerunds are fairly exceptional not only in Samoyed languages but also in the whole Uralic language family. That is why it should not be regarded superfluous to have a look at the phenomena outside the Uralic language family.

Taking a look around among non-Uralic Siberian languages it is intriguing to compare the Southern Samoyed *l*-gerunds with the *l*-gerund expressing the purpose of an action in the languages of the Mongolian

language family, such as Mongor (the suffix *-la*), Baoang (the suffix *-le*) and Dunsyang (the suffix *-le*), e.g. Baoang *чэ нджаннэ гэгэнэ урэлэ шджэ* 'you go **to-invite** his older brother' (Todaeva 1964 : 96), Dunsyang *би чынй уджэлэ ірэвэ* 'I came **to-see** you' (Todaeva 1961 : 50–51).

The usages of *l*-suffixes in Uralic and the so-called Altaic languages have generally much in common, first of all in forming denominal nouns and denominal verbs, as well as deverbal verbs. In this connection Hegedűs has recently indicated the noun *l*-derivation (Hegedűs 1988 : 75–76).

Continuing our observations of the gerund in Mongolian languages we can find a number of compound suffixes with the final *l*-component there, the terminal gerund with the suffix *-tala* among them, e.g. Dunsyang *аба ірэтала чы энэндэ нэ ча сасі* 'till father comes, you wait here a little while' (Todaeva 1961 : 51), Dahur *минй куртэлмин шй ос ачирджи уку* 'till I arrive, you fetch water' (Todaeva 1986 : 74).

The *l*-component also completes the suffix of the terminal gerund in Mongolian languages: **-tel(e)/*-tal(a)*, the suffix of the conditional gerund **-bel(e)/*-bal(a)* (see e.g. Janhunen 1990 : 79; see also Dugarova 1991 : 52); and the suffix of the conditional gerund *-(h(V))lā* (see Sanžeev 1964 : 150–151, 156–157, 160–161).

The final component of these compound suffixes is supposed to be an old case suffix both in Tungus-Manchu and in Mongolian languages, viz. the locative **-la* (see e.g. Sunik 1962 : 262; Konstantinova 1964 : 214; Sanžeev 1964 : 160), which is added to the suffixes of verbal nouns.

Turkic languages have similar gerunds of compound suffixes whereby the final *l*-component, coalescing with the suffixes of verbal nouns, is supposed to be the suffix of the comitative case (see Badmaev 1966 : 96; Kondrat'ev 1970 : 43–44; Baskakov 1972 : 72; Serebrennikov, Gadžieva 1986 : 230–231; Sravnitel'no-istoričeskaja : 83–87; 105–106; cf. also Ramstedt 1952 : 40–43). E.g. Karakalpak *мен келгели бір ај болды* 'since the time I arrived, a month has passed' (the suffix *-гели*) (Serebrennikov, Gadžieva 1986 : 231).

It is worth mentioning that the gerundial suffix *-lu-*, *-li-* is used in Eskimo as well as *-l* in Aleut (Jazyki : 283, 398; see also Menovščikov 1964 : 90; Menovščikov 1967 : 140, 142; Menovščikov 1980 : 143–144). E.g., in Eskimo *атака мылуудлуни қыпуақуқ* 'having begun smoking, my father is working', in Aleut *каднал алаң авакух* id. (Jazyki : 283).

In conclusion it should be admitted that the comparison of the above-observed Southern Samoyed *l*-suffixes with the neighbouring non-Uralic languages would not permit to offer single-valued explanations as to the origin of the named *l*-suffixes. But it is obvious that definitely there are certain connections between the Siberian Uralic and non-Uralic languages.

References

- Alvre, P. 1986, Zu den finnisch-ugrischen *l*-Kasus // Sovetskoe finno-ugrovedenie XXII. P. 81-87; Badmaev, B. B. 1966, Grammatika kalmyckogo jazyka. Morfologija, Èlista; Baskakov, N. A. 1972, Dialekt kumandincev (kumandy-kiži), Moskva; Donner, K. – Joki, A. J. 1944, Kamassisches Wörterbuch, Helsinki; Dugarova, G. S. 1991, Glagol'nyi vid v sovremennom mongol'skom jazyke, Novosibirsk; Hajdü, P. 1973, Das sölkupische Translativsuffix *-wlä* // FUF XL. P. 20-28; Hegedüs, I. 1988, Morphologische Übereinstimmungen in den uralischen, altaischen und einigen paläosibirischen Sprachen // Specimina Sibirica 1, Quinqueecclesiae. P. 71-86; Janhunen, J. 1990, Material on Manchurian Khamnigan Mongol, Helsinki (= Castrenianumin toimitteita 37); Jazyki Azii i Afriki III, Moskva 1979; Joki, A. J. 1952, Die Lehnwörter des Sajansamojedischen, Helsinki (= MSFOu 103); Kjunnap, A. 1973, O sootnošenii slovoizmenenija i slovoobrazovanija v samodijskih jazykah. (Na materiale sel'kupskogo jazyka) // Proishoždenie aborigenov Sibiri i ih jazykov, Tomsk. P. 56-58; Kondrat'ev, V. G. 1970, Očerki grammatiki drevnetjurkskogo jazyka; Konstantinova, O. A. 1964, Èvenkijskij jazyk. Fonetika. Morfologija, Moskva-Leningrad; Kuz'mina, A. I. 1969, K voprosu o sklonenii v sel'kupskom jazyke // Proishoždenie aborigenov Sibiri i ih jazykov, Tomsk. P. 74-76; Künnap, A. 1971, System und Ursprung der kamassischen Flexionssuffixe I. Numeruszeichen und Nominalflexion, Helsinki (= MSFOu 147); 1975, Kamassi keele kõneviisi- ja ajatunnuste verbaalnominiaalsest algupärest // Emakeele Seltsi Aastaraamat 19-20, Tallinn. P. 237-249; 1977, Kamassische Gerundiumformen auf *-l(V( ))(-)*, *-nV( )(-)* // Fenno-ugristica 5, Tartu. P. 123-144; 1980, Über die Herkunft der Infinitivsuffixe im Samojedischen // Sovetskoe finno-ugrovedenie XVI. P. 286-293; 1993, On the Background of Uralic Morphology // Minor Uralic Languages and Their Contacts, Tartu. P. 85-95; Lehtisalo, T. 1936, Über die primären uralischen ableitungssuffixe, Helsinki (= MSFOu LXXII); Menovščikov, G. A. 1964, Jazyk sireniskih èskimosov, Moskva-Leningrad; 1967, Grammatika jazyka aziatskih èskimosov II, Leningrad; 1980, Jazyk èskimosov Beringova proliva, Leningrad; Osnovy finno-ugorskogo jazykoznaniija (voprosy proishoždenija i razvitija finno-ugorskih jazykov), Moskva 1974; Pusztay, J. 1985, Sprachentwicklungstendenzen in den agglutinierenden Sprachen – aufgrund des Nominalsystems der uralischen und paläosibirischen Sprachen // SAIS Arbeitsberichte aus dem Seminar für allgemeine und indo-germanische Sprachwissenschaft (Christian-Albrechts-Universität Kiel). Heft 8. März. P. 153-166; 1990, Nyelvek bölcsojénél, Budapest; Ramstedt, G. J. 1952, Einführung in die altaische Sprachwissenschaft II. Formenlehre, Helsinki (= MSFOu 104 : 2); Robbek, V. A. 1989, Jazyk èvenov Berezovki, Leningrad; Sanžeev, G. D. 1964, Sravnitel'naja grammatika mongol'skih jazykov. Glagol, Moskva; Serebrennikov, B. A., Gadžieva, N. Z. 1986, Sravnitel'no-istoričeskaja grammatika tjurkskih jazykov, Moskva; Sravnitel'no-istoričeskaja grammatika tjurkskih jazykov. Morfologija, Moskva 1988; Sunik, O. P.

1962, Glagol v tunguso-man'čžurskih jazykah, Moskva-Leningrad; **Todaeva, B. H.** 1961, Dunjanskij jazyk, Moskva; 1964, Baoan'skij jazyk, Moskva; 1986, Dagurskij jazyk, Moskva; **Voevodina, N. M.** 1973, O deepricastii na -l'e v sel'kupskom jazyke // Proishozhdenie aborigenov Sibiri i ih jazykov, Tomsk. P. 58–61.

Аго К ю н н а п
(Тарту)

l-ОВЫЙ СУФФИКС ЛАТИВА И ДЕЕПРИЧАСТИЯ В ЮЖНОСАМОДИЙСКИХ ЯЗЫКАХ

Р е з ю м е

В двух из трех южносамодийских языков – селькупском и камасинском – встречается такое употребление *l*-овых суффиксов, которое существенно отличается от северносамодийских и финно-угорских языков, т.е. употребление в качестве окончания лативного падежа и окончания инфинитивного деепричастия. (Из третьего южносамодийского языка – маторского – записано очень мало языковых данных.)

Автор статьи указывает на возможные связи такого употребления *l*-овых суффиксов в южносамодийских языках с похожим употреблением *l*-овых суффиксов в неуральских языках Сибири.

Ago K ü n n a p
(Tartu)

THE URALIC LANGUAGE TREE MODEL AND THE MYTH OF THE MIGRATION FROM THE EAST AT THE JYVÄSKYLÄ CONGRESS

At the VIIIth International Finno-Ugric Congress in Jyväskylä, Finland, in August 1995, an attempt was made to controvert the traditional model of the Uralic language tree but it did not come off so well.

Within the framework of the Congress a symposium "The Fenno-Baltic Cultural Area" was conducted by Seppo Suhonen from Helsinki. The collection of papers of the symposium, published earlier (Helsinki 1995), contained a text of the presentation "The 'Pragmareaal' Challenge to Genetic Language Tree Models" by Jarno Raukko and Jan-Ola Östman, both from Helsinki. (Raukko and Östman consider their presentation as a reaction to my approving review in a newspaper about the critical treatment of genetic linguistics in their book, published last year, where they state the following: "The closeness of languages called forth by both their genetic relationship and geographical contacts can be treated as a basically analogous phenomenon ..." I am grateful to them for such a radical reaction!)

Raukko and Östman present a customary thesis "Finnish is more closely related to Mordvin than it is to Swedish" and construct an antithesis of their own "(Even genetically,) Finnish is more closely related to Swedish than it is to Mordvin". They make an attempt to indicate that, when casting aside the traditional point of view about the genetic relationship of Uralic languages, and turning to the language union (Sprachbund) which formed in the Fenno-Baltic language area, the antithesis does not seem more speculative than the thesis. Instead of a graphic depiction of the traditional Uralic language tree the authors would rather draw such a genetic scheme for any definite modern language which would reflect all the (known) language sources. Concerning Finnish, these sources would include, among many others, former non-Finno-Ugric languages, bordering on the Baltic Sea, which left their traces both into Finnish and Swedish as well as former Finno-Ugric languages, also leaving their traces into Finnish and Mordvin. There is no hitch in the authors' logic.

One of the plenary sessions of the Congress was called "Some Central Issues of Proto-Uralic". The presentations were "Proto-Uralic Gradation: Continuation and Traces" by Eugen Helimski from Moscow and "Zur Morphotaktik und Morphosyntax der uralischen/finnisch-ugrischen

Grundsprache" by László Honti from Groningen. The texts of both presentations were earlier published in the first edition of the materials of the Congress (as all other papers for plenary sessions) (Jyvässkylä 1995).

Helimski made an attempt to prove that Proto-Uralic – consequently also the trunk of the language tree – knew gradation. Both in my bespoken comment to Helimski's plenary presentation and in my session paper "What does a 'Uralic language' mean?" I gave a number of lines of reasoning which noticeably coincided with the statements by Raukko and Östman.

I emphasized that first of all we have to ask ourselves what the so-called Proto-Uralic is. Was it a sometime living language which all the other Uralic languages originated from? Or was it just a conceptual point to which we can take back everything that is or that we consider as common for Uralic languages? But even regardless of our choice between the two possibilities we face a third question: What should we consider as common for Uralic languages?

Gradation is missing in the majority of Uralic languages, on the other hand, it occurs in the two opposing geographical peripheries of the language family, namely in the Finnic-Sami and Samoyed languages. Thus, gradation is not a common feature for Uralic languages, its occurrence in the geographical peripheries is not automatically a reason for calling gradation a common phenomenon for Uralic languages. Likewise, there is no reason to suppose that gradation has disappeared from the majority of Uralic languages in the course of time, although, according to Helimski, there still are a few traces of gradation in some other Uralic language. We are aware of the explanations about the phenomena, similar to gradation, in Uralic languages where certain structural units may have brought about the development of other common features. Such a principal possibility cannot be discarded and Helimski, too, mentioned the possibility, although he eliminated it as a singular case.

But what does an assertion that some former common feature has disappeared from some modern Uralic language mean? Where, how and when did it disappear? Any Uralic language, just as other languages, is a mixture of languages. When discussing the intermingled origin of languages we need not necessarily speak about the disappearance of earlier common features of the so-called related languages but rather about the fact that a respective common feature never reached all these languages. When a language is composed of the elements of several proto-languages, we could claim that some elements of some proto-language never reached a given language. We could interpret the situation even so that these elements disappeared on their way to the given language, never properly reaching it.

Once again, returning to the questions of the age and origin of the Uralic gradation, dealt with in his plenary presentation by Helimski, we should by all means mention the presentation "The Baltic Sea Prosodic Area Revisited" by Kalevi Wiik from Turku. He read the paper also at the Fenno-Baltic Symposium, referred to earlier already, and his text was published in the preprinted collection of papers of the Symposium, too. As we know, Lauri Posti once supposed that the Finnic gradation is a result of the Germanic influence. However, Wiik assumes that Finno-Ugric languages have long before exerted an extensive influence on some Germanic languages, particularly on their pronunciation as originally the westward Uralic-speaking

population extended as far as the British Isles. These Finno-Ugric changes were, in their turn, later brought along by the Teutons when migrating to the areas of Finnic languages and (as a result of the second crossing) the Finnic gradation incidentally arose. In other words: Finno-Ugric languages themselves caused changes in certain Germanic languages and, as a result of a later reaction, alternation of gradation arose in Finnic languages. If this is really so, then Uralic languages will lose one more (common) feature whose origin is attempted to take back into the alleged Proto-Uralic (as was done at the Congress by Helimski). Tiit-Rein Viitso from Tartu argues in his bespoken and published comment about Wiik's supposition but, nevertheless, he has to confess that the supposition cannot be controverted, either.

In his presentation "On Classifying the Finno-Ugric Languages" in the section of "Language Contacts and Present Situation" Viitso essentially corrects the understanding about the Uralic language tree as of a linear, gradually from East to West outgrowing phenomenon. He proceeds from typical changes in word-initial and intervocalic consonants in Finno-Ugric common wordstock. These changes query the traditional language tree conception in several important issues.

Let us return to another presentation, read by Honti, at the plenary session dedicated to Proto-Uralic. It is a masterpiece of comparative-historical Uralistics whose author is seeking answers to a number of hitherto unsolved questions in the field of historical monotactics and morphosyntax of Uralic languages and proposes new hypotheses for their solutions. However, this presentation is also a model example about enormous and eventually unsolved problems which researchers confront when trying to take an occurrence of a variegated phenomenon in Uralic languages back to a single integral origin – Proto-Uralic.

I would like to point out only one problem of the kind in Honti's report – the multitude of plural endings in Uralic languages. Honti indicates that the plural endings *t*, *n*, *j* (or *i*), earlier also supposedly *k* are of a more extensive prevalence in these languages. Whichever inventive explanation we could suggest about the original division of functioning of these plural endings in the alleged Proto-Uralic, an impeccably working model is very hard to be constructed for the development from Proto-Uralic to modern single languages. That is because the ideology of all the (re)construction work is erroneous, as the ideology is based on the faith in the traditional Uralic language tree.

János Pusztaý from Szombathely was not personally present at the Jyväskylä Congress but he sent there his brand-new book "Diskussionsbeiträge zur Grundsprachenforschung. (Beispiel: das Protouralische)" (Wiesbaden 1995). For the last decade Pusztaý has published numerous shorter or longer papers about Siberian language contacts and the tendencies of language development there in general, thus his book stands for his final conclusions of the research, and in a discussional form at that. (Obviously the author's earlier experience about the attitude of his colleagues towards his novel ideas has made him add a somewhat melancholy motto "An old error has more friends than a new truth.") This book by Pusztaý deserves a separate, more comprehensive introduction, so here I would confine myself only to a few illustrative features which best coincide with the subject of the given paper.

The researcher, in a scrape with the multitude of plural endings in Uralic languages, should pay attention to Puzstay's data about the fact that in the North Eurasian linguistic area the usage of plural endings of Paleo-Siberian languages is also variegated: *t* in Eskimo and Chukchi; *n* in Ket, Eskimo, Itelmen and Gilyak; *k* in Kerek and Gilyak. A definite similarity of the situation concerning plural endings in Uralic and Paleo-Siberian languages may indicate area-typological common features.

On the whole, Puzstay upholds the point of view, according to which Proto-Uralic – as any other proto-language – is not a starting point for the rise of languages but just only a single and thereby a very recent phase in the development of languages. There are and were very different types of languages in Siberia. Proto-Uralic was formed on the basis of these onetime different types of languages and so it could not be unitary as to its own type, although researchers often attempt to reconstruct it as such. The languages which made up a proto-language preserved their own peculiarities and each one of them had different contacts with languages outside the given proto-language group.

Thus, originally Proto-Uralic was not a single language but rather a language union (Sprachbund). The end of the Proto-Uralic period also denoted the dispersal of the Sprachbund. Accordingly, there was no Uralic ancient home (Proto-Uralic home). Puzstay defends the view that there was a chain of proto-languages and -homes in Eurasia. In the Uralic language area there were an eastward centre where the Mordvin, Ugric and Samoyed languages originated from, and a westward centre where all the other Uralic languages came from. The eastward Uralic centre was a connecting link between the westward Uralic centre and the Siberian non-Uralic, Paleo-Siberian centre(s), first and foremost. With the dispersal of Proto-Uralic (essentially that of the Sprachbund) the languages were, since their entering the Sprachbund and at the moment of their dispersal, still sufficiently different which is also reflected in the differences between the modern Uralic language groups and single languages.

Returning to the problem of the multitude of Uralic plural endings as Puzstay treats them, and substantially simplifying it, we could admit: the origin of the multitude need not necessarily be searched for in the allegedly unitary well-regulated system of the allegedly unitary Proto-Uralic numerical quantity. We should rather take into account that the constituent languages of the Sprachbund-like Proto-Uralic could make use of the plural endings, different from one another and/or they could have been influenced by or even originated from Paleo-Siberian languages spoken in the neighbourhood.

It is plain as day that the question about Proto-Uralic is inseparable from that of the Uralic ancient home (Proto-Uralic home). Thus the following correlation is quite obvious: if the existence of a unitary proto-language can be assumed, likewise the existence of a proto-home locating in a small compact area has to be assumed. Since Puzstay can only see a Sprachbund-like unification as Proto-Uralic, the proto-home, postulated by him, extends over the whole area where Uralic languages are spoken now (and in addition to the proto-home there are also two centres – eastward and westward).

Here we have a good reason to refer to the presentation "Language and Roots" by Pekka Sammallahti from Oulu at the plenary session whose subject

was "Some Problems of the Origins of the Culture, Languages and Population in the Baltic Sea Region". (The main issues of the presentation were earlier published in the journal "Kieliposti", No. 1, 1993.)

It should be kept in mind that Sammallahti believes in the operativeness of the traditional language tree model. But quite a different thing is how he sees the Uralic settlement area through ages, when denying the formation of Uralic peoples in the course of migration from East to West – which is usually an obligatory supplement to the theory of the Uralic language tree model (primarily it was even regarded as a starting point). Sammallahti indicates that the geographical location of the modern Uralic languages in regard of one another – with the "stray" Hungarians as an exception – fully corresponds to the level of their mutual genetic similarity/difference. Sammallahti claims that this state of affairs can be explained in two ways. The older explanation consists in a pattern of migration which assumes migration from a linguistically unitary small-dimensional proto-home. The newer explanation concerns a pattern of desintegration, suggesting that Proto-Uralic was spoken on a very vast territory where, in the course of time, smaller language units were formed by way of desintegration. The latter developed their distinctive features up to the formation of modern Uralic languages.

According to Sammallahti there is cause to suppose that the first wave of people migrating to Europe and so the first arrivals northwards in the wake of the icecap were Uralic peoples, inhabiting an extensive area from about present-day Denmark to the Ural Mountains. Since agriculture provided subsistence for a hundred times larger masses of people on the same territory in comparison with hunting and/or fishing, great amounts of southern Indo-European tillers from about the region of the Black Sea also gradually shifted northwards, assimilating groups of Uralic peoples one after another, and pushing the Uralic-Indo-European border of languages more and more northwards. After all, there were about a hundred tillers per one hunter or a fisherman!

Although the faith in the Uralic language tree model still survived the Jyväskylä Congress, at least the obsolete myth about the formation of the Uralic peoples in the course of migration from East to West was controverted.

Аго К ю н н а п
(Тарту)

МОДЕЛЬ УРАЛЬСКОГО ЯЗЫКОВОГО ДРЕВА И МИФ О МИГРАЦИИ С ВОСТОКА НА ЮВЯСКЮЛЯСКОМ КОНГРЕССЕ

Резюме

Автор статьи считает, что на VIII Международном конгрессе финноугроведов в августе 1995 года в Ювяскюля в Финляндии делались серьезные попытки поставить под сомнение традиционное уральское языковое древо, но это древо пока еще довольно популярно. Зато ныне трудно больше верить в миф о миграции уральцев с востока на запад.

Нина Лыскова
(Санкт-Петербург)

АРГУМЕНТЫ-ОБЪЕКТЫ В ОБСКО-УГОРСКОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ

---

1. Общие сведения

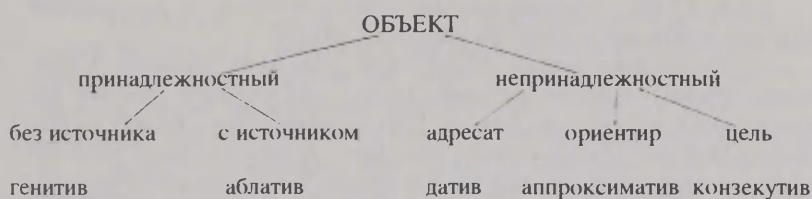
Объектные аргументы играют очень важную роль в предложении. От того, какие объектные распространители заполняют глагольную валентность, зависит и синтаксическая структура и смысловое содержание высказывания. Аргументы-объекты классифицируются на одушевленные и неодушевленные, определенные и неопределенные, конкретные и неконкретные. Разнообразны и семантически значимы высказывания, включающие объекты действительности: "Категория о б ъ е к т а присутствует в тех предложениях, в которых признак предстает как конкретное действие, деятельность, мыслительная, эмоциональная или волевая активность или как чье-либо отношение к кому-чему-либо. Объект – это то (тот предмет, одушевленный или неодушевленный), на что непосредственно направлено действие, деятельность, к чему непосредственно обращено чье-либо отношение. При этом в объекте чье-либо отношение часто бывает одновременно заключено и значение того, кем это отношение вызвано, стимулировано: Учитель сердит на ученика; Ребенок радуется игрушке (ср.: ученик рассердил учителя, игрушка радуется ребенку)." (Русская грамматика 1982 : 129.)

В концепции глубинных падежей аргументы-объекты рассматриваются и как аргументы – прямые объекты и как аргументы – косвенные объекты, но это деление носит условный характер. Например, глубинный падеж объектив – на семантическом уровне (в глубинном значении) – единая категория, называющая любой неодушевленный объект, на который направлено действие. Лишь на грамматическом уровне (в поверхностной структуре) имеет место традиционное деление члена предложения на прямое и косвенное дополнение. В зарубежной и переводной лингвистической литературе термин "дополнение" отсутствует: объектом называется как аргумент (семантема), так и член предложения. В обско-угорских языках мы описываем такие аргументы-объекты: пациентив, объектив, результатив, перцептив, делибератив, инструментатив, мобилитив, медиатив. Все перечисленные аргументы-объекты характеризуются "категорией объектности", передающей разные параметры объекта, на который направлена деятельность субъекта. В обско-угорских языках "в формах так называемого "объектного спряжения" глагола получает

выражение не только факт "значимого наличия объекта", но также его единственность – неединственность" (Черемисина 1986 : 11).

Категория неопределенности–определенности является логической категорией. Поэтому идея неопределенности–определенности отражается в сознании всех людей одинаково, но обретает конкретное выражение в каждом языке. Категория определенности–неопределенности объекта – универсальна, она никогда не может исчезнуть, т.к. необходима для дифференциации конкретных и абстрактных явлений.

В обско-угорских языках понятие неопределенности–определенности обусловлено безоъектными и объектными формами, основным и лично-притяжательным склонением. Квалифицируя определенное состояние объекта, Б. А. Серебренников полагает, что "определить имя существительное – это значит исключить в нашем сознании всякую возможность выбора в отношении данного существительного" (Серебренников 1949). Объект – явление многоуровневое. Рассматривая *л*-овые падежи в коми языке, Г. А. Некрасова составляет такую функциональную модель объекта:

(Некрасова 1987 : 17.)

Нечто подобное представляет наше описание аргументов-объектов: определенный или неопределенный, семантическая "роль", грамматическое выражение.

2. Глубинные падежи объекта

1. ПАЦИЕНТИВ

1.1. Семантический анализ

ПАЦИЕНТИВ (пациенс) – это одушевленный объект действия или отношения. Номинативный тип обско-угорского предложения имеет две залоговые разновидности: активные предложения и пассивные предложения. В активных предложениях совпадают грамматический (подлежащее) и смысловой (агенса, агентив) субъекты. В пассивных предложениях агенс является косвенным объектом (дополнением), а в функции подлежащего выступают пациенс (пациентив, одушевленный объект), объектив (неодушевленный объект). Пассивная схема (пациентив – кто + агентив – кем + финитный глагол) в смысловом плане является как бы "двуполюсной": налицо агентив – активный деятель (в предложении – косвенное дополнение), а одушевленный объект действия пациентив становится

подлежащим: хант. *Асен кусяйн вохса* 'Начальник позвал отца-твоего (досл. Отец-твой начальником позван)'; *Похен сясенан тапатса* 'Сына-твоего накормила бабушка-твоя (досл. Сын-твой накормлен бабушкой-твоей)'; манс. *Муиң аги экван маставес* 'Гостью одела старушка (досл. Гостья была одета старушкой)'; *Нявремын агини вуральтавес* 'Дочь-моя смотрела (караулила) за ребенком-твоим (досл. Ребенок-твой дочерью-моей был смотрен)'

1.2. Грамматический анализ

Пациентив в предложении выражается подлежащим и реализуется номинативом имени: хант. *Иилуп ух ху мирн пириса*, манс. *Йильпи пунк хум мирн периявес* 'Народ выбрал нового начальника (досл. Новый начальник выбран народом)'

2. ОБЪЕКТИВ

2.1. Семантический анализ

ОБЪЕКТИВ – неодушевленный объект действия. В предложении описывается активное воздействие кого-то на что-то:

1) На неопределенный объект: хант. *Еша рува шувалалн* 'Скоро увидишь обрыв'; *Хул сом сыстампта кеша сохыл вус* 'Взял дощечку для очистки рыбы'; вах. *usta tor qata tus* 'Уста стружки (букв. стружку) в патвес (занесла) (Русская 1962 : 263); манс. *Пукитэ юнтуңкве та патвес* 'Брюхо-его стали зашивать'; *Пан уля лап сосэлан* 'Вы залейте-его огонь'.

2) Объект действия может быть определенным: хант. *Пумась книгаел ати луцатсалэ* 'Интересную книгу-его ночью прочитал-ее'; *Лопум ясцел ёхты ан кераттэн* 'Сказанное слово-его не воротишь-его'; *Ернасэм пуши таттэм* 'Платье-мое обошью-его полоской (аппликацией)'; манс. *Хумрись хапе паг нирумтастэ* 'Мужичок лодку-его на берег вытащил-ее (букв. выдернул-ее)'; *Эква колэ сарты* 'Женщина дом-ее мажет (белит)'; *Эквам пугланколув атыстэ* 'Жена-моя баню-нашу затопила-ее'.

Объектив как аргумент может сопутствовать осуществлению действия в пользу другого лица (или животного): хант. *Сясем ими эви хораман охшамн мойлоптастэ*; манс. *Сясеквам муиң аги хорамың торыл муйлуптастэ* 'Бабушка-моя гостье подарила-ей красивый платок'; хант. *Икем товет йицқан яньсытастэ*; манс. *Ойкам луве витл айтыстэ* 'Муж-мой поил водой коня-его'.

Глагольная валентность обско-угорских языков имеет свою специфику, в частности, В. К. Штейниц отмечает: "... некоторые примеры глаголов, управление которых отличается от управления в русском языке: *palta* 'бояться' управляет послелогом *ewalt* 'от, из', например: *ma nemalti hoj ew-It ant palta* 'я никого (досл. 'ни от кого') не боюсь'; *mata* 'дать (кому что-нибудь)' часто используется как русский глагол 'одарить кого чем-нибудь', например: *ma tam ewi wohn masem* 'я дал этой девочке деньги' (досл. 'эту девочку деньгами одарил'); *l-tta* 'купить' управляет местно-творительным

падежом, например: *ma tam wohatn ar towar lats-m* 'я на эти деньги (досл. 'этими деньгами') много товара купил.' (Штейниц 1980 : 57.)

В обско-угорских языках отмечаются объектные отношения, не поддающиеся адекватному переводу на русский язык: хант. *Аңқаңкем хилнэцел онтапн версалэ* 'Бабушка-моя внучке-ее сделала-ее зыбку (досл. Бабушка-моя внучке-ее зыбкой сделала-ее)'; *Ям пирсь имн вухн юкансалэ* 'Брат-мой старушке дал-ей деньги (досл. деньгами дал-ее)'; манс. *Эква агитэ сулл юнтыстэ* 'Женщина дочери-ее сшила-ей платье (досл. платьем сшила-ее)'; *Анеквам няврамув апал варыстэ* 'Бабушка-моя ребенку-нашему зыбку сделала-ее (досл. ребенка зыбкой сделала)'.

В хантыйском предложении дважды используется форма местнотворительного падежа. Данную особенность заметили М. И. Черемисина и В. Н. Соловар: "... русский язык избегает двойных падежей. Можно сказать: "Он был богато одарен царем" ..., но сказать "Он был богато одарен царем шубой" – уже неправильно. "Почти правильным" ощущается предложение: Природой он был одарен богатым талантом (но растратил его напрасно). Однако и в этом случае хочется "поправить": Природа одарила его...

Хантыйский язык, в отличие от русского, двойных падежей не боится, поскольку их здесь всего три и все они многозначны. Это делает данную парадигму открытой для широкого круга глаголов. Приведем примеры: *Асемн ма пушканан ма-с-ыюм /ма-с-ы-юм*, где -ы – аффикс пассивного спряжения. 'Отцом я ружьем наделена' (букв. 'дана', глагол *маты* – 'да-ть'). *Упемн аңкем хулн тэсы*. 'Сестрой-моей мать-моя рыбой принесена'; *Лэхсэнан муң хопн тынысаюв*. 'Другом-вашим мы лодкой проданы (он продал нам лодку)'; *Пухэмн ма эплаң нюхийн лапатлаюм*. 'Сыном-моим я вкусным мясом накормлена'; *Ма ям ухшамн па ям сахн, вейн лэйнемн лэматтысыюм*. 'Я хорошим платком и хорошей шубой, кисами подругой одета'; *Пухлэңкел акелн ёхалн верла*. 'Сынишка-ее дядей-его луком сделан (дядя ему сделал)'; *Ма аңкемн пушканан лятсаюм* 'Я матерью ружьем куплен'" (Черемисина, Соловар 1990 : 53–54).

2.2. Грамматический анализ

Объектив как глубинный падеж в структуре предложения выполняет функции прямого и косвенного дополнения.

2.2.1. Прямое дополнение реализуется следующими формами: номинативом имени существительного; аккумулятивом имени существительного и личного местоимения и инфинитивом.

2.2.1.1. Прямое дополнение, выраженное именем существительным в форме номинатива, отличается двойной подчинительной связью с главным словом – глаголом (или глагольной формой). Прямое дополнение со значением неопределенного объекта связано с глаголом посредством управления: хант. *Пух вулы кирас* 'Сын запряг оленя'; обд. *пап хул рупна рауспен?* 'Ты рыбу в котел положил-ее? (Русская 1962 : 258–259); манс. *Тав улас вус* 'Он взял стул'; *Аги сыйпут унтгас* 'Девочка чайник поставила'.

Прямое дополнение со значением определенного объекта связывается с переходным глаголом субъектно-объектного спряжения посредством объектного согласования (соответствия) – глагольное сказуемое согласуется в числе с управляемым им объектом при помощи суффиксов объекта: хант. *Ма пилэм емаңхатла вохлэм* 'Я позову-его друга-моего на праздник'; *Ма пилңалам емаңхатла вохлалам* 'Я позову-дв.-них друзей-дв.-моих на праздник'; манс. *Ам анам выглум* 'Я чашку-мою возьму-ее'; *Ам анагум выгагум* 'Я чашки-дв.-мои возьму-дв.-их'; *Ам ананум выганум* 'Я чашки-мои возьму-их'.

Субъектно-объектное спряжение глагола находит свое применение: а) если присутствует конкретный (определенный) объект ("именно этот"); б) если объект известен из предыдущего текста (информации) и если он очевиден в определенной ситуации: хант. обд. *кеҗен мији* 'нож-твой дай-его' (Русская 1962 : 258–259); манс. *пер'ек'е пасанан pinaste* 'письмо-его на стол положил-его'.

Определенный объект выражается:

1) именем существительным с посессивным суффиксом: хант. *Велпас хә холпел вантсалз*, манс. *Алысьлан хум хулпе сунсыстэ* 'Охотник посмотрел-ее сеть-его (сравн.: посессивность дублируется – личное местоимение в функции притяжательного + имя с посессивным суффиксом: хант. *Велпас хә лув холпел вантсалз*; манс. *Алысьлан хум тав хулпе сунсыстэ* 'Охотник его сеть-его посмотрел-ее');

2) именем собственным: хант. *Мирхота муң Микпер вохсэв*, манс. *Мирколн ман Микпер вовыслув* 'На собрание мы Никифора позвали-его';

3) именем существительным, поясняемым именем прилагательным: хант. *Ими кут сухум шашистэ*; манс. *Эква осын сэтап тактыстэ* 'Женщина показала-ее толстую нитку';

4) именем существительным с посессивным суффиксом, поясняемым личным местоимением в значении притяжательного (случай дублирования посессивного признака): хант. *Эвлэнки муң похнев ит оттастэ*; манс. *Агрись ман пигкев ёл хуоптастэ* 'Девочка нашего сыночка-нашего уложила-его (спать)';

5) именем существительным, поясняемым указательным местоимением: хант. *Том мнс наң пусэ*; манс. *Та мнс наң посэли* 'Ту корову ты подои';

6) именем существительным, поясняемым определительным местоимением: хант. *Няврэмат кашиң лыс вантсэл*, манс. *Няврамыт касың лэс сунссаныл* 'Дети посмотрели-его каждую петлю';

7) именем существительным, поясняемым порядковым числительным: хант. *Тув кимит имел тустэ*; манс. *Тав китыт экатэ тотыстэ* 'Он вторую жену-его привел-ее'.

Объектное спряжение имеет место в мордовских языках. Следует обратить внимание на существующую в мордовских языках закономерность: если притяжательное местоимение предшествует прямому объекту, то формант посессива отсутствует, зато наличествует формант определенности. Это вызвано тем обстоятельством, что находящееся в препозиции притяжательное местоимение ставит прямой объект в состояние определенности. Редкие случаи дублирования признака посессивности

(притяжательное местоимение + основа имени + посессивный формант) объекта имеют место в случае необходимости особо подчеркнуть тот или иной объект. Предикат, выраженный глаголом объектного спряжения, указывает на определенный объект: "В мордовских языках определенный объект выражается маркированным винительным падежом. Напр.: эрз. I. Окойники муIZE (Таня) комбайнань пееленть, кармась ванномонзо 'Наконец, (Таня) нашла нож комбайна, стала его рассматривать'; мокша I. Васенда тя моронянь морселезь салаване... 'Сначала эту частушку распевали тайком ...'. В этих примерах прямое дополнение снабжено формантом -ить/ -ть, указывающим на определенность. Глагол при этом употребляется в объектном спряжении." (Рузанкин 1985.)

В финском языке прямой объект может выражаться партитивом и аккумулятивом. Партитивная форма прямого объекта показывает, что действие направлено не на весь объект, оно охватывает лишь его часть. Аккузатив считается падежом полного (тотального) прямого объекта, а партитив – частичного (парциального) прямого объекта. В основе деления на тотальный и парциальный объекты лежит семантический признак. Приведем пример неполного объекта, охваченного действием частично: *tuon kalaa* 'Принеси рыбы!' (т.е. какую-то часть рыбы), *kalaa* – партитив ед.ч.

В мордовских языках значение частичного объекта в форме аблатива, по сравнению с финским языком, семантически ограничено и наблюдается только у имен существительных, называющих вещество, при участии во фразе глаголов со значением процессов еды, питья: эрз. *мон сэвия калонть*, мокш. *мон сивонь калть*, фин. *minä söin kalan* 'я съел рыбу, т.е. одну целиком' (эрз. *калонть*, мокш. *калть*, фин. *kalan* – аккумулятив ед.ч.); эрз. *мон ярсынь калдо*, мокш. *мон ярихань калда*, фин. *minä söin kalaa* 'я поел рыбы, т.е. не всю съел, а какую-то часть имевшейся одной рыбы' (эрз. *калдо*, мокш. *калда* – аблатив, фин. *kalaa* – партитив ед.ч. (Рузанкин 1985).

2.2.1.2. Прямой объект, выраженный аккумулятивом имени существительного, имеет место только в восточномансийском диалекте: *ám tata školamə wojlām* 'я вижу эту школу' (Кузакова 1989 : 249). По данному поводу Н. И. Терешкин замечает: "... еще со времен Б. Мункачи и А. Алквиста принято выделять в южно-мансийском (кондинском) диалекте так называемый аккумулятив (винительный падеж). Однако мы не видим никаких оснований для его выделения. Дело в том, что формант -т, который традиционно рассматривается как показатель аккумулятива, на наш взгляд, не является падежным. Во-первых, он выражает не отношения одного слова к другому, а указывает на конкретность, определенность объекта глагольного действия. Во-вторых, если бы этот формант был падежным, то он не мог бы присоединяться к слову в форме винительного падежа. ... В именном склонении винительный падеж не имеет специального показателя" (Терешкин 1974 : 72).

Парадигмы склонения личных местоимений обско-угорских языков включают и аккумулятив. Прямое дополнение, выраженное личным местоимением в форме аккумулятива, связывается с глаголом посредством управления: хант. *Кэся нанат мойдуптас* 'Хозяин одарил тебя'; *Ими маныт*

вохсалэ 'Женщина меня позвала-меня'; манс. *Ойкат манав урсат* 'Старики нас ждали'; *Таве хараканн кетыслув* 'Его отправили-мы на охоту'.

Примечание: В разговорном языке приобских ханты (средне-обский, казымский, шурышкарский говоры) отсутствует форма аккумулятива личного местоимения, вместо нее используется форма датива: *мойлоптас наџен*, *вохсалэ манэм* (см. выше).

2.2.1.3. Прямое дополнение может быть выражено инфинитивом. Следует различать субъектный и объектный инфинитивы. Субъектный инфинитив является компонентом составного глагольного сказуемого и обозначает действие того же лица, что и вспомогательный глагол: хант. *Ла вухсар ими нумас верас вантлтаты пушаклал вэнтан вэлты ёха* 'И лиса задумала показать детенышей-ее лесным жителям'; манс. *Агирисит кон квалункве таџсат* 'Девочки хотели выйти'. Объектный инфинитив, выражающий прямое дополнение, обозначает действие иного лица, чем спрягаемый глагол: хант. *Лыв вохсат ляль нух вольтты* 'Они просили прекратить войну'; манс. *Омам аnum лавыс улыв саграџкве* 'Мама-моя сказала мне нарубить дров'.

Прямое дополнение в составе предложения занимает устойчивую позицию – оно всегда стоит непосредственно перед сказуемым или другим членом предложения, выраженным глагольной формой: хант. *Хэ мойпар вухалтаты лаџхас*; манс. *Хум вортолнут калтаџкве таџхыс* 'Мужчина (человек) хотел добыть медведя'. При другой последовательности слов смысл будет иной: хант. *Мойпар хэ вухалтаты лаџхас*; манс. *Вортолнут хум калтаџкве таџхыс* 'Медведь хотел убить человека'.

Объектный инфинитив примыкает к глаголам волеизъявления, давания, получения: велеть, приказать, умолять, дать, отдать, отнести, отвезти, попросить, взять (хант. *партты, вохты, маты, тэты, вуты*; манс. *лавуџкве, вовуџкве, миџкве, тотункве, виџкве*) и т.д. В таких случаях сопряжены два субъекта: хант. *Сятсясем манэма лопыс тувета йиџк тута* 'Дедушка-мой сказал мне принести ему воды' (в смысле – дед сказал, воды принесу я); манс. *Ханнсытан экван ман лаввесув нэпек скуртуџкве* 'Учительница сказала нам расчертить бумагу' (в смысле – учительница сказала, мы чертили).

По поводу объектного инфинитива Е. Н. Смольянинова пишет: "Инфинитив выполняет роль, занимает позицию одного из предметных объектов и, по-видимому, связь его с главным глаголом является аналогом управления. И, наконец, объектный инфинитив по смыслу связан субъектными отношениями с соподчиненным предметным объектом. Таким образом, оправданным является название этого инфинитива объектным – но не в силу несоотнесения с субъектом, а в силу выполнения им функции объекта." (Смольянинова 1990 : 71.)

2.2.2. Объектив выражается косвенным дополнением и реализуется следующими формами:

2.2.2.1. Объектив реализуется дативом-лативом (-а) имени в хантыйском языке, лативом (-и) в мансийском языке: хант. *Лув лова лэгут*

мас 'Он дал корм коню'; манс. *Аңкум агитэн сахи юнтыс* 'Мама-моя дочери-ее сшила шубу'.

2.2.2.2. Значение объектива – объект, предназначенный для владения – реализуется по-своему в разных диалектах хантыйского языка. Приобский диалект (локатив-инструменталь -и): *Ай няврэм онтупн ёнтса* 'Ребенку сшили зыбку (досл. Ребенок зыбкой шит)'; обдорский диалект (локатив-инструменталь -на): *ниң йтамна жёрнасна јинсајәм* 'сестрой-моей рубашка (букв. рубашкой) сшита' (Русская 1962 : 261); иртышко-кондинский диалект (творительный падеж -ат): *mant ritat werot* 'он мне лодку сделал (досл. 'он меня лодкой сделал)' (Терешкин 1974 : 71); сургутский диалект (творительно-объектный падеж -ат, -ät): *ma nuřat mätäm јәм säřat, јәм јärnasat, јәм wörapat* 'я дам тебе хорошую доху, хорошую рубаху, хорошие штаны' (досл. 'я дам тебя хорошей дохой, хорошей рубахой, хорошими штанами') (Терешкин 1974 : 71); вах-васюганский диалект (творительно-объектный падеж -тә, -тә /-ә, -ә): *mänt wikätә јantәs* 'он мне сшил шинель (досл. меня шинелью сшил)' (Терешкин 1961 : 53).

2.2.2.3. В мансийском языке объектив реализуется посредством творительного падежа в функции косвенного дополнения: *Няврам ёнгануғыл ёвтвес* 'Ребенку купили игрушку (досл. Ребенок игрушкой куплен)'; *Асюм олның майвес* 'Отцу-моему дали деньги (досл. Отец-мой деньгами снабжен)'.

2.2.2.4. Последочно-субстантивными конструкциями: хант. *Пух сёс юкана шахмат ләтас* 'Мальчик, вместо часов, купил шахматы'; *luw joh p'eli iw!* 'он на людей кричит' (Штейниц 1980 : 40); манс. *Альсылан хум амп нупыл роңхувлас* 'Охотник прикрикнул на собаку'.

2.2.2.5. Личным местоимением в форме дательного падежа: хант. *Йидуп хот минэмн масы* 'Нам-дв. дали новый дом'; манс. *Няврамыт манавни яныг нётмил варсыт* 'Дети нам оказали большую помощь'.

2.2.2.6. Указательным местоимением в сочетании с послелогом: хант. *Си олаңи верлал путартлат*, манс. *Та урыл вармаляныл потыртэгыт* 'Об этом дела-их говорят'.

2.2.2.7. Личным местоимением в форме номинатива в сочетании с послелогом: *Ал пала ма эвалтэма* 'Не бойся меня (досл. от меня)'; манс. *Охсар тав нупалэ сунсы* 'Лиса смотрит на него'.

3. ПЕРЦЕПТИВ

3.1. Семантический анализ

ПЕРЦЕПТИВОМ мы называем объект физического или психического действия или состояния. Это может быть одушевленный

объект – перцептив: хант. *Ёшңалам торийлаңаң*, манс. *Катагум торгер* 'Руки-дв.-мой дрожат-дв.'; хант. *Пеңкл кашинл*, манс. *Пуңке агмалты* 'Зуб-его болит'. Объект-перцептив может быть неодушевленным: хант. *Йиңкен кавармас* 'Вода-твоя закипела'; *Лоньсь долал* 'Снег тает'; манс. *Халь хутыс* 'Вереза согнулась'; *Колэ улян тайвес* 'Дом-его сгорел (досл. Дом-его огнем съеден)'.

3.2. Грамматический анализ

Во всех выше приведенных примерах семантический объект в предложениях является грамматическим субъектом (подлежащим).

3.2.1. Перцептив выражается подлежащим и реализуется номинативом имени: хант. *w'eset пәйна һајса*, манс. *Вильтум найн хойвес* 'Лицо-мое солнцем опалено' (Русская 1962 : 261).

3.2.2. Перцептив выражается прямым дополнением и реализуется номинативом имени: хант. *Пухел аңкеми энмалса*, манс. *Пиге аңкуми янмалтавес* 'Сына-его вырастила мама-моя (досл. Сын-его матерью-моей воспитан (выращен))'.

4. РЕЗУЛЬТАТИВ

4.1. Семантический анализ

РЕЗУЛЬТАТИВ – аргумент со значением объекта, возникшего в результате действия. В результативных конструкциях подлежащее всегда соответствует семантическому объекту: "Выражение агенса при результативных глаголах невозможно." (Вахтин 1992 : 17.) В результативных конструкциях описывается активное качественное изменение (созидание, разрушение): хант. *Путэн ешум* 'Еда-твоя готова (досл. Котел-твой готов)'; *Пёхитат сорсыт* 'Мясо-их высохло'; манс. *Алпыл сагрим пум тосум* 'Утром скошенное сено высохло'; *Кентум маньтым* 'Шапка-моя порвана'.

В результативных конструкциях имеет место объект восприятия: хант. *Ясапдув хэдумат*; манс. *Латңанув холымат* 'Слова-наши услышаны'; хант. *Пялсг сясит*; манс. *Могиньтэ дулы* 'Смех-его слышится'.

Объект действия может быть результатом распределения, разделения: хант. *Похрат ара тахман*, манс. *Пақыт лакка пахтымат* 'Шипки разбросаны'; хант. *Хирьит ортман*, манс. *Хурьыт уртымат* 'Мешки розданы'.

Объект в предложении представляет собой сохраняющийся в момент речи результат действия, совершенного в прошлом: хант. *Хольп ихатман* 'Сеть развешана'; *Йиңк лотыг нол сормат* 'Лужи высохли'; манс. *Ави лан-говьргыт* 'Дверь закрыта'; *Хане та пали ови тотыма* 'Лодка-его унесена течением на противоположную сторону'.

Отмечаются неадекватные русскому переводу случаи: хант. *Эвел хон пкеш маньма масы* 'Дочь-его парем-его мне отдана (в смысле отдана в жену)'; манс. *Ам эква тотсум* 'Я жену привел (в смысле – я женился)'.

4.2. Грамматический анализ

4.2.1. Результатив выражается в предложении подлежащим и реализуется номинативом имени: хант. *Там хинтцалам тонты элты верумңан* 'Эти кузова-дв.-твой из бересты сделаны-дв.'; *Пасаныт шукатум вэсат* 'Столы были поломанными'; манс. *Мисэ рагатум* 'Корова-его, оказывается, подохла'; *Сахитэ юнтым* 'Шуба-ее сшита'.

4.2.2. Результатив выражается прямым дополнением и реализуется: а) номинативом: хант. *Хот омасса*; манс. *Кол унттавес* 'Дом построен'; б) комплитивным словосочетанием: хант. *та w'et laŋki welsəm*; манс. *Ам ат лэнын алсум* 'Я пять белок убил' (Штейниц 1980 : 56); хант. *та тоһәһн ар һул welsəm* 'Я неводом много рыбы добыл' (Штейниц 1980 : 29); манс. *Тав вор кол унттыс* 'Он охотничий дом (досл. лесной дом) построил'. В последнем примере результатив реализуется атрибутивным словосочетанием.

5. ДЕЛИБЕРАТИВ

5.1. Семантический анализ

Источник в качестве аргумента можно назвать делиберативным объектом, а субъект конструкций с делиберативным объектом – субъектом сознания. Делиберативный объект поясняет глаголы передачи и получения информации ("оперирования информацией") – говорить, думать, слышать, читать, писать можно о чем угодно: хант. *Имел няврэмал олаңн нэмасл* 'Жена-его о ребенке-ее думает'; *Сясем моньсь моньсис* 'Бабушка-моя сказывала сказку'; манс. *Еремей Айпин хантыт овылт хансыс* 'Еремей Айпин написал о ханты'; *Пыгрись хонт урьл ловиньтас* 'Мальчик читал о войне'.

Делибератив может распространять и такие глаголы, как сожалеть, вздыхать, может называть источник переживаний, чувств гордости, радости, злости и т.д.: хант. *Аңкеңалам-асеңалам тамхатл манум рэтат олаңн тыштасңан* 'Родители-мои вздыхали о родственниках, уехавших сегодня'; *Аңкем аселн уркасьл* 'Мама-моя отцом-ее гордится'; манс. *Агрись акань нупьл сягтыглас* 'Девчушка радовалась кукле'; *Хон ойка Эква-пыгрись нупьл кантмаявес* 'Царь-батюшка рассердился на Эква-пыгрися'.

Структурно-семантическая схема отражает адресованную информацию кто – о чем (что) – кому: хант. *Амем ими аңкема си айкел тус* 'Тетя-моя маме-моей сообщила ту весть'; *Эвеми икилэнки усьхуль путарн путартса* 'Дочерью-моей старичок веселым анекдотом рассказан'; манс. *Та вармаль тав экватэн потартастэ* 'То дело он жене-его рассказывал-его'; *Упум пиге саран латңан ханисьтастэ* 'Тетя-моя сына-ее коми-зырянскому языку научила'.

5.2. Грамматический анализ

5.2.1. Делибератив в предложении выражается прямым дополнением и реализуется номинативом имени: хант. *Ики йис ар арилл* 'Старик

исполняет старинную песню'; манс. *Ойка пумась мойт мойты* 'Старик рассказывает интересную сказку'.

5.2.2. Делибератив в предложении выражается косвенным дополнением и реализуется: а) формами дательного-направительного и местно-творительного падежей в хантыйском языке, направительного падежа в мансийском языке: хант. *Лув лувы валупсаела аматлял* 'Он радуется своей жизни-его'; манс. *Каңкум агитэ ёрн латыңи ханисьтагэ* 'Брат-мой дочь-его ненецкому языку обучил'; б) послеложными конструкциями: хант. *Опем лэйңал олаңи рэңалала ай павтыс* 'Сестра-моя о подруге-ее родственникам-дв.-ее сообщила'; *Яюм вантум вошлал олаңи муцев путаргас* 'Брат-мой о виданных городах-его нам рассказывал'; манс. *Юванум ам урылумт кусяйн лавыс* 'Иван-мой обо мне доложил командиру'; *Матра экварись апге урыл ханисьтан нэңин потартыс* 'Старушка Матра о внуке-ее рассказала учительнице'.

6. ИНСТРУМЕНТАТИВ

6.1. Семантический анализ

ИНСТРУМЕНТАТИВ – глубинный падеж со значением инструмента (орудия). Орудие действия (инструмент) понимается в прямом смысле: хант. *Кеши ант эвтыг* 'Нож не режет'; *Ов томанын лап-тухрум* 'Дверь закрыта на замок (букв. замком)'; *Моинь ху нарсьюхи ёнтл* 'Гость играл на нарсьюхе (музыкальном инструменте, букв. нарсьюхом)'; *Юх нуват лаюми сэварсаит* 'Ветки дерева срубили топором'; манс. *Моторхал хул алы* 'Мотолодка ловит рыбу'; *Тав тумраныл ёнги* 'Он играет на тумране (музыкальном инструменте, букв. тумраном)'; *Няврамыг нясл сав хулюмхул аласыт* 'Дети удочкой добыли много яззей'; *Вораян хумит йив нялыл колас пут тэсыт* 'Охотники хлебали мучную похлебку деревянными ложками (букв. ложкой)'.

В выше приведенных иллюстрациях глубинный падеж инструментатив функционирует в предложении то как грамматический субъект, то как косвенный объект. Такие случаи предвидел и объяснял Ч. Филлмор. В частности, он комментирует проблему отождествления глубинных падежей, один из которых – инструментатив:

- "11a) John opened the door
'Джон открыл дверь'
- b) This key opened the door
'Этот ключ открыл дверь'
- c) John opened the door with this key
'Джон открыл дверь этим ключом'
- d) The wind opened the door
'Ветер открыл дверь'

В (11a) John 'Джон' выступает в функции агенса, а в (11 b) сочетание this key 'этот ключ' выступает в функции инструмента. Мы имеем здесь дело с тем, что можно было бы назвать соответственно "косвенной причиной" и "непосредственной причиной". Основанием для четкого разграничения этих

двух ролей служит тот факт, что те же самые два существительных, сохраняя свои падежные роли, могут также употребляться вместе при глаголе "открывать" в одном и том же предложении, как, например, в (11 с). ... Одна из возможных трактовок заключается в том, что ветер, как и Джон в предыдущем предложении, использует свою собственную энергию, а не энергию какого-то другого существа или предмета и что поэтому он есть агенс. Второй возможный взгляд на ветер состоит в том, что, поскольку он является непосредственной причиной открывания двери, он должен рассматриваться как инструмент. Третья точка зрения сводится к тому, что ветер в (11 d) выполняет роль, отличную как от агенса, так и от инструмента (назовем ее силой), ибо здесь нет ни манипулятора, ни манипулируемого, а налицо только самостоятельная сила. Еще одна точка зрения состоит в том, что существует падежный признак "причина", который является общим для падежей агенса и инструмента в группе существительного, стоящей в позиции субъекта в нашем предложении о ветре, открывающем дверь, признак причины присутствует, а признаки, которые отличают агенс от инструмента, отсутствуют.

Поскольку мы можем обращаться к любой из этих возможностей ..., то неудивительно, что и ученые, пытавшиеся заставить теорию падежей работать, не смогли прийти к согласованным решениям." (Филлмор 1981 : 515).

На наш взгляд, в филлморовских предложениях налицо следующие семантические "роли": 11 a) – агентив; 11 b) – инструментатив; 11 с) – агентив и инструментатив; 11 d) – элементив (активный неодушевленный природный субъект).

В обско-угорских языках наблюдаются факультативные случаи с применением инструментатива. Иногда в пассивных конструкциях описывается состояние лица, предмета, животного, испытавшего действие извне. Орудийное дополнение допускают такие глаголы, как порезать, задушить, уколоть и др. (хант. *ваньсыты, тацартты, тоньсыматы*; манс. *сылаяцкве, тацартацкве, тусьтапацкве* и др.). Позиция орудийного дополнения обычно остается незамещенной, реализуется лишь тогда, когда на него надо обратить внимание, или речь идет о необычном "орудии": хант. *Порвоит тохтан хопн ара нюхатсаит* 'Вертолет разогнал волков (букв. Волки вертолетом разогнаны)'; *Апсеми ма юхи хойсаюм* 'Братишка-мой задел меня палкой (букв. Братишкой-моим я палкой задел)'; *Нурэв сяшкан сухи лап таллэв* 'Кровать-нашу тканью завешаем-ее'; *Акем курл сухи лап йирсалэ* 'Дядя-мой ногу-его тряпкой обвязал-ее'; *Нац тутэн йиикн лап шошме* 'Ты огонь-твоей водой залей-его'; манс. *Ам лаглум кумушкал сылаяслум* 'Я ногу-мою стеклом порезал-ее'; *Уливыт калгыл нэгсалавесыт* 'Дрова веревкой завязали'; *Агмац няврем портуныц юнтулл тусьтапавес* 'Больному ребенку сделали укол (букв. Больной ребенок иглой с лекарством уколот)'; *Ты сёс кентэ хомсил хот манумтавес* 'В этот момент шапку-его кнутом сорвало'; *Кантмаим ойкан пуська паты тара пурл пуралтавес* 'Разгневанным стариком дно бочки насквозь пешней продолблено'.

В некоторой степени "инструментальную" позицию можно рассматривать в конструкциях, выражающих содержание процесса

распространения или восприятия: хант. *Мурх эпат авыт* 'Пахнет морозкой'; *Кати сюхрэмн авыт* 'Пахнет кошкой'; манс. *Лылың хул атыл пасы* 'Пахнет свежей рыбой'; *Пум атыл пасы* 'Пахнет сеном'.

6.2. Грамматический анализ

6.2.1. Инструментатив выражается подлежащим и реализуется номинативом: хант. *Хоп нопатлал*; манс. *Хап натлы* 'Лодка плавает (в смысле – рыбачит плавными сетями, т.е. дает плав)'.

6.2.2. Инструментатив выражается косвенным дополнением и реализуется:

а) в хантыйском языке местно-творительным падежом (-и, -на):

обдорский (приуральский) диалект – *лајэмна* 'топором'

приобский диалект – *лајумн* 'топором'

творительно-совместным падежом:

вах-васюганский диалект (-на, -нā) – *ләјэмна* 'топором'

сургутский диалект (-нат) – *лајэмнат* 'топором'

иртышско-кондинский диалект (-ат) – *лајэмат* 'топором'

б) в мансийском языке творительным падежом:

сосвинский диалект (-л, -тәл) – *саҕарәл* 'топором'

кондинский диалект (-л, -тәл) – *саҕарәл* 'топором'

Например: *Вас писалил алвес* 'Утка добыта ружьем'; *Хулыт касаил пелпысь сылсанэ* 'Рыбу (букв. рыбы) ножом быстро распластала-их (разрезала-их)';

в) послеложно-субстантивной конструкцией в хантыйском языке: *Там кураң вой пушкан эвалт велум* 'Этот лось убит из ружья';

г) формой исходного падежа (-нил) в мансийском языке: *Ты яңуй писальныл алвес* 'Этот лось из ружья убит'.

7. МОБИЛИТИВ

7.1. Семантический анализ

МОБИЛИТИВ – аргумент как вид транспорта (средство передвижения). Имя существительное, называющее данную семантическую "роль", в некоторой степени абстрагируется: используется только в форме ед. ч. (использование числовых и посессивных формантов невозможно). Мобилитив именуется традиционные средства передвижения обских угров (домашние животные, лодки, сани, лыжи): хант. *Тали ёх вулыйн янхлат* 'Зимой люди на оленях (букв. оленем) ездят'; *Ваня ампи унта манс* 'Ваня на собаках (букв. собакой) поехал в лес'; *Ики ухалн ёхтас* 'Старик на нартах (букв. нартой) приехал'; *Воруй алысьлаңкве салыл ялэв* 'Дичь добывать на оленях (букв. оленем) ездим'; *Ман хапл йисув* 'Мы на лодке (букв. лодкой) приехали'; *Пумн сунл минас* 'За сеном на санях (букв. санями ед.) поехал'. Таким же образом происходит номинация современных средств передвижения – водного, наземного и воздушного транспорта: хант. *Угалтаты няврэмат машинаин тусьит* 'Учащиеся на машине (букв. машиной) привезены'; *Руттав тутаң хопи мангыт* 'Родственники–наши на теплоходе (букв. теплоходом) поедут'; манс. *Ман катерл йисув* 'Мы на

катере (букв. катером) приехали'; *Вася товлаңхапл ялыс* 'Вася на самолете (букв. самолетом) летал'.

А. Н. Баландин резонно замечает о существенной особенности постановки вопроса, другими словами – модели глагольного управления – в мансийском языке: "При постановке вопросов к именам существительным, обозначающим средства передвижения (лодка, самолет, лошадь и др.) необходимо иметь в виду, что в мансийском языке вопрос манарыл? 'чем?' употребляется не только к орудиям саграпыл 'топором', юнтупыл 'иглой', толгыл 'неводом', но и к средствам передвижения (лувыл 'лошадью', хапыл 'лодкой', суныл 'нартой'), в то время как в русском языке к средствам передвижения ставится вопрос 'на чем?' (на лодке, на параходе, на лошади)." (Баландин 1960 : 39–40). То же самое можно сказать о хантыйском мобилитиве: *муйн?* 'чем?' – *хопн* 'лодкой', *ловн* 'лошадью', *тохлаң хопн* 'самолетом' и т.д.

Абстрагированность мобилитива выражается и в постановке вопроса: используется вопрос неодушевленных существительных.

7.2. Грамматический анализ

7.2.1. Мобилитив выражается в предложении обстоятельством образа действия и реализуется а) местно-творительным падежом в хантыйском языке (-п, -па): *Моиң нэ тутаң ухади ёхтыс* 'Гостя на поезде (букв. поездом) прибыла'; *мин лофна јаҳсамн* 'Мы-дв. на лошади (букв. лошадью) ездили-дв.' (Русская 1962 : 261). В иртышско-кондинском диалекте хантыйского языка мобилитив реализуется посредством творительного падежа (-ат): *ритат јохтот* 'на лодке приехал' (Терешкин 1974 : 71); в ваховском диалекте – посредством творительно-совместного падежа (-на): *кэсы ритна јовёл* 'человек на лодке едет' (Терешкин 1961 : 51); б) в мансийском языке мобилитив реализуется посредством творительного падежа (-л, -тил): *Улянхапл Хальпусн ялсув* 'На теплоходе (букв. теплоходом) в Березово ездили'; *Катерл ювле ёхтасув* 'На катере (букв. катером) вернулись'.

Сама семантика имен существительных с лексическим значением средства передвижения реализуется формой номинатива в активных и пассивных конструкциях:

1) активная конструкция

– номинатив в функции подлежащего: хант. *Машина лэгут тэс* ; манс.

Машина тэнут тотыс 'Машина привезла продукты',

– номинатив в функции прямого дополнения: хант. *Пух машина лэтас*, манс. *Пыг машина ёвтис* 'Молодой человек машину купил',

2) пассивная конструкция

– номинатив в функции подлежащего: хант. *Машина пухи лэтас*, манс. *Машина пыгн ёвтес* 'Машина куплена молодым человеком'.

8. МЕДИАТИВ

8.1. Семантический анализ

МЕДИАТИВ – это аргумент, называющий средство: хант. *Сясем пуртонан нэрасл* 'Бабушка-моя лекарством (натиранием) натирается'; *Сарпан*

имет хотлал суктайн ляксалал 'Зырянки дома-их глиной обмазали-их'; манс. Анатэ воил сартыстэ 'Чашку-его жиром смазал-ее'; Пыге тарытл пусмалтастэ 'Сына-его травами вылечил-его'.

8.2. Грамматический анализ

8.2.1. Активная конструкция

1) Медиатив в предложении выражается подлежащим и реализуется номинативом: хант. Пуртон нётис 'Лекарство помогло'; манс. Мойтэк нормат хуи 'Мыло лежит на полке'.

2) Медиатив выражается прямым дополнением и реализуется номинативом: хант. Аңкем мойтэк лутас 'Мама-моя мыло купила'; манс. Эква олюк вус 'Женщина краску взяла'.

3) Медиатив в предложении выражается косвенным дополнением и реализуется формой местно-творительного падежа в хантыйском языке (-л, -ла), творительного падежа в мансийском языке (-л, -тил): хант. *kālaŋ sox xul bojna los'talem* (Русская 1962 : 261); манс. *sāli sow xul wōjil tōtilum* 'Оленью шкуру рыбьим жиром смазываю-ее'; хант. *Эвие тынан луньсяхн люхитыйл* 'Девушка (ласк.) дорогим мылом умывается'; манс. *Хул алысьлан хумит хапаныл оңхыл сартсаныл* 'Рыбаки лодки-их смолой покрыли'.

3. Выводы

На семантическом уровне невозможно деление объектов на прямые и косвенные. Объектные аргументы в обско-угорских языках описываются в качестве восьми разновидностей: пациентив, объектив, перцептив, результатив, делибератив, инструментатив, мобилитив, медиатив. Одушевленные объекты действия составляют пациентив, результатив, перцептив; неодушевленные – объектив, результатив, перцептив, делибератив, инструментатив, мобилитив, медиатив, т.е. все, кроме папиентива. Семантический субъект в высказывании является грамматическим объектом: так делиберативный объект – это субъект сознания. И наоборот, семантический объект в предложении реализуется как грамматический субъект (подлежащее): пациентив, перцептив, мобилитив, медиатив. Форморазличительные парадигмы имени и глагола (лично-притяжательное склонение и субъектно-объектное спряжение) способствуют выражению категории определенности–неопределенности (определенного объекта – неопределенного объекта.) В зависимости от определенной синтаксической структуры пациентив, объектив, мобилитив, медиатив выражаются разными членами предложения: см., например, выше – медиатив. В синтаксической функции прямого дополнения используются пациентив, объектив, перцептив, результатив, инструментатив, мобилитив, медиатив. Глубинные падежи объекта реализуются формами морфологических падежей:

НОМИНАТИВ – все аргументы-объекты.

НОМИНАТИВ в сочетании с послелогом: объектив (хант. *пелы* 'в; по направлению', *юкана* 'вместо'; манс. *нупытл* 'в; по направлению', *магыс* 'вместо'); делибератив (хант. *оланн, урална* 'о, про'; манс. *овылт, урыл* 'о,

про'); инструментатив (хант. *эвалт* 'от, из'; мансийское соответствие – падежная форма элатива *-nil*).

ЛОКАТИВ-ИНСТРУМЕНТАЛИС обдорского и приобского диалектов хантыйского языка (*-n*, *-na*): агентив, объектив, делибератив, инструментатив, мобилитив, медиатив.

ЛАТИВ мансийского языка (*-n*): пациентив, объектив, делибератив.

АККУЗАТИВ южномансийского диалекта (*-mә*, *-mә*): объектив.

ДАТИВ-ЛАТИВ хантыйского языка (*-a* в приобском диалекте): объектив, делибератив.

ИНСТРУМЕНТАЛИС мансийского языка (*-l*, *-til*): инструментатив, мобилитив, медиатив.

ИНСТРУМЕНТАЛИС иртышско-кондинского диалекта хантыйского языка (*-at*): объектив.

ИНСТРУМЕНТАЛИС-ОБЪЕКТИВ сургутского диалекта хантыйского языка (*-at*, *-ät*) и вах-васюганского диалекта хантыйского языка (*-tә*, *-tә*, *-ә*, *-ә*): объектив.

ИНСТРУМЕНТАЛИС-КОМИТАТИВ (*-na*, *-nā*) вах-васюганского диалекта хантыйского языка: инструментатив.

Понятие "объект" в разных аспектах можно дифференцировать таким образом: 1) логический – прямой объект, косвенный объект; 2) структурно-синтаксический (грамматический) – прямое дополнение, косвенное дополнение; 3) семантический – пациентив, объектив, перцептив, результатив, делибератив, инструментатив, мобилитив, медиатив.

Л и т е р а т у р а

Баландин А. Н. 1960, Самоучитель мансийского языка, Ленинград; Вахтин Н. Б. 1992, Синтаксис языка азиатских эскимосов. Автореф. дисс. канд. филол. наук, Санкт-Петербург; Кузакова Е. А. 1989, Имя существительное в восточномансийском диалекте // СФУ XXV. С. 248–255; Некрасова Г. А. 1987, *л*-овые падежи в коми языке. Автореф. дисс. канд. филол. наук, Тарту; Рузанкин Н. И. 1985, Винительный падеж в мордовских и русском языках (соответствия и различия). Автореф. дисс. канд. филол. наук, Саранск; Русская Ю. Н. 1962, О некоторых особенностях падежной системы приуральского говора хантыйского языка // Вопросы финно-угорского языкознания, Москва–Ленинград. С. 257–264; Русская грамматика 1982, т. II. Синтаксис, Москва; Серебренников Б. А. 1949, Общие вопросы теории артикля и проблема семантики употребления артикля в древнегреческом языке. Автореф. дисс. канд. филол. наук. Москва; Смольянинова Е. Н. 1990, Словосочетание в теоретическом и методическом аспектах, Ленинград; Терешкин Н. И. 1961, Очерки диалектов хантыйского языка. Ваховский диалект, Москва–Ленинград; 1974, Система склонения в диалектах обско-угорских языков // Склонение в палеоазиатских и самодийских языках, Ленинград. С. 67–77; Филлмор Ч. 1981, Дело о падеже // НЗЛ, вып. X, Москва. С. 369–496; Дело о падеже открывается вновь // НЗЛ, вып. X, Москва. С. 496–531; Черемисина М. И. 1986, О системе спряжения хантыйского глагола (на материале казымского

диалекта) // Языки народов севера Сибири, Новосибирск. С. 3-19; Черемисина М. И., Соловар В. Н. 1990, Предложение в хантыйском языке, Новосибирск; Штейниц В. К. 1980, Хантыйский язык (= Ostjako-logische Arbeiten, IV Band: Beiträge zur Sprachwissenschaft und Ethnographie, Budapest).

Nina L y s k o v a
(Sankt-Petersburg)

THE ARGUMENTS AS THE OBJECTS IN OB-UGRIC SENTENCE

S u m m a r y

The objective arguments of the Ob-Ugric languages are presented as the following eight "roles": patientive, objective, perceptive, resultative, deliberative, instrumentative, mobilitive, mediative.

Patientive is the animate argument as an object of the act or of the relation: Khant. *Purš ampan nūkhatsa*; Mans. *Ašum nīrkoln wowwes*. Objective is an inanimate argument as the object of the act: Khant. *Jki kholap omasl*; Mans. *Man mojt khuntlewa*. Resultative is the argument as a result of the act: Khant. *Naŋ khul welsan*; Mans. *Ojka kol unttas*. Perceptive is an animate and an inanimate argument as the object of the physiological or psychical act or state: Khant. *Amp iškijn tesi*; Mans. *Aŋi kakilil jokhtawes*. Deliberative is the argument of source: Khant. *Iki jis ar apijil*; Mans. *Aŋiš ākañ nupil šaŋaŋlas*. Instrumentative is the argument of an instrument or a tool: Khant. *K'esijn nañ ewta*; Mans. *N'alil kōlas teŋ*. Mobilitive is the argument of a vehicle or means of conveyance: Khant. *Taln joh wulijn jaŋhlat*; Mans. *Man hapl jisuw*. Mediative is the argument of material or remedy: Khant. *Mujtek lutis*; Mans. *Ekwa ol'up wus*.

Marja-Liisa O l t h u i s
(Groningen)

SUOMESSA PUHUTTAVIEN SAAMELAISKIELTEN ASEMA NYKY-YHTEISKUNNASSA

Saamelaiset muodostavat varsin yhtenäisen kansakunnan, vaikka he ovatkin jakautuneet neljän valtion alueelle: Suomeen, Ruotsiin, Norjaan ja Venäjälle. Kieleltään saamelaiset ovat kuitenkin eriytyneessä oleva kansa, sillä eri saamelaisryhmät eivät vaikeuksitta pysty ymmärtämään toisiaan (ks. esim. Kulonen 1990 : 99). Kun kielen ymmärtämisen raja hämärtyy, olisi ehkä oikeutetumpaa siirtyä lopullisesti puhumaan eri saamelaiskielistä kuin käyttää termiä *saamen kieli*, joka pikemminkin antaa harhaanjohtavan kuvan kieleltään yhtenäisestä heimosta.

Saamelaiset ovat etnisenä vähemmistönä kaikissa neljässä maassa, ja saamelaiskielet ovat vähemmistökielen asemassa. Tässä artikkelissani tarkastelen Suomessa puhuttavien kolmen saamelaiskielen nykytilaa ja niitä syitä, mitkä ovat johtaneet nykyiseen kielitilanteeseen. Toisaalta pyrin kartoittamaan kielten tulevaisuudennäkymiä, ja erityisesti pyrin tarkastelemaan kielten asemaa pienimpien saamelaiskielten näkökulmasta.

Suomen saamelaiset ja heidän äidinkieltensä

Suomen saamelaiset jakautuvat kolmeen ryhmään: pohjois- eli tunturisaamelaisiin, inarinsaamelaisiin ja kolttsaamelaisiin, joilla jokaisella on oma kielensä. Näiden saamelaisryhmien pääasuinalueet ovat neljässä kunnassa: Inarissa, Utsjoella, Enontekiöllä ja Sodankylässä. Pohjoissaamelaiset asuvat kaikkien neljän kunnan alueella, kun taas inarin- ja kolttsaamelaiset asuvat Inarin kunnassa. Pohjoissaamea puhutaan Suomen lisäksi myös Norjassa ja Ruotsissa. Inarinsaame on ainoa pelkästään Suomen alueella puhuttava saamelaiskieli, ja sen puhuma-alue on keskittynyt Inarinjärven rannoille. Kyliä, joissa inarinsaamea puhutaan, ovat Inari, Ivalo, Nellim, Kaamanen ja Partakko. Kolttsaamen alkuperäistä puhuma-aluetta on ollut Petsamo, Paatsjoki, Suonikylä ja Nuortijärvi, mutta toisen maailmansodan jälkeen Petsamon, Paatsjoen ja Suonikylän koltat siirrettiin Suomeen Inarin kunnan alueelle Nellimiin ja Sevettijärvelle. (Ks. myös Kulonen 1994 : 97–98.)

Suuraavasta taulukosta näkyvät Suomen saamelaisten määrät asuinalueittain sekä heidän äidinkieltensä. Saamelaisten määrä (taulukossa sarake Saamelaiset yht.) on laskettu uusimman saamelaisuusmääritelmän mukaan: "Saamelainen on henkilö, joka itse puhuu saamea tai jonka vanhemmista tai isovanhemmista vähintään yksi on oppinut saamen kielen ensimmäisenä kielenään". Saamelaisten äidinkielen mittarina on se, minkä kielen saamelaiset itse ovat määritelleet äidinkielekseen. (BAS 1990 : 120–121.)

Suomen saamelaisten määrä ja äidinkieli kunnittain (BAS 1990 : 120)

Kunta	Pohjoissaame	Inarinsaame	Koltansaame	Suomi	Tunte-maton	Saamelaiset yht.
Inari	334	314	336	1032	73	2089
Utsjoki	811	10	2	218	28	1069
Enontekiö	246	-	2	110	19	377
Sodankylä	93	1	3	217	7	321
Mualla	311	65	124	1126	140	1866
Yht.	1795	390	467	2803	267	5722

Taulukosta näkyy, että Suomessa on 5722 saamelaista, joista noin puolet puhuu jotakin saamelaiskieltä äidinkielenään ja puolet on saamen kielen taidottomia. Syihin, miksi näin suuri osa saamelaisista puhuu vain maan valtakieltä, palaan tuonnempana.

Inarin kunnassa asuu eniten saamelaisia, ja siellä on suunnilleen yhtä paljon saamenkielisiä kuin suomenkielisiäkin saamelaisia. Pohjoissaamen, inarinsaamen ja koltansaamen puhujia on suunnilleen yhtä paljon. Nykyään tämä kunta on siis nelikielinen.

Utsjoen kunnassa asuu toiseksi eniten saamelaisia. Siellä on eniten pohjoissaamelaisia ja ainoastaan muutamia inarin- ja koltansaamelaisia. Näistä pohjoissaamelaisista vain noin 1/5 on suomenkielisiä ja loput 4/5 saamenkielisiä. Utsjoen kunta onkin Suomessa vahvin pohjoissaamen keskus.

Enontekiön kunnassa asuu saamelaisia kolmanneksi eniten; heistä noin 2/3:lla on äidinkielenään pohjoissaame ja 1/3:lla suomi. Muunkielisiä saamelaisia ei juuri ole.

Sodankylän kunnassa on vähiten saamelaisia. Huomionarvoista on se, että tässä kunnassa peräti 2/3 saamelaisista on suomenkielisiä ja vain 1/3 pohjoissaamenkielisiä. Muiden saamelaiskielten puhujia on vain muutamia. Marjut Aikio on tutkinut viiden Sodankylän kunnassa sijaitsevan saamelaiskylän kielenvaihtoprosessia ja todennut kylien kielen olevan vaihtumassa suomeen (1988 : 293–294). Tämä sama kielen vaihtumisen ilmiö on selvästi havaittavissa muidenkin saamelaiskielten keskuudessa, mutta sitä ei ole tutkittu yhtä perusteellisesti. Saamelaiskulttuuritoimikunnan mietinnön

tulosten selvänä puutteena onkin se, ettei siinä ole tarkemmin ryhmitelty niitä saamelaisia, jotka ovat ilmoittaneet äidinkielekseen suomen (ks. taulukko). Näin ollen eri saamelaisryhmien sisällä ei voi seurata saamelaisten suomen- ja saamenkielisyttä. Tämä olisi ollut tärkeää lähinnä pieniä saamelaiskieliä eli inarin- ja koltansaamea ajatellen, sillä on selvästi havaittavissa, että niiden puhujamäärä on jyrkässä laskussa. Niinpä tässä artikkelissani pystyn esittämään vain summittaisia arvioita suomen- ja saamenkielisten inarin- ja kolttsaamelaisten määristä ja kielen todellisesta tilasta.

Saamelaisten kielitilanteen taustaa

Monille saamelaiskielten puhujille on varsin tuttu se tilanne, että vanhat ja keski-ikäiset ihmiset puhuvat saamea mutta lapset eivät. Perussyyn tähän löytyy valtasuhteista: yhteiskunnan ja sivistyksen kieli on aina näihin päiviin asti ollut suomi, kun taas saamea on käytetty vain kotioiloissa. Esimerkiksi vielä toisen maailmansodan jälkeen monessa saamelaisperheessä puhuttiin vain saamea, mikä taas johti siihen, etteivät kaikki saamelaislapset osanneet lainkaan suomea kouluun mennessään. Usein nämä lapset ja sitä mukaa kaikki saamelaiset leimattiin koulussa tyhmiksi, kun sivistyksen mittarina toimi vltakieli. Kun opettajat ja asuntolanhoitajat olivat itse suomalaisia, he eivät välittäneet perehtyä saamelaisten kieleen ja toisenlaiseen elämänmuotoon, vaan he pikemminkin kielsivät lapsia puhumasta saamea. Monet oppilaat kokivatkin saamelaisuutensa ja vajavaisen suomen kielen taitonsa niin nöyryyttäväksi asiaksi, että opittuaan suomea he päättivät luopua kokonaan saamen käytöstä. Kun tämä sukupolvi aikuistui, se puhui lapsilleen tarkoituksella vain suomea. Sen hintana, että saamelaislapsista näin tehtiin hyviä koululaisia, oli saamen käytön nopea väheneminen. (Ks. Aikio 1988 : 22, 136; Magga 1989b; Mujo 1991 : 86.)

Marjut Aikio (1988 : 194–195) toteaa, että vielä 1920-luvulla lapsille puhuttiin nykyistä enemmän pelkästään saamea, mutta myös paljon saamea ja suomea. Osalle lapsista puhuttiin 1930-luvulla jo pelkkää suomea. Radikaalein muutos saamen kielen käytössä tapahtui 1940-luvulla, jolloin useat perheet joutuivat olemaan pitkiä aikoja sotaa paossa. Kun evakossa paikallisväestön kanssa puhuttiin suomea, tuli lapsille käyttöön entistä useammin uusi suomi/saame -yhdistelmä. Toisaalla saamelaisiin suhtauduttiin neutraalisti, mutta toisaalla heitä osoitettiin sormella ja pilkattiin erilaisten tapojen, vaatetuksen ja kielen takia. Varsinkin nuoria hävetti erilaisuus, ja he pyrkivät sopeutumaan mahdollisimman nopeasti uuteen kulttuuriympäristöönsä. Myös näillä seikoilla lienee osuutensa saamelaisten kielenvaihdossa.

Saamelaiskielten asema nyky-yhteiskunnassa

Kuinka kohtalokasta sitten suomenkielinen kouluopetus ja sen myötä saamelaiskielten käytön väheneminen on ollut saamen kielten nykytilaa ajatellen? Yleisesti ottaen pienet saamelaiskielet ovat kärsineet eniten valtakielen tulosta, kun taas pohjoissaame on selvinnyt selvästi vähemmällä.

Pohjoissaame onkin saamelaiskielistä suurin ja elinvoimaisin (Kulonen 1994 : 97).

Sodankylän kunnassa pohjoissaamen asema on heikko, mutta Inarin, Utsjoen ja Enontekiön kunnissa sillä on vankka jalansija. Sitä käytetään edelleenkin jokapäiväisenä kielenä kotona ja saamelaisessa yhteiskuntaelämässä. Varsinkin Norjassa pohjoissaamen asema on vahva. Siitä on tullut saamelaisten valtiakieli, joka toimii kommunikointikielenä maan rajojen yli. Pohjoissaamen vieminen eteenpäin lieneekin helpompaa siksi, että se on kolmen maan kieli. Sen asema on viime aikoina vahvistunut, sillä sitä opetetaan kouluissa ja yliopistoissa ja se toimii myös opetuskielenä. Yhteispuhjoismaisen ortografian käyttöönoton jälkeen vuonna 1979 on alkanut ilmestyä runsaasti kirjallisuutta pohjoissaameksi, ja saamelainen teatteri ja musiikki ovat tulleet tutuiksi jo muuallakin maailmassa. (Ks. Hirvonen 1994 : 109–121.)

Inarinsaamelaisten keskuudessa on vanhoja ja keski-ikäisiä ihmisiä, jotka puhuvat inarinsaamea ja käyttävät sitä päivittäin. Kun saamelaisuutta on viime vuosina ryhdytty uudestaan arvostamaan ja tietoisesti elvyttämään, on taas lapsia, jotka puhuvat inarinsaamea. Sen sijaan näiden lasten ja keski-ikäisten kielenpuhujien välillä on kokonainen sukupolvi, joka on kadottanut saamen taitonsa. (Ks. Morottaja 1992 : 2.) Inarinsaamea opetetaan kyllä erillisenä oppiaineena koulussa ja sitä kirjoitetaankin, mutta sillä ei ole julkaistu muuta kuin niukasti käänöskirjallisuutta. Ortografiankaan ei voi sanoa täysin vakiintuneen.

Onko inarinsaamalla sitten mahdollisuuksia selviytyä? Jotkut väittävät sen kuolevan melko pian, kun taas toiset ovat hieman optimistisempia. On oltava realistinen siinä, että niiden lasten hartioilla, jotka nyt puhuvat inarinsaamea äidinkielenään, lepää kielen säilyminen ja tulevaisuus. Yhdenkään sukupolven inarinsaamen taitoa ei kuitenkaan enää kärsi menettä – se tietäisi kuoliniskua koko kielelle.

Kolttasaamelaisten kielitilanne on vielä huolestuttavampi kuin inarinsaamelaisten: joidenkin tietojen mukaan heidän keskuudessaan ei ole enää ainuttakaan lasta, joka puhuisi koltansaamea äidinkielenään. Nuorin koltansaamea äidinkielenään puhuva lienee jo yli 20-vuotias. Jos kieli ei nopeasti elvy, on todettava, että tämä henkilö edustaa viimeistä koltansaamea puhuvaa sukupolvea. (Morottaja 1992 : 2.) Kolttasaamelaistekin ovat kuitenkin ryhtyneet elvyttämään kieltään, ja lapset ovat saaneet kielipesän, jossa äidinkielenensä menettäneet tai sitä heikosti hallitsevat alle kouluikäiset kootaan yhteen. Kielipesässä koltansaamea taitavat henkilöt siirtävät kielenensä lapsille, jotka oppivat sitä leikin varjolla. Se, voiko kielipesä tätä pientä kieltä enää pelastaa, jää nähtäväksi. Koltansaamenkielinen julkaisutoiminta on ollut vielä vähäisempää kuin inarinsaamen: koltansaamea on kirjoitettu vasta 1970-luvulta lähtien, kun taas inarinsaamen ortografian perusta on 30 vuotta vanhempi.

Voiko saamelaiskielten asemaa parantaa?

Kun inarin- ja kolttasaamelaisten kanssa keskustelelee Suomessa puhuttavien saamelaiskielten valtasuhteista, he näyttävät olevan sitä mieltä,

että pohjoissaame on saamelaisten valtakieli, joka tunkeutuu kaikkialle ja vie elintilaa pienemmiltä kieliltä (ks. esim. Morottaja 1990 : 2). Ongelma on kieltämättä varsin ajankohtainen, sillä esimerkiksi saamelaisryhmien yhteisissä kokouksissa kokouskieleksi otetaan aina pohjoissaame. Pienempien kielten edustajat joutuvat puhumaan joko pohjoissaamea tai sitten tyytymään tulkkiin, joka joskus pystyy kääntämään asiat vain maan valtakielelle. Ongelman ydin on siis siinä, ettei kukaan hallitse pienempiä saamelaiskieliä riittävän hyvin. Siinä missä pohjoissaamelaiset pystyvät kehittämään kieltään ja kulttuuriaan ja viemään saamelaisuutta muuallekin maailmaan, riittävät inarin- ja koltansaamelaisten voimat vain oman kielensä rippeiden kokoamiseen. Tätä nykyä ollaankin käytännössä ajautumassa siihen, että käsite *saamen kieli* kattaa vain pohjoissaamen ja käsite *saamelaiset* viittaa vain pohjoissaamelaisiin.

Pienimpiäkin saamelaiskieliä opetetaan jo kouluissa, mutta yliopistojen saamen opetuksessa niiden osuus jää todella vähäiseksi: yhden lyhyen inarintai koltansaamen kurssin jälkeen opiskelijat osaavat auttavasti lukea näitä kieliä, mutta puhumisen ja kirjoittamisen oppimiseen se ei riitä. Jotta inarin- ja koltansaamen asemaa saataisiin hieman vahvistettua, ne pitäisi saada erillisiksi oppiaineiksi yliopistoon pohjoissaamen rinnalle. Olisi varsin kohtuullista, että Suomessa saamen kielen ja saamelaiskulttuurin opintoihin saisi käytännössäkin eikä vain näennäisesti mahtumaan kaikki Suomessa puhuttavat saamelaiskielet.

Vuonna 1992 Suomessa ja Norjassa voimaan tullut saamelaisten kielilaki mahdollistaa sen, että saamelaiset voivat saamelaisalueilla asioida mm. valtion virastoissa ja kunnissa saamen kielellä. Seurujärvi-Kari (1994 : 182) toteaa, ettei kielilaki ole tuonut vielä merkittävää parannusta kielen viralliseen käyttöön. Hän toteaa, että ongelmana on omakielisten sosiaalisten ja terveyspalvelujen saaminen. Olen sitä mieltä, että kielilaki kuitenkin näkyy saamelaiskielten kehityksessä: on jouduttu tietoisesti kehittämään kieliä sivistyskieliksi, kun aina näihin päiviin asti ne ovat olleet vain arkipäiväisessä käytössä. Kielilaki näkyy varsinkin kielten sanaston kasvuna ja uuden terminologian luomisena. On kuitenkin totta, ettei kielilaki yksin pysty pelastamaan pienimpiä saamen kieliä, vaan niiden säilyminen edellyttää ennen kaikkea sitä, että kieli siirtyisi luonnollisesti sukupolvelta toiselle. Vasta sitten, kun kielellä on puhujia ja käyttöä, voidaan puhua kielen tulevaisuudesta.

Jälkihuomautus

Kun artikkelini oli jo lähetetty painoon, ilmestyi Anarâš-lehden joulukuun 1994 numerossa Matti Morottajan kirjoitus, jossa kerrottiin Inarin kunnanhallituksen ehdottaneen vuoden 1995 kielibudjettiin rahaa kahden kielipesän perustamista varten. Kielipesistä toinen olisi inarinsaamenkielinen ja toinen koltansaamenkielinen. Tässä vaiheessa on kuitenkin epävarmaa, kuinka kauan näiden kielipesien toiminta mahdollisesti kestäisi, sillä ei ole vielä täysin selvää, paljonko kielipesätoimintaan myönnetään rahaa.

Morottaja mainitsee myös, että koltansaamen kielipesä, josta artikkelissani on maininta, toimi rahan puutteen vuoksi vain puoli vuotta. Kielipesän toiminnalla oli lisäksi alkuhankaluuksia, joista suurin oli se, etteivät kielipesän työntekijät läheskään aina puhuneet keskenään eivätkä lastenkaan kanssa koltansaamea. Tämä oli hyvin yllättävää, sillä työntekijät olivat täysin saamentaitoisia. Kun tiedustelin syytä tähän, Morottaja kertoi vanhojen saamelaisvastaisten asenteiden istuvan hyvin syvällä koltasaamelaisissa, ja jopa kielipesässäkin saamen puhuminen pysyi jonkinasteisena tabuna. Sen sijaan oppituokioiden kielenä koltansaamea käytettiin aktiivisesti. Kaikista näistä hankaluuksista huolimatta kielipesästä saadut tulokset olivat varovaisen positiivisia.

Jos inarin- ja koltansaame aiotaan saada elpymään kielipesissä, eivät puolen vuoden kokeiluiksi jäävät hankkeet vielä ole tarpeeksi pitkiä. Lapset ehkä oppivat lyhyessä ajassa hallitsemaan kieltä passiivisesti ja käyttämään sitä hieman aktiivisestikin, mutta heidän kielitaitoaan ei siinä ajassa saa niin vahvalle perustalle, että he pystyisivät arkipäivän tilanteissa selviytymään saamen kielellä – puhumattakaan siitä, että he pystyisivät tulevaisuudessa siirtämään saamen taidon seuraaville sukupolville, mikä on kielen säilymisen ensimmäinen edellytys.

Kirjallisuus

Aikio, M. 1988, Saamelaiset kielenvaihdon kierteessä. Kielisosiologinen tutkimus viiden saamelaiskylän kielenvaihdosta 1910–1980 (= SKST 479), Helsinki; **BAS** = Betänkande avgivet av samekulturkommissionen // Kommittebetänkande 1985:66, Helsinki 1990; **Hirvonen, V. 1994**, Saamelaisten kirjallisuus ja taide // Johdatus saamentutkimukseen. Tietolipas 131. S. 101–121; **Kulonen, U. M. 1994**, Saame kielikunnassaan // Johdatus saamentutkimukseen. Tietolipas 131. S. 87–100; **Magga, T. 1989**, Vähemmistöaseman heijastuminen saamelaisten koulutukseen // Lapin kansa 19.2.89; **Morottaja, M. 1990**, Kooskân kočâttum anarâšah // Anarâš 3. ihekerdi, Kesimáánu; **1992**, Kielâpiervâl // Anarâš 5. ihekerdi, Juovlâmáánu; **1994**, Anarâš kielâpiervâl // Anarâš 7. ihekerdi, Juovlâmáánu; **Mujo M. L. 1991**, Neljän valtakunnan kansa. Lyhyt katsaus saamelaisten kaksikielisyteen // ÄOL:n vuosikirja XXXVIII. S. 83–87; **Seurujärvi-Kari, I. 1994**, Saamelaiset alkuperäiskansojen yhteisössä // Johdatus saamentutkimukseen. Tietolipas 131. S. 171–189.

Marja-Liisa O I t h u i s
(Groningen)

THE STATUS OF SAMI LANGUAGES IN FINLAND TODAY

S u m m a r y

Still nowadays one can hear about the Sami language and its status as a minority language. However, it would be more correct to separate different Sami languages and discuss their statuses. This would be necessary because considerable differences between individual Sami languages make it inappropriate to speak about one common Sami language.

The statuses of the Sami languages are not equal in Finland. Northsami has the highest status of the Sami languages: it is taught at school and a degree in it can be obtained at two universities. One could categorize Northsami as the majority language of Sami society. Inarisami and Skoltsami are spoken much less, and their statuses are much lower: these languages are taught at school, too, but it is not possible to obtain a degree in either of them at the university. These two languages are never used in communication between different groups of Sami people. One solution to raise the value of Inarisami and Skoltsami could be the idea to teach them at the university level.

As the language at school and in society has been Finnish, the Sami people had to learn the majority language. This resulted in the loss of one Inarisami speaking generation. Since acknowledging the importance of Sami languages and their revitalization there are again children who speak Inarisami as a native language. The situation of Skoltsami is much worse: there are no children left who can speak Skoltsami. The youngest generation that learned it as a native language is about 20 years old. If no action is taken very soon, this will be the last Skoltsami speaking generation.

Олег Сергеев
(Йошкар-Ола)

К ХАРАКТЕРИСТИКЕ ГОРНОМАРИЙСКИХ РУКОПИСНЫХ МАТЕРИАЛОВ Н. ТОЛМАЧЕВА И Г. ЯКОВЛЕВА

Два предшествующие столетия сыграли большую роль в истории письменности народа мари. Начиная с конца XVII века голландским бургомистром, географом-путешественником Н. К. Витсенем впервые зафиксированы мариийские слова. А в течение XVIII века появляются разного рода грамматики, словари, разговорники, учебники, буквари и богослужебные книги. Они издавались как и в России, так и за рубежом. XIX век продолжил лучшие традиции своих предшественников в сборе и публикации материалов по мариийскому языку. Однако следует констатировать, что немалое количество ценнейших материалов того периода остались неизданными. О них мы знаем весьма мало. А тем не менее рукописные памятники должны доходить не только для научного мира, они должны дойти до каждого простого читателя.

В настоящей статье остановимся на историко-лингвистическом анализе горномариийских рукописных материалов XIX века Н. А. Толмачева и Г. Я. Яковлева.

1. В данное время рукопись Н. Толмачева под названием "Черновые материалы для словаря черемисского языка" хранится в Отделе рукописей и редких книг библиотеки им. Н. И. Лобачевского Казанского государственного университета (ОРРК КГУ). Она имеет следующую единицу хранения: № 1558 и состоит из 6 листов, что соответственно составляет 12 страниц.

Николай Александрович Толмачев родился 19 ноября 1823 г. в г. Кунгуре в купеческой семье. Воспитывался в 1835–1840 гг. в гимназии, а в 1840–1845 гг. учился в Казанском университете. Окончив университетский курс с званиями лекаря и уездного врача с 4 июля 1846 г. работает в должности уездного врача г. Козьмодемьянска, а с ноября 1848 г. – г. Мамадыше. В апреле 1875 г. удостоен степени доктора медицины, с 30 апреля этого же года избран доцентом Казанского университета по кафедре детских болезней. 4 апреля 1881 г. избран экстраординарным профессором по занимаемой кафедре (Загоскин 1900 : 154). Он являлся членом Общества

археологии, истории и этнографии при Казанском университете (ИОАИЭ XII, в. II 59).

По-видимому, Н. Толмачев, будучи уездным врачом в Козьмодемьянске (1846–1848 гг.), собрал материалы для своей рукописи.

Формат памятника: 22 x 36,5 см., 2°. Листы разного сорта. В рукописи, по сравнению с отдельными словами, преобладают словосочетания, даже целые предложения, например: *изи дерь* 'маленькая девчонка' (примеры даны в оригинале), *мене рвезе едемь ламь* 'я молодой парень', *менень уло тирь* 'я имею сани', *юдеть люльтешь тыльзэ* 'ночью светит луна' и другие. На I л. даны таблицы спряжения глаголов в настоящем, прошедшем временах, на 2 л. – простые, сложные и составные числительные. Автор настоящей статьи вполне согласен с мнением С. Б. Радзиевской, что это "беглые наброски, скорее похожие на записи для себя, для овладения разговорным языком, чем на подбор материала для словаря" (Радзиевская 1958б : II).

В конце рукописи даны названия некоторых целебных трав, указаны их свойства и отмечено как и при какой болезни их принимать (запись не ясна).

Ударение проставлено не во всех словах.

О том, что основой рукописи послужили материалы горномарийского региона свидетельствуют и такие лексемы, как *вятэ* 'женщина', *кеена* 'подем', *марэ* 'мужик', *эдемь* 'человек' и другие, ср. совр. Г. *вӱты*, *кеена*, *мары*, *эдем*.

В архиве библиотеки Казанского госуниверситета хранятся и другие рукописные материалы Н. Толмачева: № 1404, № 4105–4107, № 2270, № 2276–2278, № 2291.

2. Рукописный словник Гаврила Яковлевича Яковлева содержится в Научно-рукописном фонде библиотеки Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева под шифром: опись 1, дело № 137. Он состоит из 20 листов.

В рукописи имеется дата: "1875 года 13 ноября", очевидно, указывающая на год написания работы.

Словарь выполнен хорошим, разборчивым почерком, но в иных местах трудно поддаются чтению начертания букв "а" и "о".

На первых листах дана краткая биография Г. Я. Яковлева. Из нее мы узнаем, что "Г. Яковлев родился 12 марта 1843 года в Козьмодемьянском уезде Черемышевском приходе в деревне Большой Юльмудер (Куликалы). По национальности мари. Отец – Яков Родионов, мать – Агриняна Михайловна, выходцы из крестьянской семьи. Г. Яковлев работал учителем Унжинской инородческой народной школы, также был дьяконом села Шиньша Казанско-Богородицкой церкви и села Арина Царевококшайского уезда" (см. оп. 1, д. № 137, л. 9).

Далее с 13 по 20 лл. идет "разговорный словарь", расположенный по тематическому принципу. Автором даны следующие лексико-семантические группы: "дикие и домашние животные, птицы, рыбы, пресмыкающиеся и насекомые, земноводные, деревья (плодоносные, кусты), растения, лекарственные растения, цветы, ягоды, грибы, металлы, минералы, части человеческого тела".

Данный материал был представлен "для рассмотрения господину директору народных училищ".

Словарик подготовлен после образования братства святителя Гурия – первопресвителя Казанской земли (оно открыто 4 октября 1867 г.) – однако в нем специфические марийские звуки *ä, ö, ü* используются непоследовательно, а редуцированный гласный смешанного ряда *ы* вообще отсутствует, ср., например: *вяряш* 'ястреб' Г *väraš*, *кõргö* 'внутренность' Г *kõrgы*, *пынь-тырбо* 'голец' Г *пындырвы* 'усач', *цäнкä* 'галка' Г *цäнга*, *школя* 'ёж' Г *шулы* и т.п.

Некоторые русские названия флоры и фауны остались без марийского эквивалента, что объясняется отсутствием указанных реалий на территории проживания марийского народа, например: *кедр*, *кипарис*, *страус*, *тигр*, *черное дерево* и другие. А иные слова входного языка на марийский даны толкованием, например: белена '*орода лимяля шудä*', досл. растение, съев которого одурачиваясь; крокодил '*эдемам кошша выдышта вигаша коча*', досл. живущий в воде и пожирающий человека и другие.

Ударение проставлено лишь на отдельных словах.

Следует констатировать, что Г. Яковлев имел дружескую связь с профессором Казанского университета Михкелем Веске (Краснов 1988 : 43). Связь с профессором М. Веске пробудила в дальнейшем в Г. Яковлеве большой интерес к изучению языка и этнографии своего народа и в 1887 году в Казани издана им книга "Религиозные обряды черемис".

Подобные неопубликованные горномарийские материалы содержатся и в других архивах и библиотеках России.

Список рукописных источников

Толмачев Н. А. Вещи из Ананьинского некролога и из курганов Тверской области. – № 2276; Толмачев Н. А. Документы по поездке на 7-ой археологический съезд в Ярославле в 1837 году. – № 2278; Толмачев Н. Областные слова Ветлужского уезда Костромской губернии, в бывшем Никольском стекольном заводе г. Кондованцева, 11 лл. – № 1404; Толмачев Н. А. Об остатках древностей в пределах Казанской губернии. Казань, 1877, 66 лл. – № 2270; Толмачев Н. А. Переписка его с Саратовской губернской архивной комиссией по вопросам: охраны мест раскопок в Увее, предложения И. Ф. Готвальду стать членом комиссии и принять участие в определении находимых при раскопках монет ... (черновики) 1881 – 1882 гг., 30 лл. – № 2291; Толмачев Н. А. Поездка в село Змиево Казанской губернии. Казань, 1883 г., 10 лл. – № 2277; Толмачев Н. А. Путевые заметки по Казанской губернии (Чистопольский, Казанский, Мамадышский, Лаишевский и Спасский уезды), 4 лл. – № 4105–4107; Толмачев Н. "Черновые материалы для словаря черемисского языка". Черемисский язык. – № 1588.

Л и т е р а т у р а

Загоскин Н. П. 1900, Деятели Императорского Казанского университета 1805 г.–1900 г. Опыт краткого биографического словаря профессоров и преподавателей Казанского университета за первые 95 лет его существования, Казань; ИОАИЭ XII, в. II = Известия Общества археологии, истории и этнографии при Императорском Казанском университете. Т. XII, вып. 1–6, Казань 1894. Типо-литогр. Импер. Казан. ун-та, 1895; Краснов А. В. 1988, Культура да религий, Йошкар-Ола; Радзиевская С. Б. 1958, Описание рукописей научной библиотеки им. И. И. Лобачевского. Вып. II. Лингвистика, Казань; Яковлев Г. 1887, Религиозные обряды черемис, Казань.

Oleg S e r g e e v
(Yoshkar-Ola)

ON THE NATURE OF THE HILL MARI MANUSCRIPT MATERIALS BY N. TOLMAČEV AND G. JAKOVLEV

S u m m a r y

The present article deals with an historico-linguistic analysis of the Hill Mari manuscript materials of the 19th century by N. Tolmačev and G. Jakovlev.

1. Tolmačev's manuscript "Draft materials for the dictionary of the Cheremis language". In the manuscript word combinations, even full sentences predominate in comparison with single words.

2. G. Jakovlev's manuscript vocabulary. On the first pages of the manuscript G. Jakovlev's short biography is presented. It is followed by a "conversational guide" on which is arranged according to respective topics.

Инна Т им и р я с в а
(Тарту)

НАЗВАНИЯ ДЕТАЛЕЙ И ЧАСТЕЙ РУБАШКИ *тувыр* В МАРИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Автор исследует в диахроническом аспекте названия деталей и частей рубашки *тувыр* в марийском языке, параллельно прослеживая процесс номинации.

1. *тувыр* Л, *тыгыр* Г, *тлгӱр* СЗ, *тугур* белеб., *tɔyɔr* (Веке 1931 : 20) 'рубаха, рубашка' финно-угорского происхождения (СМЯ : 70, Коведяева 1976 : 93, УЕВ : 584). Подробно: Тимиряева 1994 : 164.

В марийском языке наряду с изменением фонетической формы произошел семантический сдвиг: 'холст для рубашки' > 'рубашка' (коми-з. *дӱра* 'холст, ткань', удм. *дэра* 'холст').

2. *тувыраш* Л, В, *тыгыраш* Г, *тлгӱраш* СЗ 'материал для рубашки'.

Собственно марийское слово: *тувыр* 'рубаха' + суффикс имен существительных *-аш* (*-ks), указывающий на назначение предмета.

3. *тувырлык* Л, В 'материал для пошива рубашки'. Также собственно марийское образование: *тувыр* 'рубаха' + суффикс имен существительных чувашского происхождения *-лык*, указывающий на назначение предмета. Семантика лексем *тувыраш*, *тувырлык* несколько отличается в функциональном аспекте: понятие *тувыраш* характеризует материал с качественной стороны, с точки зрения пригодности, тогда как понятие *тувырлык* параллельно с качественной оценкой может заключать в себе и ситуативно-количественную оценку.

4. *тувыран* (Андуганов 1985 : 145) 'ширина материала; полотнище'. Сложное: *тувыр* 'рубашка' + *ан* 'полотно'.

ан Л, В, *ан* Г представляет собой чувашское заимствование (Raasonen 1948 : 4, ЭСМЯ I : 120, Федотов 1969 : 97).

5. *тувыргут* (МРС 1991 : 343), *тыгыргыт* Г, *tuwɔr kut* (Jevsejjev 1985 : 82), *тувыр-кутыш* (ММ : 210) 'основная часть, длина рубашки'. Сложное наименование: *тувыр* 'рубашка' + *гут* 'длина'.

гут, *кут* Л, В, *гыт*, *кыт* Г, *кутыш* Л, В, *Кутшо* (Паллас 1787 : 368) иранского происхождения (СМЯ : 79, Казанцев 1980 : 111). Лексема *кутыш* сложилась на почве марийского языка: *кут* + суффикс *-ыш*.

6. *тувыр-конла* (ММ : 210) 'полотнище, предназначенное для боковых частей рубашки под мышкой', сложное название.

конла Л, В, СЗ, *конгыла* Г 'подмышка; клин' восходит к форме *kanla 'плечо, подмышка' финно-волжского периода (UEW : 645). Номинативная единица *тувырконла*, *конла* возникла в результате вторичной семантизации слова *конла*.

7. *тувырмел* Л, В, *тлгрмел* СЗ, *тыгымел* Г 'приполлок, прорезь рубахи на груди'. Сложное: *тувыр* 'рубаха' + *мел* 'грудь; приполлок'.

мел Л, В, СЗ, Г

< ф. -у. *mslэ 'грудь' (СМЯ : 68, UEW : 289). В этом случае тоже произошла вторичная семантизация, древнее значение 'грудь как часть тела' вытеснилось значением 'планка, прорезь рубахи на груди'.

8. *мелгандра* (Элексеин 1990 : 74), *мелкандыра* (Андуганов 1985 : 126), *мэлкандыра* (ММ : 130), *мел кянтрэ* СЗ (ССЗНМЯ : 77), *мелкяндрэ* Г 'завязка ворота рубашки'. Сложное: *мел* 'прорезь на груди' + *кандыра* 'веревка'.

кандыра, кандра Л, В, *кяндрэ* Г, *кянтрэ* СЗ

< чув. *kanDra* 'веревка' (Räsänen 1920 : 141, Paasonen 1948 : 34). Чувашиское слово заимствовано без изменения в семантике, в составе марийского *мелгандра* рассматриваемая лексема имеет значение 'тесемка, шнурок', ср. чув. *кантра, кантара* 'тонкая веревка' (Ашмарин 6 : 67).

9. *тувыртуп* Л, В, *тыгыртуп* Г, *тлгр тлп* СЗ (ССЗНМЯ : 231) 'спинка рубашки'.

Д. Казанцев считает *туп, тлп* иранским заимствованием (Казанцев 1980 : 111). К. Редеев под вопросом выводит общую финно-угорскую форму названия данной реалии для марийского, удмуртского и венгерского языков *tuprэ (UEW : 538).

10. *шокш* Л, В, СЗ, Г, *сокс* малм. (Учаев 1968 : 204) 'рукав'

< ур. *soja 'рука > рукав' (UEW : 445, Учаев 1968 : 204). Древняя форма сохранилась в малмыжском говоре, здесь отчетливо выделяется финно-угорский транслативный суффикс *-*ks*, существующий в современном марийском языке в форме *-аш (-äш), -акш (-äкш)* (ИСМЯ : 18).

К. Редеев выделяет здесь в марийском словообразовательный суффикс *-ks*, в удмуртском и коми *-s* (< *-*ks*): удм. *sajes*, коми *sos, sus* (UEW : 445). Очевидно, лексема *шокш* сложилась в финно-угорскую эпоху. В современном марийском языке налицо морфологическое опрошение.

11. *айыш урж., айыш* (ММ : 19) 'подол, вышитый подол'.

Отглагольное образование: *аяш, äяш* Л, В 'подрубить что-то; сшить кромки' или *äяш* Г 'загнуть, пригнуть' + суффикс имен существительных *-ыш*. Ф. Гордеев рассматривает *äяш* Г как болгарское заимствование, не исключая возможности болгарского происхождения и *аяш, äяш* Л, В.

12. *пачыш* СЗ (ССЗНМЯ : 157) 'подол'. Отыменное образование: *пач* 'хвост; конец' + суффикс *-ыш*.

пач СЗ, *поч* Л, В, *пач* 'хвост; конец' финно-угорского происхождения (СМЯ : 68, UEW : 353).

13. *чаву* белеб. 'подол, пола'

< тат. *чабу* (Исанбаев 1986 : 197, 1989 : 135).

14. *эпйк* белеб. 'подол'

< тат. *итек* (Исанбаев 1986 : 204).

15. *вельж* (МРС 1956 : 61), *вельж* урж., *вильж* СЗ, *вилж* й.-ол. 'клин в рубашке'

< чув. *вилёш* 'часть' (Казанцев 1965 : 84, Räsänen 1920 : 120).

И. Галкин полагает, что мар. *вельж* 'клин в рубашке' и саам. *vēilas* 'часть тела вокруг плеча сверху и до подмышки снизу' общего происхождения (Галкин 1987 : 253).

Х. Паасонен выделил в слове *вельж*, видимо, как производительную основу *вел* (Paasonen 1948 : 10).

16. *кыштек* (ММ : 99), *кыштйк*, белеб. 'ластовица'

< тат. *кештйк* (Исанбаев 1986 : 178, Räsänen 1923 : 39).

17. *олто* Л, В, *алты* Г 'ластовица, четырехугольная вставка под мышкой' чувашского происхождения (Räsänen 1920 : 164). При заимствовании семантических изменений не произошло: чув. *алта* 'ластовица' (Ашмарин 3 : 226).

Анализ конкретной микросистемы в тематической группе названий одежды в марийском языке показывает, что тематические группы представляют собой незамкнутую систему. Они постоянно расширяются в результате заимствований, в результате вторичной семантизации. Проникновение чужезычных морфологических элементов и слов послужило для некоторой вариативности тех или иных названий.

Сокращения названий языков и диалектов

белеб. = белебеевский говор; В = восточное наречие; Г = горное наречие; коми-з. = коми-зырянский; Л = луговое наречие; малм. = малмыжский говор; саам. = саамский; СЗ = северо-западное наречие; тат. = татарский; удм. = удмуртский; урж. = уржумский говор; ф.-у. = финно-угорский; чув. = чувашский.

Литература

Андуганов Ю. В. 1985, Мут але мут сочетаний?, Йошкар-Ола; Ашмарин Н. И. 1928–1950, Словарь чувашского языка 1–17, Казань–Чебоксары; Галкин И. С. 1987, Несколько слов о марийско–саамских лексических параллелях // СФУ XXIII; Исанбаев Н. И. 1986, Лексические особенности белебеевского говора (с приложением материалов для регионального словаря) // Вопросы марийского языка. Грамматика и лексикология, Йошкар-Ола; 1989, Марийско–тюркские языковые контакты I, Йошкар-Ола; ИСМЯ = Галкин И. С., Историческая грамматика марийского языка II, Йошкар-Ола 1966; Казанцев Д. Е. 1980, К вопросу о месте и времени проникновения иранских слов в древнемарийский язык // Вопросы марийского языка. Вопросы грамматики и лексикологии, Йошкар-Ола; Коведяева Е. И. 1976, Марийский язык // Основы финно-угорского языкознания. Марийский, пермские и угорские языки, Москва; ММ =

Васильев В. М. Марий мутер, Москва 1926; МРС 1956 = Марийско-русский словарь, Москва; МРС 1991 = Марийско-русский словарь, Йошкар-Ола; Паллас П. С. 1787, Сравнительные словари всех языков и наречий, собранные десницею всевысочайшей особы 1, Санкт-Петербург; СМЯ = Казанцев Д. Е., Патрушев Г. С., Современный марийский язык. Лексикология, Йошкар-Ола 1972; ССЗНМЯ = Иванов И. Г., Тужаров Г. М., Словарь северо-западного наречия марийского языка // Кас-йӱдвел марий мутер // Диалекты марийского языка. Вып. II, Йошкар-Ола 1971; Тимиряева И. И. 1994, Названия обрядовой (свадебной) одежды в марийском языке // Minor Uralic Languages: Structure and Development, Tartu; Учаев З. В. 1968, Малмыжский говор марийского языка (фонетические особенности). Дисс. канд. филол. наук, Йошкар-Ола; Федотов М. Р. 1969, Исторические связи чувашского языка с волжскими и пермскими финно-угорскими языками 2, Чебоксары; ЭСМЯ = Гордеев Ф. И., Этимологический словарь марийского языка 1-2, Йошкар-Ола 1979-1983; Элексейн Я. А. 1990, Ӧрмӧк, Йошкар-Ола.

Beke, Ö. 1931, Tscheremissische Texte zur Religion und Volkskunde, Oslo; Jevsevjev, T. 1985, Etnographische Sammlungen über die Tscheremissischen, Helsinki; Paasonen, H. 1948, Osttscheremissisches Wörterbuch / Bearbeitet und herausgegeben von Paavo Siro (= LSFU 11); Räsänen, M. 1920, Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen (= MSFOu 48); 1923, Die tatarischen Lehnwörter im Tscheremissischen (= MSFOu 50); UEW = Rédei, K., Uralisches etymologisches Wörterbuch I-II, Budapest 1986-1988.

Inna Timirjaeva
(Tartu)

BENENNUNGEN VON DETAILS UND TEILEN DES HEMDES *тувыр* IM MARISCHEN

Zusammenfassung

In seinem Artikel unternimmt der Autor im diachronischen Aspekt die Benennungen der Details und Teilen des Hemdes im Marischen.

Per Martin Tveingsberg
(Oslo)

SWIDDEN CULTIVATION. TILLAGE WITHOUT TOOLS

The history of mankind cannot be understood without starting with the landscape, fauna and climate constituting nourishment and customs of the people at the basic level, animate influence on nature to increase food production. One important element of such activity is swidden cultivation. Swidden cultivation has an ethnological, social and technological development attached to environmental (biotic, edaphic, climatic) dimensions. The swidden cultivation cycle can be investigated by studying the farming practice over an extended period of continuous cultural and environmental (ecological) change (Conklin 1961 : 29). Working out the range of locally significant variations along these dimensions can frame questions more systematically about the interrelation between different ecological components of a given system. Swidden cultivation is defined here as the cultivation of human food plants in the ashes of burnt forest land. Thus fire clearance husbandry for grass production is not primary swidden cultivation according to this paper but even so grass was the secondary harvest from swidden cultivation. This kind of tillage, almost without the use of mechanical tools, is assumed originally to have been the most common cultivation method (Clark 1945 : 57-71; Steensberg 1955 : 65). Tribal wanderings in abundant forestland was the usual way of survival. Axes for felling trees and sickles for harvesting are the only tools required and the whole process in swidden cultivation can be accomplished without taking along other tools. All other implements needed were made of suitable fresh pieces of wood from the right kind of tree, like a fire-rake of birch and a harrow made of a spruce top. The swidden cultivators penetrated the virgin forests, clearing small patches, taking one or few crops and passing on to fresh ground in new forests. The temperate forests were so dense and capable of regeneration that their exploitation was repeated several times through history. But in the long run this cultivation changed the face of the countryside and the type of forest, created extensive regions of cultivated land and meadows. And as Man expanded north and west in Europe, the forest had but small power of recuperation in the marginal zones, and it reverted to open heath and even to desert on the poorest land (Clark 1952 : 91-107). Man has always been attacking the forest, and so swidden cultivation has destroyed huge areas of primeval forest. Thus the consumption of forest accelerated, assisted by the pasturing animals and later also by greedy Europeans. As the

East Slav tribes spread into the plains of European Russia from the 6th century onward, the open steppe-lands were denied them by the succession of nomadic, pastoralist people from the Scythians through to the Tatars. Instead, the Slavs moved from their first homeland in the Vistula basin into the zones of forest-steppe and mixed forest. By the 9th century the tribes had settled as far north as Lake Ladoga and eastwards to the Volga-Oka confluence. From then on, until the 17th century when colonization began to push out southwards into the steppe, the home environment of the Russians was the forest. Its importance to the Russian is reflected to this day in his language which distinguishes forest ecosystems with a subtlety that perhaps only the Finnish tongue can match (French 1983 : 15). If one had to select a single topic in historical geography as the most fundamental in the context of Russia, the longest in operation and most extensive in effect, it might well be the destruction of the forest.

The fall-off of oak, elm and lime trees in the Neolithicum is attributed to the climate break or to husbandry by Man (Lamb 1977 : 414). When Neolithic people appeared in Denmark (*tammimaa*), heath and grassland began to replace forest. The generalization that all primitive hoe-and-dibble planters used fire as a tool in cultivation seems justified (Stewart 1956 : 121-122). This burning indicates swidden cultivation, which is studied in the bogs (Iversen 1949).

Due to the shortage of sufficient forests, or to a flooded river clearing and manuring the land, or for various other reasons, cultivation on cleared land, in fields, has taken the lead at particular times in different places and different stages of cultures of the world. In southern Europe such a change took place more than two thousand years ago, and so ploughing, hoeing and weeding became necessary. But in the more densely populated Mediterranean area the change from swidden to permanent field cultivation occurred much earlier. In Central Europe field cultivation came into common use from about 500 A. D. But in the northern areas the colder climate during the 8th century and again between about 850 and 1000 A. D. (Lamb 1977 : 426) led to the Viking (Pyriticus) explorations. The effects of Anglo-Saxon and Scandinavian pioneering upon the landscape of England were summed up in the Domesday Inquest of 1086 A. D. (Darby 1950 : 22). One of the questions put by the Domesday Commissioners was, "How much wood?" The Viking colonizations were caused by necessary expansion of the swidden cultivators of the inlet (*vikja*). There is, however, no doubt that swidden cultivation has been practised since prehistoric times (Montelius 1953 : 41-54), and medieval evidence indicates the cultivation of rye and turnips in forest clearings over large parts of Scandinavia, greatly stimulated by the immigration of Finns, finally during the 16th and 17th centuries A. D.

In other parts of the world swidden cultivation continued until the European colonization in the 16th century A. D. From now on the colonists applied restrictions and limited native fire-clearance to the territory that could not be of any benefit for the Europeans.

Migration

Migration was habitual for a swidden cultivating population. This kind of extensive cultivation consumed so much forest that people had to be continuously on move into new forests, even though they were small populations. The main reason for human expansion has consequently been due to the tribal wanderings by the swidden cultivators. Migration in the classical European tradition of history writing was often described as due to warfare and occupation, but my suggestion is that the basic reason was traditional tribal migratory subsistence. The circumstance which frequently is mentioned in written sources is often misleading concerning the fact that migrating swidden cultivators in confrontation with stationary field farmers often provoked plunderings and warfare that further could lead to occupation.

Rye – *Secale*

European cereals, wheat, barley, oats and rye originated in western Asia from ancestors belonging to the natural flora. The relationship between wild and ancestral forms and the location of the original distribution patterns is partly identified by evidence from cytogenetics, ecology, archaeology and plant geography (Zohary 1971 : 253–258). During the 4th millennium B.C. the Proto-Indo-European language was located in the Altai Mountains of Central Asia and the swampy forests of northern Europe. In the beginning of the 3rd millennium B.C. Proto-Hittites reached Anatolia. The probable homeland of a fairly mobile, late Neolithic culture of animal breeding agriculturalists is the foothills and steppe country from north-west of the Caucasus to north of the Caspian. (Friedrich 1966 : 27.)

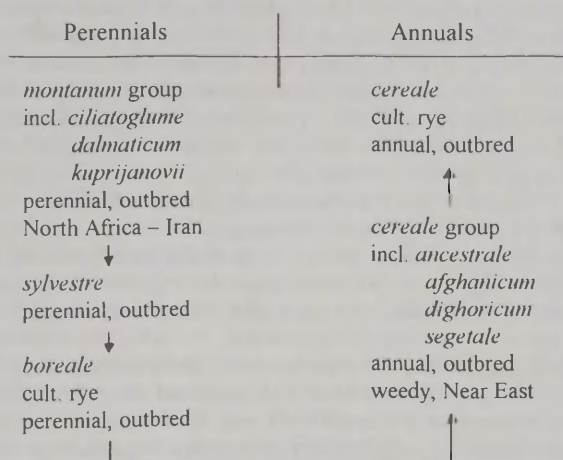
The origin of rye cultivation is much younger than the domestication of wheat and barley. Rye has a great variety of closely related wild forms, weedy forms (primitive), half-weeds/half-cultivated races and fully established domesticated varieties. The inter-relationship between these forms is in general explained, and progress is recently made in the identification of the wild progenitors, their ecology and their geographic distribution, and thus the probable mode of origin and place of origin of the cultivated rye. Rye differs from primary cultivars in several respects. It is used to colder climates than other cereals and is found on mountain plateaus and slopes. Rye is cross-pollinated in contrast to wheat and barley which are almost fully self-pollinated and oats, too, is largely self-pollinated. "Finally in *Secale* we do not encounter a simple complex of interfertile wild types, weeds and domesticated derivatives. Instead, rye comprises two aggregates: an ensemble of *annual* weeds and cultivated types (*Secale cereale*), and another of wild *perennial* forms (*Secale montanum*). Significantly, the various interfertile *annual cereale* races or "species" are exclusively confined to agricultural lands, while *perennial montanum* races are widespread in primary habitats (Korsmo 1925 : 2). These two aggregates are not only ecologically distinct: they show a build up of reproductive isolation barrier. Chromosomally *cereale* races differ from *montanum* races by a compound translocation. *F1* hybrids show a chain of six chromosomes in meiosis. The pattern of sterility in hybrid derivatives from *cereale* x *montanum* crosses indicates that some genetic sterility is present

here as well. But in spite of these differences, annual *cereale* weeds and domesticants, and perennial *montanum* wild races show close morphological resemblance. *F1* hybrids are yet semi-fertile and show normal chromosome pairing in meiosis (except for the translocation multivalents). Furthermore, *cereale* and *montanum* stocks are still interconnected in nature by extensive hybridisation." (Zohary 1971 : 254.)

All *montanum* ryes are wild, perennial and interfertile and chromosomally similar and have fragile spikes. They are frequent in the Armeno-Anatolian region and build massive stands in non-arable lands, and they are important in steppe and steppe-like formations and colonize edges of cultivated land and roadsides.

Rye evolved first as a weed (Vavilov 1917 : 561-590), and the weedy races are the direct sources from which cultivated rye forms are derived. Rye is a secondary crop (Helbaek 1971 : 265), and thus appears relatively late in archaeological remains, or the annually cultivated *Secale cereale* complex is derived from the perennial *Secale montanum* stock (Khush and Stebbins 1961 : 730). "The fact that all undomesticated *cereale* races are either weeds in cultivation or occur exclusively in places drastically disturbed by agricultural activity suggests that this derivation is recent. Weedy *cereale* ryes most probably started to evolve only after the advent of west Asiatic agriculture. If this assumption is correct, the incorporation of rye as a weed should have started when the Neolithic fertile crescent wheat and barley agriculture expanded north. In other words, the evolution of weedy ryes commenced when the Armeno-Anatolian plateaux (and their primary vegetation in which *Secale montanum* is a dominant component) were colonized and opened up for cereal cultivation.

Evolutionary relationships of rye

If the wild ancestor of *Secale cereale* is *Secale montanum*, the question might be asked why the genetic divergence between the progenitor stock and

the Man-dependent derivatives in *Secale* is wider than in the other Old World cereals. Why does the presumed *Secale montanum* ancestor differ chromosomally from the *cereale* stock (by two translocations) and why *cereale* x *montanum* F1 hybrids are semi-sterile, while in wheats, barley and oats the wild and tame types in each "pair" are chromosomally similar and fully interfertile? The pollination system in rye, and the spatial relationships between *cereale* and *montanum* populations, provide an answer also to this question ... In summation, the most likely candidate for the ancestry of the weedy and cultivated *cereale* complex is perennial *Secale montanum*, and the most probable place of origin of the *cereale* complex is the geographic center of *Secale montanum*: Anatolia and Armenia." (Zohary 1971 : 257-258.)

Fire

An occasional forest fire was the cause of the earliest clearance of forest, making open land for swidden cultivation and hence mankind acquired the experience of how to manipulate fire when it was needed. In fact this obtained fire-control was the basic skill that gave Man predominance and separated him from animal.

That prairie and forest fire may occasionally be caused by lightning is an exception rather than a rule. In 90 out of 100 cases they are caused by Man, either wilfully or accidentally. Contrary to the opinion of some American investigators, therefore, fire is to be classed among the anthropogenous factors (Stewart 1956 : 125). The data on grasslands of the tropical and temperate zones of the world support the view that they have been formed and have undoubtedly been maintained by Man by means of fire. The implication that Man used fire as a tool in remote prehistoric times is strong (Stewart 1956 : 129). Charcoal from forest fires succeeded by pollen from cultivated plants are preserved as fossil indicators in lake sediments and soils, and can give access to fire history and consequently to human history (Patterson 1987 : 3-23). Charcoal and pollen keep well and can therefore be used as a record of potential past swidden cultivation. Investigations during the past four decades have developed many theories about the effect of human agriculture on natural vegetation. Iversen (1934 : 341-356; 1941 : 68 pp.) was the first to observe the corresponding rises in charcoal and fall in oak and pine pollen, giving him the idea that fire was used for forest clearance. And as the fire occurred in the burning-resistant deciduous forest, he suggested that it represented human activity. Thus he developed his primarily much debated "landnam" hypothesis. When Iversen (1949 : 1-25) found similar vegetation changes at three different sites, he concluded that such synchronicity could occur only if the changes were due to the same cause. "Landnam" could not occur simultaneously across the landscape but was the human practice. He (Iversen 1952 : 62-103) presented pollen and charcoal diagrams from western Greenland in support of his hypothesis and, at the same time, undertook a series of experiments in collaboration with archaeologists to prove that early humans could have affected the vegetation in the manner he hypothesized (Iversen 1956 : 36-41). Iversen presented more conclusive pollen and charcoal evidence from a study at Draved Forest in southwest Jutland (Iversen 1964 : 59-70; 1969 : 35-49; Steensberg 1979).

Interpretations of historical interactions between vegetation and fire based upon pollen and charcoal analyses are still in the early stages of development, even though sophisticated methods are now in use to identify the effect of fire on vegetation.

The Swidden Procedure

Swidden cultivation has been a common system of farming, a work cycle ensuring the continuance of the desired ecology. Therefore, its social implications are of basic significance to cultural history. The first step in the procedure was to select the most beneficial site in the forest. This was of so great importance that it required specially skilled young men to be sent out to find and mark the most profitable site. The next step was the killing of the trees by girdling, succeeded by fusions of girdling, wind- and axe-felling, developed as transitional stages towards axe-felling. The aim was to get the felled trees to cover the ground on the site uniformly, and the site was left for the trees to dry. Felling by axe and even cutting larger branches accelerated the drying process from decades to a few years. The season for burning was a registration of the agricultural crop to be sown and of the climate at the spot. The timing of the burning depended on the weather. The burn had to be done after a prolonged spell of dry weather, and on a day with some wind bringing rain afterwards. The fire was ignited to get a slow and thorough burn – downhill, against the wind and inwards on the site. But a good deal of the wooden material was not completely burnt. The biggest logs that did not burn completely were used for the fence around the site. This fence usually was a construction with zig-zag notching to protect the crop from grazing animals. Sowing was done straight into the ash when it was still warm after burning. Seeds for sowing were commonly taken from the spikes hooking to the roof and walls during threshing, according to the natural spread of seeds by hooking to movables. The seeds fell into the loose ash by their own weight. The warm soil was utilized to accelerate sprouting, for the burning was timed so that the rain came just after sowing. Consequently, swidden cultivation was practised without any ploughing or hoeing. However, the seeds that had landed on stones were swept down into the ash to sprout. The timing of the burning-sowing procedure or predicting the rain was of crucial importance. Thus sophisticated methods have been developed in different swidden cultures. It could be done by means of a pendulum (Hamilton 1986 : 53) or by observations of bowels of newly slaughtered animals or other phenomena customarily performed as a public ceremony. Only one crop was harvested in most areas of Northern Europe before the site was abandoned but after a couple of years the site produced grass for feeding animals. In southern areas the site was sown and harvested for two or more times before deserting it.

Swidden cultivation has characteristic features quite different from field cultivation. The size of the burnt area, the cultivated area, was a variable factor of the greatest importance. Decreasing crop in times of climatic deterioration was compensated by a corresponding expansion of the swidden acreage and vice versa. This correlation between the swidden area and the climate is often misjudged and, even also ignored by science. In periods there were colder climates in Europe, like the "little Ice Age" 1550–1650 A.D. During these

periods swidden cultivation was increasing, and in the intermediate periods there was a decrease or a standstill. Accordingly, climate fluctuations always had an corresponding influence on swidden cultivation. In Southern Europe, under Mediterranean conditions of climate and soil, the forest was open in character and was composed largely of evergreen oaks and pines. Once cleared, it showed less regenerative power than did the forests to the north; already by classical times much of it seems to have disappeared. Classical writers provide abundant indications of the existence of forest (Semple 1931 : 261-296). Homer spoke of "wooded Samothrace", and Zacynthos, Sicily and other "wooded country" (Homer Iliad XIII. 13; XVI. 482-484; XVI. 643-646; XX. 490-492 (see also X. 154-157; XXI 340-349); Odyssey I. 246; IX. 186 (see also XIII. 243-246; XIV. 1-2). The general impression left by classical authors is that the Mediterranean lands were then more densely wooded than they are today but that already there had been considerable clearing and that the extensive forests which remained were for the most part in the mountainous areas (Darby 1956 : 186). Certainly at the dawn of history Europe was covered with immense forests available for swidden cultivation.

Domestication of animals

The taming of reindeer and the development of various forms of herding have enabled the people of the north to inhabit exceptionally harsh regions and to provide themselves with the means of transport, so vital in these areas, and with meat, milk, skin and other animal products. The domestication of animals is one of the great problems in the study of Man's cultural history. To solve this problem it has been important for the scientific approach to establish a chronological framework into which the various forms of deer-herding and other activities of different peoples in the taiga and tundra zones should fit. Thus, many monocentric theories of the emergence of reindeer-herding in Eurasia are assumed. In fact there was no particular starting point for a gradual spread. Diverging forms or types of reindeer-herding arose inevitably in dispersed places and times, and the reasons for the genesis of these lie in the scope for the process of swidden cultivation. Domestication of animals developed later in human history than cultivation of food plants. Man's persistence in any chosen habitat depends upon his not becoming an ecological dominant: otherwise he changes or destroys his habitat, which would mean either changing his culture or migrating. Domestication of animals slows down natural movement and largely removes the desire for extended fortunate migration (Darling 1956 : 778).

The deserted swidden sites yielded a good growth of grass. As they were fenced, they were used for grazing cattle and for hay production. I suggest that these locations supported domestication: wild animals broke in through the fence to reach the wanted food. This occurred especially in periods when the climate was deteriorating and natural food for wild animals was insufficient. Thus swidden cultivation through climate variation came to be the precursor for domestication of animals, often succeeded by cattlebreeding.

The rich grass production for some years before the forest took over the abandoned clearing (*niittoaho*) was of essential importance for the domestication of the reindeerherds in Northern Eurasia (Jettmar 1952 :

737-766). As the Forest-Finns moved north and west as far as the spruce forest reached, the reindeer-herds accompanied them eating the grass on *niittoaho*, and so the Saami (Scritobini) domestication of reindeer developed as an interaction with the Finns. And entrapping of wild animals in holes in the fence around the *huuhta* came to be habitual for the Finns and for the Saami who also developed this enclosure system further for use in the reindeer-herding (*hukanhuone*) and for the entrapping of wild reindeers (*vuoma/vuobmi, hvammr*).

Huuhta subsistence

After the warm centuries of the Middle Ages in North Europe (The Little Optimum), the decline of climate occurred about 1300 A.D. Some migratory tribes accelerated their moves in the forests of East Europe and came to Carelia and Savolax about 1500 A. D. These tribes mostly cultivated rye (*juureinen, korpiruis, metsäruis, talviruis*) and turnip on burnt spruce forest land, requiring a four-year cycle from the cutting of the forest in April (*huhtikuussa*) until harvesting (Soininen 1959, Heikinheimo 1915).

Savo-Carelian expansion to Solör-Värmland Finnforest

During the severe climate deterioration of the so-called "little Ice Age", 1550-1650 A. D., the expansion of the Savo-Carelian/Finnish swidden cultivators accelerated considerably, acquiring a niche in subsistence, namely the big virgin spruce forests of Northern Eurasia. This increase was due to the *huuhta*-technology and the migratory cultivation of rye and turnip in the ashes of burnt spruce forest. In the little Ice Age this expansion conveyed from Savo-Carelia towards west and north in Scandinavia not only as far as the spruce forest existed here, but also eastwards to Twer in Russia and across the Atlantic to America. The spruce was not yet valuable as timber like the pine. Written sources tell us how useless the spruce forest was at that time, and so the authorities welcomed the migrators as a new tax-paying population.

As another example of proof I pick the Scottish Highlands and islands consisting of acid rocks, steep slopes and peaty moors, cool in temperature, and with an annual precipitation of 50-100 inches. The original vegetation

cover was forest of oak, pine, hazel, birch, alder, and willow to an altitude of 2000 feet. Now this has largely gone, having suffered from burnings for warlike purposes during the infiltration of the Vikings over a thousand years ago, from what might be called predatory burnings, from exploitation for smelting and timber in the 17th and 18th centuries, and, finally, from removal for the sake of increasing sheep pasturage (Darling 1956 : 781). This "burning for warlike purposes" was apparently swidden cultivation. My proposal is that the Vikings expanded owing to the swidden cultivation subsistence.

Huhta technique

In general the first step in all swidden technologies was the search for consumable forest. So the Finns developed a sophisticated system of securing the best spruce forest for their nourishment. For this purpose faultless young men were selected by the *noita* and sent out in late autumn and early winter (*lähteä eriin*) to recognize and mark out first class forest (*eräpyhä*) for the tribe. These young men marked the selected forest with the tribal mark (*puumerkki*) on the most visible tree. The tribal patterned woven ribbon was tied to the tree in a visible position (*kirjavainen puu*), and tree trunks around the sight were girdled in order to make this tree noticeable. From now on this sight, *eräpyhä*, was respected as occupied, and thus taboo, *pyhä*, for other tribes, regardless the distance from the present tribal location to which the travelling young elite belonged. When they returned (*tulla erästä*) in early spring they described in runic poetic form the forest sites they had inscribed during the journey. The runic form made it also easier to remember for the listening tribe members. The *noita* had a certain type of social organization which was correlated with the presence of berdache or (*bate*) by the Crow Indians (Angelino, Shedd 1955 : 121). The integration between the *noita* and his staff of singled out young men appears to have been established on homosexuality, and the *noita* also found his successor among these men (*ragr, argr*) (Sonenschein 1966 : 76). These young men had to be without any blemish. It is often mentioned that they should have good teeth without defects. My suggestion is that this was connected with the skill of performing the applicable sound (screatus – scritobini) (*kirjua, huuttaa, seid lätir, galdr*) to vibrate the drumskin. Homosexuality has a definite biological basis, but still human sex life is profoundly affected by social channelization and therefore takes different forms under different social conditions. Some patterns of sexual behaviour are the result of a long period of common learning experiences, a result of evolutionary changes in the nature of the physiological controls involved (Ford, Beach 1951 : 3–5). In some societies the man who assumed the feminine role was regarded by other members of the community as a powerful shaman. Once the *noita* (*seidmadr*) was a highly honoured and respected person possessing the gift of prophecy. Berdache can be traced in old cultures and is named "institutionalized homosexuality" by some authors (Ford, Beach 1951 : 130–133). We can trace this organization in the Saga literature of the Norwegians in Snorri Sturlusson: Harald Hårfagre cap. 35. Olav Trygvasson cap. 62–63 gives examples of the Christian defence of these vanishing old customs (Hirschfeld 1902 : 244–263). The word *pyhä* denotes:

circumscribed, confined, sacred (Eurén 1860; Lönnrot 1930) and is connected with a sacred place or object or rather a holy forest (*pyhä ouda*) (Lästädius 1959 : 34). *Pyhä* predominates human power, resembling supernatural (Vilkuna 1956 : 193). *Pyhä* seems to have changed from a more technical term to an abstract notion during the times (Vilkuna 1956 : 188; Anttonen 1994 : 26). Suomen Kielen Etymologinen Sanakirja (1962 : 668–669) explains *pyhä* in Värmland Finnforest as a recent denotation of this expression: *Pyhä* is devil, the spirit of shaman (*noidan henki*), bewitched (*noiduttu*, *noidan pilaama*), something that a sorcerer, a shaman has spoilt, *saastainen*, polluted, something that pertains to the deceased and has to do with death.

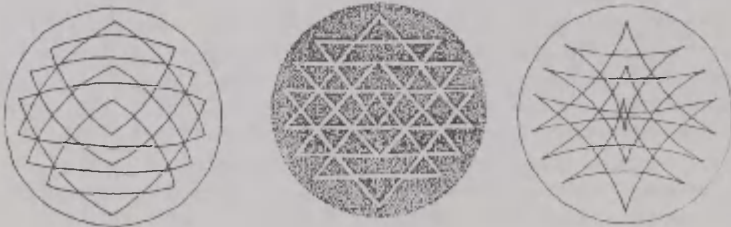
The marked *huuhhta*-location (*pyhälikkö*) and specially the burnt *huuhhta* was *pyhä* until it was sown, until its transformation by burning changed it into a rye-producing site for the benefit of its tribe. *Eräpyhä* was connected with such places where *huuhhta*-cultivation gave maximum crop: selected places in the spruce forest recurrently far away where, in former times, often also their dead were brought to rest after the last journey. Such places were in the outskirts and in contact with the witchcraft (*hiisi*) and their ancestors' relationship to the places. *Eräpyhä* was connected with places that were something in-between. These places were neither forests nor cropfields. They were interlocations where later a new forest grew up (*muuttuva pyhä*). Each clan had marked out many sites of varying qualities, including size, humidity of the soil, risk of spread of the forest fire and other considerations. The *noita* was responsible for selecting the right site to burn according to proper conditions for the growth. If, for instance the weather was going to be humid, he preferred the site in a slope, including good outlet. On the contrary, when an extremely dry period was approaching, he picked out a site bordered by lakes, rivers or marshes to prevent forest fires. However, he also had many other factors to consider which are irrelevant for a field cultivation situation.

When a forest location, *eräpyhä*, was taken into use, axemen, *kirvesmies*, cut or girdled the trees in the clearing and they often arranged a successive felling by means of the wind. The fallen site was left for drying over the summer and the next winter's snow pressed the branches down to obtain a more complete burning. During this drying period craftsmen from the clan selected suitable pieces of wood from the fall as timber for making tools and other objects. No work was done to the soil in the clearing. The biggest trees were girdled and left to dry, the stumps were left to rot in the ground and the stones were not removed. Only the halfburnt wood useful for the fence around, or for other purposes was taken away before sowing. Before midsummer of the second year the *noita* was responsible for finding the right time for burning. This was of great importance for a good result. Rain just after the burning caused a hard crust on the ashes which the small rye seeds could not penetrate by their own strength. But if, on the contrary, rain did not come after the burning, the sown seed was attacked by animals, birds, wind and torrid sunshine. Therefore burning had to be carried out at the right time before the weather changed from high-pressure with the sun to low-pressure bearing rain, leaving just time enough for the burning to die out and cool off sufficiently before sowing. On the good land a new generation of forest made swidden cultivation possible once more after 80–100 years, but this second time the crop was not so big as the first time, on virgin forest. As long as

spruce forest for burning was available, *huuhhta* cultivation was maintained. In the Finnforest of Solör-Värmland it kept on until about 1850 A. D. and even longer in some of the backwoods areas where timber transport did not pay.

In ancient times the change in the weather was stated by the climatological phenomenon that the coldfront changes the electromagnetic ionising in the air from the positive ionising to negative, and after a limited time the rain was falling. This limited time also depended on other factors such as wind-speed but still the rain could be estimated by an empiricist. This electromagnetic change was made visible by a vibrating drum-skin (*tambo/sampo*). Finegrain bark-flour (*tamppu* made of *tammipuut*) was spread over a big, thin taut drum-skin which was set in vibration by repeated singing or humming (*kirjua, kirkua*) on a vowel-sound: "ohm-ohm-ohm---ohmen/ahmen". This vibrating drum-skin forms the flour into a slightly curved dim linear pattern. The curvature fluctuates, showing the changing point from positive to negative. As the lines alter from concave to convex, they pass the straight-lined pattern and a clearly visible and complex pattern of interpenetrating triangles of different dimensions appears, just at the turn of neutral uncharged air. By repeating this drum ceremony the neutral uncharged turning point is stated, just when the lines are straight, correct and therefore forming a clearly visible complex of triangular figures. And the coming low pressure and rain is predicted. The drum-skin (*kirjokansi*) got a pattern consisting of triangular forms which are employed ornamentally in primitive art all over the world. Such a forecast or omen (*pyhär-ohman*) was performed in swidden cultures only. Field cultivators had no need for this exact rain prediction. The ceremony fell, therefore, out of use and was even forbidden as heathen in Christian civilization. An interesting question is, however, when this ancient ceremony vanished. Fragments still remain in particular cultural features as religious ceremonies (*mantra*: sacred formula in Hindu, Buddhist, Tantric and Lamaist cults), literature, dance, folk music and ornaments. And still it is of value in philosophic orders, representing the basic energies of the universe as background for mystical diagrams, and so giving a basic pattern to ornamental art (not only Yoga art). This geometrical pattern, power diagram (*yantra*) is a visual equivalent to the primal sound OM or AM,

Principal sketches of the dust-pattern on the drum. In the middle the intermediate clear straight lines

the chanted seedsound (*mantra*). OM – the seed symbol of the sound has its visual equivalent in *bindu*, the point, prefiguring the *mandala*: the circle. This basic sound is described by philosophers as the purest manifestation of the sound without frequency, movement or vibration: the primal sound, or the original self-generating sound from the beginning of times (Mookerjee 1975 : 30). The magic power of sound is often described as the "Word", as the Tao in Taoism, the Brahman of the Upanishads and in the Holy Bible, Gospel of John 1.1. "In the beginning was the Word, and the Word was with God, and the Word was God."

Next to the human voice the drum has been the most common musical instrument. It has been made in many varieties and was known in almost every age and culture. More than 1600 different expressions meaning a drum are entered in The Grove Dictionary of Musical Instruments (Blades 1984 : 610–611). Among these are *madala*, *mridanga*, *p(a)uke*, *samba*, *tambo(ur)*, *trom(me)*. *Trom* is confined to North European languages and *tambour* to those of South European.

Drums producing their sound from tightly stretched membranes can be back struck, plucked, friction or singing membranes. Singing membranes are made to vibrate by speaking or singing into them, as with the *kazoo*, the membrane does not yield a note of its own but merely modifies the voice, serving numerous sacred or ritual purposes and are credited with magical power. In the most ancient civilizations the popularity of all kinds of drums are established by numerous representations of the instrument in a variety of shapes and sizes (Blades 1984 : 601).

A drum-type used to accompany the voice evolved in Turkey some time after the earliest migration of Indo-European speakers into Western Asia, continuing migrating westwards as far as Spain where it is known as *zambomba* and the *tambor* drum of the Basque region. In Catalonia and the Balearic Islands this instrument accompanies old song forms on festive occasions.

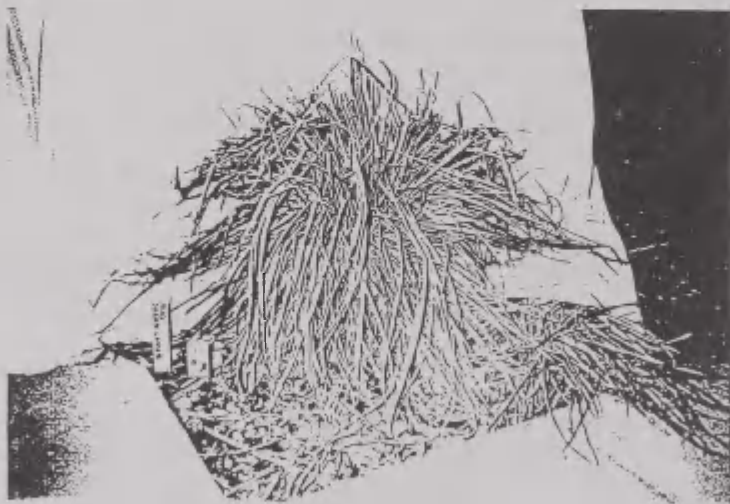
An Indian name for a drum *mridanga* has been used for over two millennia, occurring in epic. *Mridanga* means "having a part in the earth" or "clay-drum", referring to the tuning-paste applied to the skin. The tuning was achieved by applying a paste consisting of flour and water (occasionally boiled rice, clay, ashes or iron filings) to the centre of the skin which lowered the sound to the required pitch (Kaufmann 1967 : 220). The only detailed textual source for the early *mridanga* is the dramaturgic treatise *Nāṭyasāstra*, a Sanskrit book on Dance, Drama and Music, attributed to the sage Bharata (about 100 A. D.). This does give some details of a composite barrel-drum set called *mrdanga* in the chapter on membranophones. These scattered references partly reflect the cumulative development of the text, but partly also the conception of the set as an element of a higher ensemble, the three *puskara* ("rainclouds"), a blue lotus and the name of *Dyaus* ("Reservoir of the Waters"), the waisted drum *panava* and the pot-drum *dardura*. Their origin is ascribed to the saga *Svāti* (the Pole-star) that made them with the aid of the divine smith *Visvakarman* in imitation of the drums of the gods after meditating on the effect of rain on lotus-leaves during the monsoon season (Dick, Powers, Geekie 1984 : 694).

The triangular pattern on the drum-skin was the sign for the *noita* to give his orders of burning, and so the rye was sown as soon as the ash had sufficiently cooled off to dance naked in the clearing. The rye was left to grow for two summers before harvesting. The crop was shared into three equal parts: one third for the people taking part in the work, one for the keeper of the forestland and one third for the organizer, usually the *noita* of the tribe.

Compared with stationary field farming *huuhtha* could give extremely big harvest under optimal conditions but it reduced radically under inferior circumstances. Cultivation experiment carried out with at least 110 year-old swidden rye in an artificial *huuhtha* has stated that harvest can be more than 12000 fold. One seed grew a big sod consisting of 162 2–3 meter long straws and each straw, carrying an ear, containing 75 seeds. I discovered these rye seeds in an old *riihi* in Grue Finnforest, Solör, 22 years ago. The *riihi* had not been used for drying rye since before 1880. My test-growing took place in the herb-garden of The Hedmark Museum in Hamar 1988–1990.

To secure the annual harvest, a tribe had many clearings on diverse soil and topography and in a varied progress of the process. Interaction between tribes performing different specialities was also usual. Continuous rain might prevent burning, and thus cancel cultivation for the season but a practical system of clearings and interaction between the neighbouring tribes acquired ample nourishment.

A single rye sort, the first autumn, with height 48 cm and diameter 62 cm

As swidden cultivation apparently required seasonable work, these tribes had relatively long periods of time without any strict agricultural occupation. However, these "free time" periods were necessary for training the collaboration ability of the tribe members for the most complex procedures of the cultivation cycle. This training was accomplished by means of poetry,

song, dance, music and other performed, the so-called "primitive", ceremonies under public attendance. Therefore runic poetry was of great importance in Finnish culture as well as in others. The Finnish *huuhta* cultivation was an important cultural feature maintaining ethnic boundaries between the Finns and their Scandinavian interacting neighbours. Still today some cultural traits sustain ethnic boundaries, such as the ability of predicting the weather and also healing to some extent. Some people are still considered or consider themselves as having supernatural gifts. A few specially talented people have the power and skill to manipulate nature, animals and even human beings. Some of these manipulations, however, can be acquired and practised by nearly everybody. Many of these, today strange for us, peculiarities and bizarre rituals can be derived from the complex of Swidden Cultivation.

L i t e r a t u r e

Angelino, IL, Shedd, C. L. 1955, A note on berdache // *American Anthropologist* 57, Wisconsin USA; **Anttonen, V. 1994**, Erä- ja metsäluonnon pyhyys // *Kalevalaseuran vuosikirja* 73, Helsinki; **Blades, J. 1984**, *Drum* // *The New Grove Dictionary of Musical Instruments*, London; **Clark, J. G. D. 1945**, Farmers and Forests in Neolithic Europe // *Antiquity*, vol. 19, no. 74, Gloucester; **1952**, Farming: Clearance and Cultivation // *Prehistoric Europe: The Economic Basis*, Cambridge; **Conklin, H. C. 1961**, The Study of Shifting Cultivation // *Current Anthropology*, vol. 2, no. 1, Chicago; **Darby, H. C. 1950**, Domesday Woodland // *Economic History Review*, 2d ser., III, London; **1956**, The clearing of the Woodland in Europe // Thomas W. L., Man's role in changing the face of the earth, Chicago; **Darling, F. F. 1956**, Man's Ecological Dominance through Domesticated Animals on Wild Lands // Thomas W. L., Man's role in changing the face of the earth, Chicago; **Dick, A., Powers, H. S., Geekie, G. 1984**, *Mrdanga* // *The Grove Dictionary of Musical Instruments*, London; **Eurén, G. E. 1860**, *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja*, Hämeenlinna; **Ford, C. S., Beach F. A. 1951**, Patterns of sexual behavior, New York; **French, R. A. 1983**, Russians and the Forest // *Bater, French, Studies in Russian Historical Geography*, vol. I, AcPress-London; **Friedrich, P. 1966**, Proto-Indo-European Kinship // *Ethnology*, vol. V, Univ. of Pittsburg; **Hamilton, U., Hamilton, J. 1986**, Jordpuls, fädernas gåtfulla kraft, Skövde; **Hastrup, K. 1981**, Kinship in Medieval Iceland // *Dansk etnografisk tidskrift*, vol. 23, Köbenhavn; **Heikinheimo, O. 1915**, Kaskiviljelyksen vaikutus Suomen metsiin, Helsinki; **Helbaek, H. 1971**, The Origin and Migration of Rye // Davis, P. H., Hedge, J. C. (eds), *Plant life of south-west Asia*, Edinburgh; **Hirschfeld, M. 1902**, Spuren von Konträrsexualität bei den alten Skandinaviern (anonymous author) // *Jahrbuch für sexuellen Zwischenstufen* IV, Leipzig; **Iversen, J. 1934**, Moorgeologische Untersuchungen auf Grönland // *Meddr. Danmarks Geologiske Forenhandl.* 8, Kbh.; **1941**, Landnam i Danmarks Stenalder // *Danmarks Geologiske Undersøgelse*, II Række, vol. 3, no. 66, Köbenhavn; **1949**, The influence of prehistoric man on vegetation // *Danmarks Geologiske Undersøgelse*, IV

Række, vol. 3, no. 6, København; 1952, Origin of the flora of western Greenland in the light of pollen analysis // *Oikos* 4, København; 1956, Forest clearance in the stone age // *Scientific American* 194, New York; 1964, Retrogressive vegetational succession in the postglacial // *Journal of Ecology* 52 (Supplement), London; 1969, Retrogressive development of a forest ecosystem demonstrated by pollen diagrams from fossil mor // *Oikos* 12 (Supplement), København; **Jettmar, K.** 1952, Zu den Anfängen der Rentierzucht // *Anthropos* 47, Freiburg; **Kaufmann, W.** 1967, Musical Notations of the Orient, London; **Khush, G. S., Stebbins, G. L.** 1961, Cytogenetic and evolutionary studies in *Secale* // *American Journal of Botany* 48, Baltimore; **Korsmo, E.** 1925, Ugress i nutidens jordbruk, Oslo; **Lamb, H. H.** 1977, Climate present, past and future, vol. 2, London; **Lästadius, L. L.** 1959, Fragmenter i Lappska mytologien // *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliiv*, bind 61, Stockholm; **Lönnrot, E.** 1930, Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja II, Porvoo; **Montelius, S.** 1953, The burning of forest land for the Cultivation of Crops // *Geografiska Annaler* XXXV; **Mookerjee, A.** 1975, Yoga Art with a contrib by Philip Rawson, Boston-London; **Patterson, W. A.** 1987, Microscopic charcoal as a fossil indicator of fire // *Quaternary Science Reviews*, vol. 6, Oxford; **Semple, E. C.** 1931, Ancient Mediterranean Forests and the Lumber Trade // Henry Holt et al., The Geography of the Mediterranean region, New York; **Soininen, A. M.** 1959, Burn-beating as the Technical Basis of Colonisation in Finland in the 16th and 17th Centuries // *Scandinavian Economic History Review* 7, Uppsala; **Sonenschein, D.** 1966, Homosexuality as a subject of anthropological inquiry // *Anthropological Quarterly*, vol. 39, no. 2, Washington; **Steensberg, A.** 1955, Med bragende flammer // *Jysk Arkæologisk Selskab årbog*, KUMML, Århus; 1979, Draved. An Experiment in Stone Age Agriculture. Burning, Sowing and Harvesting. The National Museum of Denmark, Copenhagen; **Stewart, O. C.** 1956, Fire as the First Great Force Employed by Man // Thomas W. L., Man's role in changing the face of the earth, Chicago; **Suomen Kielen Etymologinen Sanakirja** 3 1962, Helsinki; **Tvengsberg, P. M.** 1982, Gruen suomalaismetsän kaskiviljelystä // *Kalevalaseuran vuosikirja* 62, Helsinki; **Vavilov, N. I.** 1917, On the origin of cultivated rye // *Bulletin of Applied Botany* 10, Leningrad; **Vilkuna, A.** 1956, Das Verhalten der Finnen in "heiligen" (pyhä) Situationen // *FF Communications*, vol. LXV₁, 164, Helsinki; **Zohary, D.** 1971, Origin of South-West Asiatic Cereals // Davis, P. H., Hedge, J. C. (eds), Plant life of south-west Asia, Edinburgh.

Пер Мартин Твенгсберг
(Осло)

**ПОДСЕЧНОЕ ЗЕМЛЕДЕЛИЕ. ВОЗДЕЛЫВАНИЕ ЗЕМЛИ
БЕЗ ИНСТРУМЕНТОВ**

Резюме

В статье рассматривается процесс возникновения подсечного земледелия и его развития, главным образом, в Финляндии.

Tiit-Rein Viitso
(Tartu)

**MIDA VÕIME ÕPPIDA PAUL ARISTE
DOKTORIVÄITEKIRJAST***

---

1. Paul Ariste magistratöö "Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles" (1933) on kuulus selle poolest, et ta selle teema pani kinni esimese aasta üliõpilasena; vähem teatakse seda, et sel ajal kui enamik magistratööid olid käsitsi kirjutatud töökesed, mis korralikule nõukogudeaegsele diplomitööle näolegi ei saanud, oli see kõigiti soliidne uurimus. Oma doktoriväitekirja Hiiu murrete häälikutest kaitses Ariste 1939. aastal. Ma ei tea, kas Eestis on praegu kümnetki inimest, kes seda tööd on osaltki korralikult lugenud. Ilmselt tulevikus on lugu halvem, seda enam, et hiljuti valminud esinduslik bibliograafiasari "Bibliographia Studiorum Uralicorum 1917–1987" vaikib Ariste doktoritöö maha nii eesti murrete kui ka eesti foneetika ja fonoloogia rubriigis. Nii soliidset bibliograafiat usaldatakse.

2. Ariste alustas oma väitekirja järgmiste sõnadega:

Eesti keele uurimine on teinud väga suuri edusamme viimaste aastakümnete jooksul, kuid siiski ei ole kõik keele eneseavalduse alad leidnud küllaldast käsitlust. Kõige vähem on korda saadetud just hääldusseikade vaatlemises ja uurimises. Eesti keel on aga niisuguseid Euroopa kultuurkeeli, mis pakuvad üldfoneetilisest seisukohast vaadates õige palju uut ning tähtsat. Sellepärast on alljärgnevas töös tahetud anda foneetiline ning ühtlasi ka fonoloogiline ülevaade ühest eesti murdest. Selleks on valitud hiiu murderühm, mis on käinud mitmesuguseid omapärasteid arenemisradu ja on seega huvitavam kui mõni teine keskpärane põhja-eesti murre või murderühm. (Lk 3)

Kuigi eesti keele uurimine on teinud järgmistelgi aastakümnetel – aastakümned pole küll vennad – ajuti vägagi suuri edusamme, jääb peaaegu kõik kehtima. Eesti murrete foneetika instrumentaalsele uurimisele pani aluse oma Kodavere murrakule, peamiselt selle häälikuloole pühendatud väitekirjas Tartu ülikooli esimene läänemeresoome keelte professor Lauri Kettunen. Tartu ülikooli hilisem ja esimene soomeugri keelte professor Paul Ariste oli oma väitekirjaga teine eesti murrete foneetika uurija. Kolmandat niisugust väitekirja ei ole

---

* Paul Ariste, Hiiu murrete häälikud, Tartu 1936 (= Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B XI.VII₁).

ilmunud. Kodavere murrak ja Hiiu murderühm said oma ülevaated ja on sellistena tänaseks praktiliselt kadunud. Mul on tunne, et Ariste jääbki eesti murrete foneetika uurimise alal omamoodi viimseks mohikaanlaseks, seda enam, et tema kunagise aspirandi, kadunud Georg Liivi loodud foneetika labor Keele ja Kirjanduse Instituudi juures on ka juba ammu kadunud ja Eesti ainus foneetik töötab Küberneetika Instituudis. Igatahes sel aastatuhandel jätku ei ole oodata.

3. Ariste väitekirjas on kirjeldatud kõik Hiiu murrete üksikhäälikud ja eraldi ka diftongid ehk kaksiktäishäälikud sõna eri positsioonides ja eri vâldetes. Siin võib iga eesti ja läänemeresoome keeleteadlane kohata üllatavaid üksikasju. Mainin neist mõnda.

3.1. On olemas mõningaid sõnu, kus vanamoelisemas keeleuusus esineb *o*:

pohi 'põhi', *joif* 'jõhv' (< *jouhi*). Üldisem on *o* diftongides *oi* : *joi* 'jõi', *toi* 'tõi', *noibõmm* 'nõiduma' ... ja *ou* : *loünä* 'lõuna', *souõmm* 'sõudma', *oün* 'õun', *poüD* 'põud', *toüzmp* 'tõusma' jne... (Lk 125)

Üllatav on esiteks see, et neis sõnades, erinevalt kõigist muist põhjaeesti murretest, vadjast, lõunaeestist ja liivist, on *o*; osas neist sõnadest esineb *o* veel Lääne-Saaremaal. Teiseks, pole vähimatki alust oletada, et siin kunagi oleks olnud *õ*, sest see pidanuks Hiiu murretes muutuma *õ*-ks. Kolmandaks, kui me ka nemime, et Hiiumaal (ja Lääne-Saaremaal) on neis sõnades *o* säilinud, mis on ilmselt kõige mõistlikum seletus, siis pole näha ühtki teist seletust, miks *o* siin on säilinud, kui see, et siis kui põhjaeestis ja vadjas neis sõnades *õ* kujunes, oli Hiiu murre juba olemas, kuid muud põhjaeesti murded ja ka vadjas keel võisid olla alles lahknemata.

3.2. Paljud on kuulnud väidetavat, et hiidlased ja saarlased ei suuda hääldada *õ*-d või kui on *õ*-d hääldama õppinud, siis ajavad *õ*-d ja *ö*-d segi. Küllap ollakse selliseid hiidlasi või saarlasi ka näinud. Ariste aga märkas Hiiu *õ*-d uurides midagi muud:

Kas ja **Käi** murdes ja vähe ka **Phl**-s on äsja kirjeldatud *õ* ~ *ö* kõrval võimalik kuulda veel teissugust pikka *õ*-d, nimelt neis sõnades, kus varemalt on olnud *ē*. Näiteid sellest häälikust: **Kas** *pšzāz*, pl *pšzpp* 'põõsas', ... s.o. *ē*-st arenenud *õ* ei ole kõrgenenud ei ülipikana ega keskpikana ... Peale Hiiumaa on *ē* > *õ* omane Saaremaalegi. **Krj** ja **Khk** murdes, kus allakirjutanu on võinud oma kõrvaaga andmeid kontrollida, on *õ* akustiliselt hiiu vastega täiesti ühilduv, näit. **Khk** *všmüz*, *všrāz*. (Lk 133)

Teiste sõnadega: Kassaris, Käinas, Pühalepal, Karjas ja Kihelkonnas on alati vähemalt pikka *õõ*-d ja *öö*-d eristatud, ainult et seal on seda, mida *õ*-tähega kirjutatakse, hääldatud erinevalt kui mujal Eestis. Ariste oli esimene keeleteadlane, kes seda märkas. Aga üks teine uurija, kes aastaid hiljem kirjutas Kihelkonna murrakust kandidaadiväitekirja, ei suutnud ise neid kahte erinevat häälikut eristada ega lugenud ka Ariste väitekirja. Tänase Teise Vabariigi teadusmõddupuude järgi oleksid Ariste doktorikraad ja selle Kihelkonna murraku uurija kandidaadikraad aga võrdväärised.

4. Paul Aristel oli väga hea foneetiline kõrv ja samas väga hea võime näha igas pealtnäha tühises hääldusnüansi probleemi, mis vajab selgitamist.

Mitmetelt **Phl** keelejuhtidelt on võidud kuulda esimese silbi *o* velarisatsiooni siis, kui esimene silp on ülipikk: Sääre *k^uok* 'heinasaad' (aga *ko^kkà^o*), *p^uop^s* ... Akustiliselt tuletab *o* meelde vene rõhulise *o* hääldamist sõnades *more* (*m^uórá*), *горы* (*g^uóri*). Samadelt keelejuhtidelt võis kuulda eesvokaali *e* ees väikest *i*-d: *ie*, seega siis palatalisatsiooni. Niisugune vokaalide hääldamine kõrge algusega on õige intensiivse artikulasiooni tulemus. Vokaali artikuleerima hakates on keel suurema intensiivsuse saavutamiseks tõusnud harilikust kõrgemale. Et *o* > *u* ja *e* > *ie* on sündinud kõigepealt just ülipikas silbis, on taas üks tõestus juba olemasolevale oletusele, et diftongeerumine on lähtunud paarõhulise silbi tugevast astmest. Omal ajal on ka viru, järva, harju ja muude murrete ning soome keele pikkade keskkõrgete vokaalide diftongeerumine saanud alguse samasugusest intensiivsest hääldamisest. Väljaspool hiiu murrete ala võib *o* > *u* (*e* > *ie*, *ö* > *üö*) kohata mujalgi eesti murrettes, nagu leivus... (Lk 36)

Kui ei oleks Ariste seletust, jääks see Pühalepa mõne keelejuhi hääldus märkamata. Ariste põhjendus on tänase päevani tõestamata/kummutamata. Aga kui me vaatleme, kus üldse selline lühikese keskkõrge vokaali murdumine on toimunud, siis leiame seda tõepoolest leivus, mõnel pool põhjaeesti keskmurde alal, liivis ja leedu Žemaita murde alal (Kretingas ja Tirkšliais); leedus, tõsi küll, vaid rõhutus silbis. Kõikjal peale Pühalepa on aga murdumine aset leidnud ka pika vokaali puhul, ja pika (või rõhulise) keskkõrge vokaali *ō*, *õ* ja *ē* murdumine on huvitaval kombel ennekõike läänemeresoome, balti ja ka slaavi alal laialt levinud areaalne nähtus. Huvitaval kombel on kõigis neis keeltes kas olemas või siis väga ilmselt kadunud palataliseeritud ning palataliseerimata kaashäälikute vastandus. Hiiu murded ei tunne palataliseeritud kaashäälikuid, tuntud linn *kull* hääldub kõigis käänetes palataliseerimata *ll*-ga: nsg *kul* : gsg *kulli* : psg *kulli*. Kuid Ariste märgatud *o* velariseerumine ja *e* palataliseerumine on ülimalt tõenäoselt märgid vägagi vanast läänemeresoome kaashäälikute velariseerumisest ja palataliseerumisest vastavalt tagavokaalide ja eesvokaalide ees, umbes samasugusest nagu see leiab aset karjalas, vepsas, lõunalapis, mordvas. Rida uurijaid näeb karjalas, vepsas ja mordva keeltes neil juhtudel hilist vene mõju. Hiline vene mõju on viimastes ka olemas, aga niihästi Hiiu kui lõunalapi vihjavad, et mitte kõige tekkes ei tarvitse süüdi olla vene mõjud; vene mõju on mõnel pool vahel midagi aidanud ka säilitada.

5. Paul Ariste on oma väitekirjas pööranud suhteliselt palju tähelepanu kahele seotud nähtusele, millest eesti keeleteaduses keegi teine pole hiljemgi õieti kirjutanud, nimelt vokaalide redutseerumisele (st vokaalide ebamäärasele hääldusele) ja keele tsentraliseerivusele (st asjaolule, et paarõhuline silp on eesti keeles ehituselt ja häälikute esinemisvõimaluste avaruselt oluliselt keerulisem kui muud silbid). Esitan mõningad katkendid.

5.1. Reduktsioon teeb kogu hiiu murde tajumise ning järeleerääkimise võõrastele teatud määral raskeks. (Lk 24)

Redutseeritud vokaalid on omavahel akustiliselt õige lähedased. Missugused on nende nüansside vahed, ei ole olnud võimalik registreerida. (Lk 27)

Reduktsioon ei ole võõras ka Lääne-Eesti mandrile, kuigi ta siin on õige nõrk. Väljaspool eesti keeleala on järgsilpide *a* reduktsioon hästi tuntud liivi keelest... Ei tahaks pidada ainult huvitavaks ühtelangevuseks seda, et liivis ja saarte eesti keeles on käesoleval juhul ühesugused foneetilised suhted. On olemas teisigi nähtusi, nagu *au > ou*, kus liivi ja saarte eesti käivad käsikäes. Allakirjutanu julgeb oletada, et meil on tegemist hääldusnähtusega, mis haarab oma alla mõlemate keelte alad ... Usutavasti liivi keele vahendusel on reduktsioon omane ka nendele läti murretele, mis asuvad liivi keele naabruses. (Lk 28–29)

Ariste on siin iseenesest mitmeti ebaselged nähtused seletanud vägagi lihtsalt. Samas on Ariste esimesena osutanud Eesti saarte ja liivi ja teatavate läti murrete tüpoloogilistele sarnasustele, mis viitavad tihedatele nn keeleliidulistele sidemetele vastavate alade vahel. Kuid Hiiu murrete reduktsioon on lubanud Aristel teha ka ühe olulise teoreetilise täpsustuse:

... hiiu murrete reduktsiooni puudutades kerkib tahtmatult esile küsimus, kas eesti keel on tugevasti tsentraliseeriv keel või ei ... Tugevasti tsentraliseerivaks keelekujuks peetakse seda, kus rõhuolude tõttu on ühele sõnaosale keskendatud häälikute kvantiteedi, kvaliteedi ja tonaliteedi nähtused. Nõnda näiteks ei või eesti keeles esineda pikka vokaali kaugemal sõna sees. Esimene silp on meil meloodiliselt tõusvam kui muu sõnaosa. Tõus tuleb eriti ilmekalt esile, kui esimene silp on ülipikk. (Lk 29)

Igatahes osutavad Hiiu (ja Saaremaa) murded veelgi tugevamat tsentraliseerimistendentsi kui idapoolsed eesti murded. Hiius leidub murdekõnelejaid, kellel ei ole meile juba teadaolevail tingimustel kaugemal sõna sees, s.o. väljaspool keskust enam mingisuguseid häälikute kvaliteedivahesid. Niihästi *a*, *u* kui *e*, *i* on sulanud indiferentseks *a*-häälikuks ... Tsentraliseerimiskeskuseks ei tarvitse eesti keeles olla tingimata see silp, mis on kõige rõhulisem, vaid see, mis on praeguses keeleuususes kõige pikem. Et hiiu murretes on just pikem, aga mitte pearõhuline silp keskuseks, osutavad niisugused suhted, nagu *õmälõ* 'humalad' (Rei Pihla), kus esimese silbi *u* on redutseerunud...

Eesti keel on siis niisugune keel, mis on eri viisil tsentraliseeriv kvantiteedi, aga mitte rõhusuhete järgi. Kui esimene silp on ülipikk, on sõna tugevasti tsentraliseeriv. Kui aga sõna esimene silp on lühike või keskpikk, on tsentralisatsioon nõrgem ning see jaguneb kahele silbile, esimesele jääb rõhuline, teisele kvantiteetne ja kvaliteetne keskus. (Lk 31)

5.2. See kahe tsentralisatsioonitüübi kontseptsioon ei ole kunagi laiemat kasutamist leidnud. Kuid võime edasi arutleda, et juhul, kui sõnas on kaks tsentralisatsioonikeskust, on ülimalt tõenäone, et üks neist varem või hiljem kaob. Üks võimalus on siis, et esimene keskus kõrvaldatakse, viies pearõhu lühikeselt, redutseerunud vokaaliga esimeselt silbilt teisele silbile. On rida soomeugri keeli, kus leksikaalne rõhk ei ole alati esimesel silbil, nimelt mokšas, maris, Jaz'va komis ja kohati permikomis. Mõnel pool on ehk osa vokaale, ennekõike madalad vokaalid olnud järgsilpides pikemad kui kõrged vokaalid ja nõ tõmmanud rõhu enesele; see võiks olla niidumari ja Jaz'va komi ja permikomi On'i murde praeguse seisuga eelduseks. Järgmiseks sammuks

samal teel võiks olla rõhutus muutunud esimese silbi vokaali kadu; nii võiks seletada mordva *p̄ra* 'pea' kujunemine varasemast **perä*-st.

5.3. Kahe tsentralisatsioonikeskuse nõ võitluse tagajärgedena võib ette kujutada ka eesti pikkade silpide teise ja kolmanda vältsastme vastanduse kujunemist. Ariste on seda kirjeldanud oma väitekirjas enneolematult selgelt:

Lähtudes sellest, et omal ajal olid eesti keeles järgmised kvantiteedi-suhted: *laulama-* : *laulan*, *lauu* : *laulun*, *säri* : *sären* ja ka *metsä* : *metsän*, s.o. esimesed silbid olid sama kvantiteediga nii ühel kui teisel juhul, satume suurte puhtfoneetiliste raskuste ette, kui üritame seletada, miks vahel on teise silbi vokaal alles ja vahel kadunud... Samuti ei ole puhtfoneetiliselt harilik see nähtus, et mingisuguse vokaalikao puhul on pidanud otsekui satisfikatsiooniks eelnev osa sõnast veelgi pikenema. Allakirjutanu arvates on muutuse järjekord olnud just vastupidine. Pikk esimene silp on hakanud kvantiteedilt muutuma ja see muutus on hiljemini põhjustanud järgnevate vokaalide lühenemist, redutseerumist ja kadu.

Muutuse põhjuseks on võinud olla klusiilide eeskaju, millel usutavasti on olnud suhe **vakka* : **vakkan*. Nõnda tekkis siis ka **lauu* : **laulun*, *metsä* : *metsän*, *säri* : *sären* ... Kui nüüd oli kvantitatiivne vahe olemas sellest olenedes, kas teine silp oli lahtine või kinnine, sai see aega mööda oluliseks tunnusmärgiks ... Nõnda on ka esitatud näidetes teineteisest üha enam eraldatud esimest ja teist silpi. Ühelt poolt on veelgi enam pikenenud esimene silp ja teine lühenenud, nõnda et saadi kujud *vakka*, *lauu*, *metsä*, *säri*. Sel juhul aga, kui esimene silp oli lühem, pikenes teise silbi vokaal, nõnda et saadi *vaḱkan*, *laulun*, *metsän*, *sären* jne. ... Tüüpides *lauu*, *vakka*, *kahtama-*, *lũpsäminen* jne. on teise silbi rõhutu vokaal üha enam lühenenud kuni tast jäi järele vaid mingisugune redutseerunud häälik, mis lõpuks koguni kadus. (Lk 146)

Ariste ei ole siin kordagi maininud tsentralisatsiooni. Pole päris võimatu, et ta vältevastanduse tekkes tsentralisatsiooni osa ei adunudki, kuigi see Ariste lemmikmõiste oluks siin lausa kasulik. Kui eesti keele eellane ei olnud tugevalt tsentraliseeriv ja eesti keel on kujunenud nüüdseks tugevalt tsentraliseerivaks, tuleb küsida, millal niisugune hüpe sai toimuda.

Nähtavasti tekkis esimene oluline nihe eesti keele rõhusüsteemis keele arengu sel astmel, kui olid ilmunud nt sellised vana rõhu- ja kestusmallisüsteemi rikkuvad osastava vormid nagu **vakkā*, **metsā* ja sisseütleva vormid nagu **vakkān*, **metsän*, kus kumbki silp moodustas samalaadse võistleva tsentralisatsioonikeskuse, mis sisuliselt tähendas rõhu desentraliseerumist. Selle uue sõnatüübi lihtsustumist, täpsemalt: teise keskuse kõrvaldamist (nõrgendamist) takistasid ühelt poolt nimetava vormid, nagu **vakka*, **metsä*, teiselt poolt aga omastava vormid nagu **vaḱkan*, **metsän*, kus kinnine teine silp oli oma suhteliselt suure kestuse tõttu, nimelt lahtise silbiga võrreldes, hakanud nõrgendama esimest silpi, st tsentralisatsioonikeskust. Erinevalt vajdest ja soomest ei jõudnud eesti keeles **vaḱkan*-tüüpi vormide esimese silbi nõrgenemine kaksiksulghäälikute lihtsustumiseni. Teiselt poolt, nähtavasti enam-vähem samaaegselt liivi ja vajdaga, oli eestis sõnalõpuline **-n* hakanud

vokaalistuma (*vakkān* > *vakkā* > *vakkā*), mis taas tähendas kahe tsentralisatsioonikeskuse teket sõnas.

Kahe erineva kahe tsentralisatsioonikeskusega ehk detsentraliseerunud sõnatüübi olemasolu keeles on ilmselt liig ja ainsaks väljapääsuks olukorrast sai olla retsentralisatsioon: kas esimese silbi kaalu suurendamine (st silbi suhteline pikendamine) **vakkā* ja **vakkān* tüüpi sõnades või pearõhu viimine teisele silbile **vakkān* ~ **vakkā* ~ **vakkā*-tüüpi sõnades. Teine võimalustest oli liiga radikaalne, sellepärast eesti keel läks esimest teed. Niisiis arvan, et Ariste eksis, arvates, et osastavas käändes "saadi kujud *vakka*, *laulu*, *meisä*, *sāri*" lihtsalt seetõttu, et "ühelt poolt on veelgi enam pikenenud esimene silp ja teine lühenenud"; enne pidi esimene silp pikenema, et teine silp saanuks üldse hakata lühenema. Lisaks pidi enne tugevaastmelise sõna teise silbi pika vokaali lühenemist lühenema ja kaduma ka tugevaastmelise sõna teise silbi lühike vokaal, kusjuures esimese silbi pikenemine oli haaranud ka lühikese teise silbi vokaaliga tugevaastmelised sõnad st **vakka* > **vakka* > **vakkā* > *vak*. Esimese silbi pikenemisega kaasnes toonitipu siirdumine silbi vokaali algusossa, kusjuures kaksikkulusiiliga sõnad, kus tooni hari oli nõ loomulikult eespoolne, võisid olla omamoodi prototüübiks muile samalaadseile sõnadele. Pikkade vokaalide lühenemine raske esimese silbiga sõnade teises silbis tegi omakorda võimalikuks nõrgaastmeliste **vakkā(n)*-tüüpi sõnade teise tsentralisatsioonikeskuse kõrvaldamise teise silbi vokaali lühenemise teel, kusjuures neis sõnades jäi toonitipp tagapoolseks. Seejuures ei ole päriselt välistatud, et kohati eestis pole kaasajalgi *vaka*-tüüpi sõnad kahe tsentralisatsioonikeskusega.

Lühidalt näen vaadeldud tüüpi sõnade arengut järgmisena (sisseütleva **vakkāhen* asemel esitan siiski sisseütleva **tupāhen* kui huvitavama):

ALGLÄÄNEMERESOOOME	<i>*vakka</i>	<i>*vakkān</i>	<i>*vakkata</i>	<i>*tupāhen</i>
Sufiksiiline astmevaheldus			<i>vakkaõa</i>	
Tüveline astmevaheldus		<i>vakkān</i>		
<i>*h</i> > $\emptyset$, kontraktsioon				<i>tupān</i>
Kaashääliku kahendus				<i>tuppān</i>
<i>*n</i> -j vokaalistumine		<i>vakkā(n)</i>		<i>tuppā(n)</i>
<i>*t</i> > $\emptyset$, kontraktsioon			<i>vakka</i>	
Raskendus			<i>vakkā</i>	<i>tuppā(n)</i>
Raskenduse üldistumine	<i>vakka</i>			
Lõpukadu	<i>vak</i>			
TA retsentralisatsioon			<i>vakka</i>	<i>tuppa</i>
NA retsentralisatsioon		<i>vakkā</i>		

6. Ariste doktoriväitekirjast annab pildi ka Ariste foneemikontseptsiooni kujunemise taustast. Ariste oli veendunud, et eesti keel näitab, et Nikolai Trubetzkoy järel üldtunnustatud binarismiprintsiip ei ole üldine ning temaarsed opositsioonid on võimalikud. Järgmine katke on tüüpiline, kuid sisaldab vihje Hiiumurretele:

Eesti keeles peab pidama kolmeks iseseisvaks foneemiks *a ~ ā ~ ä*, *e ~ e* ~ *ê*, *i ~ î ~ i* jne., sest vokaalide kvantiteediastmetel on kindel

leksikaalne või morfoloogiline ülesanne, mida ei või segamini ajada, s.o. ei või üht astet asendada teisega ... Seega näeme, et eesti keelt ei saa kuidagi mahutada üldistesse foneemi mõiste raamidesse, vaid et tema kohta tuleb püstitada täiesti erinevad reeglid ... Hiiu murded tõstavad foneemi mõiste laiendamise nõude esile iseäranis ilmselt, sest siin on, nagu esitatud tabelist ilmneb, hääliku kindla kvantiteediga ühendatud ka kindel kvaliteet, mida ei tohi samuti segi ajada, ilma et täpne arusaamine ei kannataks. (Lk 136)

Ariste tõi fonoloogia, täpsemalt: fonoloogilise mõtlemise Eestisse, kuigi ta eksis, pidades nt *a-d* eri vältetes eri foneemideks. Ehk oligi Ariste fonoloogiaalase eksimuse põhjuseks see erakordne, mida ta kohtas Hiiu murretes:

Kriipsutatagu aga eriti alla, et kvaliteedivaheid võib ühiskeeles vaevalt tajuda, nõnda et neil pole mingisugust praktilist ülesannet. Hiiu murretes valitseb hoopis teissugune olukord. Nagu eesti keeleala lõunapoolsemas osas, nõnda siingi valitseb *n.-ö.* Lääne-Euroopa keelte olukord, mida tuntakse germaani ja romaani keeltest. Nimelt erineb pikk vokaal kvaliteedi poolest lühikesest vokaalst õige tunduvalt. (Lk 62)

Hiiu murrete suhtes jääb veel lahendada see omapärane nähtus, et otse vastupidi lõuna-eestile keskpikk *ō* on artikuleeritud kõrgemalt kui ülipikk *o*. Hiiu murretele on eriti omane hääldusjoon, et ülipikk vokaal on *n.-ö.* *k a h e t i p u l i n e*. Ülipikka vokaali artikuleerides on alguses artikulatsioonikohas tõus, sellele järgneb langus ja lõpus on taas tõus. Seega on olemas mingisugune diftong, mille mõlemaks osiseks on sama kvaliteediga häälik. Nagu näitavad hiiu murrete kvantiteedi mõõtmised, ei ole pikkusvahed ülipika ja keskpika vokaali vahel kuigi ilmsed. Peaeraldajaks on just mainitud kahetipulisus. (Lk 65)

Hiiu murretes on vastupidi vokaalid väga tundlikud kvantiteedinüansside muutustele. Võib öelda, et neis murdeis on kvantiteet ja vokaalid teineteisega seotud enam kui kuskil mujal eesti keele alal. Kvantiteedist olenevad vokaalinüansid ei ole omavahel mingisugused fakultatiivsed foneetilised variandid, vaid täiesti iseseisvad foneemid, mis korrektset murret kõnelevail isikuil ei tohi segi minna ega lähegi segi. Kuidas vokaalide kvaliteet oleneb kvantiteedist, osutab järgnev tabel:

<i>ā</i>	<i>ā̄</i>	<i>ā</i>	<i>a</i>	<i>ɤ</i>
<i>á</i>	<i>á̄</i>	<i>á</i>	<i>a</i>	<i>ɤ</i>
<i>ō</i>	<i>ō̄</i>		<i>o ~ o</i>	<i>o</i>
<i>ē</i>	<i>ē̄</i>		<i>e ~ e</i>	<i>ɛ</i>
<i>ū</i>	<i>ū̄</i>		<i>ū ~ ū</i>	
<i>õ</i>	<i>ȭ</i>		<i>õ ~ õ</i>	
<i>ɛ</i>	<i>ɛ̄</i>	<i>ɛ</i>	<i>ä (ɛ)</i>	
<i>i</i>	<i>ī</i>		<i>i ~ i</i>	<i>(é)</i>
<i>ü</i>	<i>ǖ</i>		<i>u ~ u</i>	<i>u. (ò)</i>
			<i>ü ~ ü</i>	

(Lk 135)

Näeme siis, et Hiius, erinevalt muust põhjaeestist, oleneb vokaal kvaliteet suuresti asukohast sõnas ning vältetest, kusjuures nt *oo* puhul välteterinevus ei

tähenda sugugi kindlasti kestuserinevust. Me ei saa väitekirjast selgust, milline oli Ariste suhtumine järgsilpide vokaalidesse – nt, kas *ä* oli omaette foneem *ä* või samastatav *a*-ga või millegi muuga. Igatahes pearõhulises silbis on Ariste foneemifilosoofia piltlikult öeldes võrreldav väitega, et must koer on must koer, valge koer on valge koer, must kass on must kass ja valge kass on valge kass, ning lihtsalt koerast, lihtsalt kassist, lihtsalt mustast ja lihtsalt valgest ei saa rääkida. Me võime öelda, et Ariste ei mõistnud täiendavuse printsiipi (täiendavat distributsiooni) ja seda, et fakultatiivsete variantide kõrval on olemas positsioonilised variandid. Kuid asjal on teinegi külg: harjumata on kummaline öelda, et nt rootsi keeles foneem *e* on *r*-i ees *ä* ja mujal *e*; ka vastupidine pole parem: *ä* on ainult *r*-i ees *ä*, mujal aga *e*. Ja hulk aastaid pärast Ariste väitekirja ilmumist on tajukatsetega tõestatud, et inglased eristavad oma pikki ja lühikesi vokaale pigem kvaliteedi kui kestuse alusel. Nii et kahe häälikuklassi täiendavusseos ei tähenda veel nende samaväärsust. Ja seepärast nendiksin, et Aristel vaid ei õnnestunud piiritleda Hiiu murrete foneeme ja allofoone. Võimalik, et üheks segavaks teguriks oli ka objektiivsetel mõõtmistel põhinev nending, et nn kesk- ja ülipikad vokaalid olid Hiiu murretes praktiliselt ühepikkused. Ometigi see ebaõnnestumine ei muuda kehtetuks esitatud objektiivset ja eesti keeleala raames unikaalset ainestikku. Sest fonoloogia on tegelikkuses ennekõike teadlaste loogikamäng, mille eesmärgiks on püüda avastada, millistest abstraktsetest kujutlustest võiks kõneleja juhendada lauseid ja sõnu hääldades ning võrreldes kõnest tuttavaid sõnu jms üksusi otsides.

7. Tulen nüüd üldmuljete juurde Ariste doktoritööst.

Esiteks, on tähelepanuväärne, et ainuüksi keeleainestiku kogumisele kulus neli suve, lisaks toodi keelejuhte järgnevail aastail Hiiu maalt Tartusse; seejuures oli Ariste doktoriväitekirja alustades väljakujunenud teadlane, kes teadis, mida ja kuidas tuleb otsida. Kuid ka teised enne sõda eesti ja sugulaskeelte alal valminud filosoofiadoktori väitekirjad olid töömahukad uurimused, kusjuures autor leidis enesele ise teema, ainestiku, teooria ja kirjanduse. Ükski väitekirja kirjutaja ei olnud õpipoiss ja tal ei olnud võimalik ajada töö puudusi juhendaja nõudmiste või soovitude kaela. Siit tulenevalt on eesti ja kõigi sugulaskeelte uurimise areng olnud otseselt seotud väitekirjadega; sama kehtib keeleteaduse arengu kohta muudeski maades. Seetõttu ma kardan praegu käigus olevat kraadiõppereformi, kus väitekirja kaitsmise võimaliseks eelduseks saab doktoritõppe läbitegemine ja kolme artikli avaldamine.

Teiseks, Ariste doktoriväitekirja ei ole 60 aastaga vananenud. Vastupidi, väitekirja päästis unustusse kadumisest ühe eesti huvitavamaist murdealadest ning vähegi oskuslikul kasutamisel on väitekirjast palju abi muude eesti murrete ja ühiskeele seisundi ja arengu mõistmisel. Kui kellelegi ei peaks meeldima väitekirja teoreetilised eeldused ja ta leiab teooria-alaseid eksimusi, on tal võimalik töös esitatud ainestiku alusel parandusi teha, esitatud ainestik elab üle kõik teooriad, võides seevastu kummutada mitmedki moeteooriad. Veelgi enam, selline ainestik muutub seda väärtuslikumaks, mida enam elav keel sellest kaugeneb. See asjaolu eristab üldse originaalainestikul põhinevaid keeleteaduslikke töid enamikul muudel teadusaladel, nt füüsika, keemia, psühholoogia alal tehtavaist tööd.

Kolmandaks, tänu hästi läbimõeldud ja põhjalikule ainestikukogumisele pakub Ariste väitekeri ka veel lahendamata probleeme tänastele ja homsetele uurijatele. Peab vaid suutma probleeme näha.

Tiit-Rein Viits
(Tartu)

WHAT CAN WE LEARN FROM PAUL ARISTE'S DOCTORAL DISSERTATION

S u m m a r y

The doctoral dissertation of Paul Ariste on the sounds of the Hiiumaa dialects in 1939 was the second and the last study in the field of Estonian dialectology where the instrumental phonetics was applied. Being a thorough study of the subject it still offers several important details that are little known or have remained unnoticed and also some first formulations of several Ariste's hypotheses that have been stimulated by the Hiiumaa data. Here some of such details and formulations are discussed, notably the occurrence, in a set of words, of *o* instead of the expectable *ö* from *õ* (3.1), the occurrence in addition to *õ* also of *ȭ* from *ȭ* (3.2), the occurrence in Pühalepa of *ʷo* and *ʷe* instead of *o* and *e* (4), Ariste's theory of two types of centralization in Estonian (5-5.2), Ariste's theory of the rise of the contrast of Quantity 2 and Quantity 3 in Estonian (5.3), Ariste's discussion of the Hiiumaa vowel system that has lead him to his theory of the Estonian phoneme system.

ON SOME GERMANIC AND FINNIC PHONETIC
INNOVATIONS

Tight contacts of Germanic and Finnic have resulted in extensive borrowings from Germanic to Finnic. Lauri Posti (1953) has demonstrated that both the Finnic single consonant system and the consonant cluster system that at an early stage, called Pre-Finnic by Posti, similar to those of Proto-Baltic, have changed at a later stage (called Late Proto-Finnic) Finnic closer to Proto-Germanic. Later studies, especially those of Jorma Koivulehto have added data mostly on penetration of new sound sequences into Finnic in the course of borrowing from Germanic. Nevertheless certain similar phonetic innovations of Finnic and Germanic still need a further study.

On the other hand, attempts have been made to explain some features of Germanic as the ones caused by contacts with Finno-Ugric. The latest and most interesting attempts are those by Kalevi Wiik (1995) who claims the accent shift to the initial syllable and the rise of umlaut features of the pre-historic Finnic accent when speaking Germanic.

Here six sets of parallel innovations are of interest: (1) Verner's Law (VL) $\{ *p, *t, *k, *k^w, *s \} > \{ *b, *d, *g, *g^w, *z \}$ after unstressed syllables in Germanic and both (a) Radical Single Stop Gradation (RSSG) $\{ *p, *t, *k \} > \{ *β, *ð, *γ \}$ at the beginning of closed syllables preceded by a stressed syllable or (b) Suffixal Gradation (SG) $\{ *p, *t, *k \} > \{ *β, *ð, *γ \}$ after unstressed vowels in Finnic, (2) Nasal Vocalization (NV) $vn > \bar{v}n > \bar{v}$ post-vocally before $*s$ and $*h$ in Germanic and before $*s$ in Finnic, (3) $*jj > *d(d)j \sim *g(g)j$, (4) $*ā > *ō$, cf. Finnic $*ō$ vs. Mordvinic a), (5) $*kt > *χt/*ht$, and (6) $*i$ -metaphony, whose occurrence in Germanic and Finnic is presented in Table 1.

1. Verner's Law of Germanic and gradation of Finnic. Both Germanic and Finnic have been subjected to obstruent (stop or spirant) weakening, known as Verner's Law (VL) in Germanic and radical gradation (RG) and suffixal gradation (SG) in Finnic.

1.1. Verner's Law. In Proto-Germanic the Proto-Indo-European (PIE) voiceless obstruents $*p, *t, *k, *k^w, *s$ have in voiced environments twofold reflexes: voiceless spirants $*f, *þ, *χ, *χ^w, *s$ and voiced spirants $*b, *d, *g, *g, *z$.

Parallel innovations in Germanic and in Finnic.

Table 1.

	EG	NG	OE	ON	OS	OHG	Li	SEs	NEs	Vo	Fi	Vc
1 VL	+	+	+	+	+	+						
1a RSSG							±	+	+	+	+	-
1b SG							+	+	+	+	-	-
2 NV	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	-	-
3 *jj > d(d)j	+	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-
4 *ā > *ō	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
5 *kt > *ht	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
6 i-metaphony	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-

Abbreviations of languages: EG – East Germanic (Gothic). NG – North Germanic. OE – Old English. ON – Old Nordic. OS – Old Saxon. OHG – Old High German; Li – Livonian. SEs – South Estonian. NEs – North Estonian. Vo – Votic. Fi – Finnish. Vc – Veps.

VL has caused morphosyntactic alternations *f : *h, *þ : *d, *χ : *g, *χ^w : *g^w, *s : *z which are found in a modified form in strong verbs of some Old Germanic languages, cf. the infinitive, 1st person singular preterit indicative, 1st person plural preterit indicative and preterit participle forms of the strong verb with the meaning 'to pull':

Old English *tēah* : *tēon* : *tuzon* : (*ʒe*)*toʒen*

Old High German *zōh* : *ziohan* : *zugum* : *gizogan*

from PIE *dōuka, *déukonom, *dukmé, *dukónos. Here Old English *ʒ* = *g*; the spirant *g became the stop *g* in Old High German; Old English lost *h* from *χ in the infinitive form of the verb. Note that the 1st-3rd person plural preterit indicative form is considered having a consonant cluster in PIE, cf. *dukmé where the acute stands for stress.

VL concerns the rise of voiced counterparts of voiceless obstruents; its conditioning depends on how the following four changes were ordered: (1) VL, (2) Grimm's Law (GL) or the First Sound Shift, notably, the shift or drift of PIE *f, *þ, *χ, **χ^w*, directly or via **p^h*, **þ^h*, **k^h*, **k^wh*, to Proto-Germanic (PGm) *f, *þ, *χ, **χ^w* (note that this shift was followed by shifts of PIE *h, *d, *g, **g^w* to PGm *p, *t, *k, **k^w* and of PIE **h^h*, **d^h*, **g^h*, **g^wh* to PGm *h, *d, *g, **g^w*); (3) Stress Shift (SS) from noninitial to initial syllables, and (4) restructuring of unstressed syllables (RUS). RUS involves certain sets of minor changes, whose mutual ordering remains unclear but which, apparently after SS, have restructured unstressed noninitial syllables, including former stressed syllables. The latter changes, are responsible e.g. for the restructuring of preterit plural and preterit participle forms such as *dukmé and *dukónos.

As GL is a shift chain, where stops of a certain series receive new values that can be identical with the former values of shifted stops of another series, there are several theories of GL, including ones that are compatible with other, 'glottalic' theories of the PIE stop system, e.g. Vennemann (1984). GL is important here because VL did not apply to *p, *t, *k, **k^w* from PIE *h, *d, *g, **g^w* and merged PIE **h^h*, **d^h*, **g^h*, **g^wh* in *h, *d, *g, **g^w* (cf. Fourquet 1948 : 50, Voyles 1992 : 36–37). Depending on certain ambiguity of

the traditional reconstruction of the PIE stop system, it is not clear whether the voiceless stops **p*, **t*, **k*, **k^w* were originally aspirated in certain positions or not (the reconstructed aspirated series **b^h*, **d^h*, **g^h*, **g^wh* presupposes that the series **p*, **t*, **k*, **k^w* was also aspirated, except after spirants).

1.1.1. Traditionally it has been assumed that VL has followed the shift of PIE **p*, **t*, **k*, **k^w* to PIE **f*, **þ*, **χ*, **χ^w*. In that case VL captures the voicing of Germanic voiceless obstruents, which were optionally followed by a resonant consonant, i.e. **f* ~ **b*, **þ* > **d*, **χ* > **g*, **χ^w* ~ **g^w*, **s* > **z*; after a vowel of a stressed syllable **f*, **þ*, **χ*, **χ^w*, and **s* remained voiceless.

1.1.2. Vennemann (1984) and Kortlandt (1988) have placed VL before GL; moreover, Kortlandt has demonstrated the advantages of that order. Their approach, however, presupposes the glottalic theory of the PIE stop system.

1.1.3. Actually, even the explanations assuming a drift of PIE **p*, **t*, **k*, **k^w* via **p^h*, **t^h*, **k^h*, **k^wh* to **f*, **þ*, **χ*, **χ^w* can be argued to be representatives of the theories presupposing the anteriority of VL to GL. At any case, the shift must be characterized either as an allophonic one or as an "orthographic" one, dictated by the reconstruction (viz. writing) of **p*, **t*, **k*, **k^w* as plain stops.

There seem to be no hints to assume even in the framework of the traditional theory that (a) the PIE **p*, **t*, **k*, **k^w* were pronounced **p^h*, **t^h*, **k^h*, **k^wh* in most positions and (b) VL was functionally a positional voicing of obstruents that nevertheless can be formulated as

$$\{ *p^h, *t^h, *k^h, *k^{wh} \} > \{ *b^h, *d^h, *g^h, *g^{wh} \}$$

that resulted in merger of the original series **b^h*, **d^h*, **g^h*, **g^wh* and that from VL), which was followed in the framework of GL by (c) the general spirantization of aspirated stops, notably,

$$\{ *p^h, *t^h, *k^h, *k^{wh}, *b^h, *d^h, *g^h, *g^{wh} \} > \{ *f, *þ, *χ, *χ^w, *b, *d, *g, *g^w \}.$$

1.1.4. Both GL and VL are usually believed to have occurred before Stress Shift (called usually Accent Shift in view of the proposed Indo-European pitch accent that nevertheless became a stress accent in Germanic). So Winfred P. Lehmann (1961 : 70) attributes GL and VL to Pre-Germanic and SS to (early) Proto-Germanic.

On the other hand, Hermann Hirt (1931 : 148, 155), in order to explain the absence of VL in Gothic strong verbs, has argued that SS in the pre-Gothic has taken place in two stages: first in the strong verb and before VL, and then elsewhere and after VL; Joseph Voyles (1992 : 41) accepts three stages of SS. Voyles's views have been lately counterargued by Seiichi Suzuki (1994) and Dirk Boutkan (1995 : 144–148). According to Boutkan (1995 : 147) there are no arguments for Pre-Germanic stress on the desinential vowel in the oblique cases of **o-*, **i-* and **s-* stems except gpl **-ēsa* of **o-* stems, cf. Gothic *-is*, OHG *-es*, which, however, can be explained as originating from the pronouns.

1.2. **Gradation in Finnic.** The history of Finnic languages distinguishes between two types of gradation or grade alternation, notably between Radical Gradation (RG) and Suffixal Gradation (SG), which nevertheless are purely

phonetically defined. RG originally captured (a) weakening of single stops **p*, **t*, **k* before the vowel of an unstressed closed syllable and (b) weakening of geminate stops on the boundary of unstressed closed syllables when the unstressed syllable was directly preceded by a stressed syllable. These weakenings occurred after short and long monophthongs, diphthongs and resonants; in some Finnic dialects single stops were weakened also after some voiceless obstruents. RG resulted in paradigmatic alternations reconstructed as **p* : **β*, **t* : **ð*, **k* : **γ*, **pp* : **ṗp*, **tt* : **ṭt*, **kk* : **ḱk*, cf.

nsg	npl	gloss	past pple	pr lsg	gloss
<i>*tuṗa</i>	<i>*tuḱat</i>	room			
<i>*pata</i>	<i>*paðat</i>	kettle	<i>*pitānūt</i>	<i>*piðān</i>	to hold
<i>*mäki</i>	<i>*mäγet</i>	hill	<i>*lukemut</i>	<i>*luγen</i>	to read

RG has occurred both after primarily and secondarily stressed syllables; note that the primary stress is on the first syllable and the following non-final odd syllables have the secondary stresses, except for certain morphologically conditioned exceptions. Thus, RG has caused two weakenings in the quadru-syllabic ablative case form of the past participle form **ompelnuṭelta* > **omβelnuðelta* 'from one who has sewn', and has left untouched the quinquesyllabic form **makatanuṭelta* > **makaðanuṭelta* 'from one who has slept' that, however, has undergone {**p*, **t*, **k*, **kʷ*} > {**pʰ*, **tʰ*, **kʰ*, **kʷʰ*} (as in Ramat 1982 : 40; Fourquet 1984) SG in two syllables.

The voiced versus voiceless nature of the weakened counterparts of single stops as voiced spirants is somewhat ambiguous. Probably the spirants were voiceless at least after the stops **t* and **k*, cf. e.g. Finnish *pitkä* 'long' : *pitempi* 'longer' : *pisin* 'the longest' from **pitkä* : **pitγempi* : **pitγin*, where the loss of **γ* and the change **tt* > **si* occurred before most of the Germanic loanwords in Finnic were borrowed.

SG captures weakenings of intervocalic single stops **p* : **β*, **t* : **ð*, **k* : **γ* after an unstressed syllable, no matter whether the stop stands at the beginning of an unstressed syllable (**sokeðä* 'blind') or of a stressed one (**sokeðata* 'blind (psg)').

1.3. VL and RG. Lauri Posti (1953) and Kalevi Wiik (1995 : 81–82) have argued that RG has been influenced by VL using different historical explanations of VL. As different explanations have different properties also for the comparison of VL and RG, different possible explanations are discussed below. Of 24 a priori possible orders of VL, GL, SS, and RUS, those having RUS before SS can be excluded from consideration, because only those unstressed syllables that have been stressed before SS are of interest when discussing VL.

1.3.1. Usually VL is considered as having occurred after GL, but before SS and RUS. Hence one has to do with derivations like

*dukme GL **duχme* VL **dugme* SS **dūgme* RUS...

*dukónos GL **duχónos* VL **dugónos* SS **dūgónos* RUS...

According to Lauri Posti, stress was still free when the earliest Finno-Germanic contacts began and the bilingual Germanic settlers did not identify the stressed

aspirated voiced stops in plain voiced stops word-initially, (10) GL2, i.e. the spirantization of aspirated stops, (11) apocope.

PIE	* <i>dóuk^ha</i>	* <i>déuk^honom</i>	* <i>duk^hmé</i>	* <i>duk^hónos</i>	* <i>d^hog^{wh}éso</i>	* <i>nosit^hóm</i>
(1)			<i>dúk^hme</i>	<i>dúk^hónos</i>	<i>d^hóg^{wh}éso</i>	<i>nósit^hóm</i>
(2)					<i>d^hóg^{wh}ézo</i>	<i>nósid^hóm</i>
(3)		<i>déuk^hono</i>				<i>nósid^hō</i>
(4)				<i>dúk^hons</i>		
(5)				<i>dúk^hon</i>		
(6)			<i>dúk^hm̥</i>			
(7)			<i>dúk^hum</i>			
(8)			<i>dúg^hum</i>	<i>dúg^hon</i>		
(9)					<i>dóg^{wh}ézo</i>	
(10)	<i>dóuxa</i>	<i>déuxono</i>	<i>dúgum</i>	<i>dúgon</i>	<i>dóg^wézo</i>	<i>nósidō</i>
(11)	<i>dóux</i>	<i>déuxon</i>			<i>dóg^wez</i>	<i>nósidō</i>

2. Vocalization of *n before *s. In North Germanic, the nasal *n has been vocalized before *s and *h. In the so-called South Finnic, i.e. in Livonian, Estonian, and Votic *n has been vocalized before *s, cf. Livonian *mōškōz*, South Estonian *maas̄k*, North Estonian *maasikas*, Votic *maazikka* in contrast to Finnish *mansikka*, North Karelian *mant^šikkaiñe*, South Karelian *mañd^žikka*, Aunus and Lude Karelian *mañd^žoi*. In Livonian, North Estonian and Votic *h has been lost in all clusters of the *Rh type, in South Estonian *Rh, including *nh, has been metathesized to *hR*; hence, there have been no conditions for vocalization of *n before *h. There is, however, an interesting exception from the latter case: Setu, Kraasna and Lutsi South Estonian have vocalized *n before *h in the Baltic borrowing *haa^h* 'goose', cf. Lithuanian *žąsis*, Latvian *zoss*, Old Prussian *sansy* and Finnish, Ingrian, Karelian *hanhi*, Veps *hañh*. The exceptional *haa^h* can be considered (a) an argument for a still greater similarity of the North Germanic and South Finnic changes; (b) an argument for the different behavior of clusters *ns and *nš in South Estonian as opposed to North Estonian and Votic (Livonian has substituted the late Latvian borrowing *gūogōz* 'goose' for an older stem, probably for the reflex of the Baltic borrowing *hanhi; if *gūogōz* is really the substitute for *hanhi and if *n was vocalized before *h also in Livonian, then the substitution was conditioned by the fact that the developments of *h in *hanhi lead to clearly undesirable outputs †*a* in West Livonian and †*ǫ* in East Livonian); (c) an argument for the substitution of the North Estonian word *hani* 'goose' for the South Estonian word in most part of South Estonian, (d) an argument for the split of Finnic into at least two dialects before the adoption of the Baltic stem for 'goose'.

The ambiguity of Livonian apparently does not permit to treat the fact that the South Estonian vocalizations of *n exhibit the greatest resemblance to those in North Germanic as a firm argument for the independence of the Germanic and Finnic innovations.

3. **Verschärferung of *jj.** In Gothic and Old Icelandic both *jj and *ww have received a prothetic stop, cf. *ddj* and *ggw* in Gothic, and *ggi* and *ggv* in Old Nordic. This change, known as *Verschärferung*, has taken place separately in two Finnic areas. In Votic there is just one word where *dd'* comes indisputably back to *jj, cf. *ād'd'a* 'father-in-law', other words show the development *kj > *jj > *dd'*. In the southern dialects of South Karelian spoken in Karelia, in Aunus and Lude Karelian, and in North Veps the change *j > *d'* has taken place word initially and after *h, *g, *h, *r, in the northernmost dialects of Central Veps the consonant *ġ* occurs instead of *d'* in similar cases. The change *j > *d' ~ ġ* in Karelian and Veps has hardly any connection with that in Germanic. The *Verschärferung* of *j in Votic, however, together with that in Pite, Lule and North Lapp, notably *jj > *dd' ~ ġġ*, may well be influenced by Germanic (on possible common innovations of Votic and Lapp, cf. Viitso, forthcoming).

4. **The *ā-to-*ō Change.** The change *ā > *ō is well attested in Germanic, moreover, there exists a parallel change *a > *o. In Finnic, such a change has occurred in two stages lately in East Livonian. In view of the correspondence Mordvinic *a : Finnic *ō in some Finnic *e-stems, one may ask whether there has occurred a similar change *ā > *ō in Finnic. Note that according to the traditional point of view Proto-Finnic did not have long counterparts for the open vowels *a and *ā. On the other hand, the change *ā > *ō has also occurred in Baltic, most characteristically in Lithuanian, where *o* is the regular reflex of the PIE *ā; nevertheless *ō for PIE *ā is present even in Latvian *dūot* 'to give', and Lithuanian *dūoti* (cf. Rudzite 1993: 153).

5. **The *kt-to-*χt/*ht Change.** In Germanic the change *kt > *χt is parallel to the change *pt > *ft. In Finnic the change *kt > *ht that, apparently, occurred after the change *ti > *si, which included also *kti, has no such parallel, except, in a way, the loss of both *p and *k before *is in South Estonian and Votic. South Estonian is often considered exceptional in having developed *kt directly to *tt, nevertheless the chain *kt > *ht > *tt is more probable (Viitso 1978 : 100). A similar change, viz. *kt > χt ~ ht has also occurred in Inari, Skolt and Kildin Lapp.

6. ***i-metaphony.** In Germanic, back vowels *u, *o, *a of the first syllable have undergone metaphony when followed by *i in the following syllable. Similarly, in Livonian short *u, *o, *a of the first syllable have undergone a restricted metaphony when followed by *i in the following syllable (as a rule, *i in such cases has been preceded by a labial consonant *p, *b, *m, *v or by the cluster *pj, cf. *tam* (< *tammī) 'oak' : gsg *tam* (< *tammen) : ngpl *tōmōd* (< *tammēt), *kabā* (< *kapja) 'hoof'). For other consonants Livonian exhibits different stages of the influence of *i to the preceding consonants and vowels, which, by the way, may reflect also the prehistory of metaphony in Germanic (cf. Korhonen 1969b).

7. **Conclusions.** The similarity of certain Finnic and Germanic phonetic innovations does not obligatorily mean that all the innovations have occurred in the framework of a Sprachbund or under the influence either of Germanic in Finnic or under the influence of Finno-Ugric (e.g. Pre- or Proto-Finnic or Proto-

Lappo-Finnic) in Germanic. On the other hand, it is usually hard if not impossible to rule out the possibility of substratal pronunciational features in early Germanic and of Germanic influence for innovations shared with Germanic and even with Baltic in Finnic dialects spoken in the coastal regions of the Baltic Sea.

L i t e r a t u r e

Boutkan, Dirk 1995, *The Germanic 'Auslautgesetze'*. Amsterdam – Atlanta (= *Leiden Studies in Indo-European* 4); **Fourquet, Jean** 1948, *Les mutations consonantiques du germanique* // *Publications de la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg*, Paris; **Gamkrelidze, Tamaz V.** – **Vjačeslav V. Ivanov** 1973, *Sprachtypologie und die Rekonstruktion der gemeinindogermanischen Verschlüsse*. // *Phonetica* 27. P. 150–156; **Korhonen, Mikko** 1969, *Pääpainottoman vokaalin ja j:n regressiivisestä vaikutuksesta liivissä*. Turku (= *Turun yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja* 6); **Kortlandt, Frederik** 1988, *Proto-Germanic obstruents* // *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 27. P. 3–10; **Kylstra, Andries Dirk** 1961, *Geschichte der germanisch-finnischen Lehnwortforschung*. Assen; **Lehmann, Winfred P.** 1961, *A definition of Proto-Germanic: a study in the chronological delimitation of languages* // *Language* 37. P. 67–74; **Polomé, Edgar C.** 1983, *Proto-Germanic and the reconstruction of Proto-Indo-European* // *North-West European Language Evolution* 23. P. 3–40; **Posti, Lauri** 1953, *From Pre-Finnic to Late Proto-Finnic: Studies on the development of the consonant system* // *FUF* 31; **Ramat, Paolo** 1982, *Einführung in das Germanische*, Tübingen (= *Linguistische Arbeiten* 95); **Rudzite, Marta** 1993, *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*, Rīga; **Salmons, Joe** 1992, *Accentual Change and Language Contact: Comparative Survey and a Case Study of Early Northern Europe*, London; **Suzuki, Seiichi** 1991, *The Germanic Verschärfung: a syllabic perspective* // *Journal of Indo-European Studies* 19. P. 163–190; 1994, *Final devoicing and elimination of the effects of Verner's law in Gothic* // *Indogermanische Forschungen* 99. P. 217–251; **Vennemann, Theo** 1984, *Hochgermanisch und Niedergermanisch, Die Verzweigungstheorie der germanisch-deutschen Lautverschiebungen* // *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 106. P. 1–45; **Viitso, Tiit-Rein** 1978, *The history of Finnic δ in the first syllable* // *SFU* 14. P. 86–106; 1981, *Finnic gradation: types and genesis* // *SFU* 17:176–185; forthcoming, *Ostseefinnisch und Lappisch*; **Voyles, Joseph B.** 1992, *Early Germanic Grammar: Pre-, Proto-, and Post-Germanic Languages*. San Diego; **Wiik, Kalevi** 1995, *The Baltic Sea Prosodic Area Revisited* // *Itämerensuomalainen kulttuurialue*, Helsinki (= *Castrenianumin toimitteita* 49) P. 75–92.

Тийт-Рейн В и й т с о
(Тарту)

О НЕКОТОРЫХ ГЕРМАНСКИХ И ПРИБАЛТИЙСКО-
ФИНСКИХ ФОНЕТИЧЕСКИХ ИННОВАЦИЯХ

Р е з ю м е

В статье рассматривается в качестве возможных субстратных или контактных явлений серия параллельных германских и прибалтийско-финских инноваций: (1) закон Вернера в германском и радикальное и суффиксальное чередования степеней в прибалтийско-финском, (2) вокализация согласного **n* перед согласным **s*, (3) т.н. обострение гемината **jj > d(d)j ~ g(g)j*, (4) переход **ā > *ō*, (5) переход **kt > *χt/*ht* и (6) **i*-метафония.

Tiit-Rein Viitso
(Tartu)

LIIVI VANASÕNU

1981. aastal välja antud "Liivi vanasõnade" kaks köidet sisaldavad aastail 1846–1979 üles kirjutatud 2045 vanasõnateksti, mis olid osalt avaldatud, suuremalt osalt aga avaldamata. Need vanasõnatekstitid on jaotatud 1088 tüüpi vahel. Ka pärast "Liivi vanasõnade" koostamist ja ilmumist on liivi vanasõnu üles kirjutatud, sealhulgas Kõulka sündinud ja elanud Olga Rozefeldilt (sünd. Hausman, 20.04.1904–21.07.1988) 95 vanasõna, Sikrõgis sündinud Pētõr Dambergilt (09.03.1909–25.04.1987) 4 vanasõna, lisaks on Pētõr Dambergi sõnaseleilt leitud veel 8 vanasõna. Varem avaldatud vanasõnadele on lisa leidunud ka enne "Liivi vanasõnade" koostamist kogutud ainekust: 2 vanasõna Kuoõtrõgis sündinud Katriņ Krasonilt (10.08.1899–01.06.1979) ja 1 vanasõna Īras sündinud Oto Rozenfeldilt (20.10.1910–). See teeb kokku 110 vanasõna, mis esindavad 100 tüüpi. Alljärgnevas esitatakse kõik need vanasõnavariandid. Vanasõnad esitatakse ortograafias, mida on täiendatud katketooni tähistava apostroofiga.

Esitatavaist vanasõnadest 20 (variandid 1, 4, 10, 15, 17, 18, 33, 37, 42, 45a, 45b, 47, 65, 66, 78, 83, 90a, 90b, 94, 96) esindavad "Liivi vanasõnadest" tuntud 18 tüüpi. Ülejäänud 90 variandist on 1981. aastal üles kirjutatuist 13 varianti (variandid 6, 9b, 24, 25, 26, 59, 63a, 64a, 72, 76, 84, 91, 98) avaldatud igauks oma tüüpi esindavaina muude rahvaste vanasõnade seas Matti Kuusi koostatud raamatus "Proverbia septentrionalia", mis käsitleb 900 populaarseimat läänemeresoome vanasõnatüüpi. Niisiis sisaldab esitatav ainek 66 liivis seni registreerimata vanasõnatüüpi.

1. *Āiga āb vō'ddōl*. 'Aeg ei oota'.
OR 1981. LV 5; PS 171 li-ee-so-ka-ve; lä, sa, sk, vn.
2. *Jumāl um jegā āigan jettōn eņļš āiga*. 'Jumal on igale ajale jätanud oma aja'.
OR 1983. Vrd LV 40.
3. *Āigast āb ūo āigastōn ve'ļ*. 'Aasta ei ole aastale vend'.
OR 1987. Vrd PS 98 ee-va-so-ka-ve; lä, sk, vn.

4. *Andajizōn jumal andab, nālgaŋ kuḡē tōmbōb*. 'Andjale jumal annab, ahnelt kurat tōmbab'.
OR 1981. LV 166.
5. *Kis ārmaz, se knaš*. 'Kes armas, see ilus'.
OR 1981. Vrd EV 365; PS 493 ee-so-ka; sa, sk, vn.
6. *Ā'btō ēḡšta ṛž, siz jumal ka si'n ā'btōb*. 'Aita ennast ise, siis jumal ka sind aitab'.
OR 1981. PS 146 li-ee-so-ka-ve; lä, sa, sk, vn.
7. *Ādā ā'h tu'l ouḡōs*. 'Häda ei tule hüüdes'.
PD. Vrd ee *Õnnetus ei hüüa tulles*.
8. *Ādā ā'h ūo uidō*. 'Häda ei ole häbi'.
OR 1987. PS 215 ee-va-so-ka; sa, sk.
- 9a. *Āma vitsā, se um villi, het vōrōzjemā sōnā um jo ve'rri*. 'Ema vits, see on villane, aga vōorasema sōna see on juba verine'.
b. *Āma vitsa, se um villi, het vōrōzjemā sōnā um jo va'imi*. 'Ema vits, see on villane, aga vōorasema sōna see on juba terav'.
OR 1981. PS 134 li-ee-va-so-ka; lä, sa, sk. Vrd ka LV 137.
10. *Jegā kōrd āma kakidi āb ūd*. 'Iga kord ema kakku ei kŭpseta'.
OR 1987. LV 594c.
11. *Silmad je'dsō dro'ugōz, sālgaḡ tagān ṛ'edōb siksini*. 'Silme ees sõber, selja taga lõikab rihmu'.
OR 1987. Vrd PS 212 ee-va-ka-ve; lä, sa, sk, vn.
12. *Enḡš kopik se u'm jo tōurōz āpku tuoiz rubiḡ*. 'Oma kopikas on kallim kui teise rubla'.
OR 1987. Vrd PS 101 va-ee-so-ka-ve; vn, sa.
13. *Jegā' dōn enḡš sū um amā le'žgōl*. 'Igaühele oma suu on kõige lähemal'.
OR 1987. PS 200 ee-va-so-ka; sa, vn.
- 14a. *Kis e'žmi lōtōl, se pe'rri u'lzō sōb*. 'Kes esimene kirikus, see viimasena välja saab'.
OR 1981.
b. *Kis e'žmi lōtōl, se pe'rri u'llō*. 'Kes esimene kirikus, see viimane väljas'.
OR 1981.
15. *Iks alg āb palā*. 'Üks halg ei põle'.
PD. LV 678A, PS 308 li-ee-so-ka; lä, sa, sk, vn.
16. *Iks vīndab, tuoi paspēlōb*. 'Üks võidab, teine kaotab'.
OR 1983.
17. *I'lzō astād, madālōz sadād*. 'Kõrgele tōused [astud], madalale kukud'.
Kommentaar: lāti *Augustu kār[j] zemu krīt*.
OR 1987. LV 37A₂b; PS 584 li-ee-so; lä, sa, sk, vn.
18. *Mingī isa, sellī pūoga*. 'Milline isa, selline poeg'.
OR 1987. LV 105a, PS 14 li-ee-va-so-ka-ve; lä.

19. *Kīen āb likkōt jalgad, kādūd, sīen jo emiņ kēļ likūb.* 'Kel ei liigu jalad, käded, sellel rohkem liigub keel'.
OR 1983.
20. *Mingi jemā, sellist lapst.* 'Milline ema, sellised lapsed'.
Kommentaar: *Lapst ne' i ku nō'ggōld, se um jemā pie'rrō* 'Lapsed kui nõelad, see on ema järgi'.
OR 1981. Vrd LV 1012 *Mingist va'nbist, sellist lapst* 'Millised vanemad, sellised lapsed' ning ka PS 14 li-ee-va-so-ka-ve; lä, sa, vn.
21. *Mingi jemā, selli tidār.* 'Milline ema, selline tütar'.
OR 1987. Vrd PS 14 [li-]jee-va-so-ka-ve; lä, sk.
- 22a. *Alā ma'g jōņiezō, ād sō nāista.* 'Ära maga jaaniööl, sa ei saa naist'.
b. *Kis magūb jōņiezō, se ilmas nāista āb sō.* 'Kes magab jaaniööl, see kunagi naist ei saa'.
PD.
23. *Jōņōdōks um vī'mō.* 'Jaanipäeva aegu on vihma'.
PD. Vrd lä *Jāņos ir lietus.*
24. *Jōvān lapsōn pāgiņ ninīdi.* 'Heal lapsel palju nimesid'.
OR 1981. PS 330 li-ee-so-ka; lä, sa, sk, vn.
25. *Kilas um jōvist, bet kuo'nno vēļ jo labak.* 'Külas on hästi, aga kodus veel paremini'.
OR 1981. PS 41 li-ee-va-so-ka-ve; lä, sa, sk, vn.
26. *Sāl kus mēdi āb ūo, sāl um jōvist.* 'Seal kus meid ei ole, seal on hea'.
OR 1981. PS 15 li-ee-so-ka-ve; lä, vn.
27. *Jō'vvō sō'nno mā'dlōb, slikti ā'b ka'd.* 'Head sõna mäletatakse, halb [sõna] ei kao'.
OR 1987. PS 241 ee-so-ka-ve; sk, vn.
28. *Juobōn rištīng u'm jelājōks i'ti.* 'Purjus inimene on loomaga ühesugune'.
PD.
29. *Kakš kōpsō akūd, miti'tō ād nuoak.* 'Kaht jänest püüad, ühtki kinni ei püüa'.
Kommentaar: *Mō'lmōd urgōbōd* 'Mõlemad põgenevad'.
OR 1987. PS 95 ee-va-so-ka-ve; lä, sa, sk, vn.
30. *Kala kūja mō pā āb jelā.* 'Kala kuival maal ei ela'.
OR 1987. PS 107 ee-va-so-ka-ve; sa, sk, vn.
31. *Kanā lōlami ja neitst na'grōmi kuskōz āb gēļdōt.* 'Kana laulmine ja tütarlapse naermine ei kõlba kuhugi'.
OR 1987. PS 256 ee-so-ka-ve; lä, sa, vn.
32. *Kaš ka'llō tō'b, bet vie'dstō kārtab.* 'Kass kala tahab, aga vett kardab'.
OR 1987. Vrd PS 250 ee-so-ka-ve; lä, sa, sk, vn.
33. *Kaš vandōkst touvōz sōņi āb lā'tō.* 'Kassi vanded taevani ei lähe'.
OR 1981. LV 5Aa; PS 559 li-so-ka; lä, sa, sk.
34. *Mis u'm kā'dsō, se sū'zō si'llō.* 'Mis on käes, see suhu'.
OR 1987. PS 196 ee-va-so-ka; lä, sa, sk, vn.
35. *Kielkōks vōib sālgalūdō samurdō.* 'Keelega võib murda selgroo'.
OR 1987. Vrd LV 243; PS 224 ee-va-so-ka; lä, sa, sk.
36. *Kievādōn pāva, si'gžō nādīl.* 'Kevadel päev, sügisel nädal'.

- Kommentaar: *Si' gžõ vòid strõdõ tiera nädil, kievädõ i'd pāvaks*
'Sügisel vòid töötada terve nädala, kevadel [tuled toime] ühe päevaga'.
OR 1987. PS 89 ee-va-so-ka-ve; le, sk, vn.
37. *Mis kilās kazāb, siedā suorkõd kuo 'nnõ nuogro 'uzõbõd.* 'Mis külas kasvab, selle rotid kodus närivad ära'.
OR 1987. LV 262; vrd EV 3384.
38. *Knaššõn um knaš rujā.* 'Ilusal on ilus haigus'.
OR 1987. Vrd PS 83 ee-va-so-ka-ve.
39. *Jo kougõn mõtsõ, jo enim puđi.* 'Kaugemale metsa, rohkem puid'.
OR 1981.
40. *Kis sīeh se kukil tutkām, se sōb lõjanika tidār.* 'Kes sööb pätsi lõpu, see saab paadimeistri tütre [naiseks]'.
OR 1981.
41. *Kuo 'nnõ kuņē un kilās jumāl.* 'Kodus kurat ja külas jumal'.
OR 1981. Vrd PS 31 li-ee-so-ka-ve; sks.
42. *Lapsõst nāb, mingi lih miez.* 'Lapsest näeb, missugune [tast] tuleb mees'.
OR 1987. LV 373; PS 582 li-ee-so; lä.
43. *Lapstā u'm opātõmõst jo e'žmõst pāvast.* 'Last peab õpetama juba esimesest päevast'.
Kommentaar: *Siz ta um ne 'iku pi' η, až sa ā'd opāt* 'Siis ta on nagu koer, kui sa ei õpeta'.
OR 1987. Vrd PS 103 ee-va-so-ka-ve; vn.
44. *Lāška novūb loval, kierdi novūb kālmas.* 'Laisk puhkab voodis, virk puhkab hauas'.
OR 1981.
- 45a. *Lātõ vōstõt un tõurõz samaksõn.* 'Odav[alt] ostetud ja kalliks maksuma tulnud'.
b. *Lātõ vōstõt un tõurõz maksõn.* 'Odav ostetud ja kallis maksnud'.
Kommentaar: *Lātõ vōstiz, tõurõz maksiz* 'Odava[lt] ostis, kallilt maksis'.
OR 1983. LV 1, EV 7761; vrd PS 347 li-ee-va-so; lä, sa, sk, vn.
46. *Lem ā'h mūrda lūđi.* 'Soe ei murra luid'.
Kommentaar: *Lem lūđi āh mūrda, het arštõb* 'Soe luid ei murra, vaid ravib'.
OR 1987. PS 184 ee-va-so-ka; lä, vn, sa.
47. *Mingi lind, selli loul.* 'Milline lind, selline laul'.
OR 1987. LV 403; PS 4 li-ee-va-so-ka-ve; lä, vn.
48. *Bās lūđi lejā āb kazā.* 'Luudeta liha ei kasva'.
OR 1987. Vrd PS 245 ee-so-ka-ve; vn.
49. *Miez ā'h tu' l kālmas, agā mie'rstõ.* 'Mees ei tule [tagasi] hauast, vaid merest'.
Kommentaar: *lāti Vīrs nenāk no kapa, het no jūras.*
OR 1987. PS 181 ee-va-so-ka.
50. *Miez pidāb sōnā jūsõ, ārga pidāb eniš sōrad jūsõ.* 'Mees hoiab oma sõna juures, härg hoiab oma sarvede juures'.
KK 1978. PS 238 ee-so-ka-ve; lä, sa, sk.
51. *Mingi miez, selli kibār.* 'Milline mees, selline kübar'.
OR 1987. Vrd PS 207 ee-va-so-ka; lä, sa.

52. *Mingi se mēz, selli se žaket.* 'Milline see mees, selline see kuub'.
OR 1987. Vrd PS 207 ee-va-so-ka; lä.
53. *Mingi mēz, sellist rattōd.* 'Milline mees, selline vanker'.
OR 1987. Vrd PS 355 ee-ka-ve; lä, sa, vn.
54. *Mingi mēz um, sellizōks ēji nai ka.* 'Milline mees on, selliseks jäävat naine kah'.
OR 1987.
55. *Mingi mō, selli leba.* 'Milline maa, selline leib'.
OR 1987. Vrd PS 564 ee-va-so; lä, sk.
56. *Nō 'vō kā'dst mitiks āh urg jarā.* 'Surma käest mitte ükski ei põgene ära'.
Kommentaar: *Nō 'vō ne'ikune'i tā'm liedab* 'Surm nagunii ta leiab'.
OR 1987. PS 259 ee-so-ka-ve; lä, sa, sk, vn.
57. *Ku ōrastiz nāh, jo ārmaz lih.* 'Kui harva nähakse, armsamaks saadakse'.
OR 1987. PS 257 ee-so-ka-ve; lä, sa, sk, vn.
58. *Passouļ opātōh rištngōn, bet pātōg opātōh ōbistō.* 'Maailm õpetab inimest, aga piits õpetab hobust'.
OR 1981. Vrd LV 96, 101; PS 301 li-ee-so-ka; lä.
59. *Passouļ sūdō ävōi vi'zō panda.* 'Maailma suud ei vōi kinni panna'.
OR 1981. PS 40 li-ee-va-so-ka-ve; lä, sa.
60. *Pā pōdūh, āndab pierzōn tieta.* 'Pea valutab, annab perssele teadet'.
OR 1987. Vrd PS 251 ee-so-ka-ve; vn.
61. *Kis pāgin tiēdab, sīe kā'dst pā'gin sōh ki'zdōd.* 'Kes palju teab, selle käest saab palju küsitud'.
OR 1987. PS 262 ee-so-ka-ve; sa, vn.
62. *Pāvad viedābōd pitkād, bet āigastōd u'ilōbōd aššō.* 'Päevad venivad pikalt, aga aastad jooksevad ruttu'.
Kommentaar: *lāti Dienas velkas garas, gādi skrien ātri.*
OR 1983.
- 63a. *Pi'ņ tūndōh pi'ņņō, ātō mō'lmōd ī'tist.* 'Koer tunneb koera, mõlemad on ühesugused'.
OR 1981. PS 43 li-ee-va-so-ka-ve; lä, sa, sk, vn.
- b. *Pi'ņ tūndōh pi'ņņō.* 'Koer tunneb koera'.
PD 1983.
- 64a. *Pi'ņ, kis utāh, se āh jāmsta.* 'Koer, kes haugub, see ei hammusta'.
OR 1981. PS 24 li-ee-va-so-ka-ve; sa, sk, vn.
- b. *Utāji pi'ņ āh jāmsta.* 'Haukuja koer ei hammusta'.
Kommentaar: *Se āh ūo sugid ne'i. Agā mi'n eņtš piņid utābōd ja jāmstabōd ka* 'See ei ole sugugi nii. Aga mu enese koerad hauguvad ja hammustavad ka'.
PD 1986.
65. *Utā, utā, pi'ņ, alā set jāmsta!* 'Haugu, haugu, koer, ära vaid hammusta!'
PD 1986. LV 635b.
66. *Viedā sa piņ vie'dst u'izō, ta si'n ī'ejāmstab kā'ddō.* 'Vea sa koer veest välja, ta sind hammustab käest'.
OR 1983. LV 627 A₂, EV 4004.
- 67a. *Jumāl pōrō āh ūo kiēldōn.* 'Jumal paari ei ole keelanud'.
b. *Jumāl āh ūo kiēldōn pōrō* 'Jumal ei ole keelanud paari'.

- OR 1981.
68. *Päldõst redis um pu'nmi, sizäl um vâlda.* 'Pealt redis on punane, seest on valge'.
OR 1983.
69. *Jumäl rō'dõ äb ēta.* 'Jumal raha ei viska'.
OR 1987.
70. *Säina külõb.* 'Sein kuuleb'.
KK 1978.
71. *Mis saksä panäh kabätõ, se pois ētah je'dspēñ mō'zõ.* 'Mis saks paneb tasku, selle sulane viskab eemale maha'.
OR 1987.
72. *Salāj salājñt äb usk.* 'Varas varast ei usu'.
Kommentaar: *Se saländõb silmad pästõ u'le* 'See varastab silmad peast ära'.
OR 1981. PS 124 li-ee-va-so-ka; lä, sa, sk, vn.
73. *Jegäi'dõn serk um amä le'žgõl.* 'Igaühele särk on kõige lähem'.
OR 1987. Vrd PS 337 ee-va-so-ve; lä, vn.
- 74a. *Se äb üo mi'n sigä, las ta poukõg mä'!* 'See ei ole minu siga, las ta läheb lõhki!
Oto Rozenfeld 1978.
- b. *Se ä'b üo mi'n sigä, laz ta sprõ'gõg!* 'See ei ole minu siga, las ta kärvab!
OR 1987. Vrd LV 809.
75. *Ala silg enñs ristõ, ku pie'rrõ äd sõ u'lezõ nuolõm.* 'Ära süлита oma anumasse, et sa pärast ei pea puhtaks [välja] noolima'.
PD. Vrd LV 296, PS 9 li-ee-va-so-ve; lä, sa, ve.
76. *Sittist jälgad un ra'zzi sü.* 'Sitased jalad ja rasvane suu'.
OR 1981. PS 295 li-ee-so-ka; lä.
77. *Ne'i je'n äh üo siedä sliktimt kui külõb.* 'Nii palju ei ole seda halba kui kuuleb'.
OR 1981. Vrd 74 ja LV 346, 939.
78. *Kus u'm so'v, säl u'm lem.* 'Kus on suits, seal on soe'.
OR 1987. LV 833; PS 586 li-ee-so; lä, sk, vn.
79. *Kus so'v u'm, säl jo tu'l ka u'm.* 'Kus suits on, seal ju tuli ka on'.
OR 1987. PS 211 ee-va-so-ka; lä, sa, sk, vn.
80. *Sõnadõks ma'g täuž äb sõ, siemõst u'm ne'ikune'i.* 'Sõnadest kõht täis ei saa, sööma peab nagunii'.
OR 1987. PS 276 ee-so-ka-ve; le, sa, sk, vn.
81. *Ne'i kui spēlõb, ne'i um dantsõmõst.* 'Nii nagu mängitakse, nii tuleb tantsida'.
OR 1987. PS 108 ee-va-so-ka-ve; lä, vn, sa, sk.
82. *Ku jumäl ändiz sü, siz ta ändab siemnäiga.* 'Kui jumal andis suu, siis ta annab söõgi'.
Kommentaar: *Kis sie laps ändiz, se tiedab, ku lapsõn um siedõ ka va'idzig* 'Kes selle lapse andis, see teab, et lapsel on süüa ka vaja'.
OR 1987.
83. *Sür sigän sür sitä.* 'Suurel seal suur sitt'.
PD 1983. LV 811.

84. *Su 'ž äh uo ne 'i hr̥iesmig kui ta sōb kītōt.* 'Hunt ei ole nii hirmus, kui teda räägitakse'.
OR 1981. PS 599 li-ee-so; lä. Vrd 69 ja LV 346.
85. *Su 'ž eņtš läpši äh sie.* 'Hunt oma lapsi ei söö'.
OR 1987. Vrd PS 272 ee-so-ka-ve; vn.
86. *Su 'ž s̄ieb, laz ne vōlkōd lu 'gdōd.* 'Hunt sööb, olgu[gi] nad loetud'.
Kommentaar: *Smek um ī 'ti* 'Maik on ühesugune'.
OR 1987. PS 201 ee-va-so-ka; lä, vn, sa, sk.
87. *Šō 'v kuostūb, ār̄b īeb.* 'Haav paraneb, arm jääb'.
PD. Vrd LV 63.
88. *Štokkōn at kakš tutkām̄tō.* 'Kepil on kaks otsa'.
Kommentaar: *Ikš um spītš ja tuoi um kō 'uri, amā rumpōks pī 'lō pālō*
'Üks on terav ja teine on kõver, kogu kerega seisa peal'.
OR 1987. PS 104 ee-va-so-ka-ve; lä, sa, vn.
89. *Mis tämpō vōib patī 'edō, se mūpō lā 'h jo labakōm.* 'Mis täna vōib teha, see homme läheb juba paremini'.
OR 1987. Vrd LV 888.
- 90a. *Mis tämpō vōib patī 'edō, siedā ala mūpāvaks jettō.* 'Mis täna vōib teha, seda ära homseks jäta'.
OR 1981.
b. *Mis tämpō vōib patī 'edō, siedā ala jettō mūpōks.* 'Mis täna vōib teha, seda ära jäta homseks'.
OR 1987. LV 889, 926; PS 149 li-ee-so-ka-ve; lä, sa, sk, vn.
91. *Labāk tīdār lōda allō āpku pūoga lōda jūsō.* 'Parem tütre laua all kui poja laua ääres'.
OR 1981. PS 132 li-ee-va-so-ka.
92. *Tiekōks ä 'h ūo rikkōks mitikš sōnd, rujāks kil.* 'Tööga ei ole rikkaks ükski saanud, haigeiks küll'.
OR 1987. PS 273 ee-so-ka-ve; lä, sa, ve.
93. *Tija kuot āb pī 'l pistō.* 'Tühi kott ei seisa püsti'.
Kommentaar: *Ta jo sadāb mō 'zō tšuppō, kui ta vōib pī 'lō!* 'Ta ju kukub maha hunnikusse, kuis ta saab seista!'
OR 1987. PS 177 ee-va-so-ka; le, sa, sk, vn.
94. *Tija pīt se skañūb kougōn, agā tāuž pīt, siest mittō midāgōst u 'lzō āb ska 'n.* 'Tühi vaat see kõlab kaugele, aga täis vaat, sellest mitte midagi välja ei kõla'.
OR 1983. LV 658B; PS 165 li-ee-so-ka-ve; lä, sa, sk, vn.
95. *Mis se pa tšigñ u 'm, kien ō 'bbi ä 'h ūo.* 'Mis mustlane see on. kel hobust ei ole'.
OR 1987.
96. *Alā li tuoiz soundō kaškō vōtšōm!* 'Ära mine teise sauna sügelisi otsima!'
OR 1987. LV 830. Vrd PS 193 ee-va-so-ka.
97. *Kus u 'm, sāl rūoqōb vel.* 'Kus on, sinna koguneb veel'.
OR 1987. Vrd EV 7795.
98. *Vo 'dlijž-ōn āiga um pitkā.* 'Ootajal aeg on pikk'.
OR 1981. PS 169 li-ee-so-ka-ve; sk.
99. *Kis vōtšūb, se liedab; kis um va palaidnikā, se tikkiž kō 'tōb jara.* 'Kes otsib, see leiab; kes on kergemeelne, see kõik kaotab ära'

OR 1987. PS 96 ee-va-so-ka-ve; lä, sa, sk, vn.

100. *Ä'd vôi r'ejamstõ kindõrbu'zõ.* 'Sa ei saa küünarnukki hammustada'.

OR 1987. PS 81 ee-va-so-ka-ve; lä, vn.

Kirjanduse lühendid

EV = Eesti vanasõnad I–III, Tallinn 1980, 1983, 1985; **LV** = Liivi vanasõnad eesti, vadja ja läti vastetega I–II, Tallinn 1981; **PS** = Matti Kuusi in cooperation with Marje Joalaid, Elsa [sic! õige: Elza] Kokare, Arvo Krikmann, Kari Laukkanen, Pentti Leino, Vaina Mälk, Ingrid Sarv. Proverbia septentrionalia: 900 Balto-Finnic Proverb Types with Russian, Baltic, German and Scandinavian Parallels. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia 1985 (= FF Communications 236).

Keelte lühendid

ee = eesti; **ka** = karjala; **le** = leedu; **li** = liivi; **lä** = läti; **sa** = saksa; **sk** = skandinaavia; **so** = soome; **va** = vadja; **ve** = vepsa; **vn** = vene.

Tiit-Rein Viitso
(Tartu)

LIVONIAN PROVERBS

Summary

Here 110 Livonian proverbs of 100 types, not published in the academic issue of Livonian proverbs "Liivi vanasõnad eesti, vadja ja läti vastetega" I–II, are presented. 95 of them have collected from Olga Rozefeld, 12 from Petõr Damberg, 2 from Katriņ Krason, and 1 from Oto Rozenfeld. 66 types out of 100 are first published in this issue.

Eduard Vääri
(Tartu)

1993. AASTAL LIIVLASTE JUURES

---

20. veebruaril 1993. a. toimus liivlaste kunagises kultuurikeskuses Irel (ka Piški-Īra, Irai, läti keeles Mazirbe) Liivi Kultuuri Seltsi aastakoosolek. See peeti ajaloolises Liivi rahvamajas (Līvōd Rouvkuoda), mille valdajaks on praegu Slitere looduskaitseala administratsioon. Külmast ja tuisusest ilmast hoolimata oli kohal paarsada inimest. Nende hulgas olid liivi keele oskajad Alfon Berthold, Pauliņ Kļaviņa ja allakirjutanu. Piduliku aastakoosoleku avas Liivi Kultuuri Seltsi esinaine Īva Neilande. Pikemalt oli juttu seltsi tegevusest möödunud aasta jooksul. Liivlaste rohelise-valge-sinise rahvuslipu tõi saali Tartu Ülikoolis liivi keelt õppiv liivlaste järeltulija Valt Ernštreit, mængiti ja lauldi hümnī "Min izamō, min sindimō". Aruandes räägiti pikemalt liivi keele õpetamisest liivlaste järeltulijaile nii Riias, Ventspilsis kui Kuolkas. On palju raskusi, sest pole liivi keelt korralikult oskavaid õpetajaid ja õppematerjale. Augusti alguseks on planeeritud Irel liivlaste pidustused. Aruandes märgitakse eriti positiivselt soome keeleprofessori Mauno Koski 2000-margast toetust, samuti Juha Tasti 1000-margast annetust, mida on kasutatud liivi keele õpetamiseks. Revisjonikomisjoni aruandes märgitakse ka liivlaste järeltulijate laste keelelaagri korraldamist suvel Irel. Liivi keele õpetajatele ja õpilastele antakse Kōrli Stalte nimelisi aukirju. Väga põhjalikud arutlused toimusid programmi "Līvōd Rānda" üle. Praegustes turumajanduse tingimustes kardetakse, et liivlaste maad ja meri võivad muutuda äritsemise objektiks ja keelutsooni tõttu hästi säilinud liivlaste maad, metsad ja meri võivad saastuda ja lagastuda. Et esimene Liivi Selts (Līvōd Īt) oli saavutanud 23. veebruaril 1923. a. põhikirja registreerimise, oli tegemist liivlaste seltsi tegevuse 70. aastapäevaga. Aastakoosolekul otsustati praegune Liivi Kultuuri Selts tunnistada Liivi Seltsi õigusjärglaseks ja kasutada edaspidi ka Liivi Seltsi nime. Kogu päeva kestnud koosoleku järel näidati lühifilme liivlastest ja müüdi Liivi-alast kirjandust. Õhtul sõideti tagasi kodudesse.

Suvel toimus vastavalt plaanile keeleuurimisreis liivlaste juurde. Sõit algas Tartust 20. juuli varahommikul. Peale juhendaja oli esialgu kaasas neli üliõpilast, hiljem liitus veel kaks. Kõik said väikesed teemad, mille kohta materjali koguda. Teemad jagati järgmiselt: Merike Metsala "Liivi loodus ja loodusega seotud sõnu", Annika Haas "Liivlased ja nende keel tänapäeval", Marje Aksli "Liivlaste kultuurielu", Erika Krautmane "Liivlased lätlaste hinnangutes ja traditsioonis".

Ekspeditsioon oli seotud Liivi Seltsi ja Slitere looduskaitseala administratsiooni poolt korraldatud liivlaste pidustustega. 31. juulil toimus jumalateenistus Ire kirikus, kus peale kohaliku pastori teenisid Helsingis Liivi pastoriks õppinud, kuid poliitiliste olude tõttu litti praostina töötanud Edgar Vaalgamaa ja tema poeg Lauri, kes on praegu Lemi pastor. Jumalateenistuses kasutati läti, liivi ja soome keelt. Kohal oli vaid kaks liivi keelt oskavat liivlast (Pauliņ Kļaviņa ja Vālda Šuvcāne). Jumalateenistuse järel tehti ekskursioon. Peatuti kiriku taga olevate katkuohvrite mälestusmärgi juures. Meenutati mälestuslauludega neid, kes surid suurde katku XVII sajandil. Peatuti ka vana külakooli juures, vaadati rannaliival olevat mälestusmärki, seejärel aga suunduti mööda randa merekooli poole. Möödunud sajandil oli Ire merekool kuulus, kus paljud liivi poisid said hariduse ja pääsesid laia maailma, kust toodi mõjustusi ka koduküladesse. Nõukogude ajal oli merekooli hoonetes piirikaitsekordon, kuhu võis sattuda üksnes siis, kui piirivalve kellegi kaasa viis ülekuulamiseks. Nüüdseks mahajäetud merekooli ruumid jätsid masendava mulje. Külaliste hulgas oli ka välismaalasi, kelle imestusel polnud piire Vene piirivalvurite olmekultuuri järgi nähes. Laastatud oli ka kordoni ümbrus.

Lõunaks koguneti Liivi rahvamaja juurde ning heisati Liivi ja Läti lipp. Sellega avati pidustused. Lõuna paiku saabusid ka sõrulased, kellega liivlastel on sõprussuhted. Nendega olid kaasas professor Ants Ilus ja Saaremaa ajakirjanik Aare Laine. Öhtul toimus kontsert, mille käigus soovijail oli võimalik sõna võtta ja liivlasi tervitada. Oli tähelepanuväärne, et päeva jooksul ei kasutatud kordagi liivi keelt, sest Liivi Seltsi juhatuses pole ühtki liivi keele oskajat. Võtsin siiski ainukesena liivi keeles sõna ja soovisin, et tegemist poleks liivlaste mälestamise pidustustega, vaid liivlaste tuleviku pidustustega. Läti keelde tõlkis minu esinemise Pauliņ Kļaviņa. Tervitusi oli ka Soome kinomeestelt, minu liivikeelse vahetalituse kaudu tõlkis need läti keelde taas Pauliņ Kļaviņa. Kontsertosas esinesid "Skandenieki" ja "Livlist" Riiast, Riia Toomkoori poistekoor, Ventspils "Kāndla", Kuolka ansambel jt. Oli haruldaselt soe suveõhtu, mis lõppes öise äikesega. Pidustused kestsid üle kesköö, sõrulased lahkusid kella kahe paiku. Pidustusi valgustati hiljem tänu Aare Lainele ajakirjanduses, raadios ja ETV uudistes. Sõprussidemeid sõlmisid Torgu Kuningriigi (valla) juhid.

1. augustil õnnestus eribussiga sõita Lääne-Liivi Piza külasse. See oli haruldane võimalus, kuivõrd regulaarset bussiliiklust pole. Pizas oli kiriku 100. a. juubel. Jumalateenistusel teenis viis pastorit, nende hulgas Edgar Vaalgamaa. Hiljem sattusime kokku 1863. a. Londonis ilmunud Matteuse evangeeliumi tõlkijate Princide järeltulija Teodors Erenštreitiga, kes jutustas nii Princide kui Erenštreitide suguvõsast. Käisime ka surnuaias täpsustamas mälestusmärke. Kalmistul on mälestuskivi liivi vaimutegelastele ja omal ajal kõmu põhjustanud Liivi kuninga Ulrich Kāpbergi (kirjanikunimega Ūļi Kinkamāg) suguvõsale.

Tagasiteel väljume Sīkrõgi küla juures ja läheme Elfrīda (Frīda) Žagare (sünd. 1914. a.) poole. Liivi keelt rääkiv tütar Maia ja tema lätikeelne mees võtavad meid väga sõbralikult vastu, kostitavad kohvi ja küpsistega. Siis vestleme perenaisega liivi keeles möödunud aegadest. Kirjutame üht-teist üles,

kürölä ja kettunen ka jelistā vāndaš // puolpāvan lekštā
kettunen ja kürölā k^uoš trāgā l soūnā // vālgamō jemānd ūdis
sūri kakidi //

tāsā sūnagā l ja kūolkas v^uol'īā je' d māl e'z māst s^uo' ddā
s ē r e n s e n f i r m ā d // e'z mās s^uodā āigal v^uol' m ā ē s t i m ō l v i r v e
kilās // p' e' r r ā s^uo' ddā v^uol' brō' ulšā m ā s t t ā g i z / s a k s ā k^uo i g t^uo i m ē d i k^uo d ā i
// u m v e i n d v ā g g i k n a š ā i g a / a m ā d a i t ā v e i n m ā d l ū s t i g ā l / a m ā d a i t ā d ā n i š ā n ā v
// s i z _ u m k^uo i g i e n d p ā i k k ā l / k u m ē g ū o m ā b r o' u l š ā n ā d m i n ā t _ s i' l l ā / s i z _
v e j i s t ā // k u v^uo l k s v e i n d s e l' t i t ū l' / v^uo l k s v e i n d p _ i t ā r _ j ū r ā l ā d ā //

1931. ja 1932. āigastās v^uol'īā kettunen ja kürölā ka mād,
jūsšā / s i z _ j o k i t i s t m u n i / k u m i s _ s a s e l' t i s t l i v ā k i e l d ā o p ū b / s' e d ā ā h _ ū o
v ā d z i g //

'Kyrölä ja Kettunen elasid ka rannas. Laupäeval läksid Kettunen ja
Kyrölä Kostrõgile sauna. Vaalgamaa naine küpsetas suuri leibu.

Siin Sānagil ja Kuolkas olid enne esimest sõda Sõrenseni firmad.
Esimese maailmasõja ajal olime Eestis Virve külas. Pärast sõda tuli tagasi
sõita, Saksa laev tõi meid koju. On olnud väga ilus ilm, kõik on olnud lõbusad,
kõik on tantsinud. Siis on laev jäänud paigale, sest me oleme sõitnud miinide
sisse. Siis veeti. Kui oleks olnud tuul, oleks võinud Peetruse juurde minna.

1931. ja 1932. a. olid Kettunen ja Kyrölä ka meie juures, siis ütlesid
mõned, et mis sa sellist liivi keelt õpid, seda ei ole vaja.'

Küsisime liivlaste perekonnanimesid. Esitame need hääldamise järgi:
tserbah, va'ID, ermanbrik, anzenau, briesš, briede, biezbārdis, strāumers,
tsalms, jēkkā l, spruoD', vīnberG, klāmberG, veiD, geiG, stalt, oštensakkān
(viimane on Dundaga mõisniku nimi).

Frida on kuulsa liivi lauliku Hilda Cerbach-Grīva õde, mistõttu
küsisime Hilda õpingutest ja tööst.

h i l d a e'z mi kūož v^uol' v ā n t a , p i l t a n , d ū o n i k s i' d ā i g a s t :
p o j' k ū d ā ā n t s ā š / s i s _ t e g i z v ā n t a š . p' e' r r i s' e d ā v^uol' t a l t s a s
e'z mis ja t^uois skūolsā / m^uolmis skūolsā opāttis violīā //

v ā l d a p ā b r o' u l š i s _ t ā n e u n k i t i z / a š t ē g ā p _ t o' i t ā l ā d ā s ū o m ā
// j a n s o n v^uol' r i k ā s p r o f e s s o r // s i z _ b r o ū t š i s t t ā m ā u n a l f o n / o p i s t ā
s i ū o m ā k i e l d ā / s e t r i t k ū / s i s _ t a o p i s s i b e l i u s s k ū o l s ā / s o i t i s t l o l a m i s t
o p p ā m / i' d ā i g a s t v^uol' e i n o l a š // s i s _ s a i t^u e u t t ā / k u t i e d ā l e i m o š
ā p _ s o / o p i s t ā j ā l g a p _ s e m i n ā r ā s / p ē f t ā r d a m b e r g u n a l i z
g ū t m a n _ k a // s^uo i m i s t m ē d i / m i s n e v a k a l ā m i' e v // s i s _ s a i v ā n i ā s o i t ā t
/ k a k s k i m d ā n ē l a e k s a m t v^uol' p a' n m ā s t / k u s e t i k s v^uol' n ē l a _ p ā l / s' e k r i e v ā
v ē s t u r // s i s _ t a i r g i z o p ā t t ā m // t a t o š j o o p p ā r ā s _ s o d ā / s i e v^uol' t ā m s i d ā m
k u l s i m i // u n k e l i m ū o s t i z // k u k ē r a i t ā v / n e i o p ū b k i e l d ā / s a k s ā k i e l d ā k a
m ū o s t i z //

s a n i _ k o r a n t s v^uol' k a k e t t u n e n r i t s ā i g a s t ā s // l e i n b o e k
j e l i z t e g i z l e p s t _ j ū š i r ē l / l e p s t t i d ā r d v^uol' l ā l ū d z i , l o n n i

un mi r d z a // l e i n b o c k bro'ut'siz ināz m'er pāl / tu'l't'ka'izist
bikšādāks k'odūi / lo'ugli miez v'ol' //

'Hilda esimene koht oli Ventspils, Piltene, Dundagas ühe aasta, paar kuud Ances, siis jälle Ventspilsis, pärast seda oli Talsis esimeses ja teises koolis, mõlemas koolis õpetas viiulit.

Väldapā (= Loorits) sõitis siia ja ütles, et kas te ei taha sõita Soome. Jahnsson (= Yrjö Jahnsson) oli rikas professor. Siis sõitsid tema ja Alfons, õppisid soome keelt, aga ainult ühe kuu, siis ta õppis Sibeliuse koolis, saadeti laulmist õppima, ühe aasta oli Heinolas, siis saadi teada, et Lätimaal ei saa tööd, õppisid Jelgava seminaris, Pētōr Damberg ja Alis Gutman ka. Meid sellal sõimati, mis need va kalamehed (= liivlased). Siis saadeti Ventspils. Tuli teha kakskümmend neli eksamit, ainult üks oli neljale, Vene ajalugu. Siis hakkas ta õpetama. Ta tahtis ju ooperisse saada, see oli tema südame kutse. Ja keeli oskas. Kui kirjutab, siis õpib keelt. Saksa keelt ka oskas.

Sandi talus oli Kettunen ühe aasta. Leinbock elas jälle Irel Lepste juures, Lepste tütreid olid Lūdzi, Lonni ja Mirdza. Leinbock sõitis merele kaasa, tulid märgade pükstega koju, oli aeglane mees.'

Veel jutustas Frīda Oskar Looritsast, kes suhtles liivlastega alati sõbralikult ja tegi nalja. Ta tulnud ikka mööda mereranda ja kord kaotanud ta naise luudete taha ning hõikunud külla tulles: "Kuhu mu naine on jäänud, kuhu mu naine on jäänud?" Ka meie läheme Sikrōgist Irele mööda mereranda. Kohtume Valt Ernštreitiga, kes koos Helmi Staltega on rakendunud liivi lastelaagris. Valt õpetab jõudumööda liivi keelt. Meiega on liitunud Kaja Sōstra ja Merike Rist, kes olid läti keele ja kultuuri kursustel, mistõttu saabusidki hiljem.

2. augusti hommikul läheme pikemale jalgsimatkale. Läheme läbi Koštrōgi Pitrōgi. Satume juhuslikult autokauplusele ja saame osta toitu, püsikauplusi külades ei ole. Meie põhieesmärk on Vaid, oleme kokku leppinud Pauliņ Kļaviņaga kohtumise. Kui jõuame "Ozolnieki" tallu, on seal suur segadus, sest Pauliņ on kogu päeva viiele välismaalasele sauna kütnud. Talus on ka kaks Soome filmimeest, kellel on kasutada väikebuss. Käin nendega Kuolkas ja lepin eestlase Ludmilla Kālenbergaga kokku, et tuleme tema majja. Ire koolis on meil elamistingimused nigelad, pealegi oleme ammandanud uurimisvõimalused Ire ümbruses. Pauliņi pool on siiski õhtuks kõik laabunud. Riia-Ire bussi minekuni on paar tundi aega ning seda kasutamegi vestluseks Pauliņiga. Allpool ongi materjali sellest.

i'l z'ioņkā

z ū o ņ k ā p'ērīmi'en um veņd p'uois un nēitst // e'dān um veņd
v'olmāst ebiži kaitšā un p'ērīmies tō'nd i'eutā ja s'e p'uois āp_s'i't s'e ebis pū
jūrā un ta iž lā'nd iezā van't'ām // i'bbist āb_ūoitā veimāp s'i'ddāt pū jūrā /
agā veņd tu'l' / un i'd āigaš um veņd p'uois un t'uois āigas s'e nēitst // sis_jāmā
rept'āh rōz jēkta pālā / algā tāmmān s'e tu'l' sōgā jūrā / un tāmmān v'ol'
so'nv / un tāmā virktis s'edā p'uoisšā un nēitstā // un s'e p'uois kāl'tān / lu'g /
g r i e t / nēdi pōt'iri / sa parūmstiz mūoštāp / ma vetāb nēdi ibiži // p'uois

teñbiz nēd'i ibiži un nānīān v^uol' pī'f's rāndā a'ilēmāst / un vanā z ū o η k ā
 kūodīn k^uodāi / sie um veñD kūodīn tās_rāndaš // un l o r ā n um veñd vanā
 mīes un lā'nd_ūl_zā un sie nānD / ku a'ilāB pōl'az / ta meilān / ku sie um kurē un
 ta a'ilān tu'bhā un a'ilān pālā āllān / kus_sizāl lāp's / un lāp's sa'ddān ul_zā un
 lāp's ei rujāks // un vanā z ū o η k ā lek's tu'bhā ja pañ ma'ggēm // un tul'
 p^uois k^uodāi un kīltiz / ku kurē um // vanā z ū o η k ā kīltān / ku kurē āp_pil
 päikkāl / jevist / ku tēg müōštist eittā rištā je'ddā / kurē āp_pil päikkāl //

nī'tād vāidnikādān āltā kūs kilomēlārt / un lēmāst i'l' s ū r s ū o / un
 sūozā lā'v k^uor'ām kur'g_mō'fidi / un nāi k^uor'āb nēdi kur'gmō'fidi un nāi
 kīlāB / ku iks kī'tāB / nē / ta va'nt'l'āB / ku um kurē // nāist_pūol'i a'ilis k^uodāi
 / ta ei rujāks / un kōgiñ v^uol' rujā / ta v^uol' āstān rō'nā_pālā // sai mūtāt
 z ū o η k ā kurē //

i' l' p ā p

i r ē l veñD pāp / un s'ie pāp lānd jegā ē'dān k^uōndāst // un iks nāist,
 pūol'i um lā'nd_souñā pāp_m^uoizāst / un s'ie sōna um veñd i r ē kilās / un sāl
 um sel'li grō'u / un ta nā'v/ku s'ie sūr piñ vālda ka'glāks lā'v sku'kān jūrā //
 un nei sie um pāgiñ pāgiñ kīskān nēd'i rō'ušti / un s'ie pāp / ku_ta akiz nēd'i
 sku'kidi / sis_sie tānda tūndiZ / un pāp_um kī'tān sie nēitsān / ku tēg v^uol'f'ā
 ē'dān / algin kī'tāgān mit_ī'dān / ku sa ūot_sel'list pī'nūš nānD // p'ērri / ku
 s'ie pāp kūoliz_jarā / mātis tānda / un piñD kīskānēt_s'edā jēkta / nāist tūonāt
 kividi pālā / algā ne piñit_kīskāg nēd'i Jūd'i ul_zā //

v a' i t kilās iks knās p^uois bro'ut'sān nēitskāks pāp_jūrā / k^uolm
 pivā_pāuivā pāp mutāB // sōnād i'l' p i i r ā g jo'ug / p^uois kī'tāB / v^uollāgān /
 ma lā'p_pēzāš // nei s'ie nēitst nā'v / ku tulāB muštā piñ pēzāst ul_zā un akūb
 latāstā // ta ō'rāB s'edā p^uois ni'mmā / sel'lis_strēk_p'lerāst tulāB s'ie p^uois / ta
 nā'v / ku āmhād va'issā āt gūñgasserk lipūD // un vīs ku tānda pāp_jemānd
 jūrā // ta pāp_jemāndān kī'tān / ku_ta s'edā p^uoisš āp_tō' / jemānD kī'tāB sie
 pāppān / ku nēitst āp_tō' s'edā p^uoisš // pāp_kī'tāB / siñnān um lē'māst
 k^uodāi // s'ie p^uois v^uol' sel'li / kis vēis_sōdā vīlka'itāksāks // ku tō'h
 vīlka'itāksāks / um le'māst rō'nā āllā un vāstā pāuivā kā'dā i' dāks ke'dā //

i' l' l a m p

iks polākkās k^u o š t r ā g ā l D tūnd p i i r ā g ā l / tāmmān veñd
 v^uolmāst saksād_jūrā // ku s'ie polākkāz lā'nd tu'bhā / um kī'tān jevā pāva / ni
 kī'tān / lōda_pāl um min lam'p // sie āh_ūo / sie v^uol' lōda_pāl // kis_sa ni ūon //
 ma āh_ūo lelli / ma um livli // ku sa ūod livli / sis_sa ūod rikt'ig rištiηo /
 siz_vetā eñf's lam'p //

Z ü o n k a s t

Züonka peremehel on olnud poiss ja tüdruk. Õhtul on tulnud minna hobuseid karjatama ja peremees tahtnud teada, kas poiss ei seo hobust puu külge ja ta ise läinud öösel vaatama. Hobused ei olnud seotud puu külge, aga on olnud tuli ja ühes ääres on olnud poiss ja teises ääres tüdruk. Siis ta riputab liiva peale, et tuli ei saaks talle külge. Ja tal olnud kepp ja ta äratas poissi ja tüdrukut. Poiss on ütelnud: "Loe, Greet, neid palveid, sa oskad paremini, ma võtan hobused." Poiss tõmbas hobused ja nad pidid mööda randa tormama. Vana Züonka kohe koju, see on olnud otse siin rannas. Lõril on olnud vana mees ja läinud välja ja näinud, et jookseb paljas. Ta mõtelnud, et see on kurat ja ta tormab tupp ja ajanud hälli peale, kus laps sees, ja laps kukkunud välja ja jäänud haigeks. Ja vana Züonka läks tupp ja heitis magama. Poiss tuli koju ja ütles, et on kurat. Vana Züonka ütelnud, et kurat ei püsi kohal, hästi, kui te oskate heita risti ette, et kurat ei jää kohale.

Vaidelastel olid heinamaad kuus kilomeetrit, tuleb minna üle Suursoo. Ja sohu minnakse murakaid korjama. Ja naine korjab murakaid ja kuuleb, et keegi ütleb: "Nää!" Ta vaatab, et on kurat. Naine tormas koju, ta jäi haigeks ja oli kaua aega. Ta oli astunud rondi peale. Nimetati Züonka-kurat.

K i r i k u õ p e t a j a s t

Irel on olnud kirikuõpetaja, see õpetaja on läinud igal õhtul kodut. Keegi naine on läinud sauna kirikumõisas. Saun on olnud Ire külas. Seal on olnud kraav ja ta näeb, et suur koer valge kaelaga läheb tütarlapse juurde. Nii on see palju palju kiskunud inimesi ja ta haaras tütarlapsi. See teda tundis ja kirikuõpetaja on ütelnud tütarlapsele, et te olite õhtul, ärge ütelge mitte kellelegi, et sa oled sellist koera näinud. Hiljem, kui kirikuõpetaja suri, maeti ta ja koerad kiskunud liiva. Naised toonud kive peale, et koerad ei kisuks neid luid välja.

Vaide külas sõitis üks ilus poiss tütarlapsega kirikuõpetaja juurde. Kolm pühapäeva hõikab. Saanud üle Pitrõgi jõe, poiss ütleb: "Oodake, ma lähen põõsasse." Siis tütarlaps näeb, et tuleb must koer põõsast välja ja hakkab kiskuma. Ta hõikab poisi nime, natukese aja pärast tuleb poiss. Ta näeb, et hammaste vahel on kleiditükid. Ja viis ka teda õpetajaproua juurde. Ta on õpetajaprouale öelnud, et ta seda poissi ei taha. Proua ütleb õpetajale, et tüdruk ei taha seda poissi. Õpetaja ütleb, sa pead koju minema. Poiss on selline, kes võis saada libahundiks. Kui tahab libahundiks, tuleb minna rondi alla ja vastu päikest käia üheksa korda.

L a m b i s t

Üks poiss tulnud Kostrõgilt Pitrõgile. Ta pidanud sakste juurde minema. Kui poiss läinud tupp, on ütelnud head päeva, siis ütelnud, et laua peal on minu lamp. See ei ole, aga see oli laua peal. Kes sa nii oled. Ma ei ole lätlane, ma olen liivlane. Kui sa oled liivlane. siis sa oled õige inimene. siis võta oma lamp!

3. augusti varahommikul sõidame Irelt Kuolkasse ja saame elama Ludmilla Kälenberga juurde. Elamistingimused on märksa paremad. Oleme kokku leppinud Soome filmimeestega sõidu liivlaste varasemate paikadesse. Käime Mustanumme kõrgel kaldal ja rannal, tõuseme jalgsi järsust rinnakust üles Vidalesse, tutvume Dundaga lossiga ja pargiga, samuti Talsi vaatamisväärsustega. Tagasiteel peatume varasemates liivlaste asulates Rojas ja Ćipkas. Soome filmimeeste huvi on liivlaste kohtade vastu ootamatult vähene, üliõpilastele on sõit aga elamuseks. Meiega oli kaasas soomlaste saatjana "Latvijas Jaunatne" töötaja Laima Žihare, kes on liivlaste probleemidest palju kirjutanud ja üritustest osa võtnud.

4. augustil oleme Kuolkas. Hommikuste askelduste järel läheme Irma Fridriksoni (sünd. 30. juulil 1914. a.) poole. Ta elab koos poja ja selle perega oma majas. Hiljuti on surnud tema vend Oskar Stalte, mistõttu jutt läheb temale, jutustaja pikkadele kannatusaastatele Siberis ja tulevikulootustele. Teeme märkmeid vestlusest.

ta um eñtš igäs nei pägin stro'dēn/ mäd va'issā um amā vend juvist / novembār kūššā ta küoliz // miñnāñ iezā kīltiz / sa ūod mi'nkāks / siz ma āp karta midāgāst / k^uolm ē'dēn ta tul' un s'e kāp jēi / kriūks / ta miñnāñ kīltiz / ku ta un min jūšš / un āndab miñnāñ kātā // tēg veitā ie meilā / ma um rištīņg jēņg / ta āb lā jarā / ta jelāb / ta um mi'nkāks / ta j'elāb mā'd va'issā / tu nāktis / ku ta um //

nei ka mēg eñtš mi'ekkāks / k^uolm āigastā jelizmā ku'psā / fotō panāb lovā pāl / un nei v^uol' ūōndzā / un ka pāñ lovā kantiš pīlām / un iezā / ta va nīl'āh min pāl / ā l ē k s / sa ūod mi'nkāks fizisk / ta um mā'd va'issā / ālgid ūñnāgād jarā / ne añmā tiedahā //

ma ka um viššā rištīņg / tu'ontā ī'dāksa'ddē višt^uoistāns āigastās bro'utšizmā sālā / ma jo siñdiz ā p s a l ā s / siz jo vāgā lālam ka v^uol' / mēg v^uol'mā ko'dāks lapstā eñtš izāñ j'emāñ // mēg jo stro'dizmā pägiñ / un vejistā sil'kidi / l'ēsti //

ni m s'e āiga / ku fabrikkā emiñ āb ūo / stro'dnikād āb ūottā nel'a kūdā sōnād rō'dā / mitā kuškās āb veta spruotidi //

siz jo ist ūotā matōrlōjar // v^uol'itā set airā lōjar / a n d e r s ī n v^uol' sel'li mēstār / p a r h u s a n ī ā n v^uol' sel'li mēz / j'egā'dēn v^uol' / pī'ts rūndā kā hāñ // het tāmpā um ^uoistiz / tāmpā j o ņ tulāp k^uodāi / miņgi sil'k tuop k^uodāi // ma meilāb ku sie pōr lā b // ma kuliZ ku kīltiz / ku pensionārāñ um viškindā laitā / agā sie um portsiessāmāst / mā'ddēñ um ku'psā pidāmāst / las s'e s^uodāvāg lā h j'e' tspēdāñ / ne krievād attā laiskar / ne jo vēl attā tāsā / ne kommunistād attā mād va'issā / ne aitā ka livād ī tsā / a n d e r s ī n v i l m a u n l i e p i ņ r ē n a p u o t š t ā / se ka um sūr livli // mā'ddēñ um meilāmāst / mā'ddēñ um u l m a n i z / ta āb vey ā bhā t'edā eñtš su'ggāñ // ku ni pōlam / siz lā h jevist / eñtš jēņg um pidāmāst / ku lā b parāmtis ku tā'mpā //

āp tuot s'edā meilā / si'ñnāñ lāps um / ē'dēñ panāb eñtš kādud ku'bhā / un sie um briesmic / ku lāps iezā rāukkāñ / sie um vāgā lālam s'edā jemā āb

vei tsiessā / jemā kīl'tāB/ mūppā / tāmpā ma lōlab / un_sis ta èi ka ma'ggām / s'edā äb_vei meilā rištiηG / jaz_jumāl mitā kunāgāst äp_paiηgā mā't_pāl sell'ist // un nei knas vālda jeūgā / si'nīi m'ēr / miitā kuškās sell'ist ka äb_üo // sūl ka mēg lōlizmā loilā / sie āndab rištiηgān jōudā / knasād lōlād mā'ddān //

lāgārās ma v^uol' ku'psā ēstliz_naiskās / kaks_sējārītā / ikš v^uol' seis_t^uoistān / t^uoi t'dāks_t^uoistān āigastā / sis_tu opättiz ēsti loilā /sie um väikke m u h ü // um ku'psā pidāmāst vaštā sūrān okšān // s'ie krievāz vetāb bufaik / tsuguηk / ent's nài un lapst / tämmān jō midāgāst äb_üo / ni ne jelābāv / un tämmān äb_üo zāl / ku ta j'etāB / un s'ie sistēm v^uol' sell'i / ku tämmān /v^uol' nei jelāmāst / bet mēg bro'ut'sām tāgiž / sie um min izāmō / sie um min sindimō //

minnān um vāgā slikt'i sīlmadāks / j'egā pāva um u'tsā / un aiñdi ka äb_üo / agā lētti / valūt um vāidziG / sell'i un sell'i um kus // r a i v o / i k ö u n g a i t i s min pūoga_pūogav // mā't_pūošiv spēl'ābād un dānt'sābāv / piikād un knasiv pūošiv // tā'mpā ma vē'l um / kui um mūppā / äp_tieda // vāgā teūrāz um s'ie bro'ut'simi / i'ts pūolšā k^uolmsa'ddā rubil'tā //nei ka tsigīn kīl'tāB / jō pāgin āigastidi j'elāb / nei parāmstis si'nān līb // kil jō līb juvist / j'egā üonidzāl um kīl'tāmāst t'enū jumālān // munt_kīl'tābāv / ku s'ie usk saksāv tūonāv // ma meilāB / ku jumāl um sūr / tānā tiedav / ku k r i s t u z um vend mō_pāl un jumāl um jēηG / mit_ikš tānda äb_üo nānv / kis um kovāl / sie pidāv tānda // tēg_attā niōrd ro'ust / agā mittā ikš äp_tieda / kui lā'h ent's igās / sie p'ērāst um kīl'tāmāst t'enū j'emān / ta kīltiz / rištiηG sīnda äb_vei ā'p'tā / jumāl ā'p'tāB / nēl'at^uoista āigastā ma v^uol' s i b i r i j ā š / kui lālam minnān um / ma vē'l ā'p'tiz_muntān / sie pierāst / kis meilāb jumāl_pālā / s'edā jumāl nā'B //

pivāsk^uodās āltar um un kanisāl um val'māZ / un i'llā / kus_ne ērgil'v / lāhūd aitā / vē'l jō um ti'emāst / rōdā um vāidziG / s ü o m ka āndis kaks tu'onitā / ikš pivāpāva um s'ie pāp / kaks keid il'kū / j a ñ s o n nīm / ta nei t^uoikkāB / ma meilāB ku tämmān s'ie sprēd'ik v^uolks meittis kīl'tāmāst / paldni jō s'ie āiga um meittiz / vanād ku set um / niōrd ro'ust äb_lāttā lōttā //

"Ta on oma elus palju töötanud. Meie vahel on kõik olnud hästi. Novembrikuus ta suri. Minule öösel ütles: kui sa oled minuga, siis ma ei karda midagi. Kolmel õhtul ta tuli ja kapp tegi kriuks. Ta ütles mulle, et ta on minu juures ja annab mulle kätt. Kas te võite mõelda, et ma olen inimese hing, ta ei lähe ära, ta elab, ta on minuga, ta elab meie vahel, ta näitas, et ta on.

Nii ka meie oma mehega kolm aastat elasime koos. Panen pildi lauale, nii oli hommikul, panin ka voodi äärde lebama ja öösel: ta vaatab minu peale. Aleks, sa oled minuga füüsiliselt, ta on meie vahel, ärge unustage ära, nad kõike teavad.

Ma olen ka tugev inimene. 1915. aastal sõitsime sinna. Ma ju sündisin Haapsalus. Siis oli ju väga raske, meid oli isal-emal kaheksa last. Me töötasime palju, püüdsime räimi ja lesti.

Nüüd on see aeg, kui vabrikut enam ei ole, töölised ei ole neli kuud saanud raha, mitte kuskil ei võeta sprotte.

Siis ju ei olnud mootorlaevu, olid vaid aerupaadid. Andersin oli meister, Parbus Anton oli selline mees. Igaühel oli, piki randa käivad. Aga praegu on teisiti, praegu tuleb Jaan koju, mõne silgu toob koju. Ma arvan, et see läheb üle. Ma kuulsin, kui öeldi, et pensionäril on viiskümmend latti, kuid seda tuleb ära kannatada, me peame kokku hoidma, et sõjavägi läheks ära. Venelased on laisad, nad on ju veel siin, kommunistid on meie hulgas, nad on ka Liivi Seltsis. Andersin Vilma ja Liepiņ Rēna kauplusest, see ka on suur liivlane. Me peame mõtlema, meil on Ulmanis, ta ei või häbi teha oma suguvõsale. Kui palume, siis läheb paremini, oma vaimu tuleb hoida, siis läheb paremini kui täna.

Ei tohi seda mõelda, sul on laps. Õhtul panen oma käed kokku, see on väga kole, kui laps karjub, see on väga raske, seda ei või ema kannatada, siis ema ütleb: homme, täna ma laulan. Ja siis ta jäi magama. Seda ei või mõelda inimene, ärgu jumal mitte kunagi pangu inimesele peale sellist. Ja siin nii ilus valge liiv, sinine meri, mitte kuskil sellist ei ole. Seal me laulsime ka laulu, see annab inimesele jõudu, ilusad laulud olid meil.

Laagris ma olin koos eesti naisega, kaks õde, üks oli seitseteist, teine üheksateist. Siis õpetas eesti laulu "See on väike Muhu". Ja koos tuleb vastu seista suurele karule. Venelane võtab puhvaika, tsugunka, oma naise ja lapsed, tal ju midagi ei ole, nii nad elavad, tal ei ole kahju, kui ta jätab, see süsteem oli selline, et pidi nii elama. Aga meie sõidame tagasi. See on minu isamaa, see on minu sünnimaa.

Mul on silmadega väga halvasti, iga päev on udus. Ja rohte ka ei ole või odavat. Valuutat on vaja, selline ja selline on kurss. Raivo, Iko ja Gattis on minu pojapojad. Meie poisid mängivad ja tantsivad, pikad ja ilusad poisid. Täna ma veel olen, kuidas on homme, ei tea. Väga kallid on ka sõit: üks ots kolmsada rubla. Ka mustlane ütleb nii: mida rohkem aastaid elad, seda paremini läheb. Küllap läheb paremini, igal hommikul tuleb ütelda tänu jumalale. Mõned ütlevad, et selle usu on sakslased toonud. Ma mõtlen, et jumal on suur, tema teab, et Kristus on olnud maa peal ja jumala vaim, mitte keegi teda ei ole näinud. Kes on tark, hoiab teda. Te olete noored inimesed, aga mitte keegi ei tea, kuidas oma elus läheb, seepärast tuleb ütelda tänu emale, ta ütles: inimene ei suuda sind aidata, jumal aitab. Neliteist aastat ma olin Siberis, kui raske mul oli, ma aitasin veel teisi. Sellepärast kes mõtleb jumala peale, seda jumal näeb.

Kirikus on altar ja kantsel valmis. Ja üleval, seal, kus on orel ja aknad, seal on veel teha, raha on vaja, Soome ka andis kaks tuhat. Ühel pühapäeval on kirikuõpetaja, kaks korda kuus, Janson nimi. Ta nii ruttab, ma arvan, et ta peaks julgust teisiti pidama, praegu on ju aeg teistsugune. Ainult vanad, noored inimesed jumalateenistusele ei lähe.'

Edasi läheme Viktor Bertholdi poole. Ta on sündinud 16. jaanuaril 1921. a. Kodus on ka tema naine Marta, kes räägib samuti liivi keelt. Viktor on Vaidelt, Marta Koštrõgilt. Et hiljuti on surnud Viktori vend Alfon. läheb jutt temale, hiljem aga noorpõlvejuhtumistele.

*a l f o n e i r u j ā k s / a r š t v u o l' k a u l l ā / h e t p i v ā p ā v a i i o n d z ā l k i e l a
k o d ā k s t a k u o l i z // n e i j e i l e m s l e ā i g a v u o l' / k u n e i j a m d ā k s v u o l' i e n i / k u*

v^uol' matāmāst kakškimdā k^uolmās pāvās // ne tōštā nekā vīdā kālmatarvā
 /s'ē zārka piliz ullāpēd'ān / s'ē kontš nūziz ilzā / nei ja'mdiz v^uol' ienā // ta
 uskiz jumālā // minā v^uol' diktī rujā / embit ku kū ma magiz lovā pāl //
 a l f o n bro'utšiz g i p k ā loūtāl j'egā t^uois pivāpāvan / un sis ta kērāks
 bro'utšāb v ā i d ā l d k ū o l k a soj un tāstā outobussāks g i p k ā // ma
 tām n kītāb / ku ma āb veiks at bro'utšā tāne un tāgiš tegiz // un ku ma
 magis tās lovā pāl / pōliz jumālā il' mī'n / un ta nei arštiz / pōliz jumālā un
 amān kādūd ve'rīzist / amā lejā ve'rīziz / un siz ma tāmmān kītiz nei / ku
 minān um le'māst je'tsped'ān / ku ma embit kogin āb lī / un sis ta minān
 kītiz nei / sinnān sie rein kūolmāst vē'l āb lī / sa vē'l jelān kōgin āigastidi /
 no un sis ta pōliz jumālā / nei ma ei t'ērāks // ma tāmu kītis ku ma nā'b
 un nāgidi / il' je sell'izi / kiš atā jarā kūolān / ta kīt / ku siest āb midēn / ku
 sa nā'p / ma ka nedī pāgin nāv // un sis ku ta tān tūl / siz mēg embitāt
 jumāl senā rekāndizmā // un siz ma kītis tāmmān / ku tāmmān sie nāiz iz lā
 vētā / ku sie āb ūo jevā rīštūg // ta v^uol' sa kēraūtāt un lōlatāt ka v^uol' // un
 ma tām n kītiz / las ta tieg ēn'šta vāldiž / las ta la'ggōg jarā // ta kīt / ku sie
 um sūr pat / nei āb vei tī'edā / ku ta um pivās k^uodās sa lōlatāt / ta um kītān
 / ku ta uskūb tānda // ta v^uol' mēlān / ku ta vētāb t^uoiz nāi / ku tāmmān līb
 t^uoi rīštūg / iksigīn sāl mētsās piškā āiga / ku sāl s'igizā tulhōd piškād ied un
 pī'mdā / siz v^uolks t^uoi rīštūg mīssāks pa rekāndā / bet is tū'l nei / kui ta
 v^uol' mēlān / iks um vēnd un iks ka ei / kamer jumāl vētiz ēn'š jūrā //

sie v^uol' nei // ku ma v^uol' p^uoiški / un siz ma v^uol' kūlān nei / ku ežmi
 piški tulāb / sell'i kūlma tōla v^uol' / un m'ēr v^uol' diktī vī'zā kilmān / un ni
 ežmi piški tulāb / siz jei lū'v pu'ojā // laz vėig labāk nā'dā / ma arštiz p'edāgā
 i'ldzā / un ni us tū'l ka sūr vī'm un sūr piški / un p'edāg v^uol' ka'izī / sadiz
 diktī vī'mā / un minān v^uol' pu'ggāmāst i'ldzā sie p'edāgā / un ni tei ne
 valdidi bikšidi muštaks // un ni s'ē vī'm v^uol' pōr lān / jei pu'ojā iz lā / jei
 ku piliZ / nei piliz / un nei ma lēks k^uodāi / ja ma v^uol'šiz / kuš / un nā'v / ku
 ma um valdad bikšād tiend muštaks un ka'izīzāks // ni ma sai nei jen p'ekšā /
 ku ma entš igās āb ūo sōnā //

s'ē jei ieb jo madūlāks / v'et pāl emin set rōškist / allā um pāgin //

mēg / ku lēksmā m'ērā / mā ddān pāgin kērd v^uol' lē'māst / ni ētizmā
 vērgidi // sis ta rōškis kiskāz lū'v / allā nei grobik / rōškis kiskāb vērgādān
 jūrā un vērgād luppātāks / nei k'evāmstis ta sa kiskāb vērgidi //

ma vē'l kītāb t' kabāl / kui mī'mān um lānā // un ma v^uol' sell'i
 p^uoiški // mēg v^uol'mā valānikān p'ērīmī'e jūssā // mā ddān jo tubā jūš
 k^uoimā mēdā iz ūo / bet nī'emā mā ddān v^uol' pidāmāst / s'edā tōš // un siz
 nī'em kāitsimi v^uol' mētsās // pāgin v^uol' karīāl lē'māst / ma m pāgin lū'v
 karīāl / un ni mī'mān ikskērd v^uol'tā uz umbāltād lināst valdad bikšād un kui
 p^uoiški / nī'emān knāššā siehān // a'ilāp pī'tš mētsā / un mētsās um ka'izī un
 l'egā ka / jo mā ddān v^uol'tā vigān pāgin / sāl v^uol' v'etā / un ikskērd a'ilān /
 mī'mān jalga lipstiz / un ma m'ō sadiz mōzā l'egā sī'llā // un knāšād valdad

lõmist bikšān / püolad ni v^uol'īd kai'zist ti'edāt / l'egāzāks un mi'mān v^uol'irm // ku ni lā'p k^uodāi / ni sōp p^lekšā tegiz // un mis minā tei / ma vetiz veis un iediz ne mustān kūo'zād ūldzā // un nei ma sai nei jen p^lekštāt / ku s^ledā āh yei kītā / j'emā kītiz / miks p^lerāst sa ūod iedān ūldzā / ku v^uolks jō veind is p^le'zā / bet kītis / ku mi'mān v^uol'irm / un ni bikšān pa galāmān / ūd bikšān / un v^uol' pūikka pa'umāst pālā // nei miigis ke'rd lāpš v^uoltsā ka lā'v //

no sis ku mēg e'zāst ke'rd lēksmā ka'īrāl nei p^lerimie' jūšsā / v^uol'sūr kōran / val'ānikidi jō v^uol' pāgin / siz mēg e'zāst pāva / amād naist lēksā ku'bhā / siz mēfsāz van'lis sellist jō s^leldāst kūo'zā / siz mēg ne ni'emād iz ajizmā ku'bhā / laz ne sa nūškāgān / un laz ne jevist p^llāgān ku'psā / siz i' l sie barā k^uolm ke'rd lē'māst immār un veim v^uol' īnā / sis klekšis s^le veim v^lzā un e'zāst sie veim ni'emād s^le'ggā // selli vanād ro'ustān s^le e'zāst pāva / ku ie kāitsiz m'emidi / siz ni'emād jevist p^llābāt ku'psā / un kōrapāintān um klēvamstis kāitsā //

'Alfon jäi haigeks, arst oli ka kohal, kuid pühapäeva hommikul kell kaheksa ta suri. Oli nii kuum ilm, et oli jämedaks paistetanud, tuli matta kahekümne kolmandal päeval. Nad tahtsid viia surnuaeda, kirst seisis lahtiselt, kaas tõusis üles, nii oli üles tursunud. Ta uskus jumalat. Ma olin täiesti haige, rohkem kui kuu olin voodis. Alfon sõitis Gipkasse jumalateenistusele igal teisel pühapäeval, jalgrattaga ta sõidab Vaidelt Kuolkani ja siit autobussiga Gipkasse. Ma ütlen talle, et ma ei suudaks sõita siia ja jälle tagasi. Kui ma olin voodis haige, palus ta minu eest jumalat, nii ta arstis, palus jumalat ja kõik känd värisesid, kogu keha värises ja siis ma ütlesin talle nii, et ma pean lahkuma, et mind kaua enam ei ole. Siis ta ütles mulle: sina veel seekord ei sure, sa elad veel palju aastaid. Siis ta palus jumalat ja ma sain terveks. Ma ütlesin talle, et ma näen unenägusid, üle öö selliseid, kes on surnud. Ta ütleb, et sellest ei ole midagi, et sa näed, ma ka näen neid palju. Ja siis, kui ta siia tuli, siis me rohkem jumalasõna rääkisime. Siis ma ütlesin talle, et ta ei oleks pidanud seda naist võtma, et see ei ole hea inimene. Ta oli registreeritud ja laulatatud ka. Ma ütlesin talle, et tehku ennast vabaks, lahutagu ära. Ta ütles, et see on suur patt, ta nii ei või teha, sest ta on kirikus laulatatud, ta on ütelnud, et ta usub teda. Ta oli mõelnud, et ta võtab teise naise, et tal on teine inimene, üksinda seal metsas on igav, kui sügisel tulevad pikad ja pimedad ööd, et siis oleks teine inimene, kellega kõnelda, kuid nii ei tulnud välja, nagu ta oli mõelnud. Üks naine on olnud ja üks ka jäi, kuni jumal võttis enda juurde.

See oli nii. Kui ma olin poisike, siis ma olin kuulnud nii, et kui tuleb esimene pikne. Selline külm talv oli ja meri oli täiesti kinni külmunud. Ja siis tuleb esimene pikne, siis jää läheb põhja. Et paremini näha, ma läksin männi otsa ja siis tuli ka suur vihm ja pikne ja määnd oli märg, sadas tugevat vihma, ma pidin ronima männi otsa. Nii tegin valged püksid mustaks. Kui vihm oli üle läinud, jää põhja ei läinud, jää ikka püsis, nii püsis. Ma läksin koju. Ma otsisin, kus, ja näen, et ma olen valged püksid teinud mustaks ja marjaks. Siis ma sain nii palju peksta, kui palju ma elus pole saanud.

Jää jääb madalamaks, vee peal on veel vaid natuke, all on palju. Meie kui läksime merele, me pidime palju kordi minema, siis me lasksime võrke. Siis läheb sisse natuke rebides, all on konarused, natuke rebib võrke ja võrgud tükkideks. Kergesti kisub võrke.

Ma räägin veel ühe loo, kuidas mul on läinud. Ma olin poisike. Me olime üürnikud peremehe juures. Meil maja juures kodus maad ei olnud. Lehma aga tuli pidada, seda taheti. Lehmade karjatamine oli metsas. Palju tuli minna karja, ma olen palju läinud karja. Ükskord mul olid õmmeldud valged linased püksid. Nagu poisike ikka, kui lehmad hästi söövad, jookseb mööda metsa, kuid metsas on märg ja pori ka. Meil oli palju puisniite, seal oli vett. Kord joostes libises jalg ja ma kukkusin maha pori sisse ja ilusad linased püksid, nende põlved olid märjaks tehtud, poriseks. Mul oli hirm. Kui ma lähen koju, siis saan peksa jälle. Ja mis ma tein? Ma võtsin noa ja lõikasin mustad kohad välja. Ja siis ma sain nii peksa, et seda ei vdi rääkida. Ema ütles, et mispärast sa oled lõiganud välja, et oleks võinud ära pesta. Ütlesin, et mul oli hirm, et püksid on läbi, uued püksid. Nii tuli paik peale panna. Nii mõnikord juhtub lapseas.

Noh, kui me esimest korda läksime karja, peremehe juures. Oli suur talu, üürnikke oli palju. Kui läheb esimest päeva, siis kõik naised tulid kokku, siis metsas vaadati selline lage koht, siis ajasime lehmad kokku, et nad üksteist nuusiksid, et nad oleksid hästi koos. Siis tuli kolm korda ümber karja käia ja vöti oli kaasas. Siis pandi lukk kinni ja heideti vöti loomade hulka. Selline oli vanadel inimestel see päev, kui karjatati loomi, siis loomad püsivad hästi koos. Karjapoistel on kerge karjatada.'

5. augustil läheme uuesti Irma Frīdriksoni ja Bertholdide poole. Nagu olime kokku leppinud. Irma jutustab, et Läti president Guntis Ulmanis on käinud Irel, kus teda on paljud inimesed vastu võtnud. Teda on tervitatud ka liivi keeles. President on öelnud, et tal on olnud raske päev Ventspilsis, kuid siin Irel on tal õhtul hea olla. Ja kui ta kuuleb liivi keelt veel, siis see annab talle jõudu. Järgnevas on Irma Frīdriksoni jutustus.

*um sis_ta bro'ut šiz livā k'odās / un siz_ne bro'ut šist m'ēr skūolā // um
metlāmāst mis_sāl um t'ēmāst // ta pāgin āb_ŗekānō / bet mis_ta ŀekāndāb /
sie um s'eldā //*

*um lapst jālgin āitā lā'nāt s ī k r ā g ā l p'it š raivdā / ku ne oppāhān
spēlām um dānūt šām / sie um vāgā jēvist // j u l g i vāgā jēvist ŀekāndāb / ma jō
unūb jarā / āb_ŗō / kieņķāks ŀekāndā / e l m i um sie un d ā i n um president,
k'īksā / ta vēib kītā / ku livā_p'ērāst um t'ēmāst // ma sa_ŗiekkis s u m h e r c
/ mis_p'ērāst m'īmān um tiēmāst / ku ikš s'īrma tōks t'edā tal'āks / tā'mmān
v'olks a'ŗtāmāst ne m'īrd jarā //*

*o š k a r v'ol' k'olmāz / aindrāks / o ũ g u s t / s iz v'ol' o š k a r
lsiz e m m a / a r v i o / v i l i z / p ē i t ā r un v i l ē m s / e m i l i j a / un
i r m a // e m i l i j a um r ũ o t š m ũ š s ā // o š k a r v'ol' m'īmān vāgā
le'izgāl / s'e a n d r i k š j o i s t u l t ā g i z / ta e i k r i e v ā m ũ l ā // o š k a r e i
kōŗapānīt āks tū'ontā īlākssa'ddā nēl a' ũ o i s t ān āigastās/ k'olm āigast ta v'ol'
kōŗapānīt āks / tū'ontā īlākssa'ddā kōlāks t' ũ o i s t ās āigastās j'emā t' ũ o i t ā g i z //*

sis_ta rōški um skūolā lān / un sis_ja sai sell'iz lē'v / ku ta um loptān kūš
klāssā / sis_ta sai ml'erskiuolā r ī g ā // ta v^uol' kil rišti ηg / ta ā'pfiz amādān //
o ū g u s t v^uol' va'nbi ve'l' / ta vāgā vāgā ā'pfiz amādān // ku ta kūoliZ / ma
vāgā vāgā rū'ukkiZ / ma iz_vei lā'dā pit's r'ekkā nei mi'nnān ei īm / ku vāgā
kriukkiz // ku iep_pi'mdāks / ku ta tāsā magiuh r'ek_pāl // sie v^uol' tiera
/okt^uobrās ta kūoliz_jarā / nei tōla le'bhā // ku tu'l' kl'evāD / nei pl'e_lekš //

ku kūoliz o š k a r / ma is kriuk / laz_jumāl vetag tān jēηg tā'mmān
āndab nōvāmāst / bet ta um mi'nkāks / tān jēηg um mi'nkāks // mi'nnān āh_ūo
īm / s'edā ma veip_kītā / āh_ūo kriukkāmāst / o ū g u s t lekš ml'errā /
višsadā kilōgram brēf'izi tā'mmān v^uol' / ta v^uol' luštigāl / ta kītiz / ku s'edā
rōlā tā'mmān um vajāg / lāh aršt_jūrā / tā'mmān pā podiz / un ūt_pāl irgiz /
lekš hūot_pāl / v^uoštiz tsukkārītā / un sei l'ēsti / un lekš ma'ggām / sie v^uol'
oktobār kūš tu'ontā t'dāksa'ddā k^uolmkiindā t'dāksmās āigastās // e m ī l
pa'n tā'mmān kompres_pāl / bet ta āh_rekān / kītāh e m ī l / si'nnān ieh
jō labākkām / bet ta āh_rekān emīn // ma a'iliz un niot'sis tānda / ku vē'l āh
ūo kūolān / bet āh_rekān / un nei ta kūoliz jarā / tā'mmān pāssā v^uol' //
āh_ūsk s'edā / tā'mmān v^uol' set k^uolmkiindā kō'dāks āigastā / tā'mmān iz_ūo
aigā enī's meilā / ta meilis set i'l enī's sezārd un vel'v // min izā ka v^uol' niōr
/ ku ta kūoliZ / viškiindā nē'la āigastā //

siz_jō s'e s'odā / sis ta jō voļks / ta jō pāgin āigastidi bro'ut'siz / ta jō
vejām'ekkāks is tō' / un a r v i v / ta jō ka bro'ut'sis k^uoig_pāl // ku ta
ap_pref'siz / agā s'e nai kītāb / ku āh_ūo mies k^uoinnā / mis_sie pa aim um
tā'mmān h^uol'īd pūoga un tidār / ne brou't'sist a m ē r i k k ā / lāndz āigast
ta kūoliz / tā'mmān te'itā sūr opperātsi / vetist' d jālga un t^uoiz_jālga ka jarā
/ bet ta pit's tu'bhā bro'ut'siz sell'ist raūtāv / e l g a / s'e tidār v^uol'
lā'ndz āigast tāsā / tā'mmān ikš mies kūoliz jarā un t^uoi ka / lāpši āh_ūo / un
s'e va'nbi pūoga i m ā n t un ikš tidār / ne lagistā jarā un ni ta pref'sis tegiž
/ i m ā n t jelāh paldīn jemāks // miūgi s'e jelāmi ka um / ne āh_mūoštāt
let_kieldā // sell'ist letlist skūolā āh_ūo / un nei pōr_lā'v // vel'ināi kītāh / ku
ta tō'ks vē'l keid nā'dā s'edā ml'erdā un valdā jē'ugā //

sie um jevist / ku o š k a r ā n um tidār e l m i / o š k a r nai m a r i
v^uol' vāgā jevā / tā'mmān karāktār v^uol' sell'i / ku ta mi'nnān pāgin ā'pfiz /
sōftis pākidi // ku ma tu'l' tā'giz / ma nānt jūs jelis tiera āigast / ta jō ka v^uol'
kommunist partijās / un amādān / kis eittā je'lsā / āndist kō'rtā / nei o š k a r
ka sai // sell'i āiga ni v^uol' / agā s'e āiga um veiv sell'i // o š k a r v^uol' jevā /
j'emā p'erāst ta i t ā l i j ā s t v'edīs sūr sūr grīzda; / jemā ka tānda pidiz //
minā jō ka p'ezis tān vāldad zerkād un bīksār / un j'emā kušsis tān enī's tubas
/ un pōliz_jumālā / laz_jumāl tānda ā'pfā; / ku bro'ut'sšāb / un ta jō kītāh ka
sie um min / un ta v^uol' sell'i rišti ηg / ku ta kunāgist āh_ūo ke'zi / ta na'griz
un dān'siz / sell'i rišti ηg / tā'mmān vuol' sell'ist / ku v^uol' na'grāmāst //

pāgin / pāgin mā'ddān v^uol' ni'emidi / pl i η k / p u s t n i k s / r u s t /
tikkiš sell'ist / tā'mpā jō r'ekidi āh_ūo / i'bbi āh_ūo / un mašināks āp tu'on' /
un sie um jevist //

*üõit'ub / viškāngar' ū š š š s / s'ie kārca' lā' b v a i d ā l // sie jō um
lānd ent'š mōšsā / laz_je tiegā / mis_je tōštā // sadā āigastā um vāidzi: // ma
mutlūb / ku ta rōški āndab / las_ta tieg nei / ku_ta lā' b je'tsped'in / um
metlāmāst / ku līb jō jēvist / ma s'edā uškūb //*

'Ja siis ta sõitis Liivi rahvamajja, siis nad sõitsid merekooli. Tuleb mõelda, mis seal saab teha. Ta palju ei räägi, aga mis ta räägib, on selge.

Lapsed on jalgsi läinud Sīkrōgile mööda randa, nad õpivad mängima ja tantsima, see on väga hästi. Julgi räägib väga hästi, mina juba unustan ära, ei ole, kellega rääkida. On Helmi ja Dain on presidendi kõrval. Ta võib ütelda, et liivlaste heaks on tarvis teha. Ma kohtasin Sumbergi: mispärast mina pean tegema, kui üks firma tahab teha laohooneks, ta peab lammutama müürid.

Oskar oli kolmas, olid Andrikš, August, siis oli Oskar, siis Emma, Arvid, Vilis, Pētōr ja Vilems, Emilija ja Irma. Emilija on Rootsīs. Oskar oli mulle väga lähedane. Andrikš ka ei tulnud tagasi, ta jäi Venemaale. Oskar jäi karjapoisiks 1914. aastal, ta oli karjapoiss kolm aastat. 1918. aastal tõi ema ta tagasi. Siis ta käis natuke koolis, siis ta sai sellise tunnistuse, et on lõpetanud kuus klassi, siis ta sai merekooli Riiga. Ta oli küll inimene, ta aitas kõiki. August oli vanem vend, ta väga aitas teisi. Kui ta suri, ma nutsin väga. Ma ei võinud käia mööda teed, sest mul hakkas hirm, ma väga nutsin. Kui läheb pimedaks, et siin lamab teel. See oli nii kogu aeg, oktoobris ta suri, nii kogu talve. Kui tuli kevad, läks üle.

Kui suri Oskar, ma ei nutnud, võtku jumal tema hing, annab talle puhkamist. Aga ta on minuga, mul ei ole hirmu, seda võin ma ütelda, ei ole vaja nutta.

August läks merele, viissada kilogrammi oli rāimi, ta oli rõõmus, ta ütles, et seda raha on tal vaja, kui läheb arsti juure. Tal valutas pea, hakkas uuesti. Läks poodi, ostis suhkrut, sõi lesti ja läks magama, see oli oktoobris 1939. aastal, Emilija pani talle kompressi pea peale, kuid ta ei räägi. Emilija ütleb, et sul läheb paremaks, kuid ta ei räägi enam. Ma ruttasin tema juurde, sest ta pole veel surnud, kuid ei räägi. Nii ta suri, tal oli peas. Ma ei usu seda, ta oli vaid kolmkümmend kaheksa aastat vana. Tal ei olnud aega endale mõtelda, ta mõtles oma õdedele ja vendadele. Minu isa oli ka noor, kui ta suri, viiskümmend neli aastat.

Siis ju see sõda. Siis ta oleks, ta sõitis ju palju aastaid, ta ju kalameheks ei tahtnud. Ja Arvid, ta ju ka sõitis laeval. Kui abiellus, ütleb naine, et kui ei ole mees kodus, mis perekond selline on. Olid poeg ja tütar, nad sõitsid Ameerikasse, möödunud aastal ta suri. Talle tehti suur operatsioon, võeti üks jalg maha ja teine jalg ka. Aga ta mööda tuba käis, selline vanker oli. Helga, tema tütar, oli möödunud aastal siin, tal üks mees suri ja teine ka, lapsi ei ole. Vanem poeg Imant ja tema naine, need lahutasid. Siis ta abiellus uuesti. Imant elab praegu emaga. Mis elu see ka on, kui ei oska läti keelt. Läti kooli ei ole, nii läheb keel ära. Vennanaine ütleb, et tahaks veel näha kord seda merd ja valget liiva.

See on hästi, et Oskaril on tütar Helmi, Oskari naine Mari oli väga hea, tal oli selline iseloom, et ta aitas kõiki palju, saatis pakke. Kui ma tulin tagasi, elas in ma nende juures terve aasta. Ta ju oli ka kommunistlikus parteis, kõikidele, kes jäid ellu, anti pileet, nii sai ka Oskar. Oli selline aeg, selline aeg

on olnud. Oskar oli hea. Ema jaoks ta tõi Itaaliast suure rätiku ja ema seda ka kandis. Mina ka pesin tema valged särgid ja püksid. Ema kutsus ta oma tupp ja palus jumalat, et jumal teda aitaks, kui sõidab. Ta ütleb ka, et see on minu, ta oli selline inimene, kes kunagi ei ole kuri, ta naeris ja tantsis, selline inimene, tal oli selline, et peab naerma.

Palju palju oli meil lehma: Plink, Pustniks, Rust, kõik sellised. Nüüd ju ei ole teid, hobust ei ole, masinaga ei tohi. Ja see on hästi.

Uontub, Viškangar, Üšis. See kangar läheb Vaidele.

See ju on läinud oma maale, tehku, mis nad tahavad. Sada aastat on vaja. Ma mõtlen, et ta natuke annab, et tehku nii, et see läheb edasi, on vaja mõelda, et läheb paremini. Ma usun seda.'

Irma Fridriksoni poolt läheme Viktor ja Marta Bertholdi juurde. Meid juba oodatakse. Et president Guntis Ulmanise käik Irele oli kohalikele elanikele suursündmus, algab ka meie vestlus sellest. Hiljem jutustab Viktor ka muud, kusjuures tema naine Marta täiendab.

u l m a n š n a tš kūs mašindš tšš / un k ū o l k a n a n a š k a a t š
veinān / ro'ušti um veinš pāgin / s'le g e i c i k a um veinš / s'ie um līvān
priekšnikā // ro'ušti a t š p ā g i n k i' z z ā n d n ē d i m e l l ā m i z i // ro'ušti veinš pāgin /
ta tuli t ā h v e i n š k i t š / r o' u š t i a t š k i' z z ā n d ā i l s i e r e z e r v ā r / l a z n e v e t ā g ā n
s'ie j a r ā / v a n ā m' e r š k ū o l / k i s s' i e t i e p s' l e r e m o n t // s' i e u m k i t ā n / m ā' d d ā n
r o' d š ā h ū o / t a u m k i t ā n / k u e n t š š ā n u m v a l m ā s t i' e m ā s t / n ā u t ā n r o' d š
ā h ū o //

m a k u e' z m ā š k e r i v / s e l l i p' ū o i š k i / l e k š m' e r r ā / u n s ā l / k u m ē g ē t i z m ā
veigidi / kūodīn k' ū o i g ā d ā n v' ū o l' s' l e r' e k / k u s n e h r o' u t š i s t ā // t ā s ā v a i d ā l
/ k ū o l k a b o i k j ū š n e p i d ā b ā d / j o m a d ā l i z l ā' h ā i p i' d d ā z // n o' / u n m a n ā' n
/ k u s o' u r o z t ū' g ā v / h e t k o ū g ā n t a n ā' k t i z d i k t i p i š k i / u n m a v' ū o l' n e i l u š t i g ā l
/ a g ā s' i e m a s o k s s p e l' ā m ā s p' e r ā s t s' l e k' ū o i c // u n s i z i k š k e r d m ē g l e k š m a
e i t t ā m v e i g i d i v a d ā l o j a k s / u n s i e n v' ū o l' t ā ā i r ā d u n p ū r a z // m ē g v' ū o l' m ā
n e l' a k a b ā l t ā s i z ā l ā // u n m i ņ g i s ū r t ū l i z ū o / r o š k i p ū' g i s s e l l i m e i s ā k a n t
t ū l // u n m ē g n i ē t i z m ā v e i g i d i / u n n e k' ū o l m m i e s t ā p a n t ā m i n d a t i r j ū r ā /
u n i z p a' n t ā p e r a n t p ā l i š t ā m u n p a n ā' k t i z / k u i n i u m s' l e k i l // m i ņ g i s t
k ū o z ā s t u m s o m ā s t a i g ā // h e t p' ū o i š k i j o l e p p' ū o i š k i // m a j o n i v' ū o l' t i r j ū s /
m a k a n i v a' n t ā v / k u s s' l e k ū o z u m / h e t n e i k u m e i s ā k a n t t ū l v' ū o l
/ m i' m ā n i s t ū l n e i v a s t ā t ū l d š p ū r i t ā u n m a r o z n' ū o p i d i z v a s t ā t ū l d š / n e i
k u v a d ā l o j a k s p ū r i t ā n / s i s p ū r a d a t š l a š k t ā t i t s t ā k a' n t š t ā u l z ā / h e t t ū l
j o s e l l i s ū r t ū l / h e i / n u t ā n p a h e i j ā k s k a / u n m i' m ā n v i š k i s s' l e p ū r a s t' ū o i s
k a' n t š ā u l z ā / s' l e p ū r a z e i m i n p ā p ā l š i l l ā / m a s a i m o z ā l ū o f š t ā t / p ū' r r ā n
a l i s k a' n t š ā u m s e l l i j a' n d i d ā l b a / i t s t ā t ū r s t ā t' ū o i s t ū r ā u m s e l l i p' e n t i
d a l b a / s' l e d ā n u t ā n p a s p r i t / u n s i e j ū o ņ k ā k s v i š k i s s i e l o j a i m m ā t / p ū r a z
v' ū o l' v' e t p ā l j o / h e t s ū r v' ū o ņ v' ū o l' / k u i t s ā k a' n t š ā v ā n t a l e k s k a t k ā s' i e
u m / s i e u m / m i š s ā k s s' l e p e l' u m p' l e s i' d d ā t / u n s i z l o j a l e k š t a' g i z / p ū r a d
l e k š t m' e r r ā / j e v i s t / k u s' l e v ā n t a v' ū o l' k i e u l s t ā / a š v' ū o l k s v e i n d v e j o r ā s t

siz_v^uolks lōja inmār // mi'ed v^uol'tā amād jarā ädägānāv / bet jumāl
glō'ibimi v^uol' / ku s'ē lōja va'ittis tā'giz / puol_laijā v^uol' vietā tā'dāks // nū
lekš sūrmies tūr_jūrā / mīnda viškiz jarā // nei ma iz_glō'ibiz //

mēg_jō ka joultām ro'ust / ikš tōla lekšmā meitsā zōigām slōigidi zōigām
/ i'tstā kūōzāst tikkiš pūd jarā / tikkiš pū'dāks // nō minā vell'āks lekš zōigām
pūdi / ma v^uol' nūōr / kūst^uoistān āigastā / un tās iž kūolkaniakād i'bbistāks
bal'kidi un pūdi vištā ranđā ulzā / un sis_se'uvā nēdi bal'kidi / pientis tu'kāmās
tei ouk un v'edis ške'dād le'bhā / un nei sa_te'ittā pāgin' tād_ku'bhā // sis_tu'l'
k^uoig' tagān un v'ediz_je'tspēdi'n r_i_g_ā // mēg_s'ē k^uoig' nutizmā slēppār / nō
siz_īt_pāva ve'l'kāks sāl id mā'ddān kilksā / v^uol' ikš sell'i va'nlikki miez /
sell'i piški vanā i'bbi v^uol' je'tsā / siz_ne pūd vuol'tā pītkaō seiškiindā viš
sentimeittārt / siz_ni mēg ve'l'kāks zōigāks / mēg rekāndām un va'nt'ām / ku
um vā'ggi sūr v'edām us_pānā / s'ē miez / ne r'ē'ggāv kil vigā pāl v^uol'tā // un
kuī tallā āina ka le'bhā / siz_v^uol sa_kilmān // nei ku r'ē'ggāv / ni ta kōl'āb
bro'ut'sā / ajāb s'ē i'bbiz_je'ddā_pēdi'n / bet i'bbi pīlāb un pīlāb / rōški set
tabārt liktāb / ni ta veits kā'ddā sell'is pū un rahūb sie ibizān / i'ts ku'n'sā is
p'ēkšis_s'iedā ibistā / ni ta lekš nūoista kā'n'sā / tegiz rabis s'iedā ibistā / bet
i'bbi kuī pīlāb / nei pīlāb // ni ta kī'tiz nei mā'ddān / ma tiedāb / mis pa_vigā /
mikšp'erāst s'ē i'bbi āb_vei pa_v'e'ddā / s'ē v'edām um pa_smagā / un s'ē
i'bbi um k'evām / ta s'iedā v'edāmtā āb_vei v'e'ddā / sis ta veitiz kāinalā
a'šinpū / seiškiindā viš sentimeittārt / un iekkis sie ibizān sālgā un kī'tiz / nē /
ku um lē'māst / bet v'dām iz_lā' / sell'i m_o_r_g_e_n_s't_e_r_n / tidār um v'e'l'
k_ū_o_l_k_a_s / s'ēdā miestā nutis pa_bōzāks / sie um krievā jumāl //

ko'ra_p^uoiskist tu'l'tā jō jegā se'uvā i'l'tā s_ō_r_m_ō_l_d un si'gēz
vištā tā'giz // ne v^uol'tā diezgan kovālv poiškist / kāngdi' mūōštist kāngdi'
ti'edā / ikš poiški tei knasšān sleppār / un ikš sis_tegiz mūōštiz / ku ajāb mō
si'llā sell'iz rouđiz ruōi' / un sis / ku ta um si'llā / ku tulāb juvā ve'iz /
sis_pānāb sell'i puū pālā un sieks v'edāb s'edā v'etā i'ldzā / mi'nnān ka sell'i
um / kūš meittārt um ajāmāst si'llā / un sāl v^uol' jēvā ve'iz // un mi'nnān jō
v^uol'tā sebrād ne p^uoiskist / mēg_veizmā jēvist sa_tiekkā // sāl s_ō_r_m_ō_l
svakistiz jelistā / s'ē ikš p^uoiški kī'tiz nei / ku tānā tsukkārt sōb nū'dā i'l'
pivān / su'is'pivād un ta'l'spivād / ne v^uol'tā diezgan jō'uttāmāv //

k_a_t's_i_izā un min izā / amād umād ve'nnād d_i_d_r_i_k_k_ā_v / um
bro'ut'sānd v_ū_n_t_a_s_t sigādāks / tō'nd jarā midā / aitā / ni ku um k^uodāi
bro'ut'sānmāst / ainā iz_ūo / mis ibizān_je'ddā pānda / un v^uol' ikš t^uoi' / kien
vuol' pāgin' ainā // k_a_t's_i_izā um ki'zzān / laz_āndac; tā'mmān ka / mis ibizān
pānda_je'ddā / ta iz_ūo āndān // nō / s'ē k_a_t's_i_izā kī'tān nei / nō juvist /
teg bro'ut'sāt i'bbizāks / mēg; tikāks // nō / sie / kis āb_ūo āndān ainā / sie um
at_bro'ut'sān un k_a_t's_i_izā um sāl v'e'l midāgāst kī'tān // nō / un ku ne āt
bro'ut'sānān / k_a_t's_i_izā un min izā aitā v'e'l rōz at_nūvānān / un sis_ka āt
bro'ut'sānān / nei lōvgā ād_ūotā bro'ut'sānān / sōnāt kā'ddā ne / kis āb_ūot

andân ainâ / sien i'bbi um veñd ka'izî / un sie di d r i k k â n s'le i'bbi v^uol'
nekâ tikâ // ne attâ bro'ut'sânâv pi'ddâs ka //

min izâ um bro'ut'sân k^uoikkâks / ta um kakskimdâ vîš âigastâ
bro'ut'sân m'er pâl / ta um aiz bro'ut'sân s t a l d z e n / sâl um veñd kaptân
/ un sie um kîttân / nei vê'l um kaks / k^uolm pâuvâ at nouvâmâst / siz mēg
bro'ut'sâm je'tspēd'ân / ku siz um bro'ut'sâmâst // nq / ku uon'dzâl nūzând i'izâ
/ s'le kaptân um kîttân enîš naizân / ni sa tie pâgin siemn aigdi / pâgin ro'ustî
lib / p'erinâi um ki'zzân / miñgist ro'ust ni libân / s'le miez um at kîttân / nq sis,
sa nâ'v / ku at tulâbân / e'dâks pùol at bro'ut'sânâd âina v'edâjiv /
âinav'edâmâi pâlâ // ne at veñmâv salâjiv / ne attâ sie p'erimi'e kîn jüst veñtân
p'erimi'e ainâ // s'le p'erimiez um veñd sel'li kovâl / tâ'mmân attâ veñnâv
senâr / un ta um nei sie mēl tiend nâ'ntân jarâ / ku ne âb uo'itâ veñnâd enîš
k^uonnâ bro'ut'sâ / het attâ bro'ut'sânâv sie p'erimi'e jūrâ / nō'f'âd rok um
kiettât amâdân / kutsân lōda jūrâ / un kîttân nei / ku sie v^uolks p'eris kēv /
algâ nei i'egâ // un p'erimien iz uo tòmâst enîšân ainâ //

ku k a t'š i izân pâgin v^uol' ibiži un ni'emidi un lekš meīsâ kâitsâm //
i'd ibižân meīsâs um p'e siñdân vārza um meīsâs sie vārza um nei jēva un
k'erdâ veñv / un ka at tūonv k^uodâi sie vārza // siz um iend nei vo'ilizâks /
un s'le vārza um veñv pa galâm // t^uoiz âigastâs tegiž um veñd vārza / ne attâ
bro'ut'sânâv k^uodâi p'iš mūdâ v'ekkâ / algâ mit i'ttâ rištiñktâ sa tiekkâ / un
s'le vārza um ka'zzân jēvist / sâl um veñd ikš sel'li miez / kis ro'ustân sliktâ um
tiend / ku ne attâ tuñnât k^uodâi / ni ta i'tsfid um lând vaštâ / un ta um nei
tiend / ku vārza um lând je'tspēd'in //

sie mi'nnân kîttiz k a t'š i sezâr / s'le l i z //

ūška um ja'mstân v a l d a n jalgâ / um lând mōfidi rōz k^uor'âm / un
siz um tuñd pu'mi rišt / mašin um vīnv tulit r i g â // ne pu'nnist attâ
giftigâv //

miñgi miez um lā'nd neitsâd jūrâ / un p i t r â g â l um sel'li š t o v /
sien um veñd neitst // un s'le izâ âb uo laškân si'llâ / nei ku va'nšti âikšti
v^uol'f'â raitâv / un nei raitâd attâ uz v'e'ddâi katiks pâl i'izâ / tubâ pâl i'ldzâ
// uksân um tūodâi pūdi je'ddâ / ku âp sō uldzâ // siz attâ tuñnât k^uodâi //
un siz attâ nânâv / siz um ailân sel'li nai / lūdâ varž raigâd vâis un ailâb
i'izâ // un sis s'le k a t'š i izâ um kîttân nei / ku ma tânda n^uo jetâv pâikkâl /
un sis ta um iend pâikkâl / sis ta um nekâ v'e'ddân i'dâ pùolâ un t^uoizâ
pùolâ / sis ta um pa laškân tânda vâldiš // k^u o š t r â g â l um sel'li k ū k i n
/ sâl ta um lând si'llâ //

'Ulmanisel on kolm autot kaasas. Ka Kolka ninal on olnud. Inimesi on olnud palju. Geig on ka olnud, tema on liivlaste juht. Inimesed on palju küsinud arvamusi, inimesi olnud palju. Ta ei võivat kohe ütelda. Inimesed on

küsinud reservuaarist, et võtku see ära. Ja vana merekool, kes sellele teeb remonti. Ta ütelnud: meil ei ole raha, on ütelnud, et ise tuleb valmis teha. neil raha ei ole.

Kui ma esimest korda, selline poisike, läksin merele, siis seal, kus me laskime võrke, oli just laevasõidurada, kust nad sõitsid. Siin Vaidel, Kolka tuletorni juures nad peatuvad madalamas, lähevad mööda. Ma näen, et suits natuke puhub, kuid kaugel on päris väike. Ma olin lõbus, kui ma saaksin mängimiseks selle laeva. Ja siis kord me läksime võrke laskma noodalaevaga. Sellel olid aerud ja puri. Me olime sees neljakesi. Suur tuul ei olnud, natuke puhus metsapoolne tuul. Meie laskime võrke. Need kolm meest panid mind tüüri juurde, ise istuvad põrandale ja näitasid, kuidas on kiil, missugusest kohast saab randa. Kuid poisike jääb poisikeseks. Ma olin tüüri juures, ma siis vaatasin, kus see koht on. Kuid et oli metsapoolne tuul, tuli mul purjetada vastu tuult ja ma hoidsin natuke vastu tuult, nagu noodapaadiga purjetatakse, siis purjed on lastud ühelt poolt välja, kuid tuul oli tugev, bei, nimetatakse beiks ka. Ja mul viskas purje teiselt poolelt välja, puri jäi minu pea peale üles, mind painutati maha, purje alumisel poolel on selline jäme puu, ühest otsast teise otsa on peenike puu, seda nimetatakse ristpuuks ja see viskas hooga paadi ümber, puri oli juba vee peal, kuid oli suur õnn, et ühelt poolelt läks kõis katki, hea, et vints oli kõiest, kui oleks olnud vaier, siis oleks paat olnud ümber. Mehed olid kõik kohkunud, kuid jumala õnn oli, et paat pööras tagasi, pool paati oli vett täis. Siis läks suurmees tüüri juurde, mind visati ära. Nii ma pääsesin.

Meie ju ka oleme vaesed inimesed. Ühel talvel läksime metsa saagima raielanki, ühest kohast kõik puud ära, täiesti puhtaks. Ma vennaga läksin saagima puid, ma olin noor, kuusteist aastat vana. Siis kolkalased hobustega viisid palke ja puid randa välja. Siis suvel tehti palkide peenemasse otsa auk ja pandi ketid läbi ja nii pandi paljud kokku. Siis tuli laev ja vedas edasi Riiga. Me nimetasime laeva puksiiriks. Ühel päeval seal meie kõrval oli selline vanapoolne mees, väike hobune oli ees. Puud olid pikad seitsekümmend viis sentimeetrit. Meie vennaga saega, me räägime ja vaatame, et on liiga suure koorma pannud see mees, regi oli sooniku peal, talvel hein ka läbi, oli siis ära külmanud. Reega ta püüab sõita, ajab hobust edasi, kuid see seisab ja seisab, ainult natuke liigutab saba. Siis ta võttis kätte puu ja lööb hobust, ühelt poolt peksis hobust, siis läks teisele poole, jälle peksis hobust, kuid hobune seisab paigal nagu seisab. Siis ta ütles meile: ma tean, mis on viga, miks hobune ei suuda vedada, koorem on liiga raske ja hobune liiga kerge, ta ei suuda seda koormat vedada. Siis ta võttis kaenlasse küünarpuu, seitsekümmend viis sentimeetrit, ja hüppas hobuse selga ja ütles, et peab minema, kuid koorem ei läinud. Oli selline M o r g e n š t e r n, tütar on veel K u o l k a s. Seda meest kutsuti Böziks, see on vene jumal.

Karjapoisid tulid igal suvel Saaremaalt üle ja sügisel viidi tagasi. Need olid küllalt nupukad poisid, oskasid pastlaid teha, üks poisike tegi ilusad puksiirid. Üks jälle oskas maa sisse ajada raudse ora ja siis, kui see on sees, kui tuleb hea vesi, siis pannakse tropp peale, et see veaks vett välja. Mul on ka selline, kuus meetrit tuleb ajada sisse ja seal on hea vesi. Need poisid olid minu sõbrad, me saime hästi kohtuda. Seal Saaremaal elati vaeselt, üks poisike

ütles, et tema saab suhkrut näha pühade ajal, suvistete ja jõulude ajal. Nad olid küllalt vaesed.

Katši isa ja minu isa, kõik on olnud Didrikud, on sõitnud Ventspilsist sigadega, tahtnud ära müüa. Olnud nii, et tuleb koju sõita. Ei ole heina, mida hobusele ette panna, kuid oli keegi teine, kellel oli palju heina. Katši isa on küsinud, et andku ka talle, mida ette panna. Ta ei ole andnud. Noh, Katši isa on ütelnud nii: noh, hästi, te sõidate hobusega, meie kitsuga. Noh, see, kes ei ole andnud heina, see on ära sõitnud ja Katši isa on seal veel midagi ütelnud. Ja kui nad on sõitnud, Katši isa ja minu isa on veel natuke puhanud ja on siis ka ära sõitnud. Aeglaselt nad ei ole sõitnud, saanud kätte, kes ei ole andnud heina, sellel olnud hobune märg, Didrikul olnud hobune aga nagu kits. Nad on ka sõitnud mööda.

Minu isa on sõitnud laevaga. Ta on kakskümmend viis aastat sõitnud merel. Ta on sõitnud Staldzenesse, seal on olnud kapten, see on öelnud, et veel saab kaks kolm päeva puhata, siis me sõidame edasi, siis tuleb sõita. Kui ta hommikul tõusnud üles, ütelnud kapten oma naisele: nüüd sa tee palju toitu, tuleb palju inimesi. Perenaine on küsinud, et mis inimesed tulevad, mees on vastanud, et siis sa näed, kui kohale tulevad. Öhtupoolikul on sõitnud heinavedajad, heinakoormad peal. Need on olnud vargad, nad on peremehe küünist võtnud heinu. Peremees on olnud tark, tal on olnud sõnad, ta on teinud nendel mõistuse ära, et nad ei saanud oma koju sõita, vaid on sõitnud peremehe juurde. On keedetud kapsasupp kõigile, kutsunud laua juurde ja ütelnud, et olgu see viimane kord, ärgu nii tehku. Peremehel endal ei olnud heina toomist.

Katši isal oli palju hobuseid ja lehmi. Siis mindi karjatama. Ühel hobusel on sündinud varss ja metsas on ta olnud hea ja kerge. Toonud ka varsa koju, siis jäänud nõrgaks ja varss olnudki otsas. Teisel aastal jälle olnud varss, nad sõitnud koju teist teed mööda, et ei kohtaks ühtki inimest. Varss kasvanud hästi. Seal olnud selline mees, kes on inimestele halba teinud. Kui nad on tulnud koju, siis ta on alati läinud vastu. Ta on nii teinud, et varss surnud.

Selle jutustas mulle Katši õde Liž.

Uss on hammustanud Valda jalga. On läinud natuke marju korjama. Siis tulnud Punane Rist, auto on kohe viinud Riiga. Punased on mürgised.

Keegi mees läinud tüdrukute juurde. Pitrõgil on olnud selline Štob, sellel on olnud tütarlaps. See aga ei ole lasknud sisse. Vanal ajal ju olid vankrid, siis on vanker viidud katusele, maja peale üles. Uksele on toodud puid ette, et ei saa välja. Siis on tulnud koju. Siis on näinud, et on kihutanud selline naine, luuavars jalgade vahel ja kihutab üles. Siis on Katši isa ütelnud, et ma jätan ta paigale. Siis ta on jäänud paigale, siis ta on nagu vedanud ühele ja teisele poole, siis on ta lasknud tema lahti. Kostrõgil on selline Kukiņ, seal ta on läinud sisse.'

Pärast vestlust viivad Viktor ja Marta meid väikesse liivi tubamuuseumi, kuhu on kogutud liivlaste kodudest tarbeesemeid, rõivaid, tööriistu, raamatuid ja dokumente. Kõik on ilusasti korraldatud. Kahjuks pääsevad muuseumi üksnes need, kes teavad, kellelt võit küsida. Aja jooksul on tehtud mitmeid katseid esemeid koguda, kuid algatajate lahkumise järel on need laiali kantud või hävinud. Nii on juhtunud Lielupes, Irel ja Pizas.

Pikemat aega on huvilisi suviti teenindanud Paulin Kļaviņa oma kodukülas Vaidel. Tahaks, et Kolka tubamuseum oleks samuti liivluse tutvustaja. Lahkume tänusõnadega Bertholdidest. Tuleb valmistuda lahkumiseks.

Et uurimistööd toimuvad suvest suveni, on kujunenud tavaks selliselt ka kroonikat pidada. Viimasesse ajavahemikku jääb kahe liivi rahvuslase ning keelejuhi surm. Jäädvustagem käesolevaga tulevastele liivi keel uurijatele ülevaade nende elust ja tegevusest.

Oskar Stalte (1.XI 1904 – 15.XI 1992).

Oskar Stalte sündis Kolkas paljulapselises perekonnas. Juba varasest lapsepõlvest alates pidi tegema kõiksuguseid töid: käima võõra lätlase juures karjas, aitama isa kalapüügil, tegema koduseid töid, hoidma nooremaid. Isa suri noorelt, mistõttu perel oli suuri majandusraskusi. 1918. a. sai noormees siiski natukeseks kooli, mida aga ei lõpetanud. Õnneks anti siiski tõend õppimise kohta, mis võimaldas astuda Riia merekooli. Ta ei tahtnud mingi hinna eest jääda kodukülla kalameheks. Merekoolis oli ta edukas ning lõpetas selle. Peagi hakkas ta sõitma laevadel, töustes pidevalt teenistusredelil. 1940. a. sündmused katkestasid mereteenistuse ja Oskar Stalte sattus poliitilistesse segadustesse ning pidi teenima ka võõrriigi sõjaväes. Pärast sõda töötas peamiselt varustamise ja kaubanduse alal, olles küllaltki edukas. See tõi kaasa värbamise kommunistlikku parteisse. Mitmete arusaamatuste tõttu heideti ta sealt varsti välja ja pandi vangi. Õnneks pääses ta varsti vabaks, jäädes elama Riiga. Kogu oma elu oli ta säilitanud puhtana liivi keele, mida kõneles igal võimalusel oma sugulaste ja tuttavatega. Ta kuulus veerandsada aastat tagasi loodud ansambli "Livlist", hiljem tütre Helmi ja väimehe Daini perekonnaansamblisse "Skandenieki", mis tegutseb praegugi. Oma tütre tütre Julgi õpetas ta kõnelema liivi keelt. Paljude aastate jooksul on ta olnud keeleuurijate keelejuht, võtnud osa peaaegu kõikidest liivlaste üritustest. Tema jutustusi on jäädvustatud lintidel ja teda ennast filmikaadrites. Oskar Staltest jäi maha liivimeelne perekond, oma vanaisa keelt kõneleb noorim liivlane Julgi. Kui liivlaste passidesse keelduti liivi rahvust märkimast, siis protesteeris selle vastu Oskar Stalte koos perega. Ta kuulus Liivi Kultuuri Seltsi ja oli liivi keele õpetaja laste suvelaagris Irel.

Alfon Berthold (2. IV 1910 – 18. VII 1993).

Alfon Berthold sündis Vaide külas kaluri perekonnas. Liivi rannas olid tsaari ajal üksikud mõisatalud, kus pidid ümnikena peavarju leidma tavalised kaluripered. Nende hulka kuulus ka Alfoni isa pere. Väga noorena käis ta merel kaluritega kaasas, oli kodukülas karjus, käis talviti metsatöödel ja suviti heinal. Haruldaselt hea mälu tõttu suutis ta koostada käsikirja Vaide küla varasemast elust. Katkendeid sellest on ilmunud "Fenno-ugrísticas". Iseseisva Läti ajal käis ta algkoolis, kus oli eriti edukas. Maareformi käigus said nad rajada oma "Lõsi" talu, kus Alfon Berthold elas elu lõpuni. Ta oli suurte vaimsete huvidega ning unistas kirikuõpetaja elukutsest. Takistuseks sai gümnaasiumihariduse puudumine, kuigi just tema oleks sobinud liivi pastoriks õppima Soomes. Aastail 1927 – 1928 õppis ta siiski Tuusula rahvakoolis kalandust. Pärast seda tuli tagasi kodukülla ja rækendas siin Soomest saadud kogemusi. Perekonnas oli kolm poega, kellest ükski ei õppinud liivi keelt,

kuigi isa seda soovis. Pärast viimast sõda piirati kalastamisvõimalusi: loodi brigaadid, artellid ja kombinaadid. Alfon Berthold töötas neis kalurina kuni püügi ametliku lõpetamiseni Sänagil.

Viimastel eluaastatel kirjutas mälestusi ning saatis neid avaldamiseks lätikeeelsetele ajalehtedele. Mitmetest töödest on säilinud liivikeelsed originaalid. Pikkadel sügis- ja talveõhtutel kirjutas ka luuletusi ja jutte. Ta oli viimane liivi kirjanik. Et luteri kirikud olid Kuolkas, Irel jm. rüüstatud ja suletud, liitus ta baptistidega, kelle hulgas leidis oma noorpõlveunistuste mõningat täitumist. Pühapäeviti täitis ta kuni surmani Pitrõgis ja Gipkas usulisi kohustusi.

Liivi rahvuslasena võttis ta osa kõikidest liivlaste üritustest, oli haruldaselt kannatlik keelejuht ja õpetaja. Tema jutustusi on lindistatud, teda pildistatud ja filmitud. Erilise hardusega võttis ta vastu soomlasi, kellega rääkis soome keelt. Oma õppimisest Soomes kirjutas kultuuriajalehtedes. Alfon Berthold uskus, et liivi keelt hakatakse õppima, et see keel ei hääbu.

5. augusti õhtupoolikul lahkuvad üliõpilased, kes saavad veel öise rongiga Riia edasi Tartusse. Mina aga sõidan 6. augusti varahommikul, saabun Riiga kell 8. Kohtun bussijaamas Edgar ja Lauri Vaalgamaaga. Nad võtavad mind kaasa. Sõidame läbi muistse Liivimaa, kus elasid ja tegutsesid oma mõistuse kohaselt Kaupo ja Dabrel. Tartus on peatus. Pärast kohvi minu kodus sõidame Gustav II Adolfi ausamba juurde. Seal lõpeb nii nende kui minu selle suve Liivi-reis.

***

1993. a. hilissügisel "Minori" toimetusele loovutatud käsikiri jäi toorkord avaldamata. Nii ajalooline, olustikuline kui keeleline ainek ei ole vananenud, küll aga on toimunud mitmeid liivlastega ja liivi keelega seotud sündmusi. 1993. a. augusti algul toimunud mälestuspäeval Irel oli ka Soomest filmimehi, nende hulgas "Filminorist" Mikko Piela. Ta huvitus liivlastest ja otsustas leida vahendeid filmi loomiseks liivlastest. Talve jooksul süvenes ta põhjalikult ainesse ja sai ka rahad. Tallinnast tuli partneriks "Exit-Film" ja 1994. a. maikuu viibis 10-liikmeline filmirühm Kuolkas, kust tehti ka väljasõite teistesse liivlaste küladesse, Ventspils ja mujale. Stsenarium oli Mikko Pielalt ja allakirjutanult. Viimane hoolitses ka teadusliku juhendamise eest. Väga pingeline töö kestis kümme päeva. Filmis on kangelastena kuus liivlast, kes võimalikult tegevuse käigus jutustavad oma elust ja saatusest. Need liivlased on Viktor Berthold, Marta Berthold (suri 1994. a. detsembris), Irma Fridrikson, Pauliņ Kļaviņa, Elfrīda Žagar ja Alvin Uspil (ainuke lääneliivi murraku kõneleja). Kaadrites on veel Irma Cerbach, Maia Nörenberga ja Valt Ernštreit. Filmi seob vestlejana ja küsitlejana Eduard Vääri. Kogu film on liivikeelne, 1994. a. sügisel ja talvel tehti "Filminoris" monteerimistöö. Filmi pikkus on 60 minutit, on olemas soome- ja ingliskeelsete subtiitritega koopiad. On toimunud filmi tutvustused, filmi on esitatud Soome Televisioonis, kinodes ja Jurmala festivalil. Filmi on soodsalt vastu võetud. Filmi esitati ka VIII rahvusvahelisel fennougristide kongressil Jyväskylä 1995. a. augustis.

1994. a. augustis toimus Irel Sorosi Fondi toetusel rahvusvaheline konverents liivi keele, liivlaste ajaloo, rahvaluule, etnograafia ja majanduse küsimustes. Eelnevalt ilmus koguteos "Libieši" (Rīga, "Zinātne", 1994). Konverentsi organiseerijaks oli prof. S. Cimermanis. Ettekandeid avaldatakse kogumikus.

Riias tegutseva Liivi Seltsi (kandis vahepeal nime Liivi Kultuuri Selts) ettevõtmisel hakati trükkima ka liivikeelseid materjale, kuid keeleoskajate vähesuse ja õige kirjareeglite mittetundmise tõttu ei suudetud kuigivõrd tulemusi saavutada. Püüti jätkata sõjajärgset liivikeelset ajakirja "Livli" läti keelseks. Tartu Ülikooli üliõpilase Valt Ernštreiti isikliku tegevusega on ilmunud kaks liivikeelset "Livli" numbrit. Seltsi lätistumise järel asutas Valt Ernštreit peamiselt liivihuvilistest noortest koosneva rühmituse Livõ Kultur Sidām (Liivi Kultuuri Keskus). Rühmitus on jõudnud avaldada mitu numbrit liivikeelset ajakirja "Övā" ("Voolus"), liivlane Valda Sustcāne on avaldanud kauni lasteraamatu "Uru! Ruru!"

Tartu Ülikooli lõpetanud ning doktorikraadi omandanud Kersti Boiko initsiatiivil ja Läti Ülikooli juhtkonna toetusel avati Läti Ülikoolis esimest korda soome-ugri osakond, kuhu võeti sügisel õppima 15 üliõpilast. Õppejõududeks on arusaadavalt Tartu Ülikoolis fennougristikat õppinud spetsialistid.

10.–12. märtsini 1995. a. toimus Liivi Kultuuri Keskuse ja Livõd Rānda (Liivi rand) ettevõtmisel Irel nõupidamine liivi ortograafia ühtlustamise küsimustes. Peale liivlaste ja lätlaste võtsid nõupidamisest osa ka eesti teadlased (vt. E. Vääri, Soome-ugri rahvaste kirjakeele probleeme. – Kultuuri-leht, nr. 13 (2575), 31. märts 1995, lk.7).

Huvi liivlaste ja liivi keele vastu on olemas ka välismaa noorte hulgas. Liivi keele õppijate hulgas on Tartus olnud üliõpilasi Soomest, Lätist, Leedust, Bulgaariast, Hollandist, Šveitsist ja Jaapanist.

Eduard Vääri
(Tartu)

IN THE COUNTRY OF LIVONIANS IN 1993

S u m m a r y

In 1993 the studies of the Livonian language continued. Several cultural events took place. On February 20 at Mazirbe (the one-time cultural centre of Livonia) the annual meeting of the Livonian Cultural Society was held. Then it was decided to restore the tradition of the Livonian Society founded on January 23, 1923, simultaneously the decision was passed that the Livonian Cultural Society should be named the Livonian Society. The annual meeting was attended by Eduard Vääri.

From July 29 to August 6 the Tartu University students of the speciality of Finno-Ugric languages, in the course of their practical work, collected texts, first names and family names, idioms and folklore. On July 31 and August 1 they participated also in the events of Livonian culture and history.

ЭРЗЯНЬ-РУЗОНЬ ВАЛКС. ЭРЗЯНСКО-РУССКИЙ СЛОВАРЬ. [Erza-Russian Dictionary.] Под редакцией академика Б. А. Серебряникова, докторов филол. наук Р. Н. Бузаковой, М. В. Мосина, Москва 1993. 816 + 48 pp.

The determining of the vocabulary of Mordvinian languages placed itself on record long ago. The first attempts consisted in modest lists of words, which, however, became widely known in the world of knowledge thanks to the works by Ph. J. von Strahlenberg (1730) and F. G. Miller (1791).

In the years of the reign of Katherine II a vocabulary, treating comparatively of 200 languages of the world "Linguarum totius orbis vocabularia comparativa" (1787-1781) was compiled and published in two editions by P. S. Pallas. In this vocabulary Mordvinian languages occupied the 61st-62nd places with 285 words. As the source material, several lists of words in manuscript had been made use of. The lists have been preserved to date. The manuscript of five languages "Словарь разных народов, в нижегородской епархии обитающих, именно россиян, татар, чувашей, Мордвы и черемис" (1785) compiled by Bishop Damaskin, should be considered as the largest vocabulary of the XVIII century. The vocabulary of Mordvinian languages in 45 fascicles, edited by A. P. Feoktistov, was published as a separate volume "Русско-мордовский словарь" only in 1971. There are about 10,000 Erza words in it. Last century, a couple of short Mordvinian word lists were published in A. Ahlqvist's and F. J. Wiedemann's grammars. A bulkier dictionary "Эрзянский словарь" was compiled by R. F. Utshayev and A. A. Shahmatov which contained over 10,000 words and was abundant in phraseology but remained in manuscript.

At the beginning of the Soviet period the first part (A-K) of a modest Erza-Russian dictionary "Эрзянь-рузонь валкс" (1931), compiled by M. Y. Yevseyev, was published (about 2,500 words). A. P. Ryabov's dictionary's "Эрзянь-рузонь валкске" (1930) lexis is also small in number (about 3,000 words). The second edition (1931) was largely supplemented by the author. The number of linguistic units has considerably increased as a result of the work by a team of authors both in Erza and Moksha bilingual dictionaries, published basically in the 1940s. Thus "Русско-эрзянский словарь" (1948) contains 25,000 words, "Эрзянско-русский словарь" (1949) has 15 000 words. There are 17,000 words in "Мокшанско-русский словарь" (1949) and even 40,000 words in "Русско-мокшанский словарь" (1951).

Among the dictionaries on Erza the current edition in force, under observation here, is the bulkiest. According to the Preface of both dictionaries

(in Erza and in Russian, pp. 7 and 12, respectively) the total number of lexis is 40,000 words, although the title page proposes 27,000. However, superficial calculation suggests that the latter number is more reliable. The dictionary is essentially based on the material, collected since the 1960s by the Institute of the Mordvinian Language, Literature and Economics for an explanatory dictionary. Meanwhile, an idea arose to include the index cards based on fiction, scientific and everyday language also for the compiling of a bilingual dictionary. Thus a new type of a bilingual dictionary with encyclopaedic elements was created. The authors (R. N. Buzakova, R. S. Shirmankina, Y. N. Lisina, V. P. Tsykaikina, N. S. Adushkina) call it an "interdisciplinary" dictionary. Certainly, the lexis of all the above mentioned works has been involved, at the same time, specialized dictionaries have also been taken into consideration, such as R. S. Shirmankina's "Фразеологический словарь мордовских языков" (1973), R. N. Buzakova's and R. S. Shirmankina's "Эрзянь келень орфографический словарь" (1978), R. N. Buzakova's "Словарь синонимов эрзянского языка" (1982), D. V. Tsygankin's and V. M. Mosin's "Краткий этимологический словарь" (1977), et al. The material obtained at linguistic expeditions as well as the elaborating of the literature on folklore has offered practical addition to the dictionary.

Undoubtedly, the present dictionary with its versatile lexis, including even dialectal forms to a great extent, is a noteworthy move ahead. While introducing the diversity of the contents of the dictionary, the authors mention that it extensively includes sociopolitical, scientific-technical and agricultural terms and notions as well as abridged compounds and the names of peoples and nationalities.

Botanical terminology was collected at linguistic expeditions to different places of the Erza-populated area. The botanical, zoological and ethnographical terms are predominantly compounds.

The terminology concerning science, technology and society is based on loans from Russian, mainly. Often, the latter were derived from international notions, and adapted to phonetics and morphology of the Erza language. As the category of gender is missing in Erza, the borrowed adjectives have the unified masculine endings *-ой*, *-ей*, which from the point of view of Russian, result as if in erroneous word combinations, e.g. *контрольной работа* 'written paper' (cf. Russian *контрольная работа*). Concerning loan words from Russian the authors have not taken the trouble to explain if this kind of lexis has any nuances of meaning of its own, different from those of Russian. Everything about the Erza language, presented by S. Y. Ozhegov in his "Словарь русского языка" (1989) or in the four-volume "Словарь русского языка" (1981-1984) has been transferred mechanically. The authors of the dictionary under observation motivate it with the fact that hitherto the Mordvinians still lack an encyclopaedia, explanatory dictionary or dictionaries devoted to a particular field in their native language. While interpreting synonymous expressions, references have been made both to Russian and to Erza. Here and there the authors have met with difficulties in defining homonymous or antonymous expressions, still not thoroughly enough studied in the Erza semasiology. The Erza participles can be translated into Russian as a participle or an adjective on the one hand as well as a participle or a noun, on the other hand. All this has caused problems to the authors in finding adequate Russian equivalents. The

deverbal nouns ending in *-то*, *-та* have not been translated, as a rule, only the respective noun has been given a definite meaning, examples: *паламо* 1. отгл. имя от *паламс* ['to kiss']; 2. *-т* суш. 'поцелуй' ['a kiss']; *авань паламо* 'материнский поцелуй' ['mother's kiss'].

The length of word entries ranges from 1–2 lines to a couple of columns. By way of illustration, the entry of *ялга* 'friend' can be indicated here:

ялга. *-т* суш. 1) товарищ, друг; паро ялга хороший друг Сынъ ульнестъ а явовикс ялгаг (Н. Эркай, Алёшка) Они были неразлучными друзьями 2) спутник, попутчик кортамс ялгакс говорить по-дружески; ульть ялгакс! будь другом!

Numerous dialectal words have been provided with the labels of place names (the list comprises pp. 23–25, all in all 2.5 pages of two columns). Also, the reviewer has noticed such abbreviations in word entries which do not occur on that list, e.g., p. 632 *Пычинг.*, p. 633 *Салд.* Through dialectal lexis the language becomes enriched with the words of native origin and so, pushing aside synonyms of Russian origin, it becomes derussified in a natural way.

The dictionary also includes phraseological units to a certain extent. There could have been more of them even, in the reviewer's opinion. For example, such an expression as *миемс пря* 'to give up one's viewpoints, convictions' (literally: to sell one's head) is lacking altogether. Occasionally it remains unclear why the authors denote the expression as *ревматизмасо сэредиця* 'разг. ревматик' ['rheumatic'] or *национальной суверенитет* 'национальный суверенитет' ['national sovereignty'] by the rhombus, the sign of phraseology. Proverbs, generally included in the phraseological units, are predominantly missing in the dictionary. The relatively monotonous text would be brightened even by such a saying: *Мезе теемс – ёвтак, кода теемс – невтпк* 'What to do – say, how to do – show'.

Some nice grammar constructions, having direct equivalents in Finnic languages, could also have been included, e.g., *кедте (кедьстэ) кедьс* 'from hand to hand' and *педэ (песте) пес* 'from the beginning to the end' (cf. Fin. *päästä päähän*).

The present "Эрзянь-рузонь валкс" differs completely from earlier Mordvinian dictionaries in this that about half a hundred pages have been illustrated by photos of Mordvinian folk art. The user of the dictionary will get a good survey about ethnographic objects (folk costumes etc.) together with their names in Erza and Russian.

As a result of their years-long toil, the authors under the guidance of R. N. Buzakova, Ph.D., have completed a dictionary which extensively advances the lexicography of Mordvinian languages. This is an essential handbook for all linguists interested in Mordvinian languages. The practical value of the dictionary appears best of all to the Mordvinians themselves who need the book in their everyday linguistic work. The cover designing of the handbook is nice and it is pleasant to take it in one's hand time and again.

Paul Alvre (Tartu)

Sirkka-Liisa H a h m o, GRUNDLEXEM ODER ABLEITUNG? DIE FINNISCHEN NOMINA DER TYPEN *kämmen* UND *pähkinä* UND IHRE GESCHICHTE. Studia Fennica. Linguistica 5, Helsinki 1994. 440 lk.

Groningeni ülikooli õppejõud Sirkka-Liisa Hahmo kaitses 7. juulil 1994 mahukat doktoriväitekirja "Grundlexem oder Ableitung? Die finnischen Nomina der Typen *kämmen* und *pähkinä* und ihre Geschichte" (440 lk.), mis on ilmunud Soome Kirjanduse Seltsi uurimuste seerias "Studia Fennica. Linguistica".

Eessõnas mainib autor, et töö teema juurde on teda juhitanud prof. A. D. Kylstra, kes oli ühtlasi ka uurimuse juhendaja. Hiljem on oma nõuga abi osutanud ka professorid László Honti, Heikki Paunonen, Seppo Suhonen ning kolleegid fil.-doktorid Osmo Nikkilä ja Tette Hofstra.

Senistes uurimustes on soome sõnatüüpe *kämmen* (gen. *kämmenen*) 'kämmal (Handteller)' ja *pähkinä* 'pähkel (Nuß)' käsitletud üldiselt denominaalsete derivaatidena, mille sufikseid *-n* : *-ne-* ja *-nA* on peetud soomeugrilisteks ja osutatud neile vasteid isegi samojeedi keeltest. Seda sõnatüüpi pole aga põhjalikumalt uuritud. Enamikul juhtudel puudub aga üldse tuletusaluseks eeldatav põhisõna ning paljud laensõnadki on soome keelde tulnud juba valmis kujul koos oma lõppsilbiga. S.-L. Hahmo on seadnud eesmärgiks leida vastus neljale küsimusele: 1) Kas saab pidada sõnatüüpe *kämmen* ja *pähkinä* põhilekseemideks või peab neis arvestama sufikseid *-n* : *-ne-* ja *-nA*? 2) Kui *-n* : *-ne-* ja *-nA* on sufiks, siis milline on nende semantiline funktsioon? 3) Kui käsitleda formante *-n* : *-ne-* ja *-nA* tuletuselementidena, kas pidada neid siis algselt üheks või kaheks sufiksiks? 4) Kui vanad on sõnatüübid *kämmen* ja *pähkinä*? Kas nende juured on juba otsaga uurali algkeeles, nagu on oletatud seni? Vastuse leidmiseks neile küsimustele tugineb S.-L. Hahmo osalt morfoloogilisele, osalt etümoloogilisele uurimisviisile. Põhiküsimusele, kas tegemist on põhilekseemidega või derivaatidega, annab vastuse tuginemine esimesele käsitluslaadile. Üksiksõnade päritolu selgitamine on aga puhtetümoloogiline probleem, kuid sel teel jõuab uurija ka nende morfoloogilise struktuurini.

Soome sõnavara põhitüvedest on kolmandik laenuulist päritolu. Nende hulgas on kenakesti ühesilbilisi konsonandiga lõppevaid, kuid ka lekseemide kolme- ja enamasilbilised põhivormid pole tundmatud. Varasemaid uurimusi tutvustades rõhutab autor fleksiooni ja derivatsiooni erinevustena muu hulgas asjaolu, et fleksioonisufiks ei muuda sõnaliiki ja et derivatsiooniline element paikneb sõnatüvele lähemal kui fleksioonisufiks. Derivatsiooni alaliikidena tulevad kõnesse ka korrelaattuletus (Korrelationableitung), mille puhul ühine

sõnatüvi puudub, ja mallisõnatuletus (Modellwortableitung), nagu see on tüüpiline soome *Aiða-verbidele. Onomatopoeetilisele sõnavarale on aga iseloomulik esimese silbi vokaali vaheldumine, näit. *piristä, porista, purista, päristä, pöristä* 'klingeln, brummen u dgl.'. Tegemist on ilminguga, mida indoeuroopa keeltes ei tunta. Sissejuhatav pilguheit soome keele laensõnakihtidele (balti, germaani, vene, rootsi, lapi) on igati põhjendatud, sest suur hulk tööski uuritavast sõnavarast on laenulise päritoluga.

Sõnatüüpe *-n* : *-ne-* (*kämnen*, gen. *kämnenen*, part. *kämmentä*) ja mitteverbaalsete kolme- ja enamasilbiliste *nA*-noomenite (*pähkinä*, gen. *pähkinän*, part. *pähkinää*) põhimaterjal pärineb "Nykysuomen sanakirja'st", kuid olulist lisa on leitud ka murde- ning vana kirjakeele sõnaraamatust, osalt mujaltki. Kogusummas on vaatluse all 34 *-n* : *-ne-* ja 219 *nA*-sõna.

Väitekirja põhiosa moodustavad kaks peatükki: 1) *kämnen*-tüüpi noomenid (Nomina vom Typ *kämnen*) (lk. 30–128) ja 2) *pähkinä*-tüüpi noomenid (Nomina vom Typ *pähkinä*) (lk. 129–370). Kummagi peatüki lõpus on üldistav kokkuvõte asjaomase sõnatüübi päritolu, morfoloogia, semantika ning häälikstruktuuri kohta. Peatükisiseselt on uuritav leksika jaotatud selle vanust ja päritolu silmas pidades kolme alarühma: 1) sõnad, mis on vanemad kui läänemeresoome algkeel, 2) läänemeresoome algkeelest pärinev leksika, 3) noorem kui läänemeresoome algkeelde ulatuv sõnavara. Kahe viimase rühma puhul on eraldi silmas peetud genuinset (autothonisch) ja laenulist sõnavara. Laensõnad on omakorda rühmitatud vastavalt päritolukeelele. Selline uurimuse ülesehitus on igati otstarbekas ja võimaldab otsitavat vastavast rühmast ka kergesti leida. Raamatu lõpus leiduv sõnaregister (lk. 414–440) juhatab aga üksiksõna kätte lehekülje täpsusega mis tahes soome-ugri keelest. Kümmekond keelendit on kirjas ka samojeedi keeltest. Töö lõpuosas leiduvad mitmesuguste lühendite loetelud ning üsna mahukas kirjandusloetelu paarikümnel leheküljel (lk. 380–401), mis viitab autori suurele lugemusele.

Nagu eespool märgitud, pole *kämnen*-tüüpi leksika soome keeles eriti ulatuslik (ainult 34 sõna), mistõttu loetlegem need siinkohal alarühmiti: 1) uurali v. soome-ugri päritoluga: *ien* 'ige (Zahnfleisch)', *joutsen* 'luik (Schwan)', *jäsen* 'jäse (Glieð)', *kämnen* 'kämäl (Handteller)', *muren* 'muru, raas (Krümel)', *tyven* '(tuule)vaikne (windstill)', *uumen* 'sisemus (das Innere der Erde u.a.)', 2) soome-permi päritoluga: *kyven* (gen. *kypenen*) 'säde; tuhk (Funke; Asche)', *kymmen* 'kümme (Zehn-, eine Menge von zehn)', *säen* (gen. *säkenen*) 'säde (Funke)', 3) soome-lapi ühissõnad: *ahven* 'ahven (Barsch)', *höyhen* '(udu)sulg (Feder)', 4) läänemeresoome sõnad: *huomen* 'hommik; homme (Morgen; der morgige Tag)', *iljen* '(lumeta) jää (schneefreies Eis)', *liemen* 'lamba esimene vill (erste Wolle des Lammes)'; *taimen*¹ 'meriforell (Grauforelle)', *taimen*² 'taim (Pflanze)', *terhen* 'uduaur (Dunst)', 5) balti laensõnad: *haven* (mitm. *hapenet*) 'juus (Haar)', *paimen* 'karjane (Hirt)', *siemen* 'seeme (Samen)', 6) germaani laensõnad: *haiven* (gen. *haivenen*, ka *haipenen*) 'karv; juus (Körperhaar; Kopfhaar)', *heven* (gen. *hepenen*) 'helves; juus (Flocke; Haar)', *hiven* (gen. *hivenen*, *hipenen*) 'osake (Teilchen)', *häiven* 'kuma; hingeaur (Schimmer; Hauch)', *kelven* 'kerge; õhuke kiht (leicht; dünne Schicht)', *ruumen* 'agan (Spreu)', *tuumen*¹ 'lehmaudar (Kuheuter)', *tuumen*² '(udu)sulg (Flaum, Feder)', 7) muud laenud: *aamen* 'aamen (amen, "wahrhaftig")', *sasen* 'süüd, vene pikkusmõõt (ein russisches Längenmaß)', *vuomen* 'maskeeritud aed loomade püüdmiseks (getarnter Fangzaun für Tiere)'. Kõigi nimetatud sõnade puhul on

jälgitud nende häälikulisi kujusid soome keeles ning paralleelvorde ligemais sugulaskeelis. Nii on sõnast *ien* (gen. *ikenen*) soome keeles võimalik ka *nA*-tüüp. Eestipärane *-n* : *-me* (*ige* : *igeme*) on kasutusel ka liivi, vadja ning osalt ka vepsa keeles. Seevastu *-n* : *-ne*- esinemuse piirkonnaks on märgitud soome, isuri, karjala, vepsa ja (tavalisest keeleliigendusest erinevalt) ka lüüdi keel.

Äratab tähelepanu, et tervelt pooltel sõnadel on vasted teistes läänemeresoome keeltes (*haiven*, *haven*, *heven*, *hiven*, *huomen*, *häiven*, *iljen*, *kelven*, *liemen*, *paimen*, *ruumen*, *siemen*, *taimen*¹ 'Salmo trutta', *taimen*² 'taim (Pflanze)', *terhen*, *tuumen*¹ 'udar (Euter)', *tuumen*² '(udu)sulg (Flaum, Feder)'). Üldiselt on nad olnud juba varem **-n* : **-ne*- tüüpi keelendid, kuid nende hulka ei saa S.-L. Hahmo arvates lugeda järgmisi sõnu: **haiv-/*haip-*, **hiv-/*hip-*, **kelv-*, **lemVnV*, **taime*² 'Pflanze' ja **tüm*² 'Danne', mis kõik tänapäevalgi on esindatud nii läänemeresoome keelte põhja- (soome, karjala) kui ka lõunarühmas (eesti). Õeldust järeldub, et sõnatüüp *-n* : *-ne*- haaras endasse ka uut leksikat, kujunes produktiivseks, kuid juba läänemeresoome algkeele faasis või varsti pärast seda minetas oma produktiivsuse.

S.-L. Hahmo arvates pole põhjust kõige vanematki genuiinset leksikat pidada *n*-sufiksiga tuletisteks, ja nagu juba A. Bussenius on 50 aastat tagasi (a. 1939) oma väitekirjas "Zur ostseefinnischen Morphologie: Stammesalteration im Ostseefinnischen" (lk. 67 jj.) arvanud, ei tule arvesse ka kahesilbiliste noomenite konsonanttüved. Tuletustüübi *-n* : *-ne*- korral ootaks sellele ka oma spetsiifilist semantikat, mida aga läänemeresoome algkeeles pole võimalik tuvastada. Sõnade *ien*, *jäsen*, *kämmen* puhul (kehaosanimetused) saab ju midagi ühist leida, kuid looma-kala nimetused *joutsen*, *ahven* on oma denotaatide poolest küll väga järsult erinevad. Deminutiivne algtäendus, mida seda laadi sõnadele on varem oletatud, puudub aga täielikult. Semantiline motivatsioon lubab aga siiski esile tõsta kaht tüüpi *-n* : *-ne*- sõnu: 1) tähendusega 'juus, sulg (Haar, Feder)' *haiven*, *haven* ja *heven*, mis tohiksid olla *höyhen*-keelendist motiveeritud, ja 2) tähendusega 'midagi väikest (säde, raas) (etwas Kleines, Funke, Krümel)' sõnad *hiven*, *kyven*, *ruumen*, *siemen*. Viimasele rühmale seisab tähenduslikult lähedal ka balti päritoluga *siemen*. Analogia teel suurenes see rühm läänemeresoome algkeeles lekseemidega *muren* ja *säen*.

Häälikustruktuuri ühisjoonena ilmneb kõigil *kämmen*-tüüpi sõnul teises silbis *e* ja sõnalõpuks *-en*. Vanadest sõnadest algavad kaks vokaaliga (*ien* ja *ahven*), ülejäänud konsonandiga. Suurima rühma moodustavad keelendid häälikustruktuuriga *CVVmen*. Esimeses silbis on kas pikk vokaal **ē* (*siemen* < **sōmen*), **ō* (*huomen* < *hōnen*), **ū* (*ruumen*, *tuumen*) või diftong (*paimen*, *taimen*¹, *taimen*²). Samasse skeemi mahuvad laensõnad *aamen*, *vuomen* ja ka *liemen*. Sõnus *kymmen* (< **kūmen*) ja *kämmen* (< **kāmen*) on geminaat *mm* sekundaarne, mis võib olla tingitud sellest, et reas *men*-sõnades (*huomen*, *paimen*, *ruumen*, *siemen*) on esimene silp pikk.

Sõnatüübi *pähkinä* analüüs oma 219 keelendiga võtab enda alla enam kui poole kogu raamatu mahust – 219 lk. (lk. 129–347). Nagu *kämmen*-tüübis on ka siin kogu aineistik jagatud rühmadeks lekseemide vanuse ja päritolu järgi. Näidete hulgas on soome üldkeelde kuuluvat leksikat, kuid eriti rohkesti leidub murdesõnu. Uurali või soome-ugri päritoluga *nA*-keelendeid on ainult neli: *huppana* 'lollepa (Dummkopf)', *savana* '(ukse)hing (Scharnier)', *sarvena* 'puusanukk, puus (Hüfthükel; Hüfte)', *tevana* 'põhjaõder (Rentier)'. Soome-

permi perioodist pärinevad *ihana* 'suurepärane (wunderbar)', *pähkinä* 'pähkel (Nuß)', *räppänä* 'rappen, suitsuauk (Rauchloch)'. Soome-volga ühisaega ulatuvad *omena* 'õun (Apfel)', *orpana* 'nõbu; sugulane (Vetter/Base; Verwandter)' jt. Soome-lapi ühissõnu on vaid üks: *kamana* 'ukse- või aknaraam (Rahmen von Tür oder Fenster)'. Läänemeresoome algkeele omasõnad on näit. *kipinä* 'säde (Funke)' ja *usina* 'usin (fleißig)'. Laensõnadest on balti päritoluga vaid *karsina* 'aedik, sulg (kleiner (Tier-)Pferch)'. Germaani päritoluga *nA*-sõnade hulka kuuluvad *akana* 'agan (Spreu)', *etana* 'tigu (Erdschnecke)', *murkina* 'hommikusöök (Frühstück)', *saakkuna* 'muinasjutt (Märchen)', *taikina* 'taigen (Teig)' jt. Soome keele genuinse sõnavara hulka kuuluvad *epana* 'väike laps (kleines Kind)', *heippana* 'kergemeelne naine (leichtsinnige Frau)', *pirpana* 'väike laps (kleines Kind)' jt. Vene keelest tulnud sõnade hulgas on nii vanemaid laene, nagu *akkuna* 'aken (Fenster)', *pakana* 'pagan (Heide)', *värttinä* 'värten (Spindel)', kui ka rohkesti nooremaid laene, näit. *arsina* 'arssin (Arschin)', *desjatiina* 'tessatin (Dessjatina)', *kuksina* 'puust piimanõu (hölzernes Milchgefäß)', *porkkana* 'porgand (Möhre)', *smetana* 'hapukoor (saure Sahne)' jt. Silmapaistvalt suur on rootsi keelest soome keelde jõudnud sõnade hulk, milledest siinkohal mainitagu vaid *fröökinä* 'preili (Fräulein)', *hamina* 'sadam (Hafen)', *kamuuna* 'suurtükk (Kanone)', *kriikuna* 'kreek (Kriechschlehe)', *kumina* 'kööme (Kümmel)', *lakana* 'voodilina (Laken)', *leijona* 'lövi (Löwe)'.

Nende sõnade ligem analüüs osutab, et *nA*-element ei saa ulatuda ajas kaugemale kui ainult läänemeresoome algkeelde. Lapi *kamana* võib olla otselaen soome keelest, sest teiste lähisugulaskeelte andmed viitavad hoopis lähtekohale **kama* või **kamaja* (< **kamaya*). Soome-ugri või uurali algkeelde ei lase end aga ükski sõna tagasi viia *nA*-sufiksilisena. Pealegi on võimalik, et praegu läänemeresoome ühissõnade hulka arvatud **iha*, **kama*, **ome-* ja **teval*tevä* on oma päritolult märksa nooremad. Suur hulk vanast sõnavarast võis läänemeresoome algkeeles olla siiski juba *nA*-lõpuline. 23 keelendist on aga üle poole, s.o. 13 selgelt laenulise päritoluga. Algkeele häälikustruktuuri jälgendavad täielikult *aivina*, *akana*, *arina*, *karsina*, *murkina*, *putina* ja *taikina*. *n*-element on kuulunud ka sõnadesse *etana*, *hamina*, *perhana* ja *saahkuna*. Rida *nA*-keelendeid on sellised, mille puhul sugulaskeeled lubavad rekonstrueerida pigem **neh*-lõpu. Sageli vastab soome *nA*-sõnadele mingi muu vorm, näit. on soome *pipana* vaste karjala keeles *pipparo*. Ka soome keele paralleelvormides pole *nA*-sufiks alati obligatoorne, näit. *hõmppänä/hõmppä*, *iippana/iippa*, *pirpana/pirpa* jt.

Vene laenudes on *n*-element üldiselt hästi säilinud, eesti ja vadja keeles ei pruugi aga mõnikord soome sõnadele üldsegi mitte vastata *nA*-lõpuline vorm.

Slaavi ja vene laene on soome keeles ühtekokku 67, kuid tervelt 22-l pole lähtekeeles sõna lõpuks *-na*, vaid ainult *-n*. Ka rootsi, saksa ja ladina laenude puhul on vaid väheste sõnade algkujus *-na*. Pealegi viljeleb soome keel *nA*-kujude kõrval ka *ni*-ga lõppevaid vorme, nagu *patruuni* 'padrun', *trakuuni* 'tragun' jt. Eesti keeles on selliseid *i*-tüvelisi sõnu märksa rohkem kui teistes lähisugulaskeeltes.

Oluline on asjaolu, et laenuandjais keeltes pole *-n(A)* mitte sufiks, vaid tegemist on osadeks lahutamata põhilekseemidega (Grundlexeme). Soome keeles on *-nA* omandanud sufiksi funktsiooni esmalt afektiiv-ekspressiivses sõnavaras. Uue sõna moodustamisel on seejuures sufiksile kaasnenuid ka

tüvesisene tuletus (stamminterne Ableitung). See võis ilmnedagi viiel eri moel: 1) taga- ja eesvokaalse sõnapaarina (*sarana* – *säränä*), 2) kvantiteedivaheldusena (*hupa* – *huppana* – *huuppana*), 3) esimese silbi vokaali vaheldusena (*perhana* – *pirhana*, *papana* – *pepana* – *pipana*), 4) kvalitatiivse konsonandivaheldusena (*kuikkana* – *kuippana*, *piittinä* – *piikkinä* jt.).

Kolme- ja enamasilbilised *nA*-sõnad on esmajoones substantiivid; adjektiive leidub vaid kaks: *usina* ja *ihana*. Viimase lähtekohaks, nagu osutab võrdlus isuri, karjala, eesti ja vadja keelega, on olnud *la*-line *ihala 'ilus'.

Mis puutub soome (ja karjala) nooremate *nA*-sõnade tähendusse, siis neil on olemas kindel semantiline motivatsioon. Enamikul neist on see negatiivse värvinguga. Ühtekokku saab autor 9 semantilistelt motiveeritud rühma: 1) tähendusega 'pisike': *ipana*, *pipana*, *papana* jt., 2) 'rumal, lihtsameelne': *heippana*, *huppana*/*huuppana*, *hõmppänä* jt., 3) 'aeglane, laisk inimene': *kõmppänä*, *hõmppänä*, *hõnttänä* jt., 4) 'joodik': *retvana*, *rätvänä* jt., 5) 'kergemeelne inimene': *heippana*, *reppana* jt., 6) 'köhn, kuivetanud olend': *kuikkana*, *kuippana*, *käppinä*, *kõppänä* jt., 7) 'vilets v. katkine ese': *kõmmänä*, *renkkana*, *lottana*, 8) 'lai, lame ese': *lättänä*/*lattana*, *lottana*, 9) 'haletsust või õrnust väljendavad': *pirpana*, *rehvana*, *reppana* jt. Siia kuuluvad taime-nimetustena veel *rätvänä*, *närvänä* ja *uuvana* 'Diapensia', milledest vähemalt viimane ei pruugi olla afektiiv-ekspressiivne sõna.

Häälikulise struktuuri poolest torkavad silma eriti laensõnad. Vene ja rootsi päritoluga keelendid on enamasti *inA*-lõpulisel, näit. vn *arsina*, *kuksina* jt., rts *apina*, *kumina* jt. Neile järgnevad arvuliselt *AnA*-lõpulisel, kuid ka *UnA*-, *enA*- ja *onA*-lõpulisel laensõnu kummastki keelest leidub.

Originaalkeele *nA*-lõpuga sõnad lubavad autoril jõuda otsusele, et kogu see *nA*-element läänemeresoome keeltes on laenulist päritolu. Sellele viitab muude hulgas ka seik, et *nA*-eelne vokaal teises silbis on suure varieeruvusega, näit. *pähkinä*/*pähkänä*/*pähkynä*, *kipinä*/*kipuna*. See ei luba mingit kindlat kahesilbilist sõnatüve tuletusaluseks eeldada.

Ilmselt on (*V*)*nA*-element olnud varem midagi moesufiksitaolist (eine Art Modesuffix), sest seda kohandati suuresti ka originaalkeele *n*-lõpuga sõnadele. Küsimusele, kas aga soome-karjala afektiiv-ekspressiivsõnade *-(A)nA* on sama sufiks kui läänemeresoome algkeele *nA, ei oska autor ühest vastust anda (lk. 369). Võimalik, et siin on oma mõju avaldanud nii afektiivse varjundiga laensõnad kui ka deverbaalsed *nA*-tuletised, mis oma olemuselt on teatavasti ekspressiivsed. Igatahes pole S.-L. Hahmo arvates võimalik pidada *kämnen-* ja *pähkinä*-tüüpi sõnu iidseteks soome-ugri või uurali algkeelde ulatuvaiks *-n* : *-ne*- või *nA*-lõpulisiks tuletisiks. Esimesed neist on keele põhilekseemid, teiste puhul on võõrsõnadest abstraheeritud *nA*-element ja hakatud seda viljelema sufiksi väärilisena.

S.-L. Hahmo väitekirja iseloomustab filigraanne käsitluslaad, mis ulatub iga üksiku *-n* : *-ne*- ja *nA*-keelendini. Samasse valdkonda kuuluvad kahtlemata ka soome *-r* : *-re*- ja *rA*-sõnad, samuti ka *-l* : *-le*- ja *lA*-keelendid. Nende ligemaks käsitlemiseks pakub S.-L. Hahmo uurimus head eeskju.

Paul A l v r e (Tartu)

**Terho I t k o n e n, ALOJA JA AIHEITA. VALIKOIMA
KOLMEN KYMMENLUVUN TUTKIELMIA (1959-1979).
THEMEN UND BEREICHE: AUSGEWAHLTE AUFSÄTZE.
FIELDS AND TOPICS: SELECTED STUDIES, Helsinki 1993
(SUST 216). LIII + 387 lk.**

Professor Terho Itkoneni 60-ndaks sünnipäevaks (sexagenarius die XXI mensis octobri anni MCMXCIII) ilmunud mahukas juubeliväljaanne on mitmeski mõttes ainulaadne. Selle põhiosa (lk. 1–329) moodustavad juubilari enda varem ilmunud kirjutised. Neid on ühtekokku kolmteist ja nad on publitseeritud 21 aasta jooksul ajavahemikus 1959–1979. Tiitellehe alapealkiri "Valimik kolme aastakümne uurimusi" on üsna tinglik, sest 21 aastat pole ju võrdne kolme aastakümnega. Pealegi esindab tugevasti vajaka jäävat aastakümnet vaid üksainuke kirjutis. 1960-ndaist aastaist pärineb 5 ja 70-ndaist aastaist 7 uurimust.

Juubeliväljaande juhatavad sisse õnnitlused üheksal leheküljel nii kodu- ja välismaistelt teadusseltsidelt kui ka kolleegidelt üle maailma. Nende hulgas on ka rida eesti soost teadlasi (P. Alvre, M. Hint, H. Keem, R. Kull, A. Künnap, H. Laanpere, E. Ross, T. Seilenthal, V. Uibopuu, A. Viires). Järgneb Pekka Lehtimäki pikem (35 lk.) fotodega illustreeritud ülevaade profi. T. Itkoneni teadlaseteest. Fotode hulgas on ka üks ajalooline võte Tartust, kus T. Itkonen on 1963. a. pildistatud koos akadeemik P. Aristega Tartu Toomemäel Inglisillal.

T. Itkoneni esivanemad pärinevad Ida-Soomest Savo murdealalt. Vanaisa L. A. Itkonen oli sündinud Kuopios, pastoriametit pidas aga Lapimaal Inaris. Tema pojast Toivo Itkonenist (1891–1968) (Terho I. isa) sai tuntud lapoloog, nooremast pojast Erkki Itkonenist (1913–1992) (Terho I. lell) aga rahvusvahelise kuulsusega fennougrist. Huvi emakeele vastu tekkis tulevasel uurijal juba koolipõlves. Helsingi Ülikoolis kuulusid T. Itkoneni ainevalikusse soome keel, soome-ugri keeleuurimus ja psühholoogia. Stipendiaadina kogus ta suviti kohanimedid, *pro grada* tööks aga materjali soome keele *suusk*-sõnapere kohta, millega sai hea koolituse välitöö alal. Sama teema laienes hiljem litsensiaaditööks "Suomen kielen suksisanastoa", mis ilmus eri raamatuna a. 1957. Ulatuslikul murdeainesel põhineb doktoriväitekirj "Proto-Fennic final consonants. Their history in the Finnic languages with particular reference to the Finnish dialects. I : 1. Introduction. The history of *-k* on Finnish" (1964, 287 lk.), mille kokkukirjutamiseks kulus autoril aega vaid kaheksa kuud. Traditsioonilise häälikuloo käsitluslaadi täiendavad selles strukturaallingvistilised tähelepanekud.

Uurimuse 2. osa on seni küll tervikuna veel ilmutamata, kuid lugejateni on sama teema jätkuna jõudnud siiski "Suomen ja eteläviron sandhiongelmia" (1975), mis tohiks erilist huvi pakkuda just eesti keele uurijatele.

Kursisolekut uuemate lingvistiliste uurimisvooludega näitavad ka T. Itkoneni paljud morfoloogia-, süntaksi- ja semantikaalased kirjutised, nagu "Mellakoihin vai mellakoihin?" (1957), "Erään partisiippityypin taustaa" (1969), "Syntaktisten vaikutusyhteyksien luonteesta" (1976), "Subject and object marking in Finnish" (1979), "Zur Semantik und Pragmatik der finnischen Demonstrativa" (1979), "Zur Bestimmtheit und Unbestimmtheit im Deutschen und Finnischen" (1980) jt. Vaatevälja avardamisele ajaloo ja arheoloogia liinis viitavad sellised uurimused, nagu "Aunuksen äänneopin erikoispiirteet ja aunukselaismurteiden synty" (1971) ja "Uudenmaan suomalaisasutus ja kielimaantiede" (1992). Esimeses kirjutises näitab T. Itkonen veenvalt, et karjala keele Aunuse murde taustaks on vepsa keel, teisest selgub aga, et Uusimaa murded on tekkinud edela- ja Häme murrete ning karjala keele ristumisest. Lapi keele tundmine on võimaldanud näha selle tihedat seost läänemeresoome algkeelest võrsunud põhjarühma keeltega (soome, karjala, vepsa). Aeg-ajalt on T. Itkonen teinud ekskursse teistegi sugulaskeelte alale. Nii on ta arvustuses "Unkarin etymologiset sanakirjat" (1973) esitanud väärtuslikke tähelepanekuid ungari keele etimoloogiliste sõnaraamatute kohta ja kirjutises "Ugrilaisten kielten karitiivista" (1992) käsitletud karitiivuse kategooriat soomeugrilisest aspektist vaadatuna.

T. Itkoneni põhiliseks huviobjektiks on olnud siiski soome keel, mida tõendavad ka väga paljud õigekeelsuskirjutised. Neid on aastate jooksul jagunud nii ajakirjadele kui ajalehtedele. Keskkel kohal on siin artikkel "Kielenhuoltomme tehtävistä" (1972). Laiale lugejaskonnale on mõeldud soome keele käsiraamat "Kieliopas" (1982; 5. trükk 1991). Lastekeelgi pole T. Itkoneni huvialast kõrvale jäänud. Sel teemal on ilmunud "Huomioita lapsen äänteistön kehityksestä" (1977) jm.

T. Itkoneni mahukas ja mitmetahuline teaduslik produktioon on tulnud õppetöö kõrvalt Helsingi Ülikoolis, kus ta enne pensionile jäämist jõudis töötada 33 aastat nii assistendina (1957–1964), dotsendina (1964–1965) kui ka professorina (1965–1989); kolmel aastal oli ta riikliku humanitaartoimkonna uurijaprofessor. Ühiskondlikkegi kohustusi on jagunud: pikka aega oli ta Kotikielen Seura (Emakeele Selts) esimees (1966–1991) ja ajakirja "Virittäjä" peatoimetaja (1980–1987). Ta on kuulunud ka keelettõlkade "Atlas Linguarum Europae" ning mitme teisegi väljaande toimetuskolleegiumisse.

Nagu eespool mainitud, võtavad T. Itkoneni 13 valitud uurimust raamatust enda alla üle 300 lk., kusjuures kirjutise keskmiseks pikkuseks tuleb u. 25 lk. Tegelik pikkus kõigub aga 11 ja 49 lk. vahel. Artiklid on esitatud kronoloogilises järjekorras. Nende valik on mitmekesine, silmas on peetud kõiki keeletasandeid ja sedagi, et lugeja saaks nüüd autori keskseist uurimisist, mis on laiali paisatud eri publikatsioonide veergudele, kerge vaevaga koondülevaate samade kaante vahelt.

Kirjutises "-siin vai -hin monikon illatiivissa?" osutab autor, et kontraheerunud sõnade mitmuse illatiivis kasutab kirjakeel paralleelselt käändelõppe -siin ja -hin, näit. *esteisiin ~ esteihin* (: *este* 'takistus'), *korkeisiin ~ korkeihin* (: *korkea* 'kõrge'). Kogutud statistilised andmed ajalehtedest (aastaist 1898–1899 ja 1958–1959) ning 170 üliõpilase küsitlusest tõendavad, et

vastupidi, kui esitatakse grammatikais, on nende varieerumine vaba ja et *hin-lõpu* esinemisvaldkond pole ulatuslikum *siin-lõpu* omast. Mõnedes sõnatüüpides (näit. *este*, *varas*) prevaleerib kindlalt *siin*-esinemus. Soome murded sellist illatiivi kahe käändelõpu paralleelset kasutamist ühes ja samas sõnas ei tunne. Läänemurdeis on üldiselt esindatud *-siin*, idamurdeis *-hin*. Kirjakeele paralleelsuses kajastub segatüüp. Seejuures on nende käändelõppude esinemissagedus protsentuaalselt sõnatüübiti ja üksiksõnutigi suuresti kõikuv. Vrd. *kauniisiin* 96 – *kauniihin* 4, *rikkaiisiin* 83 – *rikkaiihin* 17, *oppilaiisiin* 45 – *oppilaiihin* 55, *pimeisiin* 60 – *pimeihiin* 40, *vapaisiin* 52 – *vapaiihin* 48, *ohuisiin* 15 – *ohuihin* 85. Võõrsõna *revyisiin* 3 – *revyihin* 97 on peaaegu täielikult kohanenud soome ühesilbiliste omasõnade deklinatsiooniga.

Sandhiilmingud soome eri murdeis on vaatluse all uurimuses "Sananrajajsten äänneilmioiden synkroniaa ja diakroniaa", mille autor oli sellisena juba varem a. 1964 esitanud *lectio praecursoria*'na Helsingi Ülikoolis. Sõnalõpu *-k* esinemust (kadu, osaline või täielik gemineerumine) vokaali või konsonandiga algava keelendi ees näitlikustavad väitekirjast "Proto-Finnic final consonants" võetud kaardid.

Artiklis "Einige Fragen der urfinnischen Laut- und Formengeschichte" keskendub autori tähelepanu *a-*, *ä-*tüveliste karitiivide ja superlatiivide konsonanttüveliste vormidele (partit. *kalato(i)n/ta* : *kalato(i)n* 'kalatu', partit. *suurin/ta* : *suurin* 'suurim'). Probleemiks on siin *n-i* ees paiknev *i*, mida vokaaltüvelistes vormides pole (vrd. genit. *kalattoman*). H. Ojansuu järgi on *a*, *ä* > *i* toimunud esmalt komparatiivis (**sürempa* > *sürempi*), seejärel ka tüübis **kalattama* > **kalattami*, kust metateesi kaudu viis areng edasi **kalaftaim*-vormini. Põhimõtteliselt H. Ojansuu arvamusega segaparadigma võimalikkuse suhtes ühinedes täiendab T. Itkonen seda seisukohta vokaali *i* eelartikulatsiooniga (Vorartikulation), mis ühelt poolt viis dentaalkonsonantide palataliseerumisele (**makati* > **makat'i* >> *makasi* 'lamas'), teisalt aga labiaalkonsonandi ette tekkinud *i* kinnistumisele, nagu see tema arvates on toimunud ka sõnas **ülemä* > **ülemi* > **üle'mi* > *ülein*, millest juba läänemeresoome algkeeles kujunes *ülin* 'ülim'. Autori möödaminnes esitatud väide, nagu ulatuksid konsonanttüvelised vormid veel vaid lapi ja volga keeltesse (lk. 32), vajab siiski täpsustust. Nimelt on isegi samojeedi alal kindlaid märke selle kohta, et juba uurali algkeel viljeles vokaaltüvede kõrval ka konsonanttüvesid (näit. tuleb konsonantsest **al/na*-vormist lähtuda nii soome sõna *al/la* kui ka neenetsi samojeedi *ŋi/lna* 'all' puhul).

Järgnevas kirjutises "Zur Synchronie und Diachronie des ostfinnischen Palatalisation" on vaatluse all soome idamurrete regressiivse ja progressiivse palatalisatsiooni ilmingud, mis seostuvad sageli *i*-vokaali kaoga, näit. *mäh* (< *mäni*) 'läks', *valoša* (< *valoisa*) 'hele'. Progressiivse palatalisatsiooni erijuhuna võib mõnedes murrakutes kohata esinemust, kus eelneva sõna lõpus olnud *i* on avaldanud mõju järgneva keelendi alguskonsonandile, näit. *se anto* (< *antoi*) 'ahja' 'see andis kingi'. Mõnede palatalisatsioonijuhtude analüüsimisel võtab autor abiks moora mõiste, millele juba varem on tähelepanu juhtinud P. Ravila ja L. Posti. Karjala keele palatalisatsioonis näeb T. Itkonen vene keele mõju, mis tegelikult ilmnes tendentsis hääldada *i* nn. eelartikulatsiooniga (Vorartikulation).

Sõnade *sm etsiä*, *e otsida* ja *sm löytää*, *e leida* päritolusse püüab autor selgust tuua artiklis "Etsimisen ja löytämisen alalta". Verb *sm etsiä*, *e otsida* on

seni seostatud lapi *occât*-kujuga, mis pole aga fonoloogiliselt usutav. Lapi *occâ*- eelkäijaks on olnud **u₁lše-*, millele vastab sm *ute-* (vrd. frekventatiivne *udella* 'uudishimutseda, pärida' : *utelen*). *utea-verbi 2. infinitiiv ilmneb murdekujus *uten* 'täpselt, hoolikalt, põhjalikult'. Ka verbi sm *löytää*, e *leida* seostamine ungari samatähendusliku *lel*-vormiga (< soome-ugri **levdä-*) ei pruugi T. Itkoneni arvates olla paikapidav, kuigi otseseid fonoloogilisi vastuväiteid pole võimalik esitada. Ta eeldab pigem lähtekujuks **levtä-*, mis on kausatiivne tuletis verbist **leve-* : *lev-* 'lüüa'. Selle otsesteks järglasteks on sm *lyödä*, e *lüüa*. Täendusnihke kohta on ta leidnud paralleeli germaani keeltest: inglise *hit* 'lüüa' – norra, rootsi *hitta*, taani *hitte* 'leida'.

Artikli "Ovatko ääntenmuutokset vähittäisiä vai harppauksellisia?" kirjutamist on põhjustanud generatiivsesse lingvistikasse kinnistuda pürgiv tendents tulla toime minimaalse reeglistikuga, arvates ülepakkuvalt näiteks ka selged analoogiajuhud tavaliste häälikumuutuste hulka. Silmamaanõuetuseks (silmanääntämätömpu) nimetab ta T. Harmsi käsitlust *k*-hääliku samasugusest assimilatsioonist nii kahe sõna piiril kui ka sõna sees. See ei pea aga kuidagi paika, sest sõna sees on *ks*-ühend säilinud, sõna piiril aga assimileerunud (*-ks-* > *-ss-*). Autori käsutuses olev empiiriline materjal lubab väita, et häälikumuutused võivad olla nii hüppelised kui ka järkjärgulised. Viimased on aga eelmistest tavalisemad.

Karjala keele Aunuse murde vepsapärase joonte eri uurijad (A. Genetz, L. Kettunen, P. Ariste, R. E. Nirvi, H. Leskinen) on pakkunud välja erinevaid seletusi. Siinkirjutajale on tundunud tõepäraseimana P. Ariste arvamus, et "v e p s a keel on omal ajal levinud õige ulatuslikult - - -. Laadoga ja Äänisjärve vahelisel maa-alal on enamik vepslasi siirdunud karjala keelele. Karjala keele aunuse ehk livviku murdes on praegugi alal t u g e v v e p s a s u b s t r a a t" (sinne sõrendus – P. A.) (vt. ligemalt "Eesti rahva etnilisest ajaloost", Tallinn 1956, lk. 19). Võrrelnud kirjutises "Aunuksen äänneopin erikoispiirteet ja aunukselaismurteiden synty" üksipulgi Aunuse murde esinemust päriskarjala soome tüüpi meenutava astmehaldusega (näit. krjA *tiähti* : *tiähten* – krjP *tähti* : *tähen* 'täht' : 'tähe', krjA *ižändü* : *ižändän* – krjP *isäntä* : *isännän* 'isand' : 'isanda' jts.) ja teistegi foneetiliste ilmingutega, jõuab T. Itkonen arheoloogiagi andmeid arvestades järeldusele, et kui lüüdi puhul saab rääkida kahe keelevormi proportsionaalsest segunemisest, siis "Aunuse murrakud põhinevad tõelisel vepsa substraadil" (lk. 142). Oluline on seegi tõsiasi, et need naabruses paiknevad rahvad kasutavad oma keele kohta veel praegugi ühist nimetust, kõnelgu nad siis *livvikse* (Aunuse murde kasutajad) või *l'üdikis* (lüüdilased) või *l'üüd'ik's*, *l'üd'ik's* (põhja- ja keskvepslased).

Kirjutises "Historiantakaiset Häme ja Suomi kielentutkijan näkökulmasta" selgitab autor ennekõike soome murrete omavahelisi suhteid, kuid esitab uue nägemuse ka läänemeresoome algkeele kohta. Tema arvates pole enam võimalik rääkida kahest peamurdest, vaid neid on olnud vähemalt (ainakin) kolm: edela-, kagu- ja põhjamurre (lk. 170). Soome edela- ja Häme murde erinevuste kujunemine on sõltunud osalt lahetaguste mõjude erinevast tugevusest, osalt spontaanseist uuendusist (lk. 174).

Partsiaalobjekti, -subjekti ja -predikatiivi olemuse selgitamisel tuleb partitiivi kõrval arvestada nende lauseliikmete kasutamist ka nominatiivis ning genitiivis (akusatiivis). Mitmeplaanilises uurimuses "Erään sijamuodon

ongelmia" liigitab autor objektlaused (*löysin lasin* 'leidsin klaasi', *löysin lasit* 'leidsin klaasid' jne.) vastavalt sellele, kas tegemist on resultatiiv-, irresultatiiv-, resultatiiv-irresultatiiv- või kvaasi-resultatiivverbiga. Viimati mainitud võimalust illustreerib näit. lause *Kymi yhdistää Päijänteen mereen* 'Kymi (jõgi) ühendab Päijänne (järve) merega'. Kaasates ergatiivimõiste, käsitleb T. Itkonen soome subjekti ja objekti probleeme veel teiseski kirjutises "Subject and Object Marking in Finnish". Tüüpnäidete arv on selles viidud maksimumini, neid on ühtekokku 74.

Süntaksi valdkonda kuulub ka kirjutis "Syntaksisten vaikutusyhteyksien luonteesta". Selles on muude hulgas analüüsiobjektiks lausekonstruktsioonid *Luulin sen talon jo myydyn* 'Arvasin selle maja juba müüdüd olevat', *Sen hedelmän sanottiin olevan persikka/persikan* 'See puuvili öeldi olevat virsik' jts.

Uurimuses "Karjalais-suomalainen suksiretki" on vaatluse all vene sõnal *potošva* 'tald; tallaalune' põhinevad idasoomelised (parema jala) suusa nimetused *potasma*, *potasva* jt. Selle laensõna häälikuliste variantide kujunemises eraldab T. Itkonen ühtekokku 5 etappi: 1) *potasva*, 2) *potasma* (milles $v > m$), 3) *potaska*, *potakka*, 4) *pätäsk/ä*, *-ö*, *pätäkkä*, 5) pättävä; *latakka*, *lotaska* (< *lotakka* + *potaska*). Autori varasem seisukoht, nagu oleks *potasma* karjala verbi *potata* 'lükata; põtkata' tuletis, on seega osutunud paikapidamatuks.

Aastail 1967–1972 kogus T. Itkonen intensiivselt materjali lastekeele kohta ja avaldas sel teemal mitmeid kirjutisi. Selles raamatus kordustrükina toodud artiklis "Huomioita lapsen äänteistön kehityksestä" jälgib autor nii vokaal- kui konsonantfoneemide kujunemist lapse esimesil eluaastail. Viimase häälikuna ilmus T. Itkoneni pojal *r*. Selle eelkäijaiks olid spirandid γ , δ , θ või *l*. Samasuguseid tähelepanekuid on muide tehtud ka eesti laste kohta.

Raamatu lõpus on kirjandusloetelu ja omaette lisana 45 leheküljel T. Itkoneni publikatsioonide bibliograafia aastaist 1941–1993. Selle on koostanud Jaakko Anhava.

Terho Itkoneni juubeliväljaandega "Aloja ja aiheita" on fenno-ugristikaalane kirjandus täienenud väärtusliku teose näol, mille rikas ja mitmekülgne ainekub lubab ennustada talle vilgast kasutamist.

Paul Alvre (Tartu)

Marje Joalaid, LÕUNAVEPSLASED JA NENDE VAIMNE LOOMING. Magistritöö, Tartu 1994. 169 lk.

---

29. XII 1994 kaitses Marje Joalaid Tartu Ülikoolis magistriväitekirja teemal "Lõunavepslased ja nende vaimne looming". Oponeerisid filoloogiadoktor P. Alvre ja ajaloodoktor A. Peterson.

M. Joalaid väitekirja koosneb 14 varem ilmunud kirjutisest, millele on lisatud kokkuvõte ja ingliskeelne resümee (kõik kokku 169 lk.). M. Joalaid on väga pika aja jooksul, juba üliõpilaspõlvest peale tundnud suurt huvi vepslaste ja nende omalaadse vaimuloomingu vastu. Seepärast on täiesti ootuspärane, et magistritöögi on sellelt alalt. Siinkohal tuleb rõhutada, et M. Joalaid teaduslik produktioon on märksa ulatuslikum kui ainult väitekirja kaante vahele koondatud artiklid. Mõningase ettekujutuse saab lugeja sellest töö kokkuvõttele lisatud kirjandusloetelust. Selles on muude hulgas mainitud ka läänemeresoome rahvaste vanasõnakogumik "Proverbia Septentrionalia" (Helsinki 1985), mille koostamisega oli seotud ka M. Joalaid.

M. Joalaid juhib magistritöö alguses põhjendatult tähelepanu sellele, et kuigi ta on uurimiseks ära kasutanud kogu olemasoleva materjali, "on varem ilmunud sedavõrd vähe, et töö põhineb autori enda kogutul" (lk. 4). Üldse on töö mitmetes osades ainekäsitus esmakordne, mis tõstab kahtlemata uurimise väärtust. Ainult vepsa kohanimede ja vanasõnade alal on viimasel ajal ilmunud rida muidki töid, Kesk-Vepsa kohanimeuringud (I. Mullonen) on suurelt osalt kulgenud aga ajaliselt paralleelselt M. Joalaid Lõuna-Vepsa toponüümide uurimisega.

Magistritöö haare on avar. Autor alustab ülevaatega lõunavepslaste asualast ja kohanimedest ning lõpetab kombestiku ja sõnavaraga. Teatud määral pöörab ta tähelepanu ka materiaalsele kultuurile (elamud), kuid detailse käsitluse objektiks on ikkagi lõunavepslaste vaimulooming. Uue momendina rõhutab autor ise asjaolu, et vaatluse all pole mitte mingi üksiknähtus, vaid kogu lõunavepslaste vaimulooming tervikuna (lk. 4).

Teatavasti avastas vepsalased teadusele soome päritoluga Peterburi akadeemik A. J. Sjögren alles 1824. aastal. Ta tõestas esimesena, et vene kroonikate tsuudid on omaette rahvas, kelle keel erineb teistest läänemeresoome keeltest. A. J. Sjögreni jälgedes käisid möödunud sajandil eelkõige soome keeleuurijad ja vene etnograafid. Mainimist leiab ka ungarlase Ch. E. Ujfalvy vepsa keele grammatika (1875), mille ta koostas E. Lönnroti ja A. Ahlqvisti materjalide põhjal. Käesoleva sajandi teise poolde jõudes jagab autor tunnustust eesti uurijaile (P. Ariste, T.-R. Viitso, A. Peterson, P. Palmeos, A. Kährik, K. Salve).

Vepslased on väikesearvuline läänemeresoome rahvas, kuid M. Joalau arvates pole võimatu, et nende asuala on lõunas ulatunud märksa kaugemale, kuni Volga ülemjooksuni, puutudes kokku merjalaste ja krivišite aladega. Vepslasi tõrjusid oma põlissaladelt välja suured rajatavad kloostrid, mille ümber tekkis vene asustus. Näitena selle kohta mainib M. Joalaid Tihvini ja Kirillo-Belozerski kloostrid.

Vepsa külanimede uurimisel tuleb arvestada nii suulist kui ka kirjalikku traditsiooni. Lõuna-Vepsa küladel, mis paiknevad üldiselt külarühmadena – külastutena, on tavaliselt kolm nime: vepsa nimi, sellele vastav vene nimi kohalikus keelepruugis ja veel ametlik vene nimi. Kaugeltki kõikidel vepsa kohanimedel pole vene vasteid. Oikonüümide kõrval on venekeelne nimi eelkõige hüdronüümidel, mikrotoponüümidel aga väga harva. Vepsa nimede mugandamisel vene keele süsteemi on toimunud foneetilised muutused. Suurim rühm venekeelseist kohanimedest (1/3) on siiski sellised, mis on tõlked vepsa keelest. Osalise tõlkega on u. 1/4. Neis on tavaliselt tõlgitud nime determinant, atribuut on aga jäänud tõlkimata.

Omades vepsakeelseis kohanimedes prevaleerib soomeugriline keeleaines, nagu näit. mikrotoponüümides *korgedmägi* (milles *korged* 'kõrge' + *mägi*) või *l'epoja* (milles *l'ep* 'lepp' + *oja*). Laplaste kunagisele asualale niigi lõunas kui praegusel Lõuna-Vepsa territooriumil viitavad *lap*-komponendiga nimed, nagu *лараjár'v* (vn Ланозеро) ja *лаpusкяр'v* (vn Ланокое). Lapi etimoloogia on M. Joalaid esitanud kümnekonnale kohanimele, kuid nagu ta ka ise märgib, on neid tõenäoliselt rohkem. Kohanimede põhjal on püütud leida jälgi vanadest kontaktidest isegi permi rahvastega (komidega ja udmurtidega), kuid see pole kindel. Kõige uuem kiht lõunavepsa kohanimedes on vene päritolu toponüümid. Võrdlus 1496. aasta katastriraamatu kohanimedega osutab, et siis polnud veel ühtki vene päritolu nimega vepsa küla. Tänapäeval võib kohanime komponendiks olla ka kristlik eesnimi. Nende esinemine nii oikonüümides, hüdronüümides kui ka viljelusnimedes on ootuspärane. Omapärane on genuiinsete hüüdnimede leidumine praegustes venekeelsetes perekonnanimedes. Suur osa neist on kunagised looma- või linnunimetusekuljuselid hõimunimed.

Lõuna-Vepsa kohanimede ja antroponüümide uurimine oli seni söötis seisnud ala. M. Joalau magistritöösse kaasatud kolm uurimust on selles liinis teedrajavad.

Vepsa rahvaluule uurimisele on magistritöös pühendatud samuti mitu kirjutist. Vaatluse all on nii lõunavepslaste usund, kombestik kui ka vanasõnad. Eraldi on jälgitud veel vepslaste põllundust ja sellega seotud sõnavara.

Aastal 1982 avaldatud kirjutisest "Vepsa rahvaluule kogumisest Eestis" saab lugeja teada, et aastast 1974 alates on KKI rahvaluulesektoris talletatud kõiki vepsa folkloori žanre tähelepanuväärsel hulgal (120 t. helilindistusi, 1000 lk. käsikirjalist teksti). Erilist tähelepanu on pööratud vanade laulude ja muinasjuttude kogumisele. Suurem osa materjalist kuulub usundi ja kombestiku valdkonda. Kuni viimase ajani on vepslastel säilinud rahvakalendri ja inimese elu tähtpäevadega seotud kombed.

Vana kombetalituse juurde on kuulunud ka nõiad. Neidki võib Vepsamaa külates veel kohata. Haigustest ravida oskavad küllaltki paljud. M. Joalaid kirjeldab tavadest ja kommetest üksikasjalikumalt uue maja ehitamisega ja sinna elama asumisega seotud rituaale. Tänapäeva inimest

üllatab põhjendus, miks maja ei tohi ehitada teerajale ega põllupeenrale – see segavat vastavaid haldjaid. Sobiv koht tuleb haldjailt kui maaomanikelt peenrahaga "välja osta". Et keegi uude majja sissekolimist ei näeks, tuleb seda teha öösel või koiduajal. Kõige esimesena lastakse sisse kukk, kelle tegevuse järgi ennustatakse elu uues majas.

Vepslastele nagu teistelegi läänemeresoome rahvastele on olnud omane animistlik maailmavaade. Kogu loodus oli hingestatud, kõikjal haldjad-kaitsevaimud, keda on nimetatud isadeks ja emadeks (*ižand* ja *emag*). Vepslaste haldjad on siiski mõneti isevärki olendid, sest nad elavad koos perekonniti: peremehel ja perenaisel on ka lapsed.

Ka vepsa rahvakalendri tähtpäevadega seotud mitmesuguste uskumuste ja kommete kohta on M. Joalaid andnud oma uurimuses hea ülevaate. Huvitav on jõulusantide (*kul'ikod*) kohta käiv kirjutus, mille aluseks on 60 teksti magnetofonilintidel u. 70 informandilt. Jõulusandiks võis minna igaüks, lapsest kuni vanainimeseni. Kõige rohkem on käinud noorsugu, sageli ka abielunaised peaaegu vanaikka välja. Erinevalt eesti mardi- ja kadrisantidest vepsa jõulusandid ei laula. Kuid tantsitakse ja tehakse mitmesuguseid vigureid. Varem maskeeriti end kureks, karuks või kahe-kolmekesi ka hobuseks. Nõe või saviga määritud nähti välja nagu kuradid, kuid nii sümboliseeriti ka surnut. Surnumaskeeringuga püüti teisi hirmutada. Näiteks veeti surnu juurde hüvastijätusuudlust andma see, kes kõige rohkem kartis. Tänapäevaks on aga kogu protseduur muutunud enam-vähem heatahtlikuks naljatamiseks, millest võtavad osa ka lapsed.

M. Joalaid on püüdnud jõulusandi nimetust *kul'ik* etümologiseerida, leides sellele vasteid komi keelest, kus *kul'* tähendab paha vaimu, veehaldjast. Komi sõnal on aga omakorda vasteid teisteski soome-ugri keeltes.

Hinnatav on M. Joalau uurimus "Vepsa ja karjala keele ühistest vanasõnadest". See on magistritöös üks pikemaid (22 lk.). Uurimusele lisab kandvust asjaolu, et võrdlevalt on välja selgitatud 1) üldläänemeresoomelised vanasõnad, 2) vepsa vanasõnad soome, eesti ja vadja vastetega, 3) vanasõnad soome, eesti ja liivi vastetega, 4) vanasõnad soome ja eesti vastetega, 5) vanasõnad soome ja vadja vastetega, 6) vanasõnad eesti ja vadja vastetega, 7) vanasõnad eesti ja liivi vastetega, 8) vanasõnad soome vastetega, 9) vanasõnad eesti vastetega, 10) vanasõnad vadja vastetega, 11) vanasõnad vasteteta teistel läänemeresoomlastel. Kõigil juhtudel on silmas peetud ka vene, läti, saksa ja rootsi vasteid. Esitust illustreerib rida tabelleid. Tabelid, skeemid ja fotomaterjal aitavad otstarbekalt näitlikustada mitut muudki magistritöö osa.

Kirjutisest vepsa põllunduse ja sellega seotud sõnavara kohta selgub, et viimases on säilinud märgatavalt palju vana. 50 sõnast on peaaegu pooled (24) genuiinsed. Muud pärinevad balti, germaani ja slaavi keeltest.

Lõuna-Vepsa murde omapära iseloomustab magistritöö autor mõnede tüüpiliste joontega (tuleviku suffiks *-škand-*, lõpu- ja sisekadu jne.). Siinkohal soovinuks küll retsensent näha rohkem neid jooni, mis eraldab Lõuna-Vepsa murret muust vepsa keelealast, näit. kasvõi pikad vokaalid järgsilpides, mida mujal üldiselt ei tunta.

Kirjandusloetelud magistritöö eri osade juures on pikad ja üldiselt ammendavad, mis osutavad autori suurt lugemust.

Paul Alvre (Tartu)

**Reet K a s i k, VERBID JA VERBAALSUBSTANTIIVID
TÄNAPÄEVA EESTI KEELES. TULETUSPROTSESS JA
TÄHENDUS, Tartu 1994 (Dissertationes Philologiae Estonicae
Universitatis Tartuensis 5). 59 (+276) lk.**

Reet Kasiku doktoriväitekirja moodustavad tema järgmised ilmunud või ilmumas olevad eesti- ja soomekeelsed uurimused (kokku 276 lk.):

- (1) **Verbide ja verbaalsubstantiivide tuletusvahekorrad tänapäeva eesti keeles.** Keele modelleerimise probleeme 5, Tartu 1975. 162 lk.
- (2) **Verbaaladjektiividest.** Keel ja Kirjandus 1978, nr. 9. 3 lk.
- (3) **Eesti keele tuletusõpetus II. Verbituletus,** Tartu 1990. 44 lk.
- (4) **Eestin ja suomen verbinjohto.** Sananjalka 31, Turku 1989. 12 lk.
- (5) **Derivatiivsetest laenudest. u-liitelised verbid eesti ja soome keeles.** Keel ja Kirjandus 1991, nr. 8. 11 lk.
- (6) **Viron ja suomen sananjohdon vertailua,** Oulu 1992. (Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 35.) 9 lk.
- (7) **Denominaalsed kausatiivid eesti ja soome keeles.** (Ilmub ajakirjas Virittäjä 1995. 15 lk.)
- (8) **Verbiderivatsiooni rekursiivsusest eesti keeles.** Minor Uralic Languages 1995. 9 lk.
- (9) **Denominaalsed olemisverbid eesti keeles.** (Ilmub ajakirjas Keel ja Kirjandus 1995. 12 lk.)

Neile on lisatud eraldi trükis (59 lk.), mis koosneb eelkõige loetletud uurimuste lühikokkuvõttest (lk. 4 – 26) ja uurimuste (7) – (9) tekstidest (lk. 27 – 56).

Vaatlusalused uurimused käsitlevad verbide ja verbaalsubstantiivide tuletamist tänapäeva eesti keeles ning eesti ja soome keele tuletussüsteemi kontrastiivset analüüsi. Uurimused on ilmunud või ilmumas autoriteetsetes Eesti ja Soome väljaannetes. Tööd moodustavad kahtlusteta sisulise terviku, sest nende aluseks on ühtne teoreetiline kontseptsioon ja selle põhjal välja töötatud meetodika, nimelt generatiivse semantika põhimõtted. Analüüs katab tervikliku ja eesti keele struktuuri seisukohalt keskse valdkonna – noomenite ja verbide derivatsiooni. Uurimuste kokkukuuluvust ja vastastikust seotust peegeldab juba ka uurimuste pealkirjastik ning eriti selgesti lühikokkuvõte.

Reet Kasik osutab veenvalt, kuidas sõnatuletuse paiknemine grammatika ja leksikoloogia piirimail mõjutab tuletise tähendust ja kasutamist. Verbide ja neist tuletatud noomenite tuletusvahekordi analüüsisivas monograafias (1) eristas ta esmakordselt ainult sõnaliiki muutva predikaatnominalisatsiooni ning predikaadi ja tema argumentide süntaktilis-semantilisi suhteid peegeldava

argumentnominalisatsiooni. Uurimistulemuse püsiväärtust kinnitab näiteks see, et tänaseks on selline analüüs omaks võetud ka soome derivatsiooniuurimustes ja mainitud monograafiale ning muudele Reet Kasiku artiklitele on oma teaduslikes töödes korduvalt viidanud soome arvestatavad derivatsiooniuurijad (Mauno Koski, Päivi Rintala, Alpo Räisänen, Leena Kytömäki).

Esmakordselt eesti grammatikauurimise ajaloos on autor andnud täieliku ülevaate eesti keele verbituletuse süsteemist. Lähtumine universaalsest semantilisest süvastruktuurist on võimaldanud usutavalt esile tuua analoogiaid verbaalsete noomenite ja denominaalsete verbide tuletusprotsessis. Kõnealune meetodika on olnud ka sobivaks objektiivseks lähtekohaks eesti ja soome keele verbituletussüsteemide võrdlemisel ning võimaldanud autoril teha veenvaid järeldusi kahe lähedase sugulaskeele sarnasuste ja erinevuste kohta.

Komplekti kuuluvate üksiktrükiste kohta ütleksin veel järgmist. See Reet Kasiku 1975. aasta monograafia (1) põhiidee, et on olemas kaks nominalisatsioonitüüpi – predikaatnominalisatsioonid ja argumentnominalisatsioonid – on tänaseks näiteks soome sõnatuletusuurijate poolt üsna üksmeelselt omaks võetud. Kõik soome derivatsiooniuurijad on oma töödes sellele viidanud ja verbaalnoomenite sellist jaotust peetakse täna iseenesestmõistetavaks. Viitan Soomele sellepärast, et Eestis ei ole sõnamoodustuse teoreetiliste probleemidega peale Reet Kasiku eriti keegi tegelnud, kaugemate keelte derivatsioonisüsteemid on aga liiga erinevad, et neil meie teoreetiliste probleemidega eriti palju ühist oleks. Nii et kuigi vana, ei ole see monograafia kaugeltki unustusse vajunud ega oma aega pidama jäänud.

Kuigi Reet Kasiku 1990. aasta lühimonograafia (3) ilmus ülikooli õppevahendite sarjas, ei ole ta algselt õppevahendiks kirjutatud. Tegemist on originaaluurimusega, mitte mingi kokkuvõtte, ümberjutustuse või kombinatsiooniga varasematest uurimistöödest nagu tavaline õppevahend. Eesti verbituletust ei ole enne Reet Kasikut keegi uurinud, ka mitte mõne üksiku sufiksi tuletisi. Eeskujuna ei ole kasutatud ka mõne teise keele kirjeldust, vaid nii teooria, kirjeldusviis kui tähendusrühmad on Reet Kasiku enda välja töötatud. Õppevahendina avaldati see hiljem, kui selgus, et eesti keele teadusliku grammatika ilmumine jääb aastateks venima.

Reet Kasik oli esimene ja on siiani ainus eesti derivatsiooniuurija, kelle huvi ei ole keskendunud mitte niivõrd olemasolevate tuletiste kogumile, kuivõrd grammatilistele protsessidele, mis tuletiste moodustamist juhivad. Tänu sellele annavad väitekirja kuuluvad uurimused olulist lisateavet eesti keele grammatilise süsteemi funktsioneerimisest. Õnnestunult valitud teoreetiline baas on võimaldanud esmakordselt esile tuua ja kirjeldada derivatsiooni süntaktilis-semantilist olemust.

Ago K ü n n a p (Tartu)

Helmi Neetar, DEVERBAALNE NOMINAAL- TULETUS EESTI MURRETES, Tallinn 1994, 246 lk.

Eesti Keele Instituudi juhtteadur Helmi Neetar kaitses 14. juunil 1994 Tartu Ülikoolis doktoriväitekirja teemal "Deverbaalne nominaaltuletus eesti murretes". Oponeerisid filoloogidoktorid P. Alvre ja A. Laanest.

Töö põhiosale, mis sufiksitate kaupa on koos kokkuvõttega jagatud 21 peatükki, eelneb lühike sissejuhatus (lk. 4–9). Sellest selgub, et tervikülevaate eesti tuletussüsteemist on seni andnud ainult F. J. Wiedemann oma grammatikas (1875). Eesti kirjakeele teaduslik grammatika, mis hõlmab ka derivatsiooni, oli alles ilmumata. Kirjakeele derivatsiooni (sünkroonse) uurimisega on siiski tegeldud ja murdekeelegi tuletusprobleemidele on pühendatud üksikkirjutisi.

H. Neetari käesolev uurimus hõlmab eesti murdederivatsioonist vaid üht tahku – deverbaalset nominaaltuletust, jättes kõrvale denominaalse päritoluga substantiivid ja adjektiivid. Tegelikult ei hõlma praegunegi deverbaalse tuletuse osa kõiki sufikseid, vaid u. 30-st kõnesse tulevast ainult 19 (arvestamata seejuures allomorfe). Need on alfabeetiliselt järjekorras *k, kA, kAs, l, ld, lik, mik, n, nA, nd, ndAne, ndik, ndVs, ng, nik, r, rd, sk, ts*. Paljude (liit)sufiksitate koosseisu kuulub *k-* või *n-*element.

H. Neetari uurimuse üheks eesmärgiks on välja selgitada, kuidas saab rääkida verbi ja derivaadi otsesest tuletusseosest $V \rightarrow N$. Mõnikord on selline tuletusseos piiratud või puudub koguni. Valmistuleti on võidud laenata nii eesti kirjakeelest kui ka mingist muust keelest. Eesti keeles puuduv tuletusalus võib olla olemas mõnes lähisugulaskeeles. Seejuures saab rääkida diakroonselt tuletusseosest $V \rightarrow N$. Ekspressiivseil sõnul on oma tuletusmall, mis võimaldab vajaduse korral saada nii verbi kui ka noomeni (näit. *kohisema, kohin*). Mõnikord eksisteerib mitu sobivat tuletusalust. Autor rõhutab, et töös rakendatud tuletussuund $V \rightarrow N$ võib diakroonselt olla otse vastupidine.

Deverbaalsete tuletussufiksitate päritolu ja kujunemise jälgimine kuulub samuti töö ülesannete hulka. H. Neetar on küllaltki õnnestunud sünteesinud deskriptiivse, võrdlev-ajaloolise ja keelegeograafilise meetodi. Üsikasjus ja vahel ka põhiküsimustes on eri autorid sageli erinevatel seisukohtadel, esitades lausa vastakaid arvamusi. Töö sissejuhatavas osas soovinuks kuulda sellest ligemalt. Praegu piirdub väitekirja autor ainult mõnede eesti ja soome uurijate loetlemisega, häid ideid olevat saadud ka vene autoreilt.

Statistiline aspekt, mis praegu töös täielikult puudub, oleks tulnud uurimusele kasuks. Sufiksiesinemuste absoluutarvud ja protsendid võiksid olla seda laadi uurimuse koostisosaks.

Sufiksi häälikkoosseisu mõjutavad mitmesugused analoogiad, palju on ka juhutuletisi. H. Neetar peab lisahäälikuga sufiksit põhjendatult variandiks (allomorfi), püüdes välja selgitada selle tekkepõhjust. Nominatiivse sõnavormi absolutiseerimisel võib konstateerida arvukalt nulltuletisi (nende hulgas ka *lõhverd* ja *lõhverdama*). Et lõpukao tõttu puudub praegu nominatiivis tüvevokaal, arvestab töö autor peale nominatiivi ka genitiivi, seega *lõhverdama* → *lõhverd, i*. Sellist diakroonia ja sünkroonia ühitamist tuleb aiva tervitada. Tegelikult näeme siin sufikseid oma algupärasemal kujul vaid obliikvakäändeis, kus neile järgnev käändelõpp on olnud kaitseks kulumise vastu.

Tuletusaluste verbide esitamisel teeb H. Neetar paratamatult kompromissi diakroonia ja sünkroonia vahel, et tagada ülevaatlikkust. Et murdekeeles eksisteerivad erinevused nii muuttüübis kui ka tüvevokaalis, tuleb osutada ka algsemat tüvevokaali (*o > *u*; *ü > *i, u*). Igati põhjendatud on verbide jagamine tüüpidesse tüvevokaali piires. *a-, ä-*tüvede puhul on *AiŃA-verbid (*lũkkama* < *lũkkũĩĩ- ja *viskama* < *viskũĩĩ-) viidud õnnestunult üle kontraheerunud verbide rühma (*lõikama* < *leikkũĩĩ jt.). Pärast sisekadu on kontraheerunud verbide hulka siirdunud ka kahesilbilised astmevahelduslikud *a-, ä-*sõnad (*keerama* < *kertũ : *keera-*).

Sufiksiartiklite hulgas (kokku on neid 19) leidub pikemaid ja lühemaid (0,5–40 lk.), mis sõltub suurel määral tuletiste hulgast ja lahendust vajavaist probleemidest. Tavaliselt on artiklis neli põhiosa. Tuletiste rühmitamisel on autor lähtunud semantikast (erinevad tähendusrühmad) või vormiküljest (erinevad tuletusliited), harvemini sõnaliigist (verbaalsubstantiiv/adjektiiv). Sufiksiartikli sünteesivast osast selgub tuletusrühmade üldlevila, sufiksi häälikkoosseisu varieeruvus ja selle põhjused. Sufiksi päritolu ja kujunemise jälginine eesti keeles kuulub samuti autori vahetute ülesannete hulka. Keeleajaloolises osas on ta aga üldiselt piirdunud põhiteostega (Lehtisalo 1936, Laanest 1975, Hakulinen 1979).

Pisut ette rutates konstateerigem, et uurimuse autor on kõigi püstitatud ülesannetega hästi toime tulnud.

Analüüsita murdeaines pärineb põhiliselt endise Keele ja Kirjanduse Instituudi murdearhiivist, kusjuures on arvestatud nii murdekartoteeki, -tekste kui ka häälikulisi ja morfoloogilisi ülevaateid.

Sufiksiartikleist on pikim esimene: *k*, millel on neli allomorfi (*ak/äk, dik, (i)k, ük*). Genitiivis esineb *k*-sufiks 5 eri kujul (*CA, Ce, Ci, Cu (Co), Cũ*). Sel sufiksil (*kkA) on vasteid kogu uurali keelkonnas. Mõned keeleteadlased peavad iseseisvaks sufiksiks *ik*-sufiksi allomorfi *dik* (*joo(ma) + ik* → *joodik*). Derivaadis *da + ik* (*pimedik*) kuulub aga *d* kahtlematult tuletustüve. H. Neetari seisukohaga, et näit. *rõõvik*-juhul (tuletis verbist *rõõvima*) pole võimalik eristada iseseisvat *ik*-sufiksit, võib ühineda. *k*-deverbaalide rühmitamisel võtab autor aluseks morfoloogilise printsipi, tuletustüved: ühesilbilised verbitüved, *a/ä-, e-, i/ü-* ja *u*-tüvelised verbid. Rühmasisene grupeering lähtub aga semantikast: tegevus, olendi- resp. isikunimetused, eseme/vahendinimetused, tegevuse tulemus ja tegevusobjekt/koht. Detailsele käsitlusele viitab seegi, et verbaalsubstantiivide kõrval pole verbaaladjektiividegi unustatud (*keedik* 'allikaline maa' jt.).

Et ühesilbilistest verbitüvedest tuletatud *k*-deverbaale esineb eesti keeles piiratud hulgal, vaatleb autor neid kõiki ridamisi ühekaupa: *jook, jääk, käik* (genit. *käigu/käigi*), *luuk* : *loogi* ('*looma*) '(enne ahjupanekut) leivapätsi

silumisel tekkiv kirme', *lõök, müük, saak, söök, took : toogV* (*tooma) 'toomine; korraga toodud toit'. Derivaat *püük : püügi* kuulub analoogiatuletiste hulka (vrd. *˚püüdma < *püütä : püüa*).

Allomorfiga *dik* on tuletatud isikunimetus *joodik* ja olendi- resp. isikunimetus *söödik*. Deverbaalil *joodik* on murdekeeles teinegi tähendus, mis märgib *jootma*-sõnast saaduna lehmapiiimaga joodetavat talle. Omapärane tuletuslik kõrvalepõige on *nud*-kesksõnal baseeruv *jäänik* (*˚jääma; jään(u)d*), näit. Kod *ülejäänik* 'ülekatete läinu(d)'.

Seoses *a/ä*-tüveliste verbidega juhib H. Neetar põhjendatult tähelepanu sellele, et näit. *laksaku* ja *nähvaku* puhul on tuletusalusena mõeldavad ka *u/i*-tüvelised substantiivid (*laks : laksu, nähv : nähvi*), mõnel juhul isegi interjektsioonid (*kops, laks*).

Omapärane on derivaat *ürjak* 'algus' (vrd. Saa *ürjakul* ('aasta algul', Kõp *ürjakus* 'algul, alguses'), mis osutab, kui võrd elujõuline tuletusalus on uurali algkeelde taanduv verb *ürgama* 'algama, alustama' veel praegugi.

i-tüveliste verbide tuletisena äratub tähelepanu *õpik* : *õpiku* tähenduses Krk 'õppija, õpipoiss', mida retsensent on kuulnud Viljandis kasutatavat ka tavalist kooliõpilast märkivana. Võrdluseks lisatagu, et Wiedemanni sõnaraamatus on *õpikul* tähendus 'kool'. Tänapäevaks on aga kirjakeelde kinnistunud eset märkiv 'õpperaamat'.

Tabelisse 1, mille puudub küll pealkiri ja mille tehniline vormistus ei vasta üksikasjus polügraafilistele nõuetele, on autor koondanud ülevaatlilikult eri tüvedele liituvad *k*-sufiksi allomorfid koos tuletiste semantikaga.

k-sufiksiga tuletistele on pühendatud 11 murdekaarti, millest selgub ka tüvevokaalide varieerumine. Tüvevokaal *e* (*joodik : joodike, söödik : söödike*) pole eriti sage (tuntud paiguti Kagu-Eestis ja Vaivaras). Seejuures võib *e* olla mitut algupära. Mõnedele võimalustele, nagu *i > e* ja *ä > e/a > e* viitab ka väitekirja autor, kuid deminutiivset **kkei*-lähtekohta ta seoses *e*-tüvega ei maini. Retsensendi arvates tuleb aga just siit otsida vanimate *e*-tüveliste vormide algupära (vrd. ka *kukk : kuke, luik : luige*, sm murd. *äitei ~ äite* (= *äiti* 'ema') jts.) (Nende kohta vt. ligemalt J. Mägiste, *oi-*, *ei-*deminutiivid läänemeresoome keelis, Tartu 1928, lk. 9 jj.)

Üks vanemaid sufikseid on *ka* (vasteid kogu uurali keelkonnas), kuid meil eksisteerib ta vähesel määral vaid Viru-Nigulas ja Vaivaras, näit. nom. ja gen. *˚lombaka* 'lombakas'. Murdeis ei tehta üldiselt vahet *k-* ja *kas-*derivaatide vahel, mõlemad käibivad nii substantiivselt kui adjektiivselt. Kirjakeeles on *k-*tuletised üldiselt verbaalsubstantiivid, *kas-*tuletised aga verbaaladjektiivid, näit. ÖS-is *lombak*, *-u* nimis., *lombakas*, *-ka* omaduss. Soome keelest laenatud *kas*-sõnana mainitakse töös *asukas*, kusjuures Kuusalu *asukas*-vormi korral polevat võimalik otsustada, kas on tegemist soome laenuga või omatuletisega.

l-sufiksi puhul polemiseerib autor J. Mägistega, kes *kannel-*, *viskel-*tüüpi sõnades on pidanud tuletusaluseks frekventatiive, millele oleks liitunud **u/*ü-*sufiks. H. Neetari seisukoht, et tuletusaluseks on pigem *ele*-liiteta verbid, tundub tõesem.

l-sufiks on oma põhiolemuselt genuinne (tuntud kogu uurali keelkonnas), kuid tema kujunemist eesti keeles on soodustanud võõrmõjud resp. laensõnad. Eeskujuks on enamasti olnud saksa laensõnad (vrd. *haspel < sks Haspel; röövel < asks rover, rts rövare*).

lik-sufiksiga sõnu, mis kirjakeeles on väga levinud, käsitleb autor ühtse süsteemi kohaselt deverbaalidena. Seda ei pea ta ise aga täpseks, sest tuletusalus jääb tihti peale problemaatiliseks. Tuletusalusena ongi J. Mägiste, kellele töös korduvalt viidatakse, pakkunud näit. *sigilik*-vormile substantiivi *sigi* 'Gedeihen' (Wied.). Saksa keele eeskujul on aga moodustatud *surelik* (vrd. sks *sterb* + *lich*). Wiedemanni sõnaraamatus leidub huvitavaid tuletusi, kus *lik*-sufiks on liitunud *v*-kesksõnale (*nähtawlik*, *unustawlik*); võrreldagu neid saksa malliga *l*. partitsiip + *lich* (*wissend* 'teadev, oskav' (*d* → *t*) + *lich* → *wissentlich* 'teadlik, ettekavatsetud'). Kuid ka tuletusmall tegijanimi + *lik* on varem leidnud eesti keeles rakendamist (*Sannakuulialik*). *lik*- derivaatide levikut murdeis illustreerivad kaardid 12 ja 13. Päritolult on *lik*-sufiks heterogeenne, ta võib olla nii genuinne kui ka laenuline. Pole kahtlust, et eesti keeles on tema levikut soodustanud alamsaksa *lik* ja ülemsaksa *lich* (vrd. ka its *lig*).

Sufiksi *mik* (*lugemik*, *vedamik*) puhul on autor pidanud vajalikuks korrigeerida F. J. Wiedemanni, kes oma grammatikas väidab, et sufikseid *mik* ja *nik* kasutatakse ühtmoodi ja et nad käibivad sageli paralleelselt. Kartoteegiandmed seda ei näita. H. Neetari järgi on *mik* liitsufiks, mille koostisosadeks on väga vanad sufiksids: *m* : *nA*, osalt *e* : *me* < *in : *ime* ja (*i*)*k*. Nominaalse taustaga on aga kindlalt *kõrtsnik*, mille mainimist töös oleks soovinud näha. Selle kohta on levinud ka rahvaetümoloogia: *kõrtsi Mikk* 'kõrtsipidaja Mikk'.

Ekspressiivsete *n*-tuletiste puhul opereerib töö autor tuletusmalliga (seotud) tüvi + tuletussufiks, näit. CVCV + *n* (*kahin*, *kihin* jt.), CVCV + *ise/isa* (*kahisema/kahisama*). Eesti keele tuletuse seisukohalt on tegemist erandnähuga, sest noomenisufiks *n* ei liitu siin verbitüvele.

n-noomenites toimunud geminatsiooni (*värrin/värrin*) käsitledes märgib H. Neetar, et "Vaevalt on põhjust seostada seda *nen-sõnade geminatsiooniga, mis on toimunud kohati Võru murdes pärast lõpukadu, nagu Lei 'villan : vilatse 'villase' " (lk. 96). Õigem oleks siin küll rääkida kvantiteedi pikenemisest, aga mitte geminatsioonist, sest lähtekujus *villane* on geminaat (*ll*) juba olemas.

Omapärased *nA*-derivaadid (*paukna* 'paukumine', 'ropsna' 'robin; ropsimine' jt.) on levinud kõige rohkem Võru murdes. Neile vastavaid tuletisi leidub ka soome keeles. Seletus, et sisekaoline genitiiv *paukkunan* > *paukna* on üldistunud ka nominatiivi, tuleb muidugi arvesse.

J. Mägiste on pidanud *nd*-sufiksiga sõna Wied. *lōnd* g. *lōnu* 'Beschaffenheit, Natur, Art und Weise' omatuletiseks (*looma* + *nd*). H. Neetari arvates on pigem tegemist soome laenuga (vrd. sm *nti*, *nto*). Sõna esineb vaid kirderanniku piirkonnas. Sealkandis viljeldakse piiratult ka *ndAne*-sufiksiga sõnu (Lüg *issundane*, Vai *issundaine* 'seemnetaim, ruut'). Tegemist on ilmselt laensufiksiga. Osa derivaate võib olla laenatud lähisugulaskeeltest (vrd. sm *ntainen*, *ntäinen*), osa on tuletatud kirderannikumurdes endas.

Derivaadile *põlendik* on J. Mägiste esitanud kolm tuletusmalli: a) *nud*-partitsiip (*nd*) + *ik*; b) kontaminatsioon *nud*-partitsiip + *põletik*; c) sufiks *ndik*. Tekstist ei selgu, millist neist eelistab dissertant. Murdevormi *eländik* 'elanik' peab väitekirja autor kirjakeelse sõna *elanik* ümberkujuanduseks. Nii see näib tõesti olevat, sest mõnel teiselgi juhul on *n*-i kõrvale sünenud homorgaanne *d*, vrd. *üksinda* varasemast essiivist *üksinä-. Asjata on seni *üksinda*-vormi peetud ekstsessiiviks.

Tuletis *lasing* 'rõhtaed', ÕS-is 'põikpuu hobuste kinnisidumiseks; käsipuu' seostub J. Mägiste järgi sõnavormiga *lasi/lasi-*, ent igati tõesem on väitekirja autori poolt pakutud tuletusalus *lasi* < *laskin (*in : *ime*-tuletis). Õige on ka tähelepanek, et osa *nka*-lõpulisid on siirdunud *ng*-sõnade hulka, kusjuures tüvevokaal *a/ä* laseb end seostada vene laensõnadega, näit. Kod *lesing*, *ä* < vn *лежанка*. Sõnas *sunning* 'sunnik' on *ng*-sufiks tulnud varasema *ik* asemele.

Laialt kasutatav *nik* (*asunik*, *elanik*) on laenatud vene keelest. Lõunaeesti keelealal (eriti Leivus) tuleb kõne alla ka läti sufiks *nieks*. Lõunaeesti vanema kirjakeele sufiksiks *neck/nek* on J. Mägiste näinud samuti läti keele mõju. 17.–18. saj. eesti kirjakeeles leiduvad vaid *nik*-denominaalid, kuid 19. sajandil tulid kasutusele ka deverbaalid.

Sufiksil *r* on rida allomorfe: *ar*, *er*, *r*, *ur/tür*, gen. *i*; *Cer* gen. *Cre/Cri*, *Cur* gen. *Cro/Cru*; (*u*)*r* gen. *a*. Allomorfi vokaal on üle võetud vastavatest tuletustüvedest (verbidest või verbaalsubstantiividest). Esineb palju paralleeltuletisi: *valang*, *valeng*, *valing* (*valama*); *viskar*, *viskur* (*viskama*) 'viskekühvel, viskel'. Rikkalikud näited on töös rühmitatud verbi tüvevokaali ja allomorfi järgi, näit. *a*-tüveline verb + *r* (*lõugar* 'lobamokk'), *e*-tüveline verb (*e* → Ø) + *ur* (*kusur* 'kusik') jne. Sufiks on päritolult heterogeenne. Osalt on *r*-element genuinne, osalt võõrast algupära. On ilmne, et *er*-allomorf (*lomper* 'lonkur' jt.) pärineb laensõnadest (vrd. *leier*, *trahter* jt.).

Ka *rd*-sufiksi puhul (*kekard* 'kekats, kergats', *lakard* 'joodik') on J. Mägiste oletanud keskalamaksa *rt*-sufiksi mõju, kuid töö autori arvates pole kitsa kasutussfääriga sõnad (*piljard*, *kokard*) suutnud mõjutada eesti sufiksi teket ja levikut.

Seevastu pejoratiivne *sk* (*irvask* 'irvhammas', *ladrask* 'latraja'), mis on rohkem kasutusel Ida- ja Lõuna-Eestis, on läbinähtavalt vene laensufiks (vrd. *ушка*, *ишка* jt.). See aga ei takista oletamast vanagi *sk(a)*-sufiksi olemasolu läänemeresoome keeltes (*e raisk*, sm *raiska*).

Ka iseseisev *ts*-sufiks (*kohmits* 'kohmerdis', *kolgits* 'lõuguti' jt.) käibib eelkõige lõunaeesti murretes ja Ida-Eestis, mujal on ta vähe levinud. Laiemalt tuntakse vaid üksikuid *ts*-tuletisi, nagu denominaalne *kergets* ← *kerge* ja deverbaalne *kolgits* 'lõuguti'. Algselt deminutiivse *ts*-sufiksi ulatumist afrikaadina uurali algkeelde peab dissertant küsitavaks. Seevastu *ts*-sufiksi kujunemist on võinud mõjutada vene laenud, näit. *klopets* < vn *хлопеч*, *kuurits* 'tõmbevõrk' < vn *курица* 'kalapüügiiriist' jt.

Läänepoolseis murdeis on andnud *ts*-sõnu vokaalikädu *tVs*-sufiksist (helitute vokaalide vahelt), näit. Muh *akatses* 'hakatuses, algul'. *ts*-sõnade levialad selguvad murdekaartidelt 15 ja 16.

Kaheleheküljeline kokkuvõte (lk. 180–181) suudab detailrikkast uurimusest välja noppida vaid kõige olulisemaid seiku. Töö kasutamise seisukohast olulised registrid võtavad raamatu lõpus enda alla 40 kaheveerulist lehekülge, mitmesugused lühendid aga 6 lehekülge. Pikk kirjanduse loetelu 19 leheküljel näitab autori suurt lugemust.

Paul Alvre (Tartu)

**Anu Nurk, UNGARI JA EESTI KEELE VERBI-
REKTSIOONIDE KONTRASTIIVNE ANALÜÜS. Magistritöö,
Tartu 1995. 126 lk.**

Vaatlusaluse käsikirjalise töö kaitses Anu Nurk magistritööna Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna eesti filoloogia osakonna nõukogu ees 2. juunil 1995. Töö juhendajaks oli doktor Tõnu Seilenthal (Tartu ja Jyväskylä Ülikool), oponentideks professorid László Keresztes (Oslo Ülikool) ja Ago Künnap (Tartu Ülikool). Nõukogu otsustas ühehäälselt anda töö autorile *magister artium*'i teadusliku kraadi.

Anu Nurga magistritöö koosneb eessõnast (lk. 3–5), kahest teoreetilisest peatükist – "Rektsioonimõistest, eriti ungari keeleteaduses" (lk. 6–59), "Rektsioonimõistest eesti keele alases kirjanduses" (lk. 60–68), "Ungari–eesti verbirektsioonide sõnastikust" (lk. 69–112) ja kokkuvõttest (lk. 113–118). Loomulikult on töös ka vajalikud lisad: kasutatud kirjanduse loetelu, lühendid ja ingliskeelne resüme. Ühtekokku on töö mahukas – 126 lehekülge.

Anu Nurk on valinud õnnestunult oma magistritöö teema. See on vajalik nii ungari keele õppijaile kui õpetajaile. Nagu autor eessõnas mainib, on professor Nyirkos pidanud hädavajalikuks rektsioonisõnastiku koostamist ungarlastest soome keele õppijaile ja soomlastest ungari keele õppijaile. Seepärast on eriti kiiduväärne, et Anu Nurk on ette võtnud (koos Anu Kippastoga) ungari ja eesti erinevate rektsioonide sõnastiku kokkupanemise ka eestlastele. Loomulikult on tulnud selle koostamiseks teoreetiliselt läbi töötada kõik mõisted: mis on rektsioon, mis on vaba laiend, mis on regent jne.

Väga huvitav ja kõrgel teoreetisel tasemel on peatükk "Rektsioonimõistest, eriti ungari keeleteaduses". Selles peatükis esitab dissertant ülevaate rektsioonimõiste käsitlest ungari keeleteaduslikus mõtlemises alates 1863. aastal ilmunud S. Brassai tööst "A magyar mondat I" kuni A. Komlósy 1992. aastal ilmunud monograafiani "Régensek és vonzatok". Autor ei ole mitte ainult esitanud rohkem kui saja aasta jooksul öeldut, vaid on alati lisanud ka oma arvamuse. Antud peatükist nähtub, et ungari keeleteadlasi on rektsiooniuurimine huvitanud tõesti väga põhjalikult, ehk kõige rohkemgi kogu maailmas, aga igal juhul kindlasti kõige rohkem soomeugri keelte uurijate peres. Eesti keeleteadlasi on rektsiooniprobleemi uurimine suhteliselt vähe huvitanud. Meeldiv erand selles suhtes on akadeemik Huno Rätsep, kelle tööle "Eesti keele lihtlausete tüübid" (Tallinn 1978) eeskätt toetubki teine teoreetiline peatükk.

Töö praktiline rakendus "Ungari–eesti verbirektsioonide sõnastik" esitab ühtekokku 434 rektsiooniartiklit. Tegelikult on käsitletud verbe palju rohkem. Allakirjutanu arvates oleks näiteks verbi *ad* puhul õigem esitada *ad 1* (*vmit*

vkinek), *ad 2 (vmit vkire)*, *ad 3 (vmire)* jne. (Antud küsimuse mitmeti tõlgendatavusest räägib dissertant ka oma töös lehekülgedel 46–47.)

Teine küsimus, mis kerkib seoses eestikeelsete reksioonivastetega, on see, miks on ühend- ja väljendverbide puhul esitatud tavapärasest erinevas järjekorras *maksma kätte* (lk. 71), *käima ümber* (lk. 72), *minema mööda* (lk. 78) jne.

Ungari keele reksioonide märkimise puhul on õnnestunult kasutatud indefiniitseid pronomeneid *valami-valaki* vastavates käänetes. Eesti keele korral on aga otsustatud kasutada käänete lühendeid, näiteks ungari *fél vmitöl/vkitöl* – eesti *kartma Op*. Ka eesti keele korral oleks võinud olla *kartma kedagi/midagi*.

Kokkuvõttes pean tõdema, et Anu Nurga magistritöö "Ungari ja eesti keele verbireksioonide kontrastiivne analüüs" on kirjutatud väga vajalikul teemal ja on kirjutatud väga hästi. Töö on vormistatud eeskujulikult, on kasutatud korralikku arvutiprogrammi, mis on võimaldanud märkida samaaegselt õigesti nii ungari pikkusmärkidega tähed kui eesti *õ*. Autor on osutanud, et ta tunneb vastava ainevalla kogu ungari keeleteaduslikku kirjandust. Lisaks tahaksin eriti esile tõsta reksioonisõnastiku praktilist väärtust.

Ago K ü n n a p (Tartu)

VANHAN KIRJASUOMEN SANAKIRJA. Ensimmäinen osa. A–J. Helsinki 1985 (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33). XLIII + 918 lk. Toinen osa. J–K. Helsinki 1994 (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33). 971 lk.

Soome vana kirjakeele sõnaraamatu seni ilmunud kahe esimese osa maht (kokku 1932 lk.) näitab, et tegemist on järjekordse suurväljaandega.

Suursõnaraamatud ei sünni teatavasti üleöö. Nende ilmaletulek eeldab mitmegi põlvkonna sihipärast tööd. Soome keele sõnaraamatute väljaandmisprogrammi kavandas juba E. N. Setälä 1886. aastal. Tema plaani kuulus kolm hiidleksikoni: rahvakeele, vana kirjakeele ja nüüdiskirjakeele sõnaraamat; hiljem lisandusid veel etümoloogiline ja karjala keele sõnaraamat. Seletussõnaraamat "Nyky-suomen sanakirja" (u. 201 000 märksõna) on ilmunud juba mitmes kordustrukis. Trükist on tulnud ka seitsmeosaline etümoloogiline sõnaraamat "Suomen kielen etymologinen sanakirja" (1955–1981). 1992. aastal algas selle ümbertöötatud uustruki ("Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja") väljaandmine. Karjala keele sõnaraamatuga "Karjalan kielen sanakirja" (1968–) on jõutud poole peale. Soome vana kirjakeele leksikast sisaldab kaks esimest köidet umbes ühe kolmandiku.

"Vanhan kirjasuomen sanakirja" põhiaineseks on 1) Rootsi võimu ajal ilmunud soomekeelsete trükiste ja 2) samast perioodist pärit olevate terviklikumate käsikirjade sõnavara. Viimaste hulgas on vanimad XIV sajandist pärinevad nn. Uppsala soomekeelse evangeeliumiraamatu katkend, Helsingi ülikooli raamatukogu koodeks D²I (Westhi koodeks) ja Uppsala ülikooli koodeks B 28. Sõnaraamatu koostamisel pole arvestatud võõrkeelseis dokumentides leiduvaid soomekeelseid lausekatkendeid või üksiksõnu (näit. loitsudes), mida võib üsnagi moonutatud kujul olla keskaegseis kohtu-protokollides. Sõnaraamatust on välja jäetud ka igasugused pärisnimed, erandiks ainult mütoлогия valdkonda kuuluvad mõisted. Sellised on *Ahti*, *Ilmari* ~ *Ilmarinen*, *Egres* 'üks karjalaste põllujumalaist' ja *Köndös* → *Köntös* 'alepõllundusjumal'. M. Agricola tekstides leiduv *Hijsi* paikneb metshaldjat märkivana sõnaartiklis *hiisi*. Mütooloogiliste naisolendite nimetuse *Capeet* (M. Agricola) leiab aga sõnaartiklist *kave¹*, *-h*, *-t*.

Keskne osa sõnavarast on saadud M. Agricola ligi 2400-leheküljelisest pärandist "Mikael Agricolan Teokset" I–III (faksiimiletrükk 1931), millest 1975. a. koostati arvuti abil täielik sõnaloetelu "Index Agricolaensis" I–II (ilm. 1980). Sõnaraamatu koostajail olid kasutada täielikud sedelkogud veel näiteks Martti maaseaduse soomendusest (XVI saj. teine pool), E. Sorolaineni

"Postilla'st" (1621, 1625), H. Florinuse kirikuseaduse soomendusest (1688) ja kirikulauluraamatust (1701), J. Wegeliuse "Postilla'st" (1747, 1749), Rootsi riigi seadusest (1759) ning suurest hulgast määrustekstidest ja kalendrest. Lühenditega allikaloetelu haarab enda alla tervelt 30 lehekülge. Sõnaartikleis kõige sagedamini kohatavad lühendid kajastavad mõistagi põhiallikaid: A = Mikael Agricolan Teokset, AHF = Acta Historia Fennica, Suomenkielisiä historiallisia asiakirjoja Ruotsin vallan ajalta (1912), As = Asetus (üksikmäärused aastaist 1647–1808), B = Biblia (1642, 1685, 1758, 1776), F = H. Florinuse sõnaraamat "Nomenclatura Rerum brevissima. Latino–Sveco–Finnonica" (1678. 3. tr. 1695, 5. tr. 1733), G = Ch. Gananderi sõnaraamat "Nytt Finskt Lexicon" I–III (faksiimiletrükk 1937–1940), J = D. Jusleniuse sõnaraamat "Suomalaisen Sana-Lugun Coetus" (1745), S = E. Schroderuse sõnaraamat "Lexicon Latino–Scondicum" (1637) ja VR = sõnaraamat "Variarum Rerum Vocabula Latina, cum Svetica et Finnonica interpretatione" (1644).

"Vanhan kirjasuomen sanakirja" I osa ilmumise ajal sisaldas kartoteek 485 000 sõnasedelit, aga viimaste aastate jooksul on ta kiiresti kasvanud. Esimesed sedeldused tegid teatavasti üliõpilased professorite E. N. Setälä ja E. A. Tunkelo juhendusel, kuid M. Rapola hinnangu järgi on selle Soome Kirjanduse Seltsi valduses olnud kogu väärtus üsna tähtsusetu, "lähes merkityksetön", sest tsitaadid on liialt hakitud, mittemidagiütlevad ja sageli ebatäpsedki. Mõningat kasu võib M. Agricola, Westhi, Martti, J. Finno ja E. Sorolaineni tekstide lausenäideteta sedeldustest siiski olla, kui nad korrektse kohaviitega juhvad tähelepanu kahe silma vahele jäänud leksikale. M. Rapola isiklik sõnavarakogu sisaldas u. 50 000–60 000 sedelit, kuid selles leidis suurel hulgal väljakirjutusi ka Juteini, C. A. Gottlundi jt. tekstidest, mis jäävad väljapoole kokkuleppelist ajapiiri 1810. Uurimisasutuselt *Suomen Suku* saadi u. 70 000 etümoloogilise sõnaraamatu tarbeks tehtud sedelit, millele tuli aga lisada asjaomane kontekst, sest vana kirjakeele sõnaraamat nagu nüüdissoome seletussõnaraamatki põhineb ennekõike ikkagi pikemal või lühemal lausenäitel. Aastaks 1966 kogunes uut ainet 150 000 sõnasedeli jagu. Alates 1960-ndate aastate keskpaigast on rakendatud teksti masinkopeerimist, mis aitas ühtlasi tuua päevavalgele lünki varasemais sõnasedeleis. Selgus, et napilt on materjali just kõige tavalisema leksika ja ka tõlkelaenude kohta. Ilmnenud puudused suudeti õigeaegselt kõrvaldada, nii et pikemad sõnaartiklid ei jää oma tähendusnüansside viimistletuse ning lähteallikate mitmekesisuse poolest põrmugi maha "Nykysuomen sanakirjast".

Ent vana kirjakeele sõnaraamatuil on olemas ka oma spetsiifika, mis seisneb paralleeltekstide (piibli eri väljaanded, seaduskogud, kirikulaulud ja -käsiraamatud) arvestamises.

Sõnaartiklite ülesehitust ilmestatagu märksõna *appi* 'äi' najal. Näite alguses kajastub sõnaraamatute aines koos sünonüümidega; seejärel tulevad kronoloogilises järjekorras väljavõtted eri autorite ja ühe XVI sajandi käsikirjakatkendi (Ups Ek) keelepruugist.

appi s. (S *appi*, *heimolainen* affinis, swågher, swär, der Schwager | VR *socer*, swär | F *socer*, swärfader | J, G 26b = F; ~ *appimies*; lisäksi G Bothn. et Saw. ~ *ati* | JlisC) | A II 298 (B¹⁻⁴ Jh 18 : 13) [Hannas] oli Caiphasen Appi (Ups Ek 100 appij) | Martti 188 Socer Appi Swära | Sor 1621 247 [Herodes

oli] surmanut, sekä hänen appins, Anopinsa, Oman waimonsa, ia monicahdat hänen ystäwistäns | ib. 1000 Jacob Wannoi hänen Apillans, Labanilla | B¹⁻⁴ 2 Ms 3 : 1 Moses caidzi appens Jethron [lampaita] | Petraeus 1649 Dob Wäwy, gener, Appi, socer | ib. tab. 1 Appi Apen Socer | Martin 1689 113 Appi, SwärFader, Socer | Forseen 1738 352 (RWL 1759 264, RWL 1808 285) jonga Isä eli Appi, Poica eli Wäwy -- Oikeudessa duomarina istu | HGan 1743 87 Rackahalle. Apellans. muistoxi. teki. Henric. Ganander | Wirz 1764 A10a Isän ja Äitin kanssa ymmärretään -- Elatus Wanhemmat, Appi ja Anoppi, Isä- ja Äiti-Puoli.

Sõnaartiklite pikkus sõltub kasutada olnud materjali hulgast, küündides paarist reast paarikümne veeruni. Kõige enam on *armo-* ja *huone-*algulisi sõnu (vastavalt 20 ja 16 veergu). Järgnevad *ei* (15), *kuin* (11), *käydä* (10,5), *antaa* (10), *hyvä* (9,5), *asettaa* (8,5), *aika*, *että* ja *itse* (8), *käsi* (7,5), *erottaa*, *kantaa*, *katsoa* ja *korkea* (6), *edestä* ja *käsittää* (5,5), *heittää*, *holhota*, *joutua*, *jälkeen*, *jättää*, *kauniisti* ja *kyllä* (5) jne. Mitmed neist on andnud pikki sõnaartikleid ka "Nyky-suomen sanakirja's", kuid vaimulikele tekstidele tüüpilised *armo-* ja *huone-*keelendid nende hulka muidugi ei kuulu. Vrd. *käyda* (10 vg.), *kuin* (8), *käsi* (6), *aika* ja *että* (5), *antaa* ja *asia* (3,5), järgnevad *kantaa*, *korkea*, *kyllä* jt.

Vokabulaariumide võrdlus võimaldab fikseerida teisigi sõnavaras toimunud nihkeid. Näiteks oleks tulutu otsida tänapäeva sõnaraamatuist prefiksilisi verbe, mis soome vanale kirjakeelele on tõkelenukena eriti iseloomulikud. Ootuspäraselt leidub neid sõnaraamatu vaatlusaluseski kõites suurel arvul: *alas-*algulisi 57 ja *edes-*algulisi 53, näit. *alaskatsella*, *alaskukistaa*, *alaskulkea*, *alaskäydä*, *alaspaiskata*, *alaspolkea*, *alastuoda*; *edesantaa*, *edesasettaa*, *edesauttaa*, *edeskantaa*, *edeskäskä* jt.

Süvenemine soome vana kirjakeele sõnarikkustesse võib saada filoloogile tõelise silmarõõmu allikaks. Näeme, kui mahukad olid veel mõned sõnapered, mis tänapäevaks on peaaegu tundmatuseni kängunud. Nii näiteks elas *haaksi* – *haahiti* 'laev'; *paat'* liitsõnakomponendinagi veel oma täisverelist elu: *haahdenhaltija* e. *haaksenhaltija* 'laevapealik', *haahdenhammas* 'ankur', *haahdenkärki* e. *haahdennokka* 'laevanina', *haahdenpieli* 'mast', *haahdentekijä* 'laevaehitaja', *haaksiflotta* 'laevastik', *haaksimies* 'meremees' jpt. Sõna *huone* tähendas 'maja' nagu eesti *hoone*'gi. Seda osutavad ka liitsõnad *huoneenhaltija* 'peremees', *huoneenmeno* e. *huoneenpito* 'majapidamine', *huoneenrakentaja* 'ehitusmees, puusepp', *huonekunta* 'pere(kond)', *huoneopettaja* 'koduõpetaja', *huonerauha* 'kodurahu' jt. Nii vormiliselt kui ka tähenduslikult kattuvad eesti keelega veel *aju* (ka 'aru, mõistus'), *ajastaika* 'aasta' (vrd. murd. *ajastaiG*), *epäusko* 'ebausk', *hiljain* 'hilja', *hyvyys* 'fõrrät, egiendom, opes' (vrd. vanas kirjakeeles *hüüs* ~ *hüis* 'vara, varandus'). Tänapäeva soome kirjakeel kasutab sõnu *aivot*, *vuosi*, *taikausko*, *myöhään*, *omaisuus*.

Substantiivi *kirja* 'raamat' tähendus oli avaram kui tänapäeval: see märkis ka kirja (nagu eesti keeles), kuid lisaks ka mis tahes dokumenti. Sellest tulenevalt ulatub *kirja*-lõpuliste liitsõnadegi arv üle paarisaja (221; NS-is ainult 55). Mõned tüüpilised vana kirjakeele näited: *abc-kirja* 'aabits', *ablantinkirja* 'indulgents', *fastakirja* 'kinnisvaratõend', *gesällikirja* ~ *kisällikirja* 'sellipaber, sellitõend', *kollationinkirja* 'volitus(kiri)', *koulukirja* ~ *skoulukirja* 'õpik, kooliraamat', *kutsukirja* 'kutse, nimekaart', *kvittensikirja* ~ *kvittansikirja* 'kviteeritud tõend' jt.

Vana kirjakeele sõnaraamat on leksika kõrval suurepärase allikas soome keele häälikulise struktuuri ja grammatiliste kategooriate päritolu ning kujunemise uurimisel. Silmatorkav on *h*-hääliku ulatuslik säilimine järgsilpides, nagu genit. *armahan* (= *armaan*) 'armsama', *autuahus* (= *autuus*) 'õndsus', *jokahinen* (= *jokainen*) 'igäüks' jt. (vt. ligemalt Esko Koivusalo ja Helena Suni, *Autuahus taituuhisa*. Mikael Agricolan kieli. Helsinki 1988, lk. 111 jj.). Tänapäeva keelepruugist erinevad ka rikkalikud konsonanttüvelised vormid, mille kohta võib muu hulgas leida häid näiteid sõnartiklist *käätä* → *kääntää*, näit. *Laiuat mös* – *ymberiketen* [loe: *ympärikääntään*] *pienellä Styryllä* 'Laevad ka – – keeratakse ümber väikese tüüri', *caiken Canssan korvat olit Lakikirjaan käätyt* 'kogu rahva kõrvad olid pööratud seadusraamatu poole', *Pappi käätken* [loe: *käätkään*] *henens Canssan poolen* 'Kirikuõpetaja pööraku end oma rahva poole', *Pacanoista Judalaisten oppihin käätyksi tulit* 'Pavanaist said nad pööratud juutide õpetuse poole'. Tänapäeva kirjakeelde ei küüni ka läänesoomeline passiivi I infinitiiv, mida varem on ulatuslikult viljeldud. Toodagu selle kohta näide *arvata*-verbist: M. Agricolal *menit itzecukin Caupungihins andaman heidens arvatta* [loe: *arvattaa*] 'läksid igäüks oma linna (et) lasta neil arvata'.

Sõnavormid *juurenni* 'põhjalikult' ja *kaikenni* 'koguni, täielikult' osutavad, et eesti keele *m*-lõpulise terminatiivi kujunemise algstaadiumi on kaasa teinud ka soome keel (vt. ligemalt P. Alvre, Terminatiivseist konstruktsioonidest terminatiivini. Teel terminatiivile II. Keel ja Kirjandus 1974, nr. 4, lk. 221 jj.)

"Vanhan kirjasuomen sanakirja" I ja II osa mahu põhjal võib oletada, et sellest kasvab välja samasugune 6-osaline suurteos, nagu on "Nykysuomen sanakirja". Juba praegu võib öelda, et tegemist on kultuuriajaloolise tähtsusega. Selle teaduslikult süstematiseeritud rikkalik ja mitmepalgeline ainestik avab uusi võimalusi soome keele arenguloo uurimiseks ja soovi korral tänapäeva sõnavara mitmekesistamiseks. Ei tule aga alahinnata tema tähtsust ka eesti-soome ühissõnavara väljaselgitamisel, eriti selles osas, mis eesti keelele on ühist just Lääne-Soome murretega. Viimaste leksika ajalooline koondpilt ongi ju "Vanhan kirjasuomen sanakirja" tegelik sisu. Oskuslikul kasutamisel suudab see suurteos asendada seega murdesõnaraamatutki. Temast leiavad tuge ka need, kelle ülesandeks saab edaspidi eesti vana kirjakeele leksika viimine sõnaraamatuvormi.

Paul Alvre (Tartu)

Gustav V i l b a s t e, EESTI TAIMENIMETUSED.
[Estonian Plant Names.] Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele
Seltsi Toimetised nr. 20 (67). NOMINA VERNACULA
PLANTARUM ESTONIAE. Academia Scientiarum Estoniae.
Acta Societatis Linguae Estoniae XX (LXVII), Tallinn 1993.
708 pp.

It is often characteristic of the fate of big dictionaries that an author or authors will, after a decades-long toil, more or less complete their manuscript but by the time the impatiently-awaited work will be published they will have passed away already. It so happened both with the two-volume "Latin-Estonian-Russian Medical Dictionary" (1982-1983, 640 + 768 pp.) by A. Valdes and J. V. Veski and the 12-volume etymological dictionary "Estnisches etymologisches Wörterbuch" (1983, LXXVI + 4106 pp.) by J. Mägiste. G. Vilbaste's (1885-1967) work, extending over his life time, shared the fate of the above mentioned dictionaries. More than a quarter of the century passed since the author's death before his principal work was published. In addition to the actual dictionary, the publication includes a number of chapters both by the author himself and by the editors. A short summary in English, "Estonian Plant Names", is meant for a foreign reader. The use of the bulky work is facilitated by Latin and Estonian registers of the plant names.

The dictionary is introduced by the editors', Heino Ahven's and Erast Parmasto's Preface from the year of 1983 already. Some light is cast upon a long and laborious history of the development and publication of G. Vilbaste's "Estonian Plant Names". The first, preliminary version of the manuscript "Popular Plant Names in the Estonian SSR" was accomplished in one type-written copy in the years 1944-1945 already.

Regrettably, the preliminary manuscript has been curtailed in one part. Namely, from the articles on plant names the authors have left out those registered in folklore as well as in literature concerning foreign-language plant names (from the Russian, German, Latvian, Swedish, Finnish, Izhorian, Votic, Gypsy or Hebrew languages). It would have been a unique material for comparison in finding out the etymology of Estonian plant names. It would be appropriate here to recall that already Carl von Linné in his book about the flora of Lapland "Flora Lapponica" (1737) did not spare pains to add Swedish or Lappish, sometimes also German, Norwegian and Finnish names to Latin plant names. Also, he attentively observed the use of the plants of Lapland in

folk medicine, in dyeing etc. (see more closely in Carl von Linné, *Lapin kasveja*. Jyväskylä 1991, p. 10).

A part of the plant names are very old and, according to G. Vilbaste, belong to "the Proto-Finnic language. These are mainly the names of trees and bushes" (p. 59). Here one would have expected more careful editing as most of them belong to an earlier period still. Thus *kuusk* 'fir' and *toomingas* 'bird cherry' and probably *paju* 'willow', too, originate from Proto-Uralic as the words are common with those in Samoyedic languages. *pihlakas* 'mountain ash' is of the Finno-Ugric origin but *kask* 'birch', *pedajas* 'pine' and *kadakas* 'juniper' go as far back as to Permian languages. The names *haab* 'aspen', *lepp* 'alder' come from the Volga-Finnic period at least.

Most of the Estonian plant names are compound words. Often the beauty of the plant has acted a decisive role in giving the name which is often expressed by the word *lill* 'flower' or its synonyms (*läll* 'a small flower', *kann* 'flower', *ninn* 'a flower in children's language', *nukk* 'flower, doll', *roos* 'rose'), e.g., *sinilill* 'hepatica', *võilill* 'dandelion', *tõrvalill* 'catchfly'; *võiläll* 'dandelion', *jaaniläll* 'bird's-eye, primrose'; *harakaninn* 'wood anemone, treacle mustard', *saksaninn* 'wild camomile', *sinininn* 'bluebottle, cornflower'; *koidukann* 'cinnamon rose', *rukkikann* 'cornflower', *neitsikann* 'dahlia'; *sininukk* 'sheep's-bit', *nurmenukk* 'cowslip', *sininukk* 'Jasione montana'; *päevaroos* 'sunflower', *võiroos* 'dandelion', *veeroos* 'water lily'.

The part of the plant which is considered important (*mari* 'berry', *leht* 'leaf', *juur* 'root') usually forms the basic word in the plant name, e.g. *põldmari* 'dewberry', *kuremari* 'cranberry'; *piibeleht* 'lily-of-the-valley', *paiseleht* 'coltsfoot'; *katkujuur* 'pestilenceweed', *kalmujuur* 'Acorus calamus'. The place of growth, the time of ripening or blooming of the plant is usually included in the attributive part of a compound word, e.g., *rukkilill* 'cornflower', *nurmenukk* 'cowslip'; *tõupähklad*, *rüüpähklad* (the latter two get ripe by the time of the ripening of summer corn or rye); *jüirilill* 'bitter cress' (is blooming around St. George's Day), *sügislill* 'autumnal flower'. The task of the attributive is also to indicate the colour of the blossom or leaves as well as the matter containing in the plant or exuding from it, and the taste of the plant, e.g. *sinilill* 'hepatica', *must nõges* 'black nettle', *mesilill* 'dead nettle', *mürkhain* 'cowbane, hemlock'; *piimohakas* 'milkweed', *limarohi* 'knotgrass'; *hapuoblikas* 'sorrel', *mage sõstar* 'mountain currant'.

A large group is made up of such plant names which have appeared on the basis of similarity, e.g., *kassisaba* 'spiked speedwell', *kikkapiiks* 'common primrose', *käoking* 'common monkshood', *kurekatel* 'peach-leaved campanula', *varsakabi* 'marsh marigold', *võhumõök* 'common iris', *lambakeel* 'rib grass', *lõosilm* 'forget-me-not' et al.

G. Vilbaste observed that based on resemblance or comparison, a similar plant name may occur in different national languages. This is, generally speaking, acceptable, e.g., *kassikäpp* 'cat's-foot'; *Antemaria dioica* also occurs in German, Russian, Finnish, Swedish etc. In the reviewer's opinion the name for the Rõuge purple wort *kurejalg* 'Comarum palustre' and the Finnish *kurenjalca* may really go back to one and the same origin.

G. Vilbaste pointed out a special group of plant names which are not of Estonian origin. Some adaptations from German are, e.g., *nahkviul* (cf. *Nachtviole*), *nisujuur* (cf. *Nieswurz*), *kaamel* (cf. *Kamille*) et al.

Through germanized Estonians – servants of estates et al. – Estonian plant names could be transferred to the local German usage as translation loans, e.g., *Johannisblume* < *jaanilill* 'Primula farinosa', *Feldbeere* < *põldmari* 'Rubus caesius' et al. We can come across other examples of the same kind in Wiedemann's dictionary. Still more common seem to have been literal translations of plant names from German into Estonian, such as *taevavõti* (cf. Himmelschlüssel), *katkujuur* (cf. Pestwurz), *maksalill* (cf. Leberblümchen).

In the vicinity of Russian villages the influence of the Russian language on Estonian plant names can be observed. At Vaivara *piibeleht* 'lily-of-the-valley' is known as *landõš*, also *landõska*, *lantessa*, *landused*. The Setu *liivapuu* (meant to be a plum-tree) comes from the Russian *слива* 'plum' and *kruusapuu* (meant to be a pear-tree) comes from the Russian *груша* 'pear'. Among vegetables one can find such names of Russian origin as *ugivits*, *uudarits*, *uurits* (cf. Russian *орыпеу* 'cucumber'), *porgand* 'carrot' (cf. *боркан*).

The most essential chapter of the dictionary is headed "Special Section" as it comprises the entries of the preceding 546 pages. The total number of entries is lacking, though, and their length is also varied: from a few lines up to three and a half pages. The longest word entries include *nurmenukk* 'cowslip' (3.5 pages), *nõmmliivatee* 'sea navelwort' and *punane sõstar* 'red currant' (both 3 pages), *paakspuu* 'black alder', *tulikas* 'buttercup' and *võhumõõk* 'common iris' (on 2.5 pages), *emanõges* 'dead nettle', *maavits* 'nightshade' and *pääsusilm* 'bird's-eye primrose' (on 2 pages).

In a word entry Latin term is followed by the primary form of an Estonian plant name together with its later variants. The present official name, however, has been left to the end of the long title of the entry, on the second or third line, where it must be looked for. The question arises if this is expedient enough. By way of illustration: *Brassica oleracea* L. var. *sabauda* L. – *savoikapsas* (Wied., 1869), *savoia kapsas* (ETM, 1966), *käharpeakapsas* (EE IV, 1934), *kähar peakapsas* (EF V, 1973).

In some plant names old words, otherwise not widely used, have been preserved. For example, the old name of a common *raudrohi* 'milfoil' (used as a styptic) in the form *vereurnjarohi* 'celandine' (Muhu) where *veri* 'blood' is combined with the word *urm(ja)*, also meaning blood (cf. Finnish *hurme* high style: 'blood flowing from a wound'). A popular explanation about *ravareierohi* 'milfoil', widely spread in Saaremaa, refers to "a herb for treating a wound struck by an iron object" (p. 125). The same meaning is also reflected in the name *verihein* 'milfoil' which in the form of *veri-hain* occurs already as early as in Wiedemann's dictionary (1869).

According to G. Vilbaste *küüslauk* 'garlic' is an old name, used already by Gutsclaff (*Kühzelok*) and by Göseken (*kühslöhki*). However, he cannot explain the name, saying "Why the word *küüs-* 'nail' occurs in the first part of the compound is not quite clear but it repeatedly occurs also in dialectal expressions" (p. 143). The etymology of the plant name could easily be connected with the outward similarity of the pointed particles of a garlic bulb with a human nail – that fact should strike the eye of any user of garlic. It would be reasonable to mention here that analogically with the name of *küüslauk* there are also dialectal *küünelill*, *küütseilill*, *kassiküüned*, *kulliküüned*

for *saiälill* 'marigold' whose hooked seeds, forming a circle, are also pointed and bring to mind nails.

harilik kanakoole 'common figwort' is supposed to have received its name due to "the tubers in the axil of the plant as well as small tubers on roots which are poisonous to a greater or lesser extent (particularly in older parts) and therefore harmful to hens: when the hens eat these, they die" (p. 522).

G. Vilbaste based his interpretations of the etymology of plant names mainly on these explanations he could hear from the lips of common people. Therefore it is necessary that the reader kept this in mind and took them with a grain of salt. Now and then even G. Vilbaste's own considerations remain on the level of folk etymology. A typical example of it is the commentary added to the dialectal name *käekaats*, *käekaatsad* for *nurmenukk* 'cowslip': "Obviously *käekaatsad* used to be an older name for gloves" (p. 508). Here the author must have been led astray by other names for *nurmenukk* in which the first part of the compound is *sõrm-* 'finger'. Such names are *sõrmelill*, *sõrmiklill*, *sõrmikud*, *sõrmkübar*, *sõrmkindad* (the latter two were mentioned by Wiedemann already, 1869) et al. The first incidence of the name *käekaatsad* can be found in Göseken's work (1660) in the form *kehkahhat* in which a slip of the pen has erroneously changed the main word (pro: *katzar*), Hupel (1818) has it correctly *kä kaatsad*. The initial component of the compound word *keh-* [= *kää-*] is founded on fact by Göseken since the names of the cowslip have later on been registered in dialects, too (*käägatsed*, *kääkaasuksed*, *kääkaatsad*, *kääkatsed*). In these words the earlier *käe-* has been replaced by *kä-* which in the speaker's sense of language can easily be connected with the word *käsi* 'hand'. The actual point of departure is *kägi* : *käe* 'cuckoo' (cf. Finnish *käki* : *käen*) but it has become obsolete. As Wiedemann's dictionary indicates, the gradation has disappeared from the noun *kägi* (Genit. *kägi*) which, in its turn, has influenced *käe-*, *kää-* initial compounds to be connected with the word *käsi* 'hand'. In fact, the plant names *käekaatsad* and *käokaatsad* 'cowslip' are identical both etymologically and meaningly. The entry on the common cowslip abounds in examples connected with it (*käokaats*, *käokaatsik*, *käokaatsad*, *käokaats*, *käukaatsad* etc.). It would be unjust to urge the editors to recommend upon all the author's erroneous commentaries, although in certain instances they have done so. However, the editors' comment upon the mountain ash "cf. German *Pielbaum*, *Pihlbeere*. – Ed." (p. 568) should have been more exact, indicating that it is a German language unit which Wiedemann, by means of quotation marks, kept apart from the formal German usage also in his dictionary (cf. Eberesche, Vogelbeerbaum, but "Pielbeerbaum", col. 812).

Footnotes help to understand popular plant names better. Often the attention has been drawn to their borrowed origin, with rare plants (*ida-võsalill* 'east sandwort' et al.) data have been given about their area of occurrence. Popular explanations, quoted plentifully, still mix seed with chaff. Sometimes, however, following the true etymology the author blunders in unreasonable explanations, e.g., the plant *rägahem* denoting *vesihein* 'chickweed' "began to grow when an old witch had sneezed" (p. 606). The term *räga* 'tangle, jumble' has, on the whole, reduced from the language but earlier it used to be quite closely connected with the nose and sneezing. Its original meaning can still be clearly seen in the Finnish word *räkänenä* 'snot-nose'. And it is not very far

from our own dialectal *räga* 'spittle' (Väike murdesõnastik II, Tallinn 1989, p. 356). In some places even old plant names have got mixed up and then the explanations are hard to find. Thus, on a small territory in Saaremaa, *jalakas* 'elm' has begun to denote *pärn* 'lime-tree'. In western Estonia *viirpuu*, *viherpuu* 'Rhamnus cathartica; thornbush' denotes *türipuu* 'Crataegus; buckthorn', although it is just the other way round in the literary language.

The author has been quite consistent in presenting more common names of fruit-trees and ornamental trees (apple- and pear-tree, cherry and plum-tree, bullace and blackthorn, gooseberry, currants, raspberry; horse chestnut, poplar, arbor vitae, larch, lilac, common barberry etc.), only the wild jasmine 'Philadelphus coronarius' is missing. According to Ants Viires this ornamental bush, originating from the Middle East and South-East Asia became more widely known in Europe only in the 16th century through the Arabic-Spanish trade medium and soon occupied a definite place also in Estonian farm-gardens (see more closely A. Viires, *Puud ja inimesed. Puude osast eesti rahvakultuuris*, Tallinn 1975, p. 147).

G. Vilbaste's principal work "Estonian Plant Names" is an essential handbook as for scientists and pharmacutists as well as for numerous philologists and ethnographers.

Paul Alvre (Tartu)

**Pertti Virtaranta, LYYDILÄISIÄ TEKSTEJÄ VI.
ANNA VASSILJEVNA TŠESNAKOVAN KERRONTAA JA
ITKUVIRSIÄ, Helsinki 1994 (SUST 218). 256 lk.**

Helsingi Ülikooli kauaaegne soome keele professor akadeemik Pertti Virtaranta on olnud usin murdetekstide publitseerija. Neid on tulnud ridamisi nii soome kui ka karjala keele alalt. Omaette seeria moodustavad karjala keele lüüdi murde tekstid, mille esimesed näited "Lyydiläisiä tekstejä" I–III ilmusid kolmkümmend aastat tagasi (1963, 1969). Neis leiduvad tekstid on P. Virtaranta talletanud Haljärve (*Hald'ärv*) elanikult Stefan Huotarinenilt (Stefan Sergejevitš Godarev), kes sõjapõgenikuna elas Rootsis. IV köide (1976) sisaldab sõna- ja kohanimeregistri, samuti ka detailse liigitusega ülevaate tekstide sisust (lüüdi rahva vaimsest pärandist). V köide (1984) lisab samalt keelejuhilt veel 29 jutustust, nii et lüüdi tekstide koguarv koos soomekeelsete tõlgetega on aukartust äratavalt suur – 636.

Nimetatud tekstikogumikega haakub tihedalt P. Virtaranta uurimus lüüdi murde vormiõpetusest "Haljärven lyydiläismurteen muoto-oppia" (1986), mida siinkirjutaja on lugejaile juba varem tutvustanud (vt. SFU XXIII 1987, lk. 295 j.). Selle uurimuse koostamisel on P. Virtaranta tuginenud nii lüüdi murde tekstikogumikele kui ka Stefan Huotarineni pojalt Leo Huotarinenilt saadud täiendavaile keeleandmetele.

Siin vaatlusele tulev lüüdi murde tekstide VI osa esitab jutustusi ja itke Anna Vassiljevna Tšesnakovalt, kes pärineb kesklüüdi Pühajärve külast. Seni ilmunud tekstikogumike üldmaht on seega tõusnud juba 1935 leheküljele, mis ületab mitmekordselt teiste sugulaskeelte vastavaid ühe murdeala publikatsioone.

Sissejuhatuses mainib P. Virtaranta, et 1966. a. suvel oli tal võimalus viibida kaks päeva kesklüüdi Pühajärve endises kirikukülas Pogostas. Prof. Väinö Kaukoneni organiseeritud uurimistühma kuulusid veel Erkki Ala-Könni, Lauri Honko ning Helmi ja Pertti Virtaranta. Hea rahvapärimuse tundja Anna Vassiljevna Tšesnakova oli keelejuhiks nii Pertti Virtarantale kui ka Lauri Honkole, kelle huvialaks olid itkud. Vaheldumisi intervjueerides talletas P. Virtaranta A. V. Tšesnakovalt lisaks itkudele ka rea endist külaelu kujutavaid jutustusi. Täiendavat materjali saadi 1968. aastal, kui V. Kaukonen ja P. Virtaranta käisid A. V. Tšesnakovale üle andmas Kalevala Seltsi autasu.

Helisalvestiste litereerimine oli pikk ja vaevanõudev töö, mille puhul tänuväärset abi osutas lüüdi päritoluga keeleuurija Aleksandr Barantsev. Tekstid tõlkis soome keelde Helmi Virtaranta. Nii litereeringute kui ka tõlgete viimistlemisel oli teretulnud karjala itkude uurija Aleksandra Stepanova abi. Itkude ja laulude nõodistuse, mis võtab enda alla 28 lehekülge, on oskuslikult teinud musikoloog Ilpo Saastamoinen.

Karjala keele lüüdi murde talletamise ja uurimise ajaloost annab hea ülevaate peatükk "Tutkijoita Pyhäjärven kylissä". Aastal 1825 viibis lühikest aega Pühajärvel A. J. Sjögren. Arvid Genetz käis a. 1871 neljas lüüdi külas. Ta pidas lüüdilasi vepslasteks, nagu näitab ka ajakirjas "Kielitär" (1872–1873) ilmunud uurimuse pealkiri "Wepsän pohjoiset etjoukot".

Ajakirjas "Živaja starina" avaldas a. 1893 Pühajärve kooliõpetaja Nikolai Leskov vene tähtedega pikema eepilise runo "Hiitolasta kosinta" (484 värssi), samuti ka 162 mõistatust ning 8 vanasõna. Esimese lüüdi keele sõnaraamatu "Russko–korel'skii slovar" (1908) koostas Pühajärve kooli endine õpetaja Mihhail Dmitrijev Georgievski. Tuntud karjala keele uurija Juho Kujola viibis Pühajärvel a. 1909, a. 1921 käisid seal Toivo Kaukoranta, Jalo Kalima ja Heikki Ojansuu. Soome jätkusõja aastail kogus karjala keele lüüdi murdest materjali oma doktoriväitekirja "Lyydiläismurteiden äännehistoria" I–II (1946, 1950) jaoks Aimo Turunen.

Sõjajärgseil aastail on lüüdi keele uurimisega silma paistnud eriti Aleksandr Pavlovitš Barantsev, kellelt on ilmunud kandidaadiväitekirj "Fonologitšeskie sredstva ljudikovskoi retši" (1975) ja tekstikogumik "Obraztsõ ljudikovskoi retši" (1978). Vladimir Rjagojev on avaldanud karjala itkude kogumikus "Karelskie pritišitaniija" (1976) A. V. Tšesnakovalt 10 surnu- ja pulmaitu.

Pühajärve murre erineb küllaltki märgatavalt põhjalüüdi murdest (Haljärve jt.) Tüüpilisi murdeerinevusi loetleb P. Virtaranta ühtekokku 17. Mainigem neist mõningaid :

Geminaadid *ss*, *śś*, ja *šš* on astmevahelduses, näit. *kasse* 'pats' : gen. *kašan*, *põšši* 'mõrd' : pl. nom. *põšid*. Häälikul *l* on kolm varianti: *l'*, *l* ja *л*, näit. *l'iuhtez* 'viljavihk', *lämme* 'soe', *surge* 'sulg'. Sõnalõpu *a*, *ä* asemel on *e*, näit. *adre* 'ader', (: pl. nom. *adrad*), *lehme* 'lehm'. Diftongid *oi*, *öi* on triftongeerunud, näit. *taivoi* 'maja', *randuois* 'randadest'. Essiivi lõpp on *-muu*, *-nüü*, näit. *muu* 'maa' : *muammu*, *piä* 'pea' : *piännü*. Adjektiivide *eda-*, *edä-*lõpu asemel on Aunuse murde pärane *-ei*, näit. *sogei* 'pime', *levei* 'lai'. Ka *vo-*lõpulised *leikkavo* 'lõikus', *magavo* 'magamine' jt. on aunusepärase (vrd. Haljärve *leikkado*, *magado*). Inhoatiiv-futuurseste verbide tunnus on *-škanden* (põhjamurdes *-škaden*), näit. *itkiškänden* 'hakkan nutma'.

Tekstide temaatika on üldiselt tavapärase. See keerleb küla endise eluolu ümber. Jälgitakse kalendripühade kombestikku, ohvritoiminguid ja haldjate maailma. Vaatluse all on ka laste, täiskasvanute ja koduloomade haigused ning mitmesugused tohterdamisvõtted. Pildi külaelanikest muudavad mitmekesisemaks lood kerjustest, vargaist, savi- ja klaasnõudega ning ikoonidega kauplejaist. Üksikasjaliselt on viimases jutustuses kirjeldatud omaaegset aletegemist. Keskseks toiminguks uue põllu raadamisel oli põlevate puude veeretamine. Pole huvituseta lisada, et verb *veerema*, *veeretama* on eesti keele alal andnud hulgaliselt samatüvelisi, *vere-*lõpuga kohanimesid, nagu Kodavere, Sürgavere jt. (ligemalt vt. P. Alvre, Kohanimede *-vere* loodusobjekti tähistajana. Eesti Loodus 1986. lk. 386 jj.).

Itkud vahelduvad tekstikogumikus jutustavate lugudega. Pikkuselt on itkud erinevad, üks pikemaid (üle 2 lk.) on surnuitk, kui kadunuke asetati lauale. Itketi korduvalt, ka surnuaias enne ja pärast kirstu haudalaskmist. Peenraha heideti haldjale, kelle käest tuli haud lunastada. Pulmas itketi emale.

isale ja sugulastele. Itkes nii mõrjsja kui ka tema ema. Omaette itkude liik on tänuitkud. A. V. Tšesnakova on improviseerinud tänuitku "*A sūred_i paššibuožed_i!*" (Suur tänu!) ka Kalevala Seltsile (lk. 200).

Lugeja huvi lüüdi tekstide järjekordse väljaande vastu lisab mitmekesine pildimaterjal raamatu lõpus 16 (numereerimata) leheküljel. Kohanimedes orienteerumist hõlbustab lüüdi keeleala kaart.

Paul Alvre (Tartu)

CONTENTS

Preface	5
On the Occasion of Paul Ariste's 90th Anniversary	7
On Paul Ariste Days in Tartu February 2-4, 1995	17
Paul Ariste pärandist Eesti Kirjandusmuuseumis	21
Paul Alvre 75.....	26
A. D. Kylstra 75-vuotias	31
On the Conference "Minor Languages and Cultures in Contact" in Tartu	38
Paul Alvre, Vene laeuelemendid läänemeresoome keelte indefiniitpronoomeneis ja -adverbides	40
Paul Alvre, Russische Lehnelemente in den Indefinitpronomina und -adverbien der ostseefinnischen Sprachen. Zusammenfassung	46
Reili Argus, Ühe eesti lapse lausemoodustuse areng	47
Reili Argus, The Development of the Syntax of an Estonian Child. Summary	53
Ольга Ерина, Синонимичные частицы с усилительной семантикой в мордовских языках и их функции	55
Ol'ga Eriina, Synonymous Particles of Intensifying Semantics and their Functions in Mordvinian Languages. Summary	60
Heinike Heinsoo, Paul Ariste ja Ingerimaa	61
Heinike Heinsoo, Paul Ariste ja Inkeri. Tiivistelmä	66
Tette Hofstra, Zu einer Insel der Vergessenheit: urfi. * <i>laito</i> und urfi. * <i>lōto</i>	67
Terre Хофстра, К одному острову забвения: прафин. * <i>laito</i> и прафин. * <i>lōto</i> . Резюме	72
László Honti, Wieviel Augen haben die Uralier? (Zu Funktionen der Numeri im Uralischen)	73
Ласло Хонти, Сколько глаз у уральцев? (К функциям чисел в уральских языках). Резюме	86

Reet K a s i k, Verbiderivatsiooni rekursiivsusest eesti keeles	88
Reet K a s i k, Verbiderivaation rekursiivisuudesta virossa. Tiivis- telmä	93
Piret K l e s m e n t, Monosuffixal Finite Verb Forms in Mator	94
Пирет К л е с м е н т, Односуффиксальные финитные глагольные формы в маторском языке. Р е з ю м е	100
Ott K u r s, О путях развития и укрепления позиций национального языка	101
Ott K u r s, Über die Entwicklung und Verstärkung der Positionen der Nationalsprache. Z u s a m m e n f a s s u n g	109
Ago K ü n n a p, Die Uralistik an der Universität Tartu gestern, heute und morgen	110
Ago К ю н н а п, Уралистика в Тартуском университете вчера, сегодня и завтра. Р е з ю м е	114
Ago K ü n n a p, The /-Suffix of Lative and Gerund in Southern Samoyed	115
Ago К ю н н а п, /-овый суффикс латива и деепричастия в южно- самодийских языках. Р е з ю м е	122
Ago K ü n n a p, The Uralic Language Tree Model and the Myth of the Migration from the East at the Jyväskylä Congress	123
Ago К ю н н а п, Модель уральского языкового древа и миф о миграции с востока на Ювяскюляском конгрессе. Р е з ю м е	127
Нина Л ы с к о в а, Аргументы-объекты в обско-угорском предло- жении	128
Nina L y s k o v a, The Arguments as the Objects in Ob-Ugric Sen- tence. S u m m a r y	144
Marja-Liisa O l t h u i s, Suomessa puhuttavien saamelaiskielten asema nyky-yhteiskunnassa	145
Marja-Liisa O l t h u i s, The Status of Sami Languages in Finland Today. S u m m a r y	151
Олег С е р г е е в, К характеристике горномарийских рукописных материалов Н. Толмачева и Г. Яковлева	152
Oleg S e r g e e v, On the Nature of the Hill Mari Manuscript Materials by N. Tolmačev and G. Jakovlev. S u m m a r y	155
Инна Т и м и р я е в а, Названия деталей и частей рубашки <i>дуыр</i> в марийском языке	156

Inna T i m i r j a e v a, Benennungen von Details und Teilen des Hemdes <i>тувыр</i> im Marischen. <i>Z u s a m m e n f a s s u n g</i>	159
Per Martin T v e n g s b e r g, Swidden Cultivation. Tillage without Tools	160
Пер Мартин Т в е н г с б е р г, Подсечное земледелие. Возделывание земли без инструментов. <i>Р е з ю м е</i>	175
Tiit-Rein V i i t s o, Mida võime õppida Paul Ariste doktoriväitekirjast ..	176
Tiit-Rein V i i t s o, What can we learn from Paul Ariste's Doctoral Dissertation. <i>S u m m a r y</i>	184
Tiit-Rein V i i t s o, On some Germanic and Finnic Phonetic Innovations	185
Тийт-Рейн В и й т с о, О некоторых германских и прибалтийско-финских фонетических инновациях. <i>Р е з ю м е</i>	192
MATERIALS	
Tiit-Rein V i i t s o, Liivi vanasõnu	193
Tiit-Rein V i i t s o, Livonian Proverbs. <i>S u m m a r y</i>	200
Eduard V ä ä r i, 1993. aastal liivlaste juures	201
Eduard V ä ä r i, In the country of Livonians in 1993. <i>S u m m a r y</i>	222
REVIEWS	
Эрзянь–рузонь валкс. Эрзянско–русский словарь. [Erza-Russian Dictionary]	223
Sirkka-Liisa H a l h m o, Grundlexem oder Ableitung? Die finnischen Nomina der Typen <i>kämmen</i> und <i>pähkinä</i> und ihre Geschichte	226
Terho I t k o n e n, Aloja ja aiheita. Valikoima kolmen kymmenluvun tutkielmia (1959–1979). Themen und Bereiche: Ausgewählte Aufsätze. Fields and Topics: Selected Studies	231
Marje J o a l a i d, Lõunavepslased ja nende vaimne looming	236
Reet K a s i k, Verbid ja verbaalsubstantiivid tänapäeva eesti keeles. Tuletusprotsess ja tähendus	239
Helmi N e e t a r, Deverbaalne nominaaltuletus eesti murretes	241
Anu N u r k, Ungari ja eesti keele verbireksioonide kontrastiivne analüüs	246

Vanhan kirjasuomen sanakirja	248
Gustav V i l b a s t e, Eesti taimenimetused. [Estonian Plant Names.] Nomina vernacula plantarum Estoniae	252
Pertti V i r t a r a n t a, Lyydiläisiä tekstejä VI	257

Tartu Ülikooli Kirjastuse trükkikoda
Tiigi 78, EE2400 Tartu
Tellimus nr. 60